

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI**

**KAZAKİSTAN'A RUS ORTODOKS HRİSTİYANLIĞININ
GİRİŞİ, YAYILIŞI VE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ**

**Hazırlayan
Nurmukhamed KENZHEGULOV**

**Danışman
Prof. Dr. Mustafa ÜNAL**

Doktora Tezi

**Ekim 2019
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI**

**KAZAKİSTAN'A RUS ORTODOKS HRİSTİYANLIĞININ
GİRİŞİ, YAYILIŞI VE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ**

(Doktora Tezi)

**Hazırlayan
Nurmukhamed KENZHEGULOV**

**Danışman
Prof. Dr. Mustafa ÜNAL**

**Ekim 2019
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki bütün bilgilerin, akademik ve etik kurallarına uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışlarının gerektiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Nurmukhamed KENZHEGULOV

KABUL ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Mustafa ÜNAL danışmanlığında **Nurmukhamed KENZHEGULOV** tarafından hazırlanan **“RUS ORTODOKS HİRİSTİYANLIĞININ KAZAKİSTAN'A GELİŞİ, YAYILIŞI VE MİSYONER FAALİYETLERİ”** adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü **FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ** Anabilim Dalında **Doktora** tezi olarak kabul edilmiştir.

20 / 11 / 2019

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. Mustafa ÜNAL
Üye : PROF. DR. İLYAS TOPSAKAL
Üye : PROF. DR. MÜNİR YILDIRIM
Üye : PROF. DR. KENAN HAS
Üye : PROF. DR. HAVA SELÇUK

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 23 / 12 / 2019 tarih ve 52 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

23 / 12 / 2019

Prof. Dr. Kenan GÜLLÜ
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Günümüzde Kazakistan’da dini kurumlar aktif bir şekilde hareketlenmekte ve canlanmaktadır. Dini unsurlar toplum hayatını derinden etkilemektedir. Kazakistan’da faaliyet gösteren dinlerle alakalı olarak toplumun büyük ölçüde merakı bulunmaktadır. Dinin ülke gelişimine etkisi olduğu konusunda Kazakistan halkının düşüncesi, bölgede bulunan her din ve bu dinlerin tarihi gelişimini araştırmaya yönelik çalışmaların artmasına neden olmaktadır. Ülkenin gelişimine dini alanın etken bir unsur olduğunu Kazakistan toplumunun farkına varması gün geçtikçe bilim adamlarına ve araştırmacılara Kazakistan’da mevcut olan her bir din ve onların tarihi hakkında kapsamlı araştırma yapmalarını büyük bir vazife kılmaktadır.

Farklı milletler ve farklı dinleri bir arada yaşatan Kazakistan, günümüzde tek devlet çerçevesinde bu milletleri ve farklı dinleri barış içinde yaşatma yollarını izlemektedir. Kazakistan 1991’ de bağımsızlığını almasıyla ve demokratik toplum yönünü izlemesiyle bu bölge geleneksel olan ve olmayan dini inanç ve yeni dini akımların misyonerlik propaganda yürütme alanına dönüştü. Geleneksel dini inanç ilişkilerinin biçimini değiştirmekte olan bu süreç ortada biraz gerginlik yaratmakta olup toplum tarafından ülkedeki dini durum konusuna ilgi artmaktadır.

Bununla birlikte Kazakistan’da bulunan Dini birleşimlerin faaliyetleri ve onların gelişimi, bu birleşimlerin kendi aralarında ve devletle olan ilişkileri, ülkemizde ve dünyada hızlı bir şekilde değişen siyasi ekonomik şartlarda dinlerarası ilişkilerinde istikrarlı bir yol bulma probleminin önemini de arttırmaktadır. Dolayısıyla bu yönde bilimsel araştırmalar yapmaya yerli ve yabancı bilim adamlarının dikkatini çekmekte olup Kazakistan’da dinlerin tarihi hakkında az olsada çalışmalar yapılmış fakat Kazakistan’da mevcut olan dinlerin tarihi üzerinde kapsamlı bir çalışma yapılmıştır diyemeyiz. Yapılan araştırmalar ise Kazakistan’daki dinlerin tarihinin farklı yönlerini ve zamanlarını incelemektedir. Kazakistan nüfusunun çoğu İslam dini mensupları olduğundan yapılan çalışmaların geneli ise İslam dinine ait çalışmalardır. Ülkemizde varlığını sürdüren diğer dini inançların tarihini inceleyen kapsamlı bir çalışma çok az veya hiç yoktur diyebiliriz. Ülkede mevcut olan dinlerin tarihini incelemeyen, Kazakistan’daki dinlerin tarihi kapsamlı çalışılmıştır dememiz erkendir. Ülkede, yapılan dini araştırmaların çoğunluğu genel tanıtım için yapılan etnografik çalışmalardır.

Bu hususta Kazakistan'a diğ er inanç ların farklı dönemlerdeki tarihi, özellikleri ve gelişmeleri önemli bir dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Kazakistan'da mevcut olan dinlerin tarihini ve bu bölgede dini inanç olarak gelişmesini incelememiz, Kazakistan'daki dinlerin tarihini, özünü ve içeriğini kapsamlı bir şekilde açıklamamıza katkıda bulunacaktır. Kazakistan'ın çok uluslu ve farklı dini inanç sistemli toplum olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda mevcut olan bu dini inançların gelişim özelliklerinin tarihini incelememiz kuşkusuz ülkenin günümüz dini sistemini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Özellikle Kazakistan topraklarının Çarlık Rusya sınırlarına dahil edilişi ve himayesinde bulunduğu dönemlerde, ülkenin şimdiki dini sistemi oluşmaya başlayıp işte bu dönemlerde Kazakistan'ın çok milletli ve çok dinli bir ülke olma süreci gerçekleşmektedir. Bu dönemlerde, Kazakistan topraklarına Rus Ortodoks kilisesinin gelişi ve yayılması süreci başlatılıp Ortodoks kilisesi göçebe Kazak halkını Çarlık Rusya ile sosyokültürel alanda bütünleştirmeye yönlendiği bilinmektedir. Dolayısıyla bu çalışmamız Kazakistan'ın Rus Çarlığı himayesinde bulunduğu dönemdeki ülkenin dini tarihini bilimsel açıdan tarafsız olarak, olduğu şekilde öğrenmemize, bu konuda bilgilerimizi genişletmemize ve derinletmemize katkıda bulunacağı umutundayız.

Bu çalışmayı konu seçiminden yazımına kadar yol gösteren, sabır ve anlayışını esirgemeyen, Doktora eğitimimi başladığım günden destek çıkan ve diğ er hususlarda hiçbir zaman yardımını esirgemeyen kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Mustafa ÜNAL'a teşekkürü borç bilirim. Tez yazımında yorum ve değerlendirmeleriyle çalışmalarına yön veren değerli hocalarım Prof. Dr. Harun GÜNGÖR, Prof. Dr. Hava SELÇUK ve Doç. Dr. Ali SELÇUK hocalarıma teşekkür ederim. Tezimi okuyup düzeltmeler yapan arkadaşlarım Yrd. Doç. Abdul Ali ALİYEV ve Doktora öğrencisi Mustafa CENGİZ'e teşekkür ederim. Şüphesiz çalışmam esnasında yıllarca beni maddi, manevi destekleyen ve motive eden aileme en içten teşekkür ediyorum.

Nurmukhamed KENZHEGULOV

Ekim 2019, Kayseri

KAZAKİSTAN'A RUS ORTODOKS HRİSTİYANLIĞININ GİRİŞİ, YAYILIŞI VE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

Nurmukhamed KENZHEGULOV

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Tezi, Ekim 2019
Danışman: Prof. Dr. Mustafa ÜNAL

ÖZET

Bu çalışma Rus Ortodoks Hristiyanlığının Kazakistan'a gelişini bölgesel yapılanmasını, gelişme sürecini, özelliğini, Kazakların toplumsal ve sosyokültürel hayatında yarattığı etki, değişiklikleri ve onlara yönelik yaptığı misyonerlik faaliyetlerini birincil kaynaklardan yararlanarak tarafsız olarak izah etmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde konumuzu anlamamız için XVII.Yüzyılda Kazak Cüzlerinin Rus Çarlığı himayesi altına girmesi nedenleri, Çarlık Rusya'nın Kozak askerleri sayesinde Kazak topraklarını kolonileştirmesi ve idari bölgelere ayırmasından bahsedilmektedir. Rus Çarlığının Kazak topraklarında yürüttüğü askeri ve dini siyasetinden, Rus nüfusunun bölgeye göç ettirilmesinden bununla birlikte Kazak halkını Tatar Mollaları sayesinde Müslümanlaştırma siyasetinden bahsedilmektedir.

İkinci bölüm, Rus Ortodoks Hristiyanlığının Kazakistan'a gelişi yayılışı, idari bölgesel yapılanması, bölgelere açtıkları piskoposluklar ve kiliseler ele alınmaktadır.

Tezin üçüncü bölümü, Rus Ortodoks Hristiyanlığının Çarlık hükümetiyle beraber Kazakları Hristiyanlaştırarak Ruslaştırmayı böylece Çarlık çatısına bütünleştirmeyi amaçlayan siyaseti konu edilmektedir. XIX.Yüzyılın ortalarından itibaren Kazakları Müslümanlaştırma siyasetinden vaz geçerek piskoposlukların kendilerine ait olan bölgelerde yaşayan Kazaklara yönelik misyonerlik faaliyetlerini nasıl gerçekleştirdiklerini ve kurdukları misyon stanlarını misyonerlerin kendi yazılarına ve piskoposluk raporlarına dayanarak incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kazak halkı, Rus Çarlığı, Rus köylüler, Kutsal Sinod, Piskoposluk, Misyonerlik Faaliyet.

EMERGENCE, SPREADING AND MISSIONARY ACTIVITIES OF RUSSIAN ORTHODOXAL CHRISTIANITY IN KAZAKHSTAN

Nurmukhamed KENZHEGULOV

Erciyes University Institute Of Social Sciences

Ph. D. Thesis, September 2019

Supervisor: Prof.Dr. Mustafa ÜNAL

SUMMARY

This study using the datas from the very archive sources attempts to explain without any prejudice the emergence of the Russian Orthodox Christianity and their missionary activities in Kazakhstan, its regional structure, development, influence on the Kazakhs upon their social and sociocultural life.

The first part of the treatise reveals the main reasons of why the Kazakh Zhuzes came under the auspices of Russia in the 18th century, the process of Russian colonization the Kazakh lands by using the Kazakh soldiers and division of land into administrative provinces. This thesis explores the military and religious policy of the Russian Empire which were fulfilled upon the Kazakh territory and the migration policy of the Russian population in to this region including the Islamization policy over the Kazakh people through Tatar mullahs.

The second chapter scrutinizes the emergence of the Russian Orthodox Church in Kazakhstan, its administrative and regional structure and churches and their religious leaderships which were established in these regions.

The third part of the scientific work reviews the policy of Tsarist government by employing the Russian Orthodox church with the aim to integrate the Kazakhs under Russian Empire by making them convert to Christianity.

In the last part also the insidious policies of bishops which took an another course right from the middle of the 19th century refusing the Islamization of Kazakh people and their missionary activities are revealed based on their own reports and diaries.

Keywords: The Kazakh people, Russian Empire, Russian peasants, Holy Synod, Episcopal, Missionary activity.

İÇİNDEKİLER

KAZAKİSTAN'A RUS ORTODOKS HRİSTİYANLIĞININ GİRİŞİ, YAYILIŞI VE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
ÖNSÖZ	ii
ÖZET.....	iv
SUMMARY	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
1. Tezin Adı ve Konusu	3
2. Problem	3
3. Amaç ve Önem.....	6
4. Çalışmanın Kapsamı	8
4.1. Konu bakımından	8
4.2. Mekân bakımından.....	8
4.3 Zaman bakımından	8
5. Yöntem	8
5.1. Verilerin toplanması ve Sınırlılıklar	9
5.2. Verilerin değerlendirilmesi ve yorumlanması.....	9

I. BÖLÜM

XVIII – XX. Yüzyılın Başlarında Kazakistan'da Rus Nüfusunun Oluşması ve Rus Çarlığının Yürüttüğü Siyasi, Askeri ve Dini Faaliyetler	11
1.1. Kazakların Rus Çarlığıyla İlk Temasları.....	11
1.2. Kazak Cüzlerinin Rus Çarlığı Himayesine Girmesi	13
1.3. Rus Çarlığının Kazak Steplerini Sömürgeciliği	15
1.3.1. Küçük Cüz Sınırlarında Askeri Hatlar ve Kozak Askerleri.....	15
1.3.2. Orenburg Kazak Bölgesine Rus Nüfusunun Yerleşmesi	16
1.4.1. Orta Cüz Sınırlarında Askeri Hatlar ve Kozak Askerleri.....	17

1.4.2. Sibirya Kazakları Bölgesine Rus Nüfusunun Yerleşmesi	19
1.5. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısından İtibaren Kazakistan'a Rus Nüfusunun Göçü	21
1.5.1. Kazakistan'ın Güneydoğu Bölgesine Rus Nüfusunun Yerleşmesi	21
1.5.2. Kazakistan'ın Kuzey ve Doğu bölgesine Rus Köylülerinin Göç Etmesi.23	
1.5.3. Batı Kazakistan'a Rus Nüfusunun Göç Etmesi	24
1.6. Kazakistan'da Geleneksel Ortodoks Hristiyanlarının ve Tarikatlarının Oluşum Süreci.....	26
1.7. XVIII – XX. Yüzyıllarda Rus Çarlığının Kazakistan'da İslam Dini Politikası	31
1.7.1. XVIII. Yüzyılın Sonları – XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Rus Çarlığının Kazakları İslamlaştırma Faaliyeti.....	31
1.7.2. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısından İtibaren Rus Çarlığının Kazakları İslamlaştırma Faaliyetinden Vazgeçmesi	40

II. BÖLÜM

Kazakistan'da Rus Ortodoks Kilisesinin Yayılması ve Bölgesel Teşkilatlanma Yapısı

2.2. Kazakistan'da Ortodoks Kilisesinin Yayılışı	55
2.3. Kazakistan'ın Batı Bölgesinde Orenburg Piskoposluğunun Kuruluşu ve Kiliseler.....	56
2.3.1. Orenburg Piskoposluğu Bünyesinde Güney Kazakistan bölgelerinde Yer Alan Kiliseler	62
2.3.2. Kazakistan'ın Batı Bölgesinde Kiliseler	63
2.4. Kazakistan'ın Kuzey ve Kuzeydoğu Bölgesinde Piskoposlukların Organize Yapısı	65
2.4.1. XIX-XX. yy. Başlarında Batı Sibirya Piskoposlukları ve Kazakistan'da Rus Ortodoks Kilisesinin Bölgesel Yapılanması	65
2.4.1.1. Tobolsk Piskoposluğu	65
2.4.1.2. Tomsk Piskoposluğu	68
2.4.1.3. Omsk Piskoposluğu	72
2.5. Kazakistan'ın Güneyinde Piskoposluğun Yapılanması	75
2.5.1. Türkistan Piskoposluğunun Yapılanması	75

III. BÖLÜM

Rus Ortodoks Kilisesinin Kazakistan'da Yürüttüğü Misyonerlik Faaliyetleri

3.1. Rus Ortodoks Kilisesinin Kazak Stepplerinin Kuzeyinde Misyonerlik Faaliyetini Yürütme Çabaları	87
3.2. Kazakistan'ın Kuzeyinde ve Kuzey Doğusunda Rus Ortodoks Kilisesinin Resmi Misyonerlik Faaliyetleri	100
3.2.1. Tobolsk Piskoposluğunun Kazakistan'ın Kuzeyinde Müslümanlığa Karşıt Misyonerlik Faaliyetleri	100
3.2.2. Tobolsk Piskoposluğunda Müslümanlığa Karşıt Resmi Kırgız Misyonunun Açılması	106
3.2.3. İlk Vaftizler	108
3.3. Tomsk Piskoposluğunun Kazaklar Arasında Misyonerlik Faaliyetlerini Yürütme Çabaları	112
3.3.1. Tomsk Piskoposluğu Altay Misyonunun Kırgız Misyonu Şubesi	121
3.3.1.1. Kırgız Misyonunda İlk Bukonsk Stanının Açılışı	124
3.3.1.2. Kırgız Misyonunda Bolşenarımisk ve Dolonsk Stanlarının Açılışı	131
3.3.1.3. Kırgız Misyonunda Şulbinsk Stanının Açılışı	135
3.3. Omsk Piskoposluğunun Bünyesinde Bağımsız Kırgız Misyonu	136
3.3.1. Omsk piskoposluğu Kırgız misyonu stanları	139
3.4. Batı Kazakistan'da Orenburg Piskoposluğu Misyonerlik Faaliyetinin İlk Adımları	142
3.4.1. Kazakistan'ın Batısında Misyonerlik Stanlarının Kurulması.....	148
3.5. Omsk ve Orenburg Piskoposluğu Kırgız Misyonunun Kazak Stepinde Son Dönemleri	152
3.6. Kazakistan'ın Güneydoğu bölgesinde Ortodoks Misyonerlik Faaliyetleri	155
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	168
BİBLİYOGRAFYA	171
EKLER.....	194

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.g.m.	: Adı Geçen Makale
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
GAOO.	: Gosudarstvennyi Arhiv Omskoi Oblasti
GAOrO.	: Gosudarstvennyi Arhiv Orenburgskoi Oblasti
Gen.	: Geniş
Haz.	: Hazırlayan
No.	: Numara
OEV.	: Omskie Eparhialnie Vedomosti
OrEV.	: Orenburgskie Eparhialnie Vedomosti
PSZRİ.	: Polnoe Sobranie Zakonov Rossiskoi İmperii
RGİA.	: Rossiskii Gosudarstvennyi İstoričeskii Arhiv
Rus.	: Rusça
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SGADA	: Sentralntyi Gosudarstvennyi Arhiv Drevnih Aktov
SGARK.	: Sentralnyi Arhiv Respubliki Kazahstan
TobEV.	: Tobolskie Eparhialnie Vedomosti
TomEV.	: Tomskie Eparhialnie Vedomosti
TurEV.	: Turkestanskıe EParhialnie Vedomosti
Vb.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayını-

GİRİŞ

1054 yılında Batı ve Doğu Hristiyanlığı kesin bir şekilde Katolik ve Ortodoks Kiliseleri olarak ikiye ayrıldı. Ortodoksluğun oluşumuna Bizans İmparatorluğunun siyasi-iktisadi ve dini yaşamlarıyla ilgili birtakım faktörlerin belirleyici etken olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, Hristiyanlığı İmparatorluğun dini olarak kiliseyi ise, imparatorluğun bir parçası olarak gören Bizans'ta güçlü bir emperyal iktidarlığın mevcut olması da az etkili idi. Ortodoks Hristiyanlığının özelliklerini etkileyen faktörlerden biri de Bizans'ta tek bir kilise merkezinin olmamasıydı. Eski Roma İmparatorluğu'nun doğusunda Patriklik ünvanını alan Konstantinopolis, İskenderiye, Antakya ve Kudüs olarak dört piskoposluk mevcut idi.

Bizans İmparatorluğu çökerken, bu piskoposlukların her biri bağımsız (otosefali) Ortodoks Kilisesini yönetmeye başlamışlardır. Daha sonra, bağımsız Ortodoks Kiliseleri diğer ülkelere de yayılmaktadır. Dolayısıyla, Ortodoks Kilisesi parçalı olduğundan tek bir dini merkezi bulunamamaktadır. Günümüzde otosefal Kiliselerin kanuni sıralaması resmi listede belirlenmektedir. Bu listeye göre, Konstantinopolis Ortodoks Kilisesi öncelikli ve başkanı ise Ekümenik Patrik ünvanını taşımaktadır.

Diğer kiliseler üzerinde herhangi bir hakimiyeti olmayan Konstantinopolis Patrikliği, Ortodoks dünyasında otoriteye sahip ve Patrik ise, “eşler arasında ilk” olarak kabul edilmektedir. Listede sonraki sıralamada eski doğu Ortodoks kiliseleri olarak bilinen İskenderiye, Antakya ve Kudüs kiliseleri gelmektedir. Resmi listede Rus Ortodoks kilisesi¹ beşinci sırayı, tarihini Rus knezi Vladimir'in 988 yılında vaftiz edilmesine dayayan Rus Ortodoks Kilisesi almaktadır.² Toplamda, 15 Ortodoks kilisesi bağımsız olarak kabul edilir. Bunlar:

¹ Bkz. Nikolay Nikolskyi, İstoriya Russkoi Tserkvi, Moskova 1985.

² Nikolay Nikolskyi, İstoriya Russkoi Tserkvi, Moskova 1985, s. 21.

1. Konstantinopolis (Türkiye)
2. İskenderiya (Mısır)
3. Antakya (Süriye ve Lübnan)
4. Kudüs (Filistin ve Ürdün)
5. Rusya Federasyonu
6. Gürcistan
7. Sırbistan
8. Romanya
9. Bulgaristan
10. Kıbrıs
11. Yunanistan
12. Arnavutluk
13. Polonya
14. Çek ve Slovakya kilisesi
15. ABD

Bu Ortodoks Kiliselerinin tümü aynı dogmalara, ana kilise kanunlarına ve önemli ayinlerine sahiplerdir. Siyasi yönelimlerdeki ve sosyal doktrinlerdeki farklılıkları ise, faaliyetlerini gerçekleştirdikleri sosyal koşullara ve mensuplarının sosyal yaşam düzenine bağlıdır.

Tüm bu bağımsız Ortodoks Kiliselerinin arasında en büyük ve en etkili olarak Rus Ortodoks Kilisesi yer almaktadır. Rus Ortodoks Kilisesi Rusya Federasyonu, Ukrayna*, Belarus ve Moldova'daki en büyük dini kuruluş olarak sayılmaktadır. Kilise sayısı az olsa da diğer Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinde de mevcuttur.

2009 yılından bu yana Rus Ortodoks Kilisesi, Patrik Kirill tarafından yönetilmektedir. 2 Şubat 2010'da gerçekleşen Piskoposlar Toplantısı'nda Patrik Kirill, Rus Ortodoks Kilisesi'nin bünyesinde 160 piskoposluk, 207 yönetici ve vikari piskopos, 30.142 prihod, 28.434 rahip, 3.625 diyakoz; 386 erkek ve 402 kadın olmak üzere 788 manastırın olduğunu belirtmektedir.

*. Rusya Federasyonu ve Ukrayna arasında 2014 yılından itibaren yer alan siyasi gerginlikleri dini boyuta da taşıma sonucunda 5 Ocak 2019 da Ukrayna Ortodoks kilisesi resmi olarak otosefalliğini (bağımsızlığını) kazandıran 'Tomos' kararnamesi imzalanmıştır.

1. Tezin Adı ve Konusu

“KAZAKİSTAN’A RUS ORTODOKS HRİSTİYANLIĞININ GİRİŞİ, YAYILIŞI VE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ” adlı tez konumuz Kazak topraklarının Rus Çarlığına girmesiyle ve Çarlık Rusya’nın 1917’de dağılmasına kadar bulunduğu süreçte Rus Ortodoks Kilisesinin bu topraklara geliş nedenini, kronolojik olarak bölgesel yapılanmasına kadarki süreyi izah etmektedir, kronolojik süreyi bozmadan Rus Ortodoks kilisesinin bölgesel yapılanmasıyla beraber bu yapılanmaya göre her bir bölgede ayrı ayrı Kazak halkını Hristiyanlaştırarak Ruslaştırmayı amaçlayan misyonerlik faaliyet durumunu, açtıkları misyonerlik stanları ve onların faaliyet sonuçları izah edilmektedir.

2. Problem

Günümüzde, Kazakistan Cumhuriyetinin dinler arası ilişkiler alanında yürüttüğü siyaseti, Kazakistan’ın gelişiminin modern zamandaki küresel süreç bağlamına dayanarak gerçekleşmektedir. Kazakistan, bağımsızlığını aldığı tarihten bu yana dini alanda tuttuğu demokratik temellerini pekiştirmesinde yaptığı başarılarından gurur duymaktadır. Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası’nın 22. Maddesinde şöyle ifade eder: “Herkesin vicdan özgürlüğüne hakkı vardır”. Vicdan özgürlüğü mutlak bir insan hakkı ve hiçbir durumda kısıtlamalara tabi değildir.

1991 yılında Kazakistan Cumhuriyeti siyasetinin temel ilkelerinin ana hatlarını belirleyen ilk yasalarından biri “Dini Özgürlük ve Dini birleşmelere ilişkin” kanununu kabul eder. Bağımsızlığından bu yana, Kazakistan’da dinler arası çatışmaların hiç yer almaması çok uluslu ve çok dinli bir devlet için önemli bir başarı olmaktadır. Bunun yanı sıra uluslararası alanda, Kazakistan kendisine bölgesel, kıtasal ve dünya düzeyinde diyalog platformlarının başlatıcısı imajına sahip olup Kazakistan’ın başkenti Nur-Sultan’da (eski Astana’da) Dünya ve Geleneksel Dinlerin Liderleri Kongre’si düzenlenme geleneğiyle kendine bir marka edinmiş durumdadır. Fakat zamanın gösterdiği üzere, liberal mevzuatta dini inanç özgürlüğün mutlaklaştırılmasıyla Kazakistan’da ekstremist ve terörist sözde dini grupların ortaya çıkmasına ve bu nedenle halkın geleneksel değerlerinin ve dini kimliklerinin aşındırılmasına, ülkenin bir nevi sıkıntılarla ve tehdide karşı savunmasızlıkla karşılaşmasına sebep olmaya başlar. Bu durum, halkı sözde dini grupların yıkıcı etkisine karşı korumak ve tedbir almak için

din alanında yeni yasal çerçevenin düzenlenmesine ve geliştirilmesi ve kurulmasını, iteledi. Böylece 2011 yılında yeni ‘Dini faaliyetler ve dini dernekler’ yasası kabul edildi. Kazakistan’ın ilk Cumhurbaşkanı N.Nazarbayev’e göre: bu yasa dini birleşimlerin mevzuatının güncellenerek onların durumlarının ve faaliyetlerinin net bir belirli kurallara uyumasına, gerekli yasal kısıtlamalar belirleyerek aynı zamanda modern gerçekleri ve eğilimleri dikkate alarak dini ilişkileri düzenleme alanındaki devlet organlarının sistemik çalışmalarının temellerini tanımlamayı hedeflemektedir.³ Güncellenen yasadaki en önemli şey önceki yasanın temeli olan - bütün dinlerin eşitliği, vatandaşların herhangi bir dine inanabilme özgürlüğü, devletin dinden ayrılığı ve dini inancına bakılmaksızın her bir vatandaşın eşitlik güvencesinin sabit kalmasıdır. Yasada yenilik olarak Kazakistan Cumhuriyeti halkının inanç hayatı ve kültür gelişiminde İslam dininin Hanefi mezhebini ve Ortodoks Hristiyanlığını tutunduğunu belirtilmektedir. Ayrıca, bu yasanın kabul edilmesinden sonra ülkedeki dini ilişkileri idare eden yeni bir yasal çerçeve oluşturulup 2012 yılında, dini faaliyetlerin yasal yönlerini ve dini birleşmelerin işleyişini düzenleyen tüzük ve yönetmelikler kabul edildi. Kazakistan hükümetinin kabul ettiği düzenleyiciler şu şekildedir:

- Misyonerlik faaliyet gerçekleştirme;
- Dini araştırma yürütme;
- Dini mabetlerin inşası ve bu binaların dini birleşimlere verilmesi;
- Kazakistan sınırlarında yabancı dini birleşim faaliyetlerini, bu dini birleşimlerin yöneticilerini yabancı dini merkezler tarafından tayin edilmesini koordine edilmesi;

Kazakistan Cumhuriyeti Din işleri Bürosu verilerine göre günümüzde, Kazakistan’da 17 farklı inanç mensubu olan 140 etnik grup yaşamaktadır. 2009 yılında gerçekleşen nüfus sayımına göre İslam dini mensupları %70, Rus Ortodoks mensupları başta olmak üzere Hristiyanlık %26, Yahudilik ve Buddizm mensupları %0,1, diğerleri %0,1. Hiçbir inanç mensubu olmayanlar %3.

³ https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31067690#pos=3;-155 18.04.2019
<http://www.adilet.gov.kz/ru/node/31769> 18.04.2019

Kazakistan Cumhuriyetinin ‘Dini faaliyetler ve dini dernekler’ yasasının gerektirdiğine uygun olarak Din İşleri Bürosu, dini derneklerin kayıt yenilemesini gerçekleştirir. Kayıt yenileme esnasında, Din İşleri Bürosu ülkedeki dini durum hakkında yenilenmiş bilgilere ulaşp kayıt yenileme sonucunda Kazakistan sınırlarında varlığını sürdüren dini birleşimler, onların şubeleri ve az sayıda olan çeşitli dini gruplardan yasal izni olmayanlar ve sözde dini grupların yeni kayıt yapamamasından ve dini eğitim veren kurumlar kapatılarak sayılarının 4551’den 3088’e indiği kaydetmektedir.

SSCB döneminde ateizm ideolojisi mevcut iken 1991 de Sovyet Birliğinin dağılmasıyla Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlığına kavuşmasıyla birlikte İslam dini ve Ortodoks Kilisesi dahil olmak üzere dini yaşamın canlanma süreci de başlamış oldu. İslam dini ve Ortodoks Hristiyanlığının ülkemizde önemli yeri olduğu hakkında Kazakistan’ın ilk Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev defalarca dile getirmiştir. 7 Ocak 2012 de Astana şehrinde Kutsal Uspenskiy katedrali ziyareti sırasında Nazarbayev, ‘Bir kuş tek kanatla uçamazken, Kazakistan Cumhuriyeti de tek kanatla hareket edemez. Ülkemizin iki kanadı olan İslam dini ve Ortodoks Kilisesi ise ülkemizin temel dinleridir. Dünyada hepimiz biriz, ama dilde görünüşte ve dini inançta farklıyız. Ancak büyük sabır barışçıl yaşamın temelidir’ demektedir.

Vicdan özgürlüğünün tanınmasıy Kazakistan halkının manevi yaşama dönmesini sağladı. Kazakistan’da dini geleneklerin çeşitliliği ve farklı inanç mesuplarının aynı topraklarda bir arada yaşama ve etkileşim tecrübesi, Kazakistan coğrafyasının ayırt edici özelliklerinden sayılmakta olup birçok yönden gelişimini belirlemektedir. Bu coğrafyada mevcut olan dinlerin her birinin tarihini incelemeyen Kazakistan’ın genel tarihsel süreci hakkındaki bilgileri eksik kılmaktadır.

Kazakistan’da İslam dininden sonra ikinci sırada yer alan Rus Ortodoks Kilisesinin 1999 yılının başlarında 212 prihod ve 8 manastır mevcut idi. Mayıs 2003 yılında Rus Ortodoks Kilisesi Kutsal Sinod’u Kazakistan’da, Astana, Uralsk ve Çimkent piskoposluklarını kapsayan Metropol bölgesi⁴ açılmasına karar almıştır. 2011 yılında Rus Ortodoks Kilisesi Kutsal Sinod kararıyla Karaganda, Kostanay, Pavlodar,

⁴ Metropol bölgesi- özel bir piskoposluklar birleşimidir ve Ortodoks kilisesi çerçevesinde sadece Kazakistan’da vardır.

Kokşetau, Petropavlovsk ve Ust-Kamenogorsk şehirlerinde piskoposluklar⁵ açılmıştır. ‘Dini faaliyetler ve dini dernekler’ yasasına göre yapılan kayıt yenileme sonucunda 25 Ekim 2012 de Kazakistan’da Rus Ortodoks Kilisesinin 9 Piskoposluk bölgesini biriktiren- Metropol bölgesi, 271 Ortodoks Hristiyan derneği ve 261 prihod olduğu kayıtlara geçmiştir. Kazakistan’da Ortodoks Hristiyan mensupları en çok Almatı, Doğu-Kazakistan, Kuzey-Kazakistan, Kostanay, Karaganda ve Akmola bölgelerinde ikamet etmektedirler.

Uzun zamandır çok uluslu ve çok dinli olan Kazakistan, tek devlet çerçevesinde bu çeşitli din mensuplarını ve milletleri barış içinde yaşatmaya yönelik en iyi yolu geliştirmek için gayret etmektedir. Kazakistan’ın bağımsızlığını almasıyla bölge çeşitli dini inanç ve yeni dini hareketlerin misyonerlik nesnesine dönüştü. Bu bağlamda ülkedeki dini birleşimlerin faaliyetleri ve gelişmeleri hakkında araştırma gerçekleştirilmesinin ihtiyacı da artmaktadır. Bununla birlikte Kazakistan toplumunda geleneksel dinlere ve onların tarihine de ilgileri gittikçe artmakta ve bu durumda bu yönde geniş bir bilimsel araştırma yapmaya ihtiyaç doğurmaktadır. Kazakistan’da bulunan dinlerin tarihi hakkında bazı araştırmalar yapılmasına rağmen kapsamlı bir bilimsel araştırma yapılmamıştır. Kazakistan’da Müslümanlık temel din ve ve nüfusun çoğunluğu İslam dini mensupları olduğundan yapılan araştırmaların çoğunluğu da Kazakistan’daki İslam dini hakkında çalışmalardır. Bölgede mevcut olan diğer dinlerin tarihi hakkında çalışmalar yok denilecek kadar az ve ülkemizdeki çeşitli din topluluğunu göz önünde bulundursak, mevcut olan diğer dinler ve onların tarihi hakkında bilimsel çalışma gerçekleştirmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Ülkedeki dinlerin gelişim sürecini ve tarihini bilmemiz kuşkusuz günümüz Kazakistan’daki dini sistemin oluşumunu anlamamıza yardımcı olacaktır. Zira Kazakistan topraklarının Çarlık Rusya himayesine girmesi ve bulunduğu süre içinde ülkenin şimdiki dini sistemi şekillenmeye başlamaktadır. Yani Kazakistan’ın Rus Çarlığında bulunduğu dönem bölgenin çok milletli ve çok dinli olmasını belirleyen bir dönem sayılmaktadır.

3. Amaç ve Önem

Bu araştırma, ilk teorik kaynaklara dayanarak XVIII yüzyılın sonları- XX yüzyılın başlarında Kazakistan’da Ortodoks Hristiyanlığının gelişme sürecini araştırmayı Kazak

⁵ Bknz. Kazakistan’da Piskoposlukların idari bölge haritası. Ek. 20, 21.

topraklarının Rus Çarlığı himayesine dahil edilmesinden itibaren bölgeye Rus nüfusunun yerleştirilmesi ve Kazakistan'a Rus Ortodoks Kilisesinin gelişi, yayılışı ve bölgesel yapılanmasını, Kazak halkını Ruslaştırmak amaçlı yapılan Hristiyan misyonerlik faaliyetinin sürecini özelliklerini ve sonucunu tasniflemeyi ve değerlendirmeyi amaçlamıştır. Bu amaç temelinde aşağıdaki sorulara cevap bulunmaya çalışılmıştır:

1. Kazakistan topraklarının Rus Çarlığı himayesi altına girmesine etkileyen şartlar?
2. Çarlık hükümeti göçebe Kazak halkını yerleşik hayata geçirmek için hangi siyaset kullanmıştır?
3. Kazak halkını müslümanlaştırmak için Çarlık hükümetine kimler yardım etmiştir?
4. Kazak topraklarının ilk kolonizatörleri kimlerden oluşmuştur?
5. Kazak topraklarında Rus nüfusu nasıl oluşmuştur?
6. Rus Ortodoks Kilisesi Kazak toprağında nasıl fayda olmuş ve bölgesel yapılanma süreci nasıl gerçekleştirilmiştir?
7. Kazak topraklarında Rus Ortodoks Kilisesinin piskoposlukları nasıl oluşmuştur?
8. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Çarlık hükümetinin Kazaklara dair dini politikası nasıl değişmiştir?
9. Çarlık hükümeti Kazak halkını ne için Hristiyanlaştırmaya çalışmıştır?
10. Kazak halkı arasında misyonerlik faaliyet nasıl başlatılmıştır?
11. Rus Ortodoks Kilisesi misyonerlik faaliyetinin Kazak topraklarında bölgesel yapılanması nasıl oluşmuştur?
12. Kazakları Hristiyanlaştırmak için misyonerlerin kullandığı yöntemler?
13. Misyoner stanları Kazakistan'ın neresinde ve kaç tane açılmıştır?
14. Kazak halkına karşı misyonerlik faaliyet sonuçları ne olmuştur?

Çalışmamız sadece din tarihini inceleyen araştırmacılar için değil, aynı zamanda tarihçiler, kültür bilimcileri, sosyologlar ve ayrıca Kazakistan'da yaşayan halkların din tarihine ilgi duyanlar için faydalı olabileceği ve dinler tarihi alanında çalışmalar yapacak olan yeni araştırmacılara yardımcı olacağı ümit edilmektedir. Kazakistan'da farklı dinlerin tarihi çalışmalarında ve dinler tarihi ders çalışmalarının hazırlanmasında ve bunlar üzerinde genel ve özel kursların geliştirilmesinde kullanılabilir. Çalışmanın verileri ve sonuçları, ilgili kurumlar tarafından dinler arası ilişkilerin düzenlenmesine ve bu alanda en uygun politikanın geliştirilmesine faydalı olacağı ümit edilmektedir.

4. Çalışmanın Kapsamı

Elde edilen ilk teorik materyaller konu, mekân ve zaman açısından şu şekilde sınırlandırılmıştır.

4.1. Konu bakımından

Çalışmamız konu açısından sadece Rus Ortodoks Kilisesinin bölgesel yapılanması ve misyonerlik faaliyetleri incelenmiştir.

4.2. Mekân bakımından

Çarlık Rusya'sının toprak ölçümü göz önüne alındığında araştırma mekân açısından sınırlandırılma gerekliliği ortaya çıkmış ve çalışma konusu günümüz Kazakistan sınırları içerisi olarak belirlenmiştir.

4.3 Dönem bakımından

Çalışmamızın diğer sınırlılığı ise dönem bakımındandır. Kazakistan topraklarının 1730'lardan itibaren Rus Çarlığı himayesine girmesiyle Rus Çarlığının 1918 yılında dağılmasına kadar ki zaman içeriğini kapsamış ve incelenmiştir.

5. Yöntem

Tez araştırmamızda, durumu olduğu gibi tanımlamayı amaçlayan araştırma yöntemi olan tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli çerçevesinde, araştırma nesnelliğinin bilimsel prensibi, tarihsel zaman koşullarıyla uygunluğu analiz edilmiş, konu ile ilgili olaylar bağlantılarıyla birlikte olduğu gibi tanımlanmaya ve gerçek içeriği açıklanmaya gayret gösterilmiş ve araştırmanın amaçları genellikle soru cümleleri ile belirlenmiştir. Tarama modelinin araştırma yaklaşımına uygun olarak konu hakkındaki bilgiler çeşitli ilk materyallere başvurarak elde edilmiş, bu dağınık bilgiler bir sistem çerçevesinde yorumlanmış ve araştırmamız Dinler Tarihi metoduna uygun olarak ön yargısız olduğu gibi ızah edilmiştir. Çalışmamız sırasında konu ile ilgili veri temini aşamasında bazı zorluklar yaşanmasına rağmen, ilk kaynakları aranıp bulunmaya ve onlardan yararlanmaya titizlik gösterilmiştir.

5.1. Verilerin toplanması ve Sınırlılıklar

Çalışmamız hakkındaki kaynaklar, varolan kayıt ve belgeler incelenerek tarama metodu yöntemiyle toplanmıştır. Mevcut ilk belgeler ve kaynaklar tespit edilmeye çalışılmış, ulaşılan belge ve kaynaklar okunup çalışmamızla ilgili kısımları fişlenmiş, değerlendirilerek tahlil edilmiştir. Araştırmamızın ilk kaynak olarak belgelerle kanıtlanabileceği düşüncesinden çalışmamızda öncelikle konumuzla ilgili arşiv belgeleri tespit edilmeye gayret gösterilmiştir. Dolayısıyla Kazakistan'ın merkez arşivi başta olmak üzere konuyla ilgili olarak Omsk bölgesinin arşivi ve milli kütüphanesi, Kazan arşivi ve kütüphaneleri, Orenburg bölgesi arşivi ve kütüphanesi, Moskova'da devlet arşivi ve Rusya Devleti Tarih arşivi ve kütüphaneleri arasından çalışmamızla ilgili olarak birçok kaynak elde edinmiştir. Konuyla ilgili kaynak ve dökümanların tespiti için 'Kazak kalay Orıstandırıldı (Kazak nasıl Ruslaştırıldı)' eserinin yazarı **Prof.Dr Mekemtas Mırzahmetuli** ile bizzat görüşülerek, onun tavsiyesi ve yönlendirilmesiyle önce Omsk, Kazan ve Orenburg şehirlerinde bulunan arşiv ve kütüphaneler ziyaret edilerek katalog taraması gerçekleştirmek için şahsen başvuruda bulunulmuştur. Sonraki aşamada eksik materyalleri tamamlamak için Tomsk, Tobolsk ve Moskova şehirlerine gidilmiş ve katalog taranması devam edilmiştir. Fakat, araştırma esnasında konuyla ilgili belgelerin tespiti için Moskova başta olmak üzere Rusyadaki arşivlerin bazılarında bazı belgelerin bulunmadığı veya çok eski durumda ve bakımı yapılmaktadır gerekçesiyle olumlu cevap alınamamıştır. Belgelerin tespiti sonrası bu belgeleri temin edilmesi aşamasında bazı zorluklar ve sıkıntılar çıkmıştır. Temin edilen ve incelenen kaynakların araştırmamızla ilgili olanlarının içeriği ve ifadenin aynen aktarılabilmesi için doğrudan not alma yoluyla dosyalanmıştır.

5.2. Verilerin değerlendirilmesi ve yorumlanması

Kaynak ve belgelerden toplanan veriler birer birer okunup araştırmamızla ilgili kısımlar fişlenerek isimlendirilmiştir. İsimlendirme tamamlandıktan sonra tezin bölümüne ve konusuna göre sınıflandırılmıştır. Sınıflandırma tezin amacına göre konunun bütünlüğünü kapsamasına önem verilmiştir. Sonra her konu, bölümdeki sıralanmasıyla araştırmamızın ana başlıklara ve alt başlıklara göre ayrı ayrı belirlenmiş ve dosyalanmıştır. Daha sonra veriler konu başlıklarına göre sırasıyla ele alınmış ve araştırmanın amacı doğrultusunda veriler çalışılmıştır. Dosyadaki bilgiler yorumlanarak

araştırma amacına göre bütünleştirilmiştir. Araştırmamızın ilk ve sağlam kaynaklara dayandırıldığını göstermek ve verilerin doğruluğunu araştırmak veya geniş bilgi edinmek isteyenlere yol göstermek için dipnotlara önem verilmiştir. Dipnotlar Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzu standartlarına göre gösterilmiştir. Arşiv belgelerinin gösterildiği dipnotlarda önce hangi arşiv olduğu, dosya numarası ve fon kodu olarak belirlenmiştir. Tezimizin yazım işlemi bittikten sonra araştırma metni okunup düzeltilmiş ve araştırmanın sonucu ve değerlendirilmesi yazılmıştır.

I. BÖLÜM

XVIII – XX. Yüzyılın Başlarında Kazakistan’da Rus Nüfusunun Oluşması ve Rus Çarlığının Yürüttüğü Siyasi, Askeri ve Dini Faaliyetler

1.1. Kazakların Rus Çarlığıyla İlk Temasları

Kazakistan’ın Rus Çarlığı egemenliği altına girmesi, XVI. yüzyılının sonlarından itibaren uzun dönemli ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirme çabası sayesinde gerçeklemektedir. 1552 yılında Kazan, 1556 Astrahan ve 1582 yılında Sibirya Hanlıklarının Çarlık Rusya egemenliğine dâhil edilmesinden sonra Kam ticaret yolunun faaliyete geçmesi, Rus Çarlığının, Kazak stepiyle ilişki kurmasına neden olmuştur. Bu durum Rus Çarlığının, Hiva ve Buhara hanlıklarıyla diplomatik ve ticari ilişkileri sonucu, Kazak steplerinden geçen yol, Kazak stepini transit bölge haline getirmektedir. Rusların Orta Asya ile yapılan ikili ticari ilişkilerini güvenli bir şekilde geliştirebilmeleri için Rus Çarlığının Orta Asya’ya Kazak stepleri üzerinden transit olarak geçen ticari güzergahını güvenilir hale getirmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda Kazak Hanlığının iç politikası ve onların komşu hanlıklarla olan ilişkileri, Çarlığın dikkatlerinden kaçmamıştır. 1573 yılında Çarlık yönetimi Kazak hanlığına ticaret ilişkileri kurması için elçiler göndermiş fakat elçiler Kazak steplerine varmadan Sibirya Hanlığının saldırısına uğrayarak merkezi yönetim tarafından yüklenen görevi yerine getirememiştir.⁶

1594 yılında Kazak Hanı Tevekkel Han (1562-1598) Çarlık Rusya’yla ilişkilerini geliştirmek amacıyla elçi göndermiştir. Rus Çarı I. Fyodor (1557-1598) samimi bir ortamda gerçekleşen ikili görüşmelerin neticesinde Çar, Kazak hanlığını harici düşmanlara karşı koruyacağı sözünü vermiştir. Ruslarla yapılacak ticaret konusunda her iki tarafın da çıkarı olup, gerçekleştirdiği alışverişlerinde Kazaklar Ruslardan silah ve

⁶ Apollova N., ‘Prisoedinenie Kazahstana k Rossii’, Alma-Ata 1948, s. 186.

diğer gereçlerini temin ederken Ruslar ise bunların karşılığında ham madde, büyük ve küçükbaş hayvanlar almıştır.⁷

Çarlık Rusya'nın bu ilişkisi sonucunda Rus Çarlığının ulaşmak istediği amaç, Kazak stepleri üzerinden Orta Asya'ya geçen kervanların herhangi bir engelle karşılaşmaması, Kazakları Sibirya hanlığına ve onun müttefiki olan Buhara hanlığına karşı çıkar sağlamaktı. Mart 1595' te Rus Çarlığından Tevekkel Han'a elçiler gelmiş, Buhara Hanlığına karşı durabilmesi için askerle destekleneceğini, bunun karşılığında Rus Çarlığı egemenliği altına girmesi teklif etmişlerdir.⁸ Böylece Rus Çarlığı Orta Asya bölgesiyle geliştirilen ilişkiler sayesinde, Kazak hanlığıyla da diplomatik ilişkilerini güçlendirmeye çalışmışlardır.

Rus Çarlığı, Sibirya Kazak stepleri ve Orta Asya'yla olan ticari ilişkilerinin güvenliğini sağlamak için tüccarlar, elçiler ve asker göndermeyle beraber Kazak stepleri sınırında yoğun bir şekilde ordu kışlalarını inşa etmeye başlamaktadır. Bu inşa sayesinde Tümen (1586), Tobolsk (1587), Taru (1594) ve Tomsk (1604) gibi şehirlerin temelleri atılmıştır.

XVII. Yüzyılda yer alan Kazak hanları ve soy sultanlarının kendi aralarındaki çatışmalar ve taht mücadeleleri, Kazak Hanlığında *Cüzler*⁹ arası iç çatışmaları, her Cüzdeki sultanların kendi başına bağımsız Hanlık kurmaya çalışması, birlik, beraberlik kavramının ortadan kaldırılması, bütünlüğün bozulması, parçalanması halkı ekonomik ve manevi yönden çöküntüye uğratması, Kazak hanlığıyla Rus Çarlığı arasındaki iyi ilişkilerini sekteye uğrattı. Toplumsal bunalım, askeri gücün zayıflamasına neden olmaya başlamaktaydı. Kazak Cüzleri arasında sağlam ilişkilerin olmaması, komşu hanlıkların saldırılarına ve Kazak hanlığının dağılmasına neden olmuştur. Çin'liler Kazaklara karşı Oyrat Mogolları olarak bilinen Congar'ları¹⁰ desteklerken diğer taraftan Hokand, Buhara ve Hive Hanlıkları Güney Kazakistan'ı huzursuz etmeye başlamıştır. Kazak askeri gücü Congar askerlerinden az olmamasına rağmen Kazakların iç karışıklığını fırsat bilerek onlara savaş açmıştır. Üç Cüz birleşme yerine ayrı ayrı kendi hanlıklarını korumaya başlamışlardır. Kazak Cüzlerinin kendi aralarındaki ayrımcılık

⁷ Sentralnyi Gosudarstvennyi arhiv drevnih aktov (SGADA), Dosya 2, Fon kodu: 122, s. 6.

⁸ SGADA, Dosya: 1, Fon kodu: 122, s. 1-8.

⁹ Bknz: 1.2 Kazak Cüzlerinin Rus Çarlığı Himayesine Girmesi, s. 22.

¹⁰ Bknz. XVII. Yüzyılda Kazakistan sınırları. Ek 1.

ve çatışmalarını iyice kullanan Congar'lar, Kazak Hanlarıyla teker teker savaşıma şansına sahip olmuşlardır. Congarlar ile Kazak Cüzleri arasında cereyan eden savaşlar XVII yy. başlayarak XVIII yy. ortalarına kadar devam etmiştir. Bu durum karşısında Rus Çarlığı iki tarafa da müdahil olmamış aksine Kazak hanlığı içerisindeki siyasi ve askeri istikrarsızlığından faydalanarak bölge sınırlarında askeri kışla inşa ederek kendi egemenliğinin temellerini atmaya başlamaktaydı. Bu tarihlerde Congar Hanlığının tarih sahnesine çıkması Orta Asya'nın özellikle Kazak stepinin kaderini değiştirmiştir. Askeri potansiyele sahip olan Kazak Cüzleri, Congar Hanlığına karşı birleşme yerine tercihlerini Rus Çarlığına sığınmasından yana kullandıkları bilinmektedir.

1.2. Kazak Cüz'lerinin Rus Çarlığı Himayesine Girmesi

Kazakların Rus egemenliğine girmesi, Kazakların sosyal ve idari yapısıyla ilgilidir. Dolayısıyla, konumuza başlamadan önce Kazak toplumunun Cüzleri hakkında bilgi vermek yerinde olacağı kanatindeyiz. Geleneksel Kazak toplumu Ulu Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüzden oluşmaktadır. Her bir Cüz kendi içinde urug, uruglar boylara ayrılmaktadır. Kazak Cüzlerinin her birisi Kazakistan'ın belli bölgelerinde yaşamakta idi. Ulu Cüz Semireçye (Yedisu) ve Güney Kazakistan'da, Orta cüz Kuzey, doğu ve Kazakistan'ın merkez bölgelerinde, Küçük cüz ise Kazakistan'ın Batı bölgesine yerleşmişlerdir. Her bir Cüz'ü han yönetiyordu ve her Cüz'deki urugların kendi önderleri veya sultanları vardı.¹¹

Çar I. Petro (1672-1725) 1700 li yılların başlarında Kazak hanlığını kendi egemenliği altına almayı amaçlamaktaydı. Çar I. Petro, Kazak steplerini transit olarak görüp Orta Asya ve Doğu pazarına açılmak için kapı olarak görmektedir. Bunun dışında altın yatakları olan Yarkent (Doğu Türkistan) ve Hiva (Orta Asya) bölgelerini ele geçirip, Orta Asya'yı kendi egemenliğine alarak o bölgelerde siyasi gücünü sağlamlaştırmayı hedeflemekteydi. Rus Çarlığı kendine Kazakları dâhil ederek, sınırlarını genişletmekle yanı sıra Doğu sınırlarını da güvene alabileceğini amaçlamaktaydı. Kazak steplerini Orta Asya'ya ve Doğu pazarlarına transit olarak görüp o bölgelere açılmak için kapı olarak kullanılacağı planlanmaktaydı.

¹¹ Bkz. Kazak Cüzlerinin yerleşim haritası. Ek. 2.

Bu arada, Doğuda Congarlarla, Güneyde Orta Asya Hanlıklarıyla ve Batıda ise Kalmukların saldırısına maruz kalan, Kazaklar zor durum geçirmekteydi.¹² Bu gerilimli durumlar Kazakları düşmanlarına karşı Ruslarla ittifak kurmaya iteledi. 1717'de Küçük cüz sultanı Abulhayır Han (1693-1748)¹³, Kazak Cüzlerinin dış siyasetinin zor durumlarından ve düşmanların saldırısından kurtulmak için Kazakların Rus Çarlığına dâhil edilme isteğini Çar I. Petro'ya (1672-1725) bildirmiştir.¹⁴ Kazakların Cüzler arası çatışmaları ve komşularıyla savaşta olduklarından haberdar olan ve kendisi ise İsviç'lerle mücadele eden Çar I. Petro Kazak'ları Çarlığa dâhil edilmesini istemesine rağmen Orta Asya, Congar'lar ve Kazak stepindeki durumlara pek karışmayıp dıştan izlemeyi tercih etmiştir. Orta Cüz Kazakları'nın Rus Çarlığı himayesine girme görüşmeleri, Çar I. Petro'nun döneminde gerçekleşemedi.

Küçük Cüz Hanı Abulhayır, Rus Çarlığı egemenliğine dâhil edilme görüşmelerini Çar I. Petro'nun ölümünden sonra Çariçe I. Anna'yla devam eder. 19 Şubat 1731' de Çariçe I. Anna (1693-1740), Kazak topraklarının gönüllü olarak Rus Çarlığı egemenliğine dâhil edilme tüzüğünü imzalar. Aynı yılın 30 Nisan'ında Küçük Cüz Hanı Abulhayır ve diğer soy sultanlarının Rus Çarlığı himayesine dâhil edildiğine dair yeminini almak için Kazak steplerine Muhammed Tevkelev (1674-1766) başkanlığında özel elçiler gönderildi.¹⁵ Bu görüşme sonucunda Küçük Cüz Kazaklarının çoğu ve Orta Cüz Kazaklarının bir kısmı, Rus Çarlığı himayesine gönüllü olarak dâhil edildiğini kabul etti. Aslında Kazak Cüzlerinin Çarlık Rusya'ya dâhil edilmesinde, Küçük Cüz ile Orta Cüz soy sultanları arasında tartışmalar mevcuttu. Rus Hâkimiyetine Küçük Cüz Kazaklarının çoğu gönüllüyken, Orta Cüz Kazakları arasında anlaşmazlıklar çıktı. Orta Cüzün bir kısmı Rus himayesini kabul ederken diğer kısmı ise kabul etmek istememekteydi. Bu bağlamda Orta Cüz Kazaklarının, Rus Çarlığı himayesine gönüllü olarak dâhil edilmesini onaylanması, sadece formalite idi. Rus Hükümeti Ulu Cüz Kazaklarının çoğu ve Orta Cüz Kazaklarının bir kısmının himayeyi kabul etmediğinden, haberi olmasına rağmen kendi politikasına uygun gördüğü için Kazak Cüzlerinin tamamını gönüllü olarak himayeyi kabul etti saydı. Ancak o dönemlerde Kazak toplumunda tek iktidarlık yönetim sisteminin olmamasından ve her bir Cüzün hatta

¹² Bknz. XVIII.Yüzyılda Kazakistan. Ek.3.

¹³ Bknz. Küçük Cüz Hanı-Abulhayır Han. Ek.4.

¹⁴ SGADA, Dosya: 2, Fon kodu: 122, s. 9.

¹⁵ Полное собрание законов Российской Империи (ПСЗ РІ), 1649-1825 yılları aralığı koleksiyonu, cilt 8, 1731, N 5703, N 5704, s. 383-387.

Cüzün içindeki her bir soyun kendi sultanlarının yönetmesinden dolayı belli bir Cüzün ve Cüzün içinden belli soylar Çarlık himayesini farklı farklı tarihlerde kabul etmiştir. Bu bağlamda Kazak Cüzlerinin Rus Çarlığının himayesine dâhil edilmesi hakkında net bir tarihi belirtemeyiz. Dolayısıyla Kazak Cüzlerinin ve soylarının tamamı Çarlık Rusya'nın egemenliğine bütünüyle dâhil edilmesi çok karışık olmuş ve yüz yıldan fazla zaman içerisinde gerçekleşmiştir.¹⁶

1.3. Rus Çarlığının Kazak Steplerini Sömürgeciliği

1.3.1. Küçük Cüz Sınırlarında Askeri Hatlar ve Kozak Askerleri

Rus nüfusunun Kazakistan'a yerleşme süreci, yukarıdaki bölümde kısaca ifade edildiği gibi 1700'lerin başından itibaren Küçük Cüz Kazaklarının Rus Çarlığı egemenliğine dâhil edilmesiyle başlamıştır. Rus Çarlığı, Küçük Cüz Kazaklarını kendi himayesine kabul ettikten sonra, 1734 yılında etnik siyasi birleşmenin idari yöneticilik fonksiyonunu üstlenen Orenburg sınır komisyonu kurulmuş ve komisyon yöneticisi İvan Neplyuev'in (1693-1775) inisiyatifiyle güney Zauralye (Güney Uralardı) ve Kazak stepinin batı sınırlarında hızlı bir şekilde güçlendirilmiş hatların inşası başlatılmıştır. 1734 yılında Orenburg bölgesinde kurulan güçlü savunma hattıyla beraber, 1737 yılında İletsk ve Guryev (şimdiki Atırau şehri) kampları ve Saraiçik (Atırau bölgesinde yer almaktadır), Yamahalinskiy gibi ön karakollar da kurulmuştur. Böylece 19 Nisan 1743' te Orenburg şehrinin temelini kurulmasından sonra 15 Mart 1744' te Neplyuev, Orenburg sınır komisyonunun kaldırılıp yerine Orenburg'un vilayet olmasını istemiştir. Neplyuev'in teklifi Çarlık Senatosu tarafından onaylanmış ve aynı zamanda Senato, Orenburg vilayetinin valisi olarak Neplyuev'i tayin etmiş ve Kazak Cüzleriyle ilgili işler bu valiliğin emrine verilmiştir.¹⁷ Böylece güçlendirilmiş hatların inşaatıyla ve Orenburg vilayetinin kurulmasıyla 1744 yılından itibaren bu bölgelere yoğun bir şekilde Kozak¹⁸ askerleri ve Rus nüfusu göçü gerçekleştirildiği görülmektedir

¹⁶ Kazak cüzlerinin Rus Çarlığı himayesine girme hakkında geniş bilgi için bkz. Aleksei Levşin, *Opisanie Kirgiz-kazaçih ili kirgiz-kaisatskih ord i stepei*, Petersburg 1832. Osman Yorulmaz, *Kazak Türkleri ile Çarlık Rusya'sı arasındaki siyasi ilişkiler*, Ankara 2013. N.G Apollonova, *Prisoedinenie Kazahstana k Rossii*, Alma-Ata 1948.

¹⁷ Çernavskiy N, 'Orenburgskaya eparhiya v prošlom ee i nastoyaşem', *Trudy Orenburgskoi uchenoi arhivnoi komissii*, sayı VII, Orenburg 1900, s. 46.

¹⁸ Kozak (Eski rusça- *Kazak*, Ukrainca ve Polonyaca- *Kozak*) XV-XVII. yüzyılında Rus devletinin etrafında kurulan Kozaklığı temsil eden, toplumsal grup ve askeri sınıftır. Aynı zamanda Kazak stepinin

Bu tarihlerde bölgede Rus Çarlığının kalıcı askeri güçlerinin olmamasından, Zauralye istihkâm hatlarında inşa edilen garnizonlara ve yukarı karakollara, bölgeye yerleşen Eski İnança mensup olan Ural ve Orenburg Kozak askerleri¹⁹ yerleştirilir. Ural ve Orenburg Kozakları Güney Zauralye’de (Güney Uralardı) yaşayan farklı dini gruplardan etkilenmeyip, kendine özgü kültür ve yaşam tarzlarını korumaya devam etmişlerdir. Orenburg ve Ural bölgesi üzerine çalışmalar yapan tarihçisi Nikolai Çernavskiy (1872-1940), Ural Kozaklarının XIV. yüzyıldan beri atalarından miras kalan örf-adetlerini kutsal sayıp, onunla yaşamaya devam ettiklerini ve inançlarından vazgeçmeyi ihanet ve günah saydıklarını belirtmiştir.²⁰

1750’ lerde Küçük Cüz Kazaklarıyla Rus sınırları arasında İrtiş askeri hattının inşası devam etmekteydi. Orenburg ve İrtiş askeri hatlarının inşasının devam etmesiyle Kazak stepleri Güryev’den Ust-Kamenogorsk bölgesine kadar ulaşan istihkâm hatlarıyla çevrilmiş oldu. Böylece Rus hükümeti Kazak step bölgesini kolonileştirerek Kazak halkını Ruslara alıştırıp buraları tamamen Çarlık toprağına dâhil etmeyi düşünmekteydi. Rus Hükümeti, Kazak steplerine Rus nüfusunu yerleştirerek Kazak topraklarının Rus Çarlığı ile bütünleşeceği hedeflemekteydi. Böylece 1800’lerden itibaren Kazakistan’a Rus nüfusunun yerleşmesinin yeni dönemini başlamaktadır.

1.3.2. Orenburg Kazak Bölgesine Rus Nüfusunun Yerleşmesi

1824 yılında hazırlanan ‘Orenburg Kırgızları tüzüğü’ne göre Küçük Cüz Kazakları topraklarında²¹ Hanlık iktidarlığı kaldırılmış ve Küçük Cüz kazaklarının toprakları Batı, Orta ve Doğu olarak üç parçaya ayrılmıştır. Bölünen bölgeleri kolay yönetebilmek için her birinin yönetimine Orenburg Sınır Komisyonundan yöneticiler tayin edilmiştir. 1824’te yapılan idari reform, Kazak stepindeki soy iktidarlığı kaldırılıp yerine Çarlık idari yönetim sistemiyle çalışan bölgesel yönetimle yönetilmesini getirmiştir. Reformdan sonra Hükümet bu bölgenin doğal kaynakları ve ekonomik değerlerini elde etmek için, kale olarak kullanacakları, askeri istihkâm hatlarını inşa etmeye devam etmiştir. 1845-1847 yılları arasında Orenburg bölge valisi görevini yapan General Vladimir Obruçev (1795-1866), sınır bölgelerindeki Rus yerleşkelerine yapılan Kazak

ilk kolonizatörleridir. Kozaklar hakkında geniş bilgi için bkz. R. A Nelepin, İstoriya Kazaçestva, Sanktpeterburg 1995, E.P Savelyev, Drevnyaya İstoriya kazaçestva, Novoçerkask 1915.

¹⁹ Bknz. Orenburg Kozak askerleri. Ek. 7.

²⁰ Çernavskiy, s. 50.

²¹ Bknz. Orenburg Kırgızlarının (Kazakları) bölgesi. Ek.5.

baskınlarına karşı kaleler inşa ettirip bölgeyi Rusların yönetmesini ve buraya Rus nüfusunun yerleştirilmesi konusunu gündeme getirmiştir. Böylece, 1845 yılında şimdiki Aktobe bölgesinde yer alan Irgız nehrinde Ural, 1846 yılında Mangışlak'ta Novopetrovsk, 1847 yılında Sır Derya'da Raimsk istihkâm hatları inşa edilmiştir.²² Bu hatlardaki kalelerde yer alan garnizon askerlerini her zamanki gibi Ural ve Orenburg Kozakları oluşturmuştur. Orenburg bölgesindeki Ural Kozak askerlerinin sayısını, Nijegorodsk vilayetinde gerçekleşen Kerjansk saldırısından kaçan Eski inanışçı mülteciler arttırmaya başlamıştır.²³ Resmi istatistik verilerine göre 1840 yılında Ural Kozak askeri bölgesinin 126 yerleşim yerinde 30.000 kişiden fazla geleneksel Ortodoks mensupları olduğu kayıt altına alınmıştır. Bunların çoğu Uralsk ve Guryev (Atırâu şehri) şehirlerine yerleştikleri bilinmektedir. 1853' te Kazak steplerinde kurulan Ural, Torgai, Raimsk istihkâmları ve Karabutak ve Novoperovski kalelerine yerleşen Orenburg Kozakları için devlet sekiz yıl askerlik ve vergi muafiyeti, iki yıl boyunca her bir aile için erzak sağlama, her bir aileye 65 ruble maddi destek ve tarım için arazileri kullanabilme kolaylıklarını sağlamıştır.²⁴

1.4.1. Orta Cüz Sınırlarında Askeri Hatlar ve Kozak Askerleri

1710' larda Çar I. Petro Yarkent'in altınlarını bulmak için başta General İvan Liharev (1676-1728) olmak üzere, bu bölgeye askeri seyahat düzenlemelerini emreder. General İvan Liharev, Kazakistan'ın doğu bölgesine yaptığı askeri seyahat sonucunda, İrtiş nehri boyunca Omsk, Semipalatinsk (şimdiki Semey şehri)²⁵ ve Ust-Kamenogorsk (şimdiki Oskemen şehri)²⁶ gibi kaleler kurulur.²⁷

1745' te General Kristiyan Kinderman (d.y.b.d-1752) Sibirya askeri birliğinin komutanı olarak Sibirya'ya gönderilir. 1746' da General Kinderman'ın izniyle Ust-Kamenogorsk kalesine, Kuzentsk, İşimsk, Tarsk, Yalutorovsk kazalarından göç eden Rus köylüleri yerleşir. 1752'de Omsk kalesinin batısında Presnegorkovskaya güçlendirilmiş askeri hattı kurulur. Bu hattın askerlerini, iki senelik askeri görevini yapmak için gelen 1000

²² Alekseenko N, Alekseenko V, Slavyanskoe naselenie Kazahstana XVIII-XX vv, Ust-Kamenogorsk 2009, s. 135.

²³ Lyubavskii M, 'Obzor istorii russkoi kolonizatsyi s drevneyshih vremen i do XX veka', Moskova 1996, s. 327.

²⁴ Gosudarstvennyi Arhiv Orenburgskoi oblasti (GAOrO), Fon kodu: 6, dosya: 139, s. 24-26.

²⁵ 1 Ekim 1854 Semipalatinsk bölge merkezi olmuştu.

²⁶ 1868 yılında Ust-Kamenogorsk şehir statüsünü aldı.

²⁷ Alekseenko N, Naseleniye dorevolutsionnogo Kazahstana, Alma-Ata 1981, s. 54.

kişilik Don ve Yayık Kozakları oluşturur. Daha sonra Kozakların yerine Başkurtlar ve Mişerler'den (Meşeryaklar) oluşan birlikler gönderilmeye başlar. 1760' ta güçlendirilmiş hattın askeri birliklerine bu hatta görev yapan ve bu bölgede tamamen yerleşmeyi isteyen Don Kozakları, Başkurtlar ve Meşeriler kabul edilir. Bununla beraber bu yıllarda Omsk kalesinde yeni askeri güçlendirilmiş hattın inşasının devam etmesiyle, bölgeye Rus köylüleri taşınmaya başlar, ancak Güney Sibirya ve Kazak step sınırlarındaki güçlendirilmiş askeri hat inşası, idare merkezleri olan Orenburg ve Tobolsk'tan uzakta olması garnizonlarda askeri kadroların eksikliğine ve gıda sağlanması sıkıntılarına neden olur. Bu bağlamda Sibirya idaresi, bölgeye Rus köylülerinin göç etmesine izin verir. Bunun devamında özellikle Çongar hanlığının bozgunundan sonra Rus köylülerinin göç etme istekleri yıl geçtikçe artmaya başlar.²⁸

1760'ta Sibirya'da Ust-Kamenogorsk kalesinden Teletsk gölüne kadarki toprakların alınması, o bölgede uygun yerlere kalelerin inşa edilmesi ve iki bine yakın Rus nüfusunun yerleştirilmesi kararı alınmıştır. Bu durum yeniden göç etmeye, özellikle Kolivano-Voskresensk fabrikasından kaçan işçilerin, askerlerin ve Raskolniklerin²⁹ Buhtarminsk bölgesine yerleşmelerine neden olur. 1763' te bu bölgede 927 nüfusu olan Ubinskoe, Praporşikovo, Glubokoe, Vıdriha ve Zevakino gibi 5 Rus köylü yerleşim yeri kurulmuştur.³⁰ 1782 Yılında Kazakistan'ın Doğusunda yapılan dördüncü nüfus sayımına³¹ göre Bobrovskaya Sloboda, Krutoberezovskaya, Ploskaya, Ubinskaya ve Şemonaiha gibi yerlere 8801 Rus halkının yerleştiği 13 yerleşke³² kurulmuştur. 19 Ocak 1782' de bölge ve kazalara bölünen Tobolsk vilayetinin kurulmasıyla Yukarı İrtiş toprakları Omsk ve Semipalatinsk bölgelerine dâhil edilmiştir.³³ Böylece Kazakistan'ın kuzey ve doğusunda askeri hatların kurulması sonucunda bölgeye göç eden Rus köylülerin sayısı artmaya başlamaktaydı.

²⁸ Alekseenko, s. 59.

²⁹ Raskolnik-Rus dilinde bölücü anlamına gelip. Rus Ortodoks kilisesindeki reformu kabul etmeyenlere ve Eski inanışlarında kalan kimselere verilen isimdir.

³⁰ Alekseenko N ve Alekseenko V, Slavyanskoe naselenie Kazahstana XVIII-XX vv, Ust-Kamenogorsk 2009, s. 37.

³¹ Rus Çarlığında ilk nüfus sayımı 26 Kasım 1718' de Çar I. Petro'nun kararıyla başlamıştır. 1719-1857 yılları arasında toplam 10 nüfus sayımı denetimi yapılmıştır.

³² Yerleşke- Rus Çarlığının Rus köylülerini göç ettirerek yerleştirdiği yerlere verilen isimdir.

³³ N.V Alekseenko ve V.N Alekseenko, s. 60-61.

1.4.2. Sibirya Kazakları Bölgesine Rus Nüfusunun Yerleşmesi

1800'lerin başlarında Kazakistan topraklarına Ortodoks nüfusunun yerleştirilmesiyle, yeni bir süreç başlamaktadır. Rus Çarlığı, göçebe Kazak topraklarına, Rus nüfusunu yerleştirilmesi ile yanı sıra, bu iki toplumu bütünleştirmeyi de amaçlamaktaydı.

1822 yılında hazırlanan idari-bölgesel reform sonucunda, İrtiş tahkimatı, Petropavlovsk, Ust-Kamenogorsk ve Semipalatinsk illerini kapsayan Omsk bölgesi Batı-Sibirya valiliğine dahil edilir. Bununla beraber aynı yılda Orta Cüz topraklarında hanlık iktidarlığını kaldıran 'Sibirya Kırgızları (Kazakları) tüzüğü' düzenlenir. Kazak stepleri Batı Sibirya'ya dâhil edilip Rus idari yönetim sistemi başlatılır. Orta Cüz Kazak toprakları³⁴, Omsk bölge amirliğine bağlı olan Akmolinski, Kokpektinski, Atbasarski, Kokşetavski, Ayaguzski, Aman-Karagaiskiy, Uç-Bulakski, Kuşmurunski kentlerinden oluşan sekiz bölgeye bölünür. Aynı zamanda Batı Sibirya bölge valisi General Pyetr Kaptseviç (1772-1840) Sibirya Kırgızları bölgesine³⁵ ve step tahkimatına Novoişimsk hattında yaşayan Kozakların yerleştirilmesini ve bölgede Kozak stanitsalarının³⁶ açılmasını teklif etmiştir.³⁷ Böylece 1808 yılında imzalanan 'Kozak Stanitsalarını Oluşturma' yasası yürürlüğe girerek Sibirya Kozak askerlerinden oluşan birlik tamamlanmıştır. Bu yasayla bölgeye Rus köylülerinin yerleştirilmesi süreci de başlamıştır. 1847 yılında Batı Sibirya bölge valisi General Pyotr Gorçakov (1789-1868), bölgenin Savunma Bakanına, tarıma uygun topraklara 3600 kişi yerleştirilebileceğini, ancak Kırgızları endişelendirmemek ve güvenlerini kaybetmemek için bu kapasiteyi geçmemeyi teklif etmiştir.³⁸

Çar I. Nikolay (1796-1855) tarafından 21 Mayıs 1848'de yapılan tüzük gereğince, Sibirya Kırgız topraklarının dış bölgelerine, sürekli ikamet etme amacıyla Kozak ve Rus köylülerini yerleştirme süreci başlatılmıştır. Orta Cüz göçebe Kazaklarının topraklarında Rus yerleşkelerini kurma projelerini gerçekleştirmek için, 1849-1850 yılları arasında bölgeye Malorossiski Kozakları, Orenburg ve Saratov bölgelerinden

³⁴ Bknz. Orta Cüz Kazaklarının yerleşimi. Ek.2.

³⁵ Bknz. Sibirya Kırgızları (Kazakları) bölgesi. Ek.5.

³⁶ Stanitsa- sadece Kozakların yerleştirildiği yerlere verilen isimdir.Ek.6.

³⁷ G.T Kajenova, 'Formirovaniye kazachyego naseleniya Stepnogo kraya (na primere Kokşetavskogo okruga)', Otan tarihi, sayı 1, 2007, s. 217-223.

³⁸ Gosudarstvennyi Arhiv Omskoi oblasti (GAOO), Dosya 201, Fon kodu: 6, s 41.

3800'den fazla Rus köylüsü³⁹ taşınmış ve onlar Şuçinsk, Koturkul, Zerendi, Arık-Balıkskaya Stanisaları gibi yerleşim alanlarını kurmuştur.⁴⁰

Göç ettirilen köylüler, Kozak topluluğuna dâhil edilerek askeri hizmetlerden muaf sayılmışlardır. Dış bölgelerin Kozak yerleşim yerleri çeşitli etnik-dini gruplardan oluşmaktadır. Mesela Kokşetau kazasında 1863 yılında kurulan 9 Kozak stanisası ve köylerinden oluşan toplam 25.878 nüfusun 10.532'sini Ruslar, 7.553'ünü Ukraynalılar, 1033'ünü Belaruslar, 5834'ünü Mordvinler, 830'unu Tatarlar ve yaklaşık 100'ünü Çeremişler oluşturmuştur.⁴¹

Bu dönemlerde Ruslar, Kazak stepiyle sınır bölgede olan Güney Sibirya ve Güney Zauralye (Ural ardı) bölgelerini aktif bir şekilde gözlemlemeye başlamışlardır. Bu süreç içinde Rus Çarlığı Kazak stepleri tarafından gelebilecek saldırılara karşı Ural ve Batı Sibirya sınırlarına Uralsk, Orenburg ve Sibirya Kozaklarından oluşan sınır birliklerini yerleştirmişlerdir. Bu askeri birliklerdeki Kozak'ların geneli Eski inanç mensupları idiler. Sınır birliklerindeki Kozakların gıda ihtiyaçlarını karşılamak için, Orenburg ve Sibirya bölgelerinden gönüllü Hristiyanların bu yerlere yakın noktalara yerleşmeleri teşvik edilmektedir. Bunlardan başka Yukarı İrtiş ve Güney Altay bölgelerinden mahkûm ve sürgünlerde yerleştirilmekteydi.

1790'ların sonuna doğru Güney Sibirya ve Zauralye (Ural ötesinde), bölgesiyle sınırda olan Kazak steplerinde Ortodoks Hristiyanlığın Doğu Kazakistan ve Batı Kazakistan gibi iki merkezi belirlenmektedir. Batı Kazakistan bölgesinin Ural nehri kıyısındaki Küçük Cüz kazaklarına ait olan geniş topraklar, Ural Kozak garnizonuna verilmiştir. Bölge halkının çoğunluğunu Eski inanç mensupları oluşturmaktaydı. Kazak steplerindeki Ortodoks Hristiyanlığın ikinci merkezini oluşturan Doğu Kazakistan ise Yukarı- İrtiş nehrinden Buhtarminsk bölgesine kadar olan alanı kapsamaktaydı. Bölgeye Batı Kazakistan bölgesindeki gibi Ortodoks Hristiyanlarıyla beraber Ortodoks kilisesinden ayrılan Eski inanç (Staroobryadtsi veya Staroverı) mensupları da yerleşmişlerdir. Batı Kazakistan bölgesinden farklılaştıran nokta, Eski inanç mensuplarını Kozaklar değil, mülteci, sürgün edilen ve gönüllü göç eden köylü sınıfının

³⁹ Bknz. Akmolinsk bölgesine yerleşen Rus köylüleri. Ek.8.

⁴⁰ G.E Katanayev, 'Kirgizskii vopros v Sibirskom kazachyem voiske', Omsk 1904, s. 10.

⁴¹ GAOO, Dosya 417, Fon kodu 336, s 168.

oluşturması idi. XVIII. yüzyılın ilk yarısında bölgeye genelde Eski inanç mensuplarından oluşan mülteciler yerleşmişlerdir. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde bölgesel-idari reformun yürürlüğe girmesiyle Orta ve Küçük Cüz Kazaklarında Hanlık yönetimi kaldırılmıştır. Hanlık yönetim sisteminin kaldırılmasıyla Kazak steplerinin iç kısımlarına ileri karakollar kurulup, bu bölgelere Uralsk, Orenburg ve Sibirya Kozak askerlerinin yerleştirilmesi devam etmektedir.

1.5. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısından İtibaren Kazakistan’a Rus Nüfusunun Göçü

1.5.1. Kazakistan’ın Güneydoğu Bölgesine Rus Nüfusunun Yerleşmesi

1840’larda Batı Sibirya bölge valisi general Pyotr Gorçakov (1789-1868) kendi komutasında bulunan askeri birliklerde askerlik yapan Kozakları⁴², Semireçensk bölgesine mecburi yerleşmeye tabi tuttu. Bunun için çok sayıda Kozak buraya göç ettirildi. Yıllar içinde yapılan bu uygulamayla bölgenin nüfus yapısı değişti. 1848’de Kopalsk, 1854’te İliisk ve 1855’te Bolshaya Almatinskaya, Urcarskaya, Lepsinskaya stanitsaları kuruldu.⁴³

1855 yılında Vernoe tahkimatına Sibirya hattından 200 Kozak, Tomsk ve Tobolsk vilayetinden 200 Rus köylü⁴⁴ ailesi yerleştirilmiştir. 1857 yılında Sibirya komitesi, Batı Sibirya yönetiminde olan Semireçensk ve Zailiski bölgesinde (İle ötesi bölgesi) Rus nüfusunun çoğaltılması kararı çerçevesinde, bu bölgeye Sibirya Kozak asker sırasına dâhil edilme ve onlara hükümet tarafından kolaylıklar sağlanması şartıyla, yaklaşık 300 aile yerleştirilmesi gerçekleştirilmiştir.⁴⁵

1859 yılında Sibirya komitesinin yine bir kararını gerçekleştirmek amacıyla vergi ve ödeneklerini ödeyemeyen köylüleri, öncelikli Semireçye olmak üzere Kazak steplerine zorunlu göç başlatılmıştır. 1867 yılında bölgede Kozakların yerleştiği yedi stanitsa ve Rus köylülerinin yerleştirildiği yedi yerleşke kurulmuş ve bunlar Ortodoks Hristiyan mensupları olan Yedisu Kozak askerlerini oluşturmuştur.⁴⁶

⁴² Bknz. Sibirya Kozak askerleri. Ek. 10.

⁴³ N.V Alekseenko, ‘Naselenie dorevoluytsionnogo Kazahstana’, Alma-Ata 1981, s. 63

⁴⁴ Bknz. Rus köylülerinin yerleşim haritası. Ek.9.

⁴⁵ Polnoe Sobranie Zakonov Rossiskoj İmperii (PSZ Rİ) ikinci baskı, Cilt 32, 1857, N 31647, s. 252.

⁴⁶ PSZ Rİ, ikinci koleksiyon, cilt 34, 1859, N 34359, s. 344.

Yedisu Kozak askeri birliklerinin Kozakları Ortodoks Hristiyan mensupları olup, onların aralarında Eski inanışçılar (Staroobryadetsler) çok az sayıdaydı. Tarihçi Nikolai Ledenev'a (1863-ö.t.b. d), göre; 1867 yılında 15.744 Yedisu Kozak askerinin 15.338'i Ortodoks Hristiyanları oluşturmaktaydı. 1868 yılında Kozak topluluğu arasında askerliğe alınan göçmen köylülerin içinde Skoptsyi akımı* mensuplarının yaşadığı öğrenilmiştir. 1871 yılında Mahkeme kararıyla Skoptsi akımı mensuplarının hepsi (31 kişi) Doğu Sibirya'ya sürgün edilmiştir.⁴⁷

Yedisu Kozak askerinin kurulmasıyla, Semireçye ve Zailisk (İleardı) bölgesinin tamamı Rus Çarlığına dâhil edilmiştir. Bununla beraber Çarlık Hükümeti, Batı-Sibirya vilayetinin Omsk bölgesi yönetiminde olan Sibirya Kırgızları ve Semipalatinsk bölgesinin açılmasına karar vermiştir. 1869 yılında Güney ve Güneydoğu Kazakistan'ın Rus Çarlığına dâhil edilmesi sonucunda, bölgede yeni idari-bölgesel reform yapılır ve Kazak stepleri Orenburg vilayeti (Uralsk ve Torgai bölgeleri), Step vilayeti (Akmolinsk ve Semipalatinsk bölgeleri) ve Türkistan vilayeti (Yedisu ve Sirderya bölgeleri) olarak bölünmüştür⁴⁸. 1882 yılında Step vilayeti kurularak ve Akmolinsk, Semipalatinsk bölgeleri ve Türkistan vilayetinden Yedisu bölgesi bu vilayete dâhil edilmiştir.⁴⁹

Türkistan vilayetinin Yedisu ve Sirderya bölgelerine Rus toplumunun göç etmeleri yasal olarak kapalı olmasına rağmen göçmenler 1870'ten itibaren bölgeye yerleşmeye başlamıştır. Yerel idare, bölgeye yerleşen Rus göçmenleri için özel şartlar sağlamıştır. Örneğin: bir erkek için 15 yıllığına vergiden muaf şekilde 30 desyatına (300 dönüm) arsa ve tarımla uğraşması için kredi olanaklarını sunmuştur. Söz konusu politika Rus Çarlığının bölgede konumunu sağlamlaştırmasına, Çin sınırındaki durumun istikrarına, ticari hacmini arttırma ve Yedisu Kozak askeri gücünün temel ihtiyaç malzemelerini

* Skoptsyi-Skoptsi akımı 1771 yılında Kondratyi selivanov tarafından kurulmuş mistik akımdır. Skoptsyi kelimesi Rusçada Oskoplenie yani kısırlaştırma kelimesinden gelmektedir. Akımın erkek mensupları cinsel zevkten kurtularak tanrıya daha yakın olacaklarına inanmaktadır. G.B bkz. Arsenyev İ.A, Sekta skoptsov v Rossii istoričeski oçerk, Berlin 1874; V.V Rozanov, Apokalpsiçeskaya sekta Hlistyi i Skoptsi, S-Petersburg 1914; Rojdestvenskiy A, Hlistovşina i Skopçestvo v Rossi, Moskva 1882;

⁴⁷ N Ledenev, 'İstoriya Semireçenskogo kazaçyego voiska', Vernyi 1908, s. 348

⁴⁸ Bknz Kazak stepinin idari bölgeler haritası. Ek. 12.

⁴⁹ PSZ Rİ, üçüncü koleksiyon, cilt 2, 1882, N 886, s. 211-212.

sağlamaya yönelik olmuştur. 1870-1883 yılları arasında Semireçye’de 23 köy ve 1883-1889 yılları arasında Sır Derya bölgesinde toplam 22 köy kurulduğu bilinmektedir.⁵⁰

10 Haziran 1903 yılında düzenlenen ‘Sır Derya, Fergana ve Semerkand bölgelerindeki kamu arsalarına gönüllü göç etme’ şartları, önceden yerleşime yasak olan topraklara Rusların yerleşmesini yasallaştırdı. Hükümet, Türkistan bölgesine Ortodoks Hristiyan nüfusunun yerleştirilmesi için göç edenlerin ekonomik imkansızlıklarından dolayı, göçmen Rusları askerlikten muaf tutup ve 8 yıl süreyle onlara Hükümet tarafından vergi kolaylığı sağlanmıştır. Bununla birlikte 1906’da Stolipinskiy Tarım Reformunun uygulanmasıyla Türkistan bölgesine Rus köylülerinin göç akışını arttırmıştır. 1870-1915 Yılları arasında Yedisu bölgesine, yaklaşık 210 000, Sır Derya bölgesine 80 000 Ortodoks Hristiyan Slav nüfusu yerleştirilmiştir.⁵¹

1.5.2. Kazakistan’ın Kuzey ve Doğu bölgesine Rus Köylülerinin Göç Etmesi

1850 Yılından sonra da Kazakistan’da Rus nüfusunun yerleşme süreci devam etmekteydi. Bu dönemlerde gerçekleşen İdari-bölgesel reformla serfliliğin kaldırılması ile toprak ağalarına bağlı olan Rus köylüleri serbest kalınca kendi istekleriyle Kazak steplerine göç edip yerleşmişlerdir. Devlet bunların göç etmelerini arazi vererek, vergi muafiyeti getirerek teşvik etmiştir. Böylece Kazakistan’da hızlıca Ortodoks Rus nüfusunun artmasına imkân vermiştir.⁵² 1865 de Altay dağlık bölgesine Rus köylülerinin göç etmesine musade edilmesi, Kazakistan’ın doğusunda yer alan Rudnyi Altay bölgesine göçün başlamasına sebep olmuştur. Fakat Hükümet tarafından göç eden Rus köylülerinin ev inşası için ormanlık alanlardan ağaç temini etmelerinin dışında başka destek ve kolaylık sağlanmamıştır. Bu yüzden göç edenlerin çoğunluğu bölgedeki daha önce göç edenlerle birlikte ikamet etmeye başlamışlardır. 1865-1892 yılları arasında Rudnyi Altay’da yer alan dağlık bölgelerdeki köylere, sadece 132 Rus yerleştiği bilinmektedir.⁵³

1896’da göçmenler için bir takım kolaylık sağlayan ‘Altay bölgesine göç edenlerin yerleşimi’ yasasının çıkmasıyla durum değişmiştir. Bu yasaya göre Altay bölgesine ve

⁵⁰ Alekseenko N ve Alekseenko V, ‘Slavyanskoe naseleniye Kazahstana XVIII-XX vv’, İstoriko demografiçeskoe issledovanie. Ust-Kamenogorsk 2009, s. 45-46.

⁵¹ N.V Alekseenko, ‘Naselenie dorevolyutsionnogo Kazahstana’, Alma-Ata 1981, s. 63

⁵² Bknz. Rus köylülerinin yerleşim haritası. Ek.9.

⁵³ Oçerki İstorii Rudnogo Altaya, Ust-Kamenogorsk 1970, s. 71.

kısmen Kazakistan'ın doğu bölgesine Rus köylülerinin göç etmelerini özendirmiş ve sonuçta Buhtarminsk bölgesinde 4 Rus köylü halkı yerleşim bölgesi kurulmuştur. 1890-1915 yılları arasında Buhtarminsk bölgesinde elli, Yukarı İrtiş bölgesinde toplam elli dört yeni Rus göçmenlerinin köyü⁵⁴ kurulmuştur.⁵⁵

1891 Yılına kadar Akmolinsk bölgesine Rus köylülerinin göç etme sonucunda bölgede elli iki köy kurulmuştur. 1893 yılından sonra, Trans Sibirya demiryolu hattının Batı Sibirya'ya kadar uzaması nedeniyle göçmenlerin sayısı şiddetli bir şekilde artış göstermektedir. Bundan dolayı bölgeye göç edenlere arazi tahsis etmek için bölgede 'Arazi Tahsis Müdürlüğü' kurulmuştur. 1893-1895 yılları arasında bu müdürlük Petropavlsk bölgesinde otuz yedi yerleşim yeri ve dokuz yedek yerleşim yeri, Omsk bölgesinde yirmi yerleşim yeri ve on yedek yerleşim yeri, Kokşetav bölgesinde sekiz yerleşim yeri ve bir yedek yerleşim yeri ayırmıştır. Bu müdürlüğün 1893-1901 yılları arasında, yaptığı faaliyet sayesinde bölgede 94 107 nüfusu olan iki yüz elli bir yerleşim yeri⁵⁶ kurulmuştur. Devamında Akmolinsk bölgesinde yerleşke yeri için uygun arazinin kalmamasından Arazi Tahsis Müdürlüğü kapatılmış ve 1902 yılından itibaren Akmolinsk bölgesi, göç etmeye resmi olarak kapatılmasına rağmen, izinsiz göç edenleri durdurmak imkânsızlaşmıştır. 1905 yılında Akmolinsk bölgesine Rus köylülerinin yerleştiği köy sayısı 260'a ulaşmıştır.⁵⁷

1.5.3. Batı Kazakistan'a Rus Nüfusunun Göç Etmesi

Çarlık topraklarının iç kısımlarından, Rus Köylü sınıfının Akmolinsk ve Semipalatinsk bölgelerine göç etmeleriyle birlikte Batı Kazakistan'ın Torgaisk bölgesine de 1870 yılından itibaren Rus köylülerinin göç etmeleri yoğun bir şekilde başlamış, ama Uralsk bölgesine Çarlık hükümeti tarafından göç izini verilmemesine rağmen Rus nüfusunun bölgeye göç etmesi, 1890'lı yılların ortasından itibaren başlamaktadır. Kazakistan topraklarına Rusların göç etmesi yoğun bir şekilde devam etmiş olup Çarlık Hükümeti bu göç karşısında siyasi nedenlerden dolayı kontrol etmemiştir. Çarlık hükümeti bu sürecin yasal yollarla yürümesini ve kontrol edilmesini, ancak 1890'lı yılların sonlarına doğru sağlayabilmektedir.

⁵⁴ Bknz. Rus köylülerinin yerleşimi. Ek. 11.

⁵⁵ N.V Alekseenko ve V.N 'Alekseenko, s. 44.

⁵⁶ Bknz. Rus köylülerinin yerleşim haritası. Ek.9.

⁵⁷ Obzor Akmolinskoi oblasti za 1905 g, Akmolinsk 1906, s. 6-9.

Temmuz 1881’de ‘Köy sınıfının göç etmesinin geçici şartları’ onaylanmış ve 1889 yılında ‘Kamu arazilerine köy sakinlerinin ve şehrin alt sınıflarının gönüllü göç etme’ yasası yürürlüğe girmiştir. Çarlık yönetimi, Çarlık topraklarının Asya tarafına göç edenlere kolaylık sağlamış ve onların yerleştiği bölgeleri kayıt altına almıştır. Kazakistan’a göç eden Rus nüfusunun genelinin yerleştikleri bölgeler Akmolinsk, Semipalatinsk ve Semireçye (Yedisu) olmuştur⁵⁸. 1889 Yılında yürürlüğe giren yasa, göçmenlerin Kazakistan topraklarına göç etmesine yol açmış ve buraya gönüllü olarak Rus nüfusunun göç akışı başlamıştır. Bununla beraber tarım reformu yapılmış ve hükümet Rus köylülerin göç etmesini cazip hale getirmek adına tarımla uğraşanlara kolaylık sağlamış ve böylece göç isteğini artırmıştır.⁵⁹

Kazakistan’ın Batı bölgelerine genel olarak Samarsk, Saratovsk, Astrahan, Orenburg, Voronej, Tambovsk vilayetlerinde ikamet eden Ruslar göç ettiği bilinmektedir. 1880’den sonra Kustanaisk kazasında (Şimdiki Kostanai şehri) Borovskoe, Aleksandrovskoe, Davidenskoe gibi yeni yerleşim yerleri kurulmaya başlamıştır. 1890’dan itibaren Rus köylü sınıfı Tobol Irmağının orta kısımlarıyla beraber Kostanay kazasının kuzeyine yerleşmişlerdir. ‘Kamu arazilerine köylülerin ve şehrin alt sınıflarının gönüllü göç etme’ yasası Uralsk bölgesinde ancak 1890’da yürürlüğe girmesine rağmen, tarıma elverişli olan arazilerin yeterli olmamasından dolayı, yerel yönetim tarafından göçmenlere kısıtlama getirmiştir.⁶⁰

Kazakistan topraklarına Rus Hükümeti tarafından yapılan Rus köylüleri, yerleştirme sayesinde bölgenin etnik haritasını⁶¹ tamamen değiştirmiş, Kazakistan topraklarının nüfus ve kültür yapısı bakımından değişikliklere uğramasına ve çeşitli etnik gruplardan oluşmasına neden olmuştur. 1870’li yıllarda Kazakistan’da yaşayan Kazak nüfusu %75 iken, 1897’de %65’e gerilemiş Slav nüfusu ise %8’den %25’e yükselmiştir. Böylece Kazakistan topraklarına yapılan köylü sınıfının göç akışı sonucunda bölgenin dini yapısı da değişmiştir. Ortodoks Hristiyanlığı kendi din mensuplarının sayısal oran bakımından yüksek olmasından dolayı, İslam dininden sonra gelen, ikinci din olarak kayıtlara geçmiştir. 1897’de Rus Çarlığının genel nüfus sayımı verilerine göre:

⁵⁸ Bknz. Rus köylülerinin yerleşim haritası. Ek.9.

⁵⁹ Bkz: N.V Alekseenko, Naselenie dorevolnyutsionnogo Kazahstana, Alma-Ata 1981; M.P Sdykov Formirovanie naseleniya Zapadnogo Kazahstana v XVIII-XIX vv, Almatı 1996; K.K Palen Pereselençeskoe delo v Turkestane, San Petersburg 1910.

⁶⁰ Kostanaiskaya oblast. Ensiklopediya, Almatı 2006, s. 44.

⁶¹ Bknz. Rus köylülerinin yerleşim haritası. Ek.9.

Torgaisk bölgesinde 37.193 Ortodoks Hristiyan nüfusu (%8,5),

Uralsk bölgesinde 107.587 Ortodoks Hristiyan nüfusu (17%),

Akmolinsk bölgesinde 168.000 Ortodoks Hristiyan nüfusu (%42),

Semipalatinsk bölgesinde 67.620 Ortodoks Hristiyan nüfusu (%10),

Yedisu bölgesinde 96.741 Ortodoks Hristiyan nüfusu (%10) olup ülke genelinde toplam 477.141 Rus Ortodoks nüfusu bulunmaktaydı.⁶²

1.6. Kazakistan'da Geleneksel Ortodoks Hristiyanlarının ve Akımların Oluşum Süreci

1800'lerde Kazakistan'ın doğusunda Eski inanç (Starobryadetsler)⁶³ mensuplarının mabet ve ibadet mekanlarının inşası aktif bir şekilde başlamıştır.⁶⁴ Ubinsk ilçesine bağlı Vydriha, Şemonaiha, Şulbinsk ve Ploskom köylerinde, Krutoberezovskiy ilçesinin Sekisovka, Verh-Ubinsk, Bystruha, Çeremşanka, Butakovo, Bobrovka ve Bolşenarynçensk köylerinde ve Buhtarminsk ilçesinin Turgusunsk ve Kondratyev köylerinde toplam 16 mabet ve ibadethane inşa edilmiştir. Ancak 1822 yılında Çarlık yönetimi özel yasasına göre 'Yeni mabet ve ibadethanelerin inşaatı ve inşa edilenlerin ise tadilatının yapılması yasağından' dolayı 1850'lere doğru Eski inanışçılara ait ibadethanelerinin sayısı 16'dan 12'ye gerilemiştir.⁶⁵

1800'lerin başlarında Kazak steplerinde Eski inanç (Staroverler) topluluğu yapılanmaya devam etmiştir. Onların merkezini Batıda Ural Kozak topluluğu ve Doğuda Altay'da yer alan Biysk bölgesinin köylü Eski inanç mensupları oluşturmuştur. 1838 de Kazakistan'ın Doğusunda toplam 6.490 Eski inanç mensupları yaşamış ve bunların 1903'ü Ubinsk ilçesine, 537'si Buhtarminsk ve 4.050'si Krutoberezovsk bölgelerine yerleşmişlerdir.⁶⁶ Kokşetav hariç, Omsk bölgesinin dış kazalarına Eski inanç mensuplarını kontrol altına almak amacıyla onların göç etmesi yasaklanmıştır. 1849 yılında Kokşetau ilçesine 30 Eski inanç mensubu göç etmiştir. Bu arada Güney Altay

⁶² Genel.b.bkz: Pervaya Vseobşaya perepis naseleniya Rossiskoi imperii. S-Petersburg 1897.

⁶³ Bknz. Starobryadetsler. Ek 13.

⁶⁴ Gosudarstvennyi Arhiv Omskoi oblasti (GAOO), Dosya 139, Fon kodu: 6, s. 24-26.

⁶⁵ GAOO, Dosya 18216, Fon kodu: 3, s. 10.

⁶⁶ GAOO, Dosya 18053, Fon kodu: 3, s. 25.

madenlerinde çalışacak işçi eksikliği ve gıda sektörünü geliştirme ihtiyacı gündeme gelmiştir. Dini inançlarını ve ibadetlerini yaşayabilmeleri koşuluyla Eski inanışçılar Merkezi Yönetimi ile uzlaşmış ve madende işçi olarak çalışmayı kabul etmişlerdir.⁶⁷

1850-1900 yılları arasında Kazakistan'da, Eski inanışa ait mabed ve ibadethaneler gelişmeye devam eder, ancak Eski inanışçılar kendi içindeki temel dini görüş farklılıklarından dolayı, Popovetsler ve Bezpopovetsler* olarak iki temel akıma ayrılır. Popovetsler kendi içerisinde – Beglopopovetsler* ve Belokrinitskler* olarak ikiye ayrılmışlardır. Kazakistan'daki Belokrinitskler hiyerarşisi 1862-1864 yıllarında kurulan Sibirya ve Ural-Orenburg geleneksel Ortodoks Piskoposluğu bünyesine dahil olmuştur. 1899 yılında Sibirya Piskoposluğunun Permsk ve Tomsk Piskoposluğuna bölünmesi neticesinde Kuzeydoğu ve Doğu Kazakistan'daki Popovets akımı, Tomsk piskoposluğuna bağlanmıştır.⁶⁸

Bu dönem aralığında Eski inanış topluluğunun akımları Kazakistan'ın Batı ve Doğu bölgesine yerleşmişlerdir. Uralsk bölgesinde yaşayan Eski inanışta manastır ve *Skitler*⁶⁹ önemli bir konuma sahip olmaktaydı. Uralsk Kozak askeri bölgesinde 7 Skit bulunmuş ve en büyük Sadovskyi Bayan Skit'inde ise 2 ibadethane ve 40 izba⁷⁰, Kizlyarski'de 20 izba olmuştur. Akımın 118'i bayan ve 33'ünü erkek olmak üzere toplam 151 mensubu mevcut olmaktaydı. Uralsk bölgesinin Eski inanç mensuplarının çoğunluğunu Uralsk asker Kozakları oluşturmaktaydı. Bölgede yer alan Studenaya, İletskeya, Krugoozernaya, Sobolevskaya gibi stanitsalarda sadece Eski inanç mensupları ikamet etmekteydiler. Popovetsler düzenli dini hayat sürdürürken, Bespopovetslerin organizasyonu çok zayıf olup kendi aralarında dini inanç ve ibadet konularında bölünmüşlerdir. 1900 lerin başlarında Bespopovetsler kendi içinde Nikudışnikler,

⁶⁷ GAOO, Dosya 17859, Fon kodu: 3, s. 3.

* Popovetsler ve Bezpopovetsler- Pop kelimesi Rahip anlamında olup gelenekçiler iki tarikata ayrıldıklarında Popovetslerde rahip mevcut olup Bezpopovetsler rahipsiz olmasında farklılık göstermiştir. Gen.b.bknz. Melnikov. P, Oçerki Popovşinyi, S-Petersburg 1909.

* Beglopopovetsler- İlk zamanlarda kendi rahipleri olmayan Popovetsler sürgün edilen veya Rus Ortodoks kilisesinin baskısından kaçan rahipleri kendi piskoposları olarak kabul etmişlerdir. Yani beglopopovetsler ismi kaçan rahip anlamına gelmektedir. Gen.b bknz: Pokrovskiy N, Ageyeva E. Beglopopovtsy, Pravoslavnya entsiklopediya, Moskova 2002.

Belokrinitskler- Popovshina kımının bir kolu olup Belokrinitsk gelenekçilerinin ierarşisini kabul etmişlerdir. Gen.b.bknz: Belokrinitskaya ili avstriyskaya iyerarkhiya, Entsiklopedicheskiy slovar Brokgauza i Efrona, S-Petersburg 1890—1907.

⁶⁸ <http://altaistarover.ru/articles/history/66-iz-istorii-tomskogo-i-sibirskogo-starobryadchestva-episkopy->

⁶⁹ Skit - Hristiyanlıkta münzevinin yaşadığı yer. Geleneksel Ortodoks inancında küçük manastır veya manastır yerleşkesi.

⁷⁰ İzba- Rusların ağaçtan yaptıkları küçük evler.Ek. 14.

Pomortsiler, Fedoseevtsyiler ve Netovsyiler olarak bölünmüşlerdir. XIX. Yüzyılın sonlarına doğru Uralsk bögesinde 57 000 Eski inanış mensubu yaşamıştır.⁷¹

Eski inanç topluluğunun ikinci bir merkezini Doğu Kazakistan bölgesi oluşturmuştur. 1890'da Yukarı İrtiş bölgesinde Sibiry Kozakları Kadın Manastırı kurmuşlardır. 1890 ların sonuna doğru Uralsk bölgesinden birkaç rahibenin bu manastıra nakledilmesiyle birlikte manastır Doğu Kazakistan bölgesinde yer alan Eski inanışçıların dini ve ruhani merkezi halini almıştır.⁷²

1900'lerin başlarında Tomsk vilayet yönetimi, Doğu Kazakistan bölgesinde 40 Belokrinsker, 31 Pomortsyiler, Staropomortsyiler ve Starikovtsyiler topluluğu bulunduğunu kaydetmektedir.⁷³ Bunun dışında Ust-Kamenogorsk şehrinin dışında Polonyalılar banliyösünde ve Riddersk kazasının köylerinde Diakoncular* akımı mensupları olduğu kayıtlara geçmiştir.⁷⁴

1850 lerde Kazakistan'ın diğer bölgelerine de Ortodoks Hristiyan topluluğu yerleşme süreci başlamıştır. 1897 yılında Akmola bölgesinin Petropavl, Kokçetau, Pavlodar ve Atbasar ilçelerinde, Sibiry Kozak askeriyesinin Kozaklarından oluşan toplam 815 Eski inanç mensubunun yaşadığı bilinmektedir.⁷⁵

1890'larda Güneydoğu ve Güney Kazakistan bölgelerinin Petro-Aleksandrovsk tahkimatında ve Kazalinsk şehrinde Eski inanç topluluğunun büyük merkezleri kurulmuştur. 1895' te söz edilen merkezlerde Ural Kozaklarından oluşan tahminen 2000 Eski inanç mensubunun yaşadığı bilinmektedir. Yedisu bölgesinde ise, toplam 200 kişi Eski inanç mensubunun ikamet ettiği kayıdedilmiştir.⁷⁶ Aynı zamanda Çarlık

⁷¹ Pervaya vseobwaya perepis naseleniya Rossiskoi imperii, 1897 Uralskaya oblast, Cilt LXXXVIII, s 55-56

⁷² Oserçeva O, <http://www.anti-raskol.ru/pages/1132>.

⁷³ Gen.b. bknz: Konstantin İvanov, Staroobryadçestvo yuga Zapadnoi Sibirii, Kemerovo 2001, s. 33.

* Diakoncular-Popovetsler akımının bir kolu olup XVIII. Yy başlarında Diakon Aleksandr tarafından kurulmuş ve takipçileri genel olarak tüccar ve manifaktürcülerden oluşup kendilerini Diakoncular olarak adlandırmışlardır. Gen.b.bknz: Smirnov P, Spory i razdeleniya v russkom raskole v pervoy chetverti XVIII v, S-Petersburg 1909.

⁷⁴ T. G Kazantseva ve N.S Murashov, Staroobryadtsyi Altaya. <https://www.portal-credo.ru/site/?act=lib&id=1656>

⁷⁵ Pervaya vseobwaya perepis naseleniya Rİ, cilt LXXXI, 1897, Akmolinskaya oblast' 1904 s. 58-61.

⁷⁶ Rossiskii Gosudarstvennyi İstoricheski Arhiv (RGİA), Dosya 1595, Fon kodu: 796, s. 57.

topraklarının iç kısımlarından Kazakistan'a göç eden Ortodoks Hristiyan köylü sınıfı ve Eski inanç topluluğunun artmasıyla akımların etkin rol oynamasına yol açmıştır.⁷⁷

1850-1900 yılları arasında adı geçen akımların çoğunluğu Akmolinsk ve Semipalatinsk bölgelerine yerleşmişlerdir. Bu akım mensuplarını Samarsk, Tambovsk, Kievsk ve Astrahan vilayetinden göç eden Rus köylü sınıfıyla birlikte Alman göçmenlerinin de oluşturduğu bilinmektedir. Omsk, Atbasarsk, Akmolinsk ve Petropavlovsk kazalarında Baptistler, Ştundistler ve Adventist akımları olmak üzere çoğunluk Protestanlar idiler. 1890 ların sonuna doğru Baptistler Sibiry Kozak askeri stanitsalarına yerleşmeye başlamışlardır.⁷⁸ 1913 yılında Akmola bölgesinde toplam 10.226 Baptist, 782 Adventist, 740 Menonitin yaşadığı kayıt altına alınmıştır.⁷⁹

Akmolinsk bölgesinde sayı bakımından ikinci sırayı Molokanlar* akımı almıştır. Molokanlar Sibiry Kozak askeri stanitsalarında, Omsk ve Petropavlsk gibi kazaların yerleşkelerinde yaşadıkları bilinmektedir. 1913 yılında yapılan nüfus sayımında, bölgede toplam 9.126 Molokanlar akımı mensubu yaşadığı tespit edilmiştir.⁸⁰

1890'da Sibiry Kozak askeri birliğinin Kokşetau kazasında yaşayan Bespopovetsler arasında, 136 mensubu olan 'Yeni İsrail'in Ruhani Hristiyanları' akımı yer almıştır. 1915 yılında aynı bölgede her birinde 200 kişiyi geçmeyen Hlistovlar* ve Afonski İmyabojnikler dini akımları tespit edilmiştir. Kvakerler (Nikudişnikliler)* ve

⁷⁷ Orenburgskie Eparhialnye Vedomosti (OrEV), N 3, 1902, s. 248.

⁷⁸ S.M Andreevich, 'Staroobryadchestvo i sektanstvo v Sibirskom kazachyem voiske', Nauchnyi vestnik Omskoi Akademii MVD Rossii, Sayı 1, 2005, s.41.

⁷⁹ Obzor Akmolinskoi oblasti za 1913 g, Omsk 1914, s. 56.

* Molokanlar-Rusçada süt anlamına gelen 'Moloko' kelimesinden türemekte olup oruç döneminde süt tüketme yasağına tepki verdiklerinden Molokanlar olarak adlandırılmıştır. Kendilerini ruhani Hristiyan olarak isimlendirip Rus Ortodoks kilisesi kanunlarına inanmadıkları bilinmektedir. Gen.b.bknz: Semyenov İ/ E Karagöz, Molokanlar: Sürgün Bahçesinin Solan Renkleri- Kafkas Ardı'ndaki Molokanların ve Dukhoborların Tarihi, İstanbul 2009.

⁸⁰ Otchet o deyatelnosti Omskogo eparhialnogo missionerskogo soveta za 1915 g, Omskie Eparhialnye vedomosti, N10, 1916, s. 7.

* Hlistovlar- 1645 yılında Danila Filippoviç tarafından kurulduğu bilinmektedir. Hlist kelimesi Rusçada Hırbaç anlamından tremekte olup ayinlerinde kendilerini Hırbaçlamaktadırlar.

* Kvakerler- Titreyenler anlamına gelen Protestan dini akımıdır. Kilise otoritesini ve Hristiyan ayinini reddetmektedirler.

Tolstovçiler* akımları genelde Akmola ve Semipalatinsk bölgelerinde yoğunlukta olduğu tespit edilmiştir.⁸¹

Kazakistan'ın Güney ve Güneydoğu bölgelerine, Rus Çarlığının iç kısımlarından köylü sınıfının göç etmelerine geç izin verilmesinden bu bölgelerde akımlar ancak 1890'larda ortaya çıkmıştır. Bu bölgedeki akım mensupları, herhangi bir ulaşımı olmayan bölgelere yerleşmiş ve onlar, göçmen Rus köylü sınıfı arasında kendi dini vaazlarını serbestçe yapmışlardır.⁸² 1900 lerin başlarında bazı köy nüfusu akım vaazlarından etkilenmiştir. Zakaspiiski (Hazarardı) bölgesinde 300 kişi, Taşkent'te 200 kişinin akım mensubu olduğu tespit edilmiştir. Yedisu bölgesinde akım mensupları Vernensk, Kopalsk, Pişpek, Carkent ve Prjevalsk kazalarında ikamet etmişlerdir.⁸³

Kazakistan topraklarında Ortodoks Hristiyan nüfusunun yerleşmesinin yeni süreci 1850-1900 yılları arasında başlar. Siyasi ve ekonomik olarak Kazakistan topraklarının Rus İmparatorluğuna tamamen dâhil edilmesi, idari-bölgesel reformun gerçekleşmesi, Rus Çarlığının iç kısımlarından köylü sınıfı göçünün artmasına ve bu topraklarda Ortodoks Hristiyan nüfusunun çoğalmasına önemli bir etken olur. Çar yönetimi, Kazak steplerine göç eden Hristiyan nüfusunu stratejik olarak iklim şartları uygun olan, maden yataklarına zengin ve tarıma elverişli bölgelere yerleştirmeyi tercih etmişlerdir. Dolayısıyla 1850 lerden itibaren Rus Ortodoks Hristiyan nüfusu, genelde Akmola, Torgaysk ve Semireçye⁸⁴ bölgelerine yerleşerek bu bölgelerde Hristiyan nüfusu sayısını arttırmışlardır. Bununla birlikte bu bölgelere köylü sınıfının göçü sayesinde Eski inanç topluluğu da yerleşmeye başlamaktadır Eski inanç nüfusunun Kazakistan'ın Batı ve Doğu tarafına yoğun olarak yerleşmesi sayesinde, Batıda Uralsk ve Doğuda Semipalatinsk bölgeleri Eski inanç merkezi haline dönüşmektedir.

1890'ların sonu 1900'in başlarında Kazakistan topraklarında Hristiyan akımlarının gelişme dönemi olduğu bilinmektedir. Hristiyan akımlarının çoğunluğu Akmola ve Semipalatinsk bölgelerine yerleşerek faaliyetlerini sürdürmeye çalışmışlardır.

* Tolstovçiler-1880'lerde Lev Tolstoy'in dini görüşlerine dayanarak ortaya çıkan bir akımdır.

Tolstovçilerin temelinde Tolstoy, 'İspoved', 'V çem moya vera?' ve 'Kreitserovo sonata' eserlerinde dile getirmiştir. Gen.b.bkz: Prugavin A, O L've Tolstom i tolstovtsah., Moskova 1911.

⁸¹ RGİA, Dosya 1965, Fon kodu: 796, s. 4.

⁸² RGİA, Dosya 1595, Fon kodu: 796, s. 60.

⁸³ Sentralnyi Gosudarstvennyi Arhiv Respubliki Kazahstan (SGA RK), Dosya 4227, Fon kodu: 44, s. 2-3.

⁸⁴ Bknz. Rus köylülerinin yerleşim haritası. Ek. 9.

Kazakistan topraklarına yerleşen Hristiyan akımlarını Baptistler, Ştundistler* ve Adventistlerle beraber Duhoborlar*, Molokanlar ve Nikudişnikler (Kuakerler) gibi akımlar da toplum üzerinde varlıklarını hissettirmişlerdir.

Kazakistan topraklarına Rus Ortodoks Hristiyanlarının aktif bir şekilde göç etmeleri ve yerleşmeleri neticesinde, Ortodoks Hristiyan dini, İslam'dan sonra ikinci din olduğu gerçeğini ortaya koymaktaydı. Bu bağlamda Kazakistan'da oluşan Ortodoks Hristiyan nüfusunu yönetmek ve toplumun dini ihtiyaçlarını gidermek için Rus Ortodoks Kilisesi bu topraklarda dini idari-bölgesel sistem kurma sürecini başlatmışlardır.

1.7. XVIII – XX. Yüzyıllarda Rus Çarlığının Kazakistan'da İslam Dini Politikası

1.7.1. XVIII. Yüzyılın Sonları – XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Rus Çarlığının Kazakları İslamlaştırma Faaliyeti

Bu bölümde, Kazakların Müslümanlaşması konusunda Rus Çarlığının etkisini ve zaman zaman Kazak sultan ve beylerine müdahalesini, islami hizmetleri ile ilgili kanun ve yönetmeliklerin hazırlanmasındaki yönlendirmesini temas edeceğiz. Burada, anlatılacak olan bilgiler, çoğunlukla Rus belge ve kaynaklara dayanmaktadır. Dolayısıyla birtakım kanaatler Rus bakış açısından uygun yapılmıştır. Bu bölümdeki amacımız, Rus egemenliğinin askeri, siyasi ve ekonomik etkisinin yanında Kazakların İslamlaşmasındaki etkisini de göstermektir.

1730'lardan itibaren Orta ve Küçük Cüz Kazaklarının Rus Çarlığı egemenliğine dâhil edilme süreci başlar. Ruslar gelmeden önceki dönemlerde, Kazak steplerine özgü tarihi-kültürel gelişmeler sayesinde Kazaklar arasında İslam dini yayılmaya başlamaktaydı. Ulu Cüz Kazaklarının Müslümanlaşmasına Orta Asya'dan Hiva, Hokand ve Buhara halkı, Orta Cüz Kazaklarının Müslümanlaşmasına Güney Sibirya'da Tobol-İrtiş ve Tomsk Tatarları; Küçük Cüz Kazaklarının Müslümanlaşmasına ise Volga – Ural bölgelerinde yaşayan Müslüman Tatar ve Başkurtlar etkili olmuştur.⁸⁵ Böylece Kazak

* Ştundistler- Protestan asıllı akımdır. 1817 yılında Rus Çarlığına göç eden Alman'lar tarafından getirilmiş Baptizm'in bir türü (Rus Baptizmi) olarak bilinmektedir. Gen.b.bkz: Rojdestvenskiy A, Yujnorusskiy Ştundizm, S-Petersburg 1889.

* Duhoborlar- Protestantizm temelinde kurulan Dohoborlarda Kuakerler ve Hlistovçular akımlarının unsurlarını içerdikleri bilinmektedir. Rusçada Duhobor kelimesi Ruh'a karşı mücadele etmek veya savaşmak anlamına gelmektedir. Gen.b.bkz: Novitskiy O, Duhobortsyi ih İstoriya i Veroucheniya, Kiev

steplerinde İslam dini Orta Asya'daki Sünni mezhebiyle göçebe halkın gelenek-görenekleri temeline dayalı yerli arkaik inancı karışarak Müslüman senkretizmi veya yerli geleneksel İslam dini biçimlenmiştir.⁸⁶

Ulu Cüz Kazaklarının hayatında, Orta Asya devletlerine (Buhara, Hive ve Hokand) yakın olması ve iki taraflı yapılan siyasi ve ekonomik ilişkileri sayesinde İslam dini inancı ve gelenekleri, Orta ve Küçük Cüz Kazaklarına göre daha güçlü olmaktadır. XVIII. yüzyılın sonları- XIX. yüzyılın başlarında Hiva ve Hokand Hanlıkları tarafından Ulu Cüz Kazaklarının yaşadığı bölgelerin (Çimkent ve Taraz bölgeleri) bir kısmı işgal edilmiş ve Kazakları Müslüman kimliğinde tanıdıklarından dini vergi ödemekle yükümlenmiştir. Bu bölge, Orta Asya Müslümanları için önemli bir bölge olmakla beraber Hoca Ahmet YESEVİ (1103-1166/67) türbesinin burada bulunması bölgeyi İslam merkezlerinden biri haline getirmekteydi.

Yukarıda adı geçen İslam bölgelerinin etkisine rağmen, Kazakların Müslümanlaşma süreci belirli özelliklerle sahip idi. Birincisi, Göçebe Kazak halkı hiçbir zaman İslam medeniyeti sahasında yer almamıştır. İkincisi, Kazak halkı dil engelinden dolayı Arap İslam merkezleriyle sıkı bir siyasi-ekonomik veya kültürel ilişkiler kurmamıştır. Üçüncüsü ise, Kazaklar İslam dinini ilk tanımaya başladığında Arap İslam merkezleriyle güçlü bir bağlantı mevcut olmamıştır.⁸⁷ Böylece XVIII. yüzyılın başlarında göçebe Kazak topraklarında göçebe halkın geleneksel veya Şamanizm inancı karışan İslam dini ortaya çıkmış ve şu özellikleri taşımıştır:

- Kazak toprakları ne halifelik siyasi sistemiyle yönetilmiş ne vergi toplayan İslam vakıfları mevcut olmuştur.
- Kazak halkı şariat mahkemesini bilmeyip mahkeme işleri örf-âdete dayalı olup onu Bii'ler⁸⁸ yönetmeye devam etmiştir.
- Kazakların göçebe hayat sürdürmesinden dolayı, İslam dini zayıf yayılıp ibadetlere önem verilmemiştir. Mesela Cami ve medreseler çok az olmuş, konar-göçer hayat

1882; Semyenov İ/ E Karagöz, Molokanlar: Sürgün Bahçesinin Solan Renkleri- Kafkas Ardi'ndaki Molokanların ve Dukhoborların Tarihi, İstanbul 2009.

⁸⁵ Vyaçeslav Uşakov, Politicheski islam v Sentralnoi Azii: osnovnye faktory i perspektivy, Bışkek 2005, s. 48

⁸⁶ İslam na krayu sveta, İstoriya islama v Zapadnoi Sibiri, cilt 1, Tymen 2007, s. 13.

⁸⁷ Georgi Miloslavskiy, İntegratsionalniye prossesyi v musulmanskom mire, Moskova 1991, s. 24-25.

⁸⁸ Bii- Göçebe Kazak halkında davaları çözmekte olan Kadı vazifesidir. Bkz. Kazak biileri. Ek. 15.

sürdüren Kazaklar beş vakit namaz kılmamıştır. Kadınlar diğer Müslüman halklarına göre daha özgür olmuştur.

- İslam dinini genelde Kazak soy yöneticileri, sultanlar veya seçkin zümre kabul etmiş, onların yönetiminde olan göçebe halk da İslam'ı kabul etmiş sayılmıştır. Sonuçta İslam dini göçebe Kazak halkının ruhani ve dini potansiyelini tamamen açmamıştır.⁸⁹

1730'larda Küçük Cüz Kazakları, Rus Çarlığı egemenliğine dâhil edilme süreci başladığında, Çarlık hükümeti bu topraklardaki göçebe Kazak halkını diğer Müslüman halkları gibi düşünmüştür. Mesela Çariçe I. Anna'ya (1693-1740) Küçük Cüz Kazakları Rus Çarlığı himayesi altına girdiklerine dair yemin ederken Kuran'ı- Kerim kullanılmıştır. Bu örnek o dönemde Çarlık hükümetinin göçebe Kazakların dini hayatından az bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Ancak göçebe Kazaklar İslam dinini akşamları çadırlarda gerçekleşen meclislerde sözlü bir şekilde, kıssa ve efsanelerde yaşamışlardır.⁹⁰

Küçük Cüzün, Rus Çarlığı egemenliği altına girme süreci, Rus İmparatorluğunun İslam dinine müdahale etmelerinin ilk zamanlarına ve Orta Volga boyunda yaşayan Müslüman halkları Hristiyanlaştırma sürecine denk gelmiştir. Rus Çarlığı egemenliğine dâhil edilen gayri Ruslar arasında İslam propagandası ve bölgedeki ruhani din liderlerinin faaliyetleri yasaklanmış, cami ve medreselerin inşa edilmesi kısıtlanmıştır. 19 Kasım 1742'de Rus Hükümeti Kazan, Sibirya, Astrahan ve Voronej vilayetlerinde camilerin yıkılmasını kararlaştırmıştır.⁹¹ 1744'te Kazan şehri ve yakınındaki kazalarda bulunan Kazan'ın fethinden önce yapılan 536 caminin 418'i yıkılmıştır.⁹² XVIII. yüzyılın ortasından itibaren yeni şartlar kabullenip adı geçen vilayetlerde Ortodoks nüfusu olmayan yerleşkelerde camiye gidecek olan 200-300 Müslüman erkeğin yaşaması kaydıyla camilerin inşasına izin verilmiştir.⁹³

Ancak Rus Çarlığının 1730'larda başlayan İslam diniyle mücadelesi, Orta ve Küçük cüz Kazaklarına yansımada. Bu durumun sebebi, Kazak topraklarında İslam'ın zayıf olması

⁸⁹ Uşakov, s. 45.

⁹⁰ Topsakal, İlyas, *Sibirya Tarihi*, İstanbul 2017, s.164.

⁹¹ PSZRİ, birinci koleksiyon, cilt XI, 1742, N 8664,

⁹² PSZRİ, birinci koleksiyon, cilt XII, 1744, N 8978

⁹³ PSZRİ, birinci koleksiyon, cilt XIV, 1756, N 10597. Geniş bilgi için bkz. İlyas TOPSAKAL, *Rus Çarlığı ve Türkler*, İstanbul 2009.

ve İslam teşkilatlarının çok az miktarda bulunmasıyla beraber Rus Çarlığının bölgeyi yeni tanımaya başlamasından kaynaklanmaktaydı. Rus Çarlığının, Kazak topraklarını incelemeye başlamasına ve sınır hatlarda Rus nüfusunun oluşmasına rağmen 1780’lerde Çarlık Rusya’nın Çongarlarla olan zor ilişkileri ve Kazak topraklarında askeri ve ekonomik güçlerini sağlamlaştırmaya yoğunlaşmaktaydı. Dolayısıyla Kazak toplumunun iç siyasal problemleri ve dini hayatı Çarlık hükümetini pek ilgilendirmemekteydi.⁹⁴

Kazak halkı kendilerini Müslüman saymalarına rağmen, Tatarlara nazaran daha sakin ve daha serbest yaşayış içindeydiler. XVIII. Yüzyılın sonlarına doğru Kazak steplerini araştıran Nikolay Rıçkov (1746- 1798) ve İvan Andreev gibi araştırmacılar Kazakların inançları hakkında eserlerinde bahsetmişlerdir. 1771’de Kazak steplerine seyahat yapan Seyyah Nikolai Rıçkov, ‘Kırgızlar (Kazaklar) Muhamedan⁹⁵ dinine inanıyorlar, ancak onlar inandıkları dinin ne kanunlarını ne ibadetlerini biliyorlar. Onların kendi papazları (İmam veya molladan bahsetmektedir) yok, fakat güz döneminde Taşkent, Türkistan ve Hiva’dan Hocalar, Ahunlar⁹⁶ ve Mollalar onları ziyaret etmektedir’ demektir.⁹⁷ 1785-1790 yılları arasında Güney Sibiry ve Kazak step sınırlarında görev yapan araştırmacı askeri mühendis İvan Andreev (1744-1824) de ‘Kazaklar arasında ateşe tapma ayinleri halen devam etmektedir’⁹⁸ diye Kazakların İslam şeriatıyla yaşamadıklarına dikkat çekmiştir. Almanyalı etnograf ve seyyah İogan Gotlib Georgi’nin (1729-1802) ‘Rus Çarlığında Yaşayan Halkların Tanıtımı’ adlı eserinde şunları söyler: ‘XVIII. Yüzyılın başlarında Kırgızlar (Kazaklar) Türkistan’dan gelen dindarların sayesinde Şamanizm inancından Muhammed kanunlarına geçti. Onlar batıl inançlı olmalarına rağmen kendilerini Müslüman olarak tanımlıyorlardı, ama ne medreseleri ne de mollaları vardır. Rus hükümetinin gönderdiği Tatar mollalar az sayıda okuma yazma bildiklerinden mollalık yapmakla beraber, önder Kazakların danışmanlığını yapmaktadır’.⁹⁹

⁹⁴ Gen.b.bkz. Vladimir Moiseev, *Cungarskoe hanstvo i kazahi v XVII- XVIII vv*, Alma-Ata 1991. *Rossiya i Dzhungraskoe hanstvo v XVIII v*. Barnaul 1998.

⁹⁵ Rus Çarlığı döneminde Ruslar Müslümanları ‘Muhamedanlar’ diye adlandırmaktaydı.

⁹⁶ Ahun (Dini lider)- Rus Çarlığı döneminde bölgedeki din adamlarının başkanlık görevini yapmıştır.

⁹⁷ Nikolai Ryçkov, *Dnevnie zapiski puteşestviya v Kirgiz-kaisatskoi stepi 1771 goda*, S-Petersburg 1772, s. 26.

⁹⁸ Grigoryi Potanin, *O rukopisi Andreeva pisannoi 1785 goda, İzvestiya İmperatorskogo Russkogo geografičeskogo obşestva*, 1875, cilt 2, baskı 2, s. 14.

⁹⁹ İogan Gotlib Georgi, *Opisanie vseh v Rossiskom gosudarstve obitayuwih narodov, O narodah Tatarskogo plemeni*, ikinci bölüm, S-Petersburg 1776, s. 140.

Congar Hanlığının 1750'lerde yıkılmasından sonra Rus Çarlığıyla Çin İmparatorluğunun sınır sorunlarında istikrara varması ve çözülmesiyle durum değişmeye başlamıştır. 1770'lerden itibaren Çarlığın Çin İmparatorluğu'yla ilişkilerinin düzelmesi, siyasi ve hukuki alanda göçebe Kazakların Ruslarla bütünleşme sürecinin başlatılmasına neden olmuştur. Rus hükümeti Kazak toplumunu Ruslarla bütünleştirmeye yönelik çeşitli usul ve yöntemler kullanmıştır. Bu bağlamda Kazakları kontrol altında tutabilmek için bütünleştirme politikası yöntemlerinden biri olan İslamlaştırma politikasının yürütülmesi uygun görülmüştür.¹⁰⁰ Çarlık hükümetinin göçebe Kazak toplumu arasında dini politika stratejisini gerçekleştirmesi Çariçe II. Ekaterina'nın (1729-1796) dini politikada değişiklikler yapmasına denk gelmiştir. 17 Haziran 1773'te 'dinlere hoşgörüyle bakma' kararını çıkaran Çariçe II. Ekaterina, 'Yüce Tanrı dünyadaki inançlara, dillere ve dinlerin hepsine hoşgörüyle bakıyor, Tanrının kutsal isteğine dayanarak tüm vatandaşların arasında sevgi ve saygı saltanatı sürmesi için lütuflu Çariçeniz de aynı kuralları istemektedir' demektedir.¹⁰¹

Rus hükümeti göçebe Kazak halkı arasındaki dini politikanın uygulanmasıyla ilgili olarak, Kazak toplumunun din işlerini doğrudan yönetmeyi amaçlayan idari İslam'ı yaymaya ve hükümetin kontrolünde olan Tatar mollaları sayesinde gerçekleştirmeye çalışmaktaydı. Kazak toplumunu Müslümanlaştırma politikasında Rus hükümetinin danışmanı olarak, Simbirsk ve Ufa vilayetinin genel valisi General Osip İgelstrom (1737-1817) tayin edilir. 25 Şubat 1782 de II. Ekaterina Kazak steplerinin uygun yerlerinde camiler inşa edilmesini emretmiştir.¹⁰² Kazak soyları arasına Mollaların gönderilmesinde çıkar gören Çariçe II. Ekaterina, 27 Kasım 1785'te İgelstrom'a: 'Tatar mollalar, Kazakların bize bağlı kalmasını ve sınırlarda yaptığı yağmaların azalmasını sağlayacaktır' demektedir.¹⁰³ Çariçe Ekaterina Ortodoks Hristiyanlığını yücel bir din olarak sanarak, göçebe Kazaklar gerektiği gibi Hristiyan olamayacaklarını düşünmekteydi. Müslümanlığı basit olarak gören Çariçe inanç konusunda zayıf olan göçebe Kazakların kolay öğreneceğini öne sürmekteydi.¹⁰⁴ Diğer taraftan ise Rus hükümeti bu topraklara Buhar'a, Hiva ve Hokand'tan gelmekte olan din adamlarından

¹⁰⁰ O.U Kurnykin, İz istorii religioznoi poitiki Rossii v Kazahstane v pervoi polovine XIX v, *Vostokovednye issledovaniya*, Sayı 5, Barnaul 2006, s. 177.

¹⁰¹ PSZRİ, birinci koleksiyon, cilt 19, 1773, N 13996.

¹⁰² PSZRİ, birinci koleksiyon, cilt 21, N 15 352, s. 406.

¹⁰³ PSZRİ, birinci koleksiyon, cilt 22, 1785 N 16292, s. 493.

¹⁰⁴ P. Litvinov, Antitatarskaya politika tsarizma v Srednej Azii i Kazahstane, *Materiyali po istorii Tatarskogo naroda*, Kazan 1995, s. 268.

korkmaktaydı. Çariçe tarafından maddi olarak desteklenen Tatarlar, stepte Müslümanlığı yaymak için ciddi bir şekilde çabalamaya başlamaktaydı.

İgelstrom ‘Kazaklara gereken sayıda Mollaların Kazan Tatarları arasından seçilmesi ve hükümete layık ve sadık mollalar gönderilmesi gerektiği’ hakkında 21 Nisan 1787’de tekrar Çariçeden talimat alır.¹⁰⁵ Rus Çariçesi, Kazaklara atanmış Tatar mollalar göndererek hükümet tarafından kontrol edilen İslam dinini yaymayı düşünmekteydi. Bununla beraber Çariçe, dinlere karşı yeni hoşgörü tutumunu gerçekleştirmek için 22 Eylül 1788’de genel vali General Osip İgelstrom’a, Rus Çarlığındaki Müslümanların dini hayatlarını kontrol etme ve yönlendirmesine dair Ufa’da özel ‘Orenburg Müslümanlar Dairesi’ yönetimi kurulmasını ve müftü olarak Tatar kökenli Muhamedcan Husainov’un (1756-1824) tayin edilmesini emretmiştir.¹⁰⁶

Orenburg Müslümanlar dairesi yönetiminin kurulması, Rus Çarlığının çıkarlarına doğrudan bağlıydı. Rus hükümeti Orenburg Müslümanlar Dairesi yönetiminin tayin ettiği atanmış mollalardan halkın devlet çıkarlarına karşı faaliyetleri öğrenebilirdi. Bu dönemde otlak arazilerin eksikliğinden dolayı bir taraftan Tatarlar ve Başkurtlar, diğer taraftan ise, Orta Cüz Kazakları arasında çatışmalar mevcuttu. İslamlaştırma politikası Yukarı İdil’deki Müslüman halkları arasındaki etnik çatışmaları azaltacaktı. Dolayısıyla, hükümete göre dini birleşme Tatar, Başkurt ve Kazaklar arasındaki çatışmaları, baskınları ve hayvan çalıntılarını (göçebe Kazaklarda hayvan çalmayı Barımta derlerdi.) önleyecekti. Bununla beraber Kazak toplumunu İslamlaştırma politikası, kültür değiştirici bir proje olarak düşünülmekteydi. Bu bağlamda, onların yerleşik hayata geçmelerini ve Rus şehirlerini ziyaret etmelerini cazip hale getirmek için steplerde camiler yapmaya çalıştılar. Böylelikle cami yaparak göçebe hayat sürdüren Kazakları hem bir araya toplayıp denetim altında tutabilecekti, hem de Ruslarla ilişki kurup bütünleşme imkânı sağlayacaktı. İslamlaştırma politikası sayesinde Kazak toplumunu ileride Hristiyanlaştırmaya niyetlenen Çarlık hükümeti için İslam dini geçiş köprüsü olarak görülmekteydi.

Rus Çarlığı, 1790’larda Kazaklar arasında İslamlaştırma politikasını gerçekleştirme esnasında, Orenburg şehrine Küçük Cüz hanı Nurali’nin (1704-1790) topraklarının

¹⁰⁵ PSZRİ, birinci koleksiyon, cilt 22, 1787 N 16534, s. 839.

¹⁰⁶ PSZRİ, birinci koleksiyon, cilt 22, N 16711, s. 1107

yakınlığı, Verhneuralsk'e Küçük Cüz soy önderlerinin göç yerlerinin yakınlığı, Troitsk kalesinde devamlı ticaretin gerçekleşmesi, Petropavlovsk¹⁰⁷ kalesine ise Orta Cüz hanı Vali Han'ın (1741-1819) topraklarının yakınlığından ve bu şehirlere Kazakları sürekli çekmek için adı geçen yerlerde camiler¹⁰⁸ inşa ettirmiştir. Bundan sonra cami yapılması için Kazakların müracaat etmelerine rağmen, Rus hükümeti Kazak steplerinde yukarıda belirtilen şehirlerdeki camiler hariç başka cami yapmamıştır.¹⁰⁹

Rus Çarlığının Kazakları Müslümanlaştırma politikası, hükümet tarafından aktif olarak steplere gönderilen Tatar ve Başkurt mollalarının faaliyetleri sayesinde devam eder. Göçebe Kazaklar arasında Tatarların İslam dinini yaymasındaki rolünü araştıran günümüz tarihçisi Gulmira Sultangalieva '1800-1820 yılları arasında Orenburg vilayet yönetimi tarafından bölgeye 5 Tatar ve 17 Başkurt mollası gönderilmiştir. Ancak Orenburg vilayet yönetimi mollaların tayin edilme ve gönderilme sürecini kontrol etmediği için Kazak steplerine İslam dinini yaymak için tam olarak kaç molla gönderdiğini net olarak belirtmek zordur. Ayrıca Orenburg vilayet yönetimi Stepteki Kazakların molla gönderme isteklerini gidermeye odaklandı. Genelde mollalar Rus yönetiminin izini olmadan Kazak steplerinde kaçak olarak kalıyordu' demektedir.¹¹⁰ Dolayısıyla Orta Asya ve Yakın Doğu'dan İslam dinini yaymaya gelen mollaların sayısı da belli değildir.

Göçebe Kazakların dini işleri Orenburg Müslümanlar Dairesi yetkisi altında devam etmesine rağmen, bölgenin dini hayatını tam kontrol etmesi imkânsız olmuştur. Kazakların din işleriyle ilgili olarak yerli yönetim organı Çarlık hükümetinin politikası çerçevesinde olan dini hoşgörü yönünü izlemeye devam etmekteydi.

1835'te Semipalatinsk ilinde Orta Asya'dan (Buhara, Hiva, Hokand) gelen tüccarlar, kendi imkânlarıyla iki cami yaptırmış ve hükümet tarafından atanmış Tatar mollalara ihtiyaç duymadıklarını bildirmiştir.¹¹¹ Orenburg Müslümanlar Dairesi yönetimi, bu durumu ciddi bir ihlal olarak kabul edip camilerin kapatılmasını emretmiştir. Orenburg

¹⁰⁷ Bknz. Petropavlovsk şehrinin meydanı. Ek 18.

¹⁰⁸ Bknz. Kazak stepinde cami. Ek.

¹⁰⁹ Aleksandr Dobromyslov, Turgaiskaya oblast, *İzvestiya Orenburgskogo otdela Imperatorskogo Ruskogo Geografičeskogo Obşestva*, Orenburg 1901, s. 162-163.

¹¹⁰ Gulmira Sultangalieva, Tatarskaya diaspora i konfessionalniye svyazi kazahskoi stepi (XVIII-XIX vv), *Vestnik-Evrazii*, Sayı 4, 2000, s. 20-36.

¹¹¹ Gosudarstvennyi Arhiv Omskoi Oblasti (GAOO), Dosya 1364, Fon kodu: 3, s. 7.

yönetimi tarafından yapılan inceleme sonucunda Orenburg Müslümanlar Dairesinin kararının yasal olduğu belirlenmiştir. Çünkü cami yapma şartlarına göre camiye gelen erkek sayısı en az 500 kişi olduğu zaman yeni cami inşa edilebilecekti ve cami imamının kesinlikle Orenburg Müslümanlar Dairesi yönetimi tarafından tayin edilmesi şart koşulmaktaydı.¹¹² Fakat neticede Rus hükümeti, Orta Asya'dan gelen tüccarların koyu dindar olduklarını göz önüne alarak, kendilerinin gayri Müslümanlar tarafından tayin edilen imamı kabul etmeyeceklerini ve durumun dini hoşgörü politikasına aykırı olacağını düşünmüştür. Bu bağlamda hükümet Orta Asyalılarla olan ticaret ilişkilerini siyasi açıdan bozmamak için onları Orenburg Müslümanlar Dairesi yönetiminin yetkisinden çıkartmış ve onların yaptığı iki caminin açık kalmasına izin vermiştir.¹¹³

Rus Çarlığının Kazakları Müslümanlaştırma politikası doğrultusunda Bökey Hanlığının¹¹⁴ hanı Cangir (1801-1845) kendi iktidarını sağlamlaştırma ve yönetim sistemini merkezileştirme amacını izlemiştir. Bu bağlamda yönetimindeki Kazaklar arasında İslam dininin yayılması için din işlerinde reformlar gerçekleştirmiştir. Cangir Han'ın yaptığı dini reform sayesinde Ahun makamını ve atanmış molla enstitüsünü getirmiştir. Ahun, Bökey Hanlığındaki din görevlilerinin lideri, ayrıca Cangir Han'ın ruhani danışmanı sayılmıştır.¹¹⁵

Orta ve Küçük Cüz mollaları halk arasında sadece İslam ibadetlerini yerine getirmekle yükümlüyken, Bökey hanlığının mollaları dini ibadetler yaptırmakla beraber zekât toplama, okul yapma, çocukları okutmak için bağış toplama ve nüfus kayıt defterini tutmakla yükümlüydüler. Mollalar Cangir Han'ın yönettiği topraklarda Han'ın idari ve dini politikasını gerçekleştiren yetkililer sayılmıştır.¹¹⁶ Ancak Cangir Han yönetimindeki Kazakların Müslümanlaşması için gerekli olan araçların tümünü kullanmasına rağmen, onlar kolaylıkla Müslüman olmamıştır. Cangir Han'ın çoğunlukla şiddet kullandığı görülmüştür. Askeri araştırmacı Albay L. Meyer (doğum

¹¹² GAOO, Dosya 1364, Fon kodu: 3, s. 19.

¹¹³ PSZRİ, ikinci koleksiyon, cilt 10, N 7946, s. 228-230

¹¹⁴ Küçük cüzden bölünen Bökey hanlığı 1801 yılında Çar I. Pavel kararıyla kurulup, İdil ve Yayık arasına yerleşmişlerdir. Bökey hanlığının ikinci hanı Cangir, son han olmuş ve 1845'e kadar varlığını sürdürmüştür. Bkz Bökei ordasının yerleşme haritası. Ek. 12.

¹¹⁵ Aleksei Haruzin, Kirgizi Bukeevskoi Ordı, Moskova 1889, s. 99-100.

¹¹⁶ Bökei hanlığı hakkında geniş bilgi için bkz. Aleksei Haruzin, Kirgizi Bukeevskoi Ordı, Moskova 1889. Zimanov S, Rossiya i Bukeevskoe hanstvo, Alma-Ata 1982, İstoriya Bukeevskogo hanstva 1801-1852 gg, sbornik dokumentov i materialov, Almatı 2002.

ve ölüm tarihi belli değil) Cangir Han'ın Kozak askerlerini kullanarak halkı kırbaçlayarak camiye gönderdiğini kaydetmektedir.¹¹⁷

Cangir Han yönetimindeki Kazak nüfusunu¹¹⁸ Müslümanlaştırma çabaları Rus Çarlığının Kazakları İslamlaştırma politikasıyla aynı yönde gittiği için, Rus hükümeti buna karışmamıştır. Cangir Han'ın Müslümanlaştırma çabalarına rağmen yönetimindeki Kazaklar, Tatarlar gibi dindar olamamıştır.

Çarlık Rusya'nın Kazaklar arasında yürüttüğü İslamlaştırma politikası XIX. Yüzyılın ilk yarısında pek etkili olmamış ve göçebe Kazakların dini hayatını dengeli bir şekilde değiştirememiştir. Buna kanıt olarak o dönemin araştırmacıların eserlerinden örnek verebiliriz. Tarihçi Aleksei Levşin (1798-1879) 'Kazak Ordası ve Steplerinin Tanıtımı' adlı eserinde Kazakların dini inancı hakkında şu şekilde bahsetmektedir: 'Bir gün iki Kırgız'a (Kazak) hangi dine inanıyorsunuz diye sorduğumda onlar bilmiyoruz diye cevap verdi. Böyle cevabı çok kişiden duyabilirsiniz. Ancak Kazakların Müslüman ya da Paganist olduğunu söylememiz zordur. Onlar yaratıcının olduğuna inanıyorlar. Kimisi şeriatla yaşıyor, kimisi Müslümanlığa geleneksel inançları karıştırırken, diğerleri iyi işleri 'Huday'dan (Tanrı)' olduğunu söyleyip kötü işlerin kötü ruhtan veya Şeytan'dan geldiğine inanıyorlar. Ancak geleneksel inançları karıştırmalarına rağmen, Müslümanlığın üstün olduğu belli, fakat diğer Müslüman halkları gibi fanatik dindar değillerdir. Bununla beraber peygamberlerine inanmayanların kâfir olduğunu ve onlara karşı silah kullanılması gerektiğine inanıyorlar. Kâfir olarak Hristiyan ve diğer din mensuplarını tanımasıyla beraber, kendilerini Sünni olarak gördüklerinden Şiilerin farkını bilmemelerine rağmen, onları da kâfir diyorlar. Türkleri, Tatarları, Buharalıları ve Hivalıları Sünni olarak, Farıslıları ve Ali'ye inananları bölücüler diye tanıyorlar. Müslümanlıkta çok eşlilik mevcut olduğundan genelde zenginlerin çok eşleri olur. Abdest almıyor, Oruç tutmuyorlar ve günlük beş vakit namaz kılmaya üşeniyorlar. Cami ve imamları yoktur. İbadeti genelde yaşlı adamlar kılarlar. Kimisi ne zaman ve nerede isterse o zaman ibadet ederler, kimisi de dini ibadetin hiçbirisini yerine getirmezler. Halk arasında dindar olanları o kadar azdır ki Buhara, Hiva, Türkistan'dan sık gelen hocalar ve Rus hükümeti tarafından Han ve soy sultanlarına gönderilen Tatar mollaları olmazsa İslam dini burada sönmüş olurdu'. Zengin Kazak sultanlarının kendi

¹¹⁷ Haruzin, s. 98.

¹¹⁸ Bknz. Bökey ordasının Kazakları. Ek. 19.

Tatar mollaları olup onlar İslam dinini öğretmekle beraber sultanlara danışmanlık görevini de yapmaktaydı. Böylece atanmış Tatar mollalar Kazakların Rus Çarlığıyla bütünleşmesini sağlamaya çalışırken, Rus hükümeti Orta Asya'dan gelen mollaların İslam dinini yaymasını kısıtlamaktaydı. Çünkü bu dönemlerde Rus Çarlığı tarafından Orta Asya ele geçirilmemişti ve bu bölgelerden gelen mollalar hükümet kontrolünde olmayıp Kazakları Ruslara karşı kışkırtarak hükümetin politikasına engel olabileceklerdi. Böylece XVIII. yüzyılın sonları- XIX. yüzyılın ortalarında Rus Çarlığı, Kazakları Müslümanlaştırmaya çalışmaktaydı. Kazaklar arasında yürütülen İslamlaştırma politikası, Rus Çarlığının Kazak steplerini sömürme politikasının bir parçasıydı. Hükümetin Kazak steplerinde gerçekleştirdiği Müslümanlaştırma politikası sayesinde göçebe hayat sürdüren Kazak toplumunu, yerleşik hayata geçirip onları denetim altında tutarak Ruslaştırmayı amaçladı. Bu amaca ulaşmak için Rus hükümeti, Kazak steplerinde camiler yaptı ve bu camilerde okullar açtı ve bununla beraber Kazaklara Rus hükümetini benimsetecek atanmış Tatar mollalar gönderildi. Bununla beraber Kazak steplerinde Rusça veya Tatarca bilen kişilerin çok az olmasından, Tatar mollaları sayesinde hem resmi görüşme yapacaktı hem de Kazak steplerinde Orta Asya Müslümanlarının Çarlık Rusya'ya karşı faaliyetlerini önleyecekti. Böylece Rus Çarlığının Kazakistan'ı sömürme politikasının süreçlerinden biri gerçekleştirilmiştir.¹¹⁹

Rus hükümetinin Kazakları Müslümanlaştırma politikası belli bir başarıya ulaşsa da Kazak halkının dini hayatlarını tamamen değiştiremedi. Geleneksel inançla yaşayan Kazak toplumu, İslam dininin bazı itikatlarını inançlarına karıştırıp dini bilinçleri senkretik bir biçime dönüştü. Böylece Kazak steplerinde İslam dinine yerel geleneksel inançlar karışarak Kazak steplerine özgü İslam dini evrimleşmeye devam etti. Kazak toplumu İslam şeriatını içermeyen kendilerinin gelenek-görenek ve örf adetleriyle yaşamaya devam etti. Sonuçta XIX. yüzyılın ortalarına doğru Kazak stepleri İslam dininin yüzeysel şeklini taşımaktaydı.

1.7.2. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısından İtibaren Rus Çarlığının Kazakları İslamlaştırma Faaliyetinden Vazgeçmesi

¹¹⁹ A.İ Levşin, Opisanie kirgiz-kazaçih ili kirgiz-kaisatskih ord i stepei, Petersburg 1832, s. 53.

1850’lerde Ulu Cüz Kazakları Rus Çarlığına dâhil edilince, Kazakistan topraklarının tamamı Çarlık Rusya egemenliğine dâhil edilmiş oldu. Aynı zamanda Orta Asya ve Kafkas topraklarının Rus İmparatorluğuna dâhil edilmesiyle, Rus Çarlığı toprakları güneye doğru genişler. Adı geçen bölgelerin Rus Çarlığı egemenliğine dâhil edilmesiyle Çarlık topraklarında Müslüman nüfusunun sayısının artmasıyla Rus Hükümetinde İslam dinini yayma faaliyetlerine karşı ciddi bir değişim başlar.

Rus Çarlığı topraklarında Müslüman nüfusun sayısının artmasıyla beraber 1853-1856 yılları arasında gerçekleşen Rusya’nın Kırım’la savaşı da Çarlık Rusya’daki İslam dini politikası yönünün değişmesine neden olur. Kırım savaşı sırasında Rus Çarlığında yaşayan Müslümanlar arasında Rus Çarlığına karşı ve Osmanlı İmparatorluğu lehine propagandalar yer aldığı bilinmektedir. Bu propagandayı önceden Rus Çarlığı topraklarında ikamet edip Haccılık seferinin geri dönüşünde Osmanlı İmparatorluğuna yerleşen Müslümanlar yürütmekteydi. Haclığa gidip geri dönmeyen ve Osmanlı İmparatorluğunda ikamet etmeye başlayanların yavaştan artmasıyla Çarlık hükümetindekileri bu durum rahatsız ederek, onların arasında Çarlık topraklarındaki İslam dinine karşı olumsuz görüş fayda olmaya başlamaktaydı. Rus Çarlığındaki Müslümanların siyasi aktiviteleri Çarlık topraklarının bütünlüğüne tehlike olarak görülmeye başlar. Neticede Hükümettekiler, Çarlık topraklarının bütünlüğü korumak amacıyla İslam dininin yayılmasına karşı Çarlık politikası yönünün değişmesini ve gayri Rus milletinin Ortodoks Rus halkı temelinde birleşmesini önermekteydiler. Bu doğrultuda Çarlıktaki gayri Rusları Hıristiyanlaştırmak için Rus Ortodoks misyonerlik faaliyetinin gelişmesi, Rus dili ve kültürünün yayılması hükümetin temel ideolojisinden olmaya başlar.¹²⁰

Müslüman toplumunun az olduğu yerlerde her bir bölgeye özgü dini politika planı hazırlanmaya başlarken, Rus Çarlığının Kazak steplerindeki yürüttüğü İslamlaştırma politikası sayesinde Kazak toplumu git gide Müslümanlaşmaya ve Tatar’laşmaya başlamaktaydı. Ruslar arasında Kazak steplerindeki İslam dinini destekleyen ve gelişmesine yönlenen Çarlık politikası eleştirilmeye başlar. Tarihçi etnograf ve doğu araştırmacısı Şokan Şingısulı Velihanov¹²¹ (1835-1865) Rus hükümetinin İslamlaştırma politikasını eleştirmiş ve karşı olmuştur. Ş. Velihanov’a göre Kazaklar arasında İslam

¹²⁰ Andrei Tihonov, *Katoliki, musulmane i iudeii Rossiskoï imperii*, S-Petersburg 2008, s. 107.

¹²¹ Ç. Velihanov aynı zamanda Orta Cüz hanı Abılai hanın torunu Şingıs’ın oğludur.

dini yüzeysel olarak bilinmekte, hatta birçoğu peygamberin adını bile bilmemekte, şamani hayat etkili bir biçimde gözlemlenebilmektedir. Bu durum aynı Rusların Hristiyanlaşmaya başladıkları ilk Nestor dönemindeki gibi karışık yapı oluşturmaktadır, yani Kazaklar arasında geleneksel Şamani hayat ile Müslüman kimliği karışmıştır. Tatar mollaları ve İşanların¹²² gayretleriyle Kazaklar arasında İslam yayılmaya, geleneksel inanç ve yaşayış da değişmeye başlamıştır. Örneğin Şamani inanış ve uygulamalara ‘Şeytani’ demekle ailedeki kadınlar erkeklerden ayrı ayrı yerlerde tutulmaya başlamaktaydı. Velihanov, ‘*Müslümanlık halen kanımıza sinmedi ve gelecekte halkımızın bölünmesine sebep olacaktır. Kimileri geleneksel destanlarımızın yerine Müslüman ilahilerini söylemektedirler. Kırgız (Kazak) halkının Avrupa medeniyetine ulaşması başarısız olacak gibi görünüyor. Çabuk benimseyen ve taze Kazak halkı Tatar eğitiminden düşünce ve duygu gelişimini durduran ölü skolastikten başka ne bekleyebilir. Biz Tatar dönemini her türlü araçları kullanarak geçmemiz gerek ve buna hükümetin yardım etmesi lazım. Bunu gerçekleştirmemiz için ilk önce Mollaların ve İslam ideolojisinin hükümet tarafından desteklenmesini iptal etmemiz gerek ve kazalarda Tatar okullarının yerine Rus okullarını kurmamız lazım. İslam dini Rus Hristiyan hükümetine yardım edemez. Kazak halkı arasında İslam dinin yayılması, Tatar ve Orta Asya mollalarının faaliyetlerinin durdurulması lazım*’ demektedir. Böylece göçebe Kazak halkının kendisi tamamen kabul etmeyen ve Rus hükümetinin onları İslamlaştırmayı amaçlayan politikasını eleştirerek Kazaklar Müslümanlaşma yerine Tatarlaşmaya başladığını belirten Velihanov, Kazak steplerindeki dini yönetimde temelden reform gerçekleştirilmesi gerektiğini dile getirerek şu şekilde öneride bulunur: ‘*Birincisi, Kazak stepi Orenburg Müslümanlar dairesi yönetiminin (Orenburg müftülüğü) yetkisinden çıkarılması gerek. İnancımız Tatarların inancından farklı olduğu için bölge ahunu Kazaklar arasından seçilmeli; İkincisi, Mollalar Kazaklar arasından tayin edilmeli; Üçüncüsü, Her bir kazada bir molladan fazla molla olmaması gerek ve köylerdeki mollaların görevi iptal edilmeli; Dördüncüsü, Orta Asya’dan gelen ve belli bir işi olmayan İşan ve Hocalara Kazakların arasında yaşamalarına izin verilmemeli*’;¹²³

¹²² İşan- Türkistan bölgesinde ve İdil havzası halkları arasında sufi, keramet sahibi olarak bilinmektedir.

¹²³ Çokan Velihanov sobranie soçinenii, Musulmanstvo v stepi, cilt 4, Alma-Ata 1985, s. 71-75.

Kazak toplumunu Müslümanlaştırmanın, Rus İmparatorluğu için büyük tehlike yaratabileceğini belirten XIX. yüzyılın oryantalistlerinden biri Mihail Miropiyev (1852-1919) ‘Çariçe II. Ekaterina’nın Kırgızları (Kazakları) Müslümanlaştırarak, Ortodoks Hristiyanlığına geçirmeye düşündüğü faaliyeti sonucunda kuzeydeki Tatarlar ve güneydeki Sartlar sayesinde Kazak toplumu gittikçe Müslümanlaşmaya başlıyor. Rus Çarlığının egemenliğindeki Kazaklar arasında Hükümetinin desteğiyle Ortodoks Hristiyan dininin yerine İslam’ın yayılmasını görmek çok üzücüdür’ demektedir.¹²⁴

Çarlık hükümeti, Kazaklar arasında İslamlaştırma siyasetini yürütmelerine rağmen Kazakların fanatikleşmeyen Müslümanlar olduğuna dayanarak, Kazak steplerinde İslam’a karşı Çarlık politikasının değişmesi gerekliliğini, Tatar mollalarının İslam dini propagandaları kısıtlanıp yerine Ortodoks Misyonerlik faaliyetiyle değişmesi gerekliliği konusunu kaldırmaya başlamaktaydılar. Bu bağlamda Rus hükümeti Kazak steplerinde sömürge politikasını geliştirme temelinde bölgede İslamlaştırma faaliyetlerini kısıtlamaya çalıştı. Bu görüşü Kazak topraklarındaki idari yöneticiler de benimsedi. Onlar, Rus Çarlığının Kazak halkını Müslümanlaştırma politikasının yanlış olduğunu, stepteki Kazak halkı arasında İslam dininin yayılması Kazakları, Ortodoks Hristiyan’ı olan Rus halkından ayıracağını öne sürmüşlerdir.¹²⁵

Hükümetin Kazak halkı için İslam’a karşı yeni din politikasının başlatılmasında yerli yöneticilerin pozisyonları da rol oynamıştır. Bu konuda Kazak steplerinde bölge yöneticilerinin hepsi aynı fikirde olmayıp, farklı görüşler benimsemişlerdir. Orta ve Küçük cüz Kazaklarını yöneten Orenburg ve Batı-Sibirya bölgesinin idari yönetimi, Kazak steplerinde İslam dininin yayılmasına karşı olup Çarlığın Kazakları Müslümanlaştırma politikasının bütünleşmeye engel olacağını, Steplerde İslam’ın kısıtlanmasına ciddi önlemler alınmasını ve bunun için Kazak toplumunun Müslümanların etkisinden kopartılması gerekliliğini öne sürmüşlerdir. Bu amacın gerçekleştirilmesi için Orenburg vilayetinin bölge valisi General Nikolai Krijanovskiy (1818-1888), Kazak steplerindeki okullarda Tatar dili dersinin kaldırılmasını ve yerine Rus eğitim sisteminin getirilmesini, Kazak çocuklarıyla aynı sınıfta Rus çocuklarının okutulmasını ve derslerin Ortodoks papazı tarafından verilmesini teklif etmiştir.¹²⁶

¹²⁴ M.A Batunski, Rossiya i islam, Moskova 2003, cilt II, s. 366.

¹²⁵ İstoriya Bukeevskogo hanstva 1801-1852, Sbornik dokumentov i materialov, Almatı 2002, s. 886.

¹²⁶ Rossijski gosudarstvennyi istoričeski arhiv (RGIA), Dosya 594, Fon kodu: 821, s. 48.

Bununla beraber General Krijanovsky yerel yönetim organlarına Rus dilini iyi derecede bilenlerin tayin edilmesini ve Stepte Orta Asya Müslüman fanatiklerinin ve Tatar mollalarının yaşamamasına dikkat etmelerini sunmuştur.¹²⁷

Orenburg idaresi bürokratlarından Vasili Grigoryev (1816-1881), Kazak steplerinde Tatar ve Orta Asya mollalarının faaliyetlerinin en kısa zamanda engellenmesini istemiş ve Nikolai İlminskiy (1822-1891) sisteminde kurulan misyoner okullarının organize edilmesinin taraftarı olmuştur. Vasili Grigoryev, Tatarların öğretmen yetiştirdikleri okullarında İslam dininin öğretilmesinin kısıtlanmasını istemiş, ona göre Böyle okulların faaliyette bulunması, hükümet tarafından gerçekleştirilen İslam propagandası olarak biliniyor idi.¹²⁸

Rus Çarlığının din politikasının değiştirmesiyle Kazakistan'da Rus Ortodoks Misyonerlik faaliyetinin yürütülmesi konusunu gündeme getirdi. 1860'lı yıllarda bu konu hükümette ve dini idarede tartışılmaya başlamasına rağmen, ortak bir kararda uzlaşılamadı. Mesela 1864'te Petersburg ve Novgorod Metropoliti İsidor (1799-1892), Kazak steplerinde derhal misyonerliğin başlatılması konusunda ısrar etmiştir. Metropolit bu faaliyetin ilk aşaması olarak göçebe Kazaklar arasında İslam dinini yayan Tatar mollalarının faaliyetlerini kısıtlanmasını belirtmiştir.¹²⁹

Tobolsk Piskoposluk yönetimi, başta Başpiskopos Varlaam (1801-1876) olmak üzere bu konuda dikkatli olmayı durumu bütünüyle araştırıp acil karar vermeme ve duyarlılık gösterme taraftarı olmuştur. Bu konu üzerine Omsk ve Petropavlovsk yerel ruhani yönetimi, Sibiry Kazakları sınır yönetimine ve Batı Sibiry valisine, Akmolinsk ve Semipalatinsk bölgelerinde yaşayan Kazakların yerleştiği bölgeleri, sayıları ve inançları hakkında araştırma yapıp bilgi toplayıp Tobolsk kilise yönetimine rapor sunmakla yükümlenmiştir. Araştırma sonuçlarında bu bölgelerde misyonerlerin faaliyet sürdürmelerinin tehlikeli olacağı tespit edilmiştir. Batı Sibiry valisinin Tobolsk Piskoposluğunun Başpiskoposuna yazdığı mektupta Kazak halkının göçebe hayat tarzı sabit misyonerlik biriminin kurulmasına müsait olmadığını, Ortodoks Hristiyanlığı propagandasının ancak sınırda yaşayan ve Ruslarla ilişki kurabilen Kazak toplumu

¹²⁷ RGİA, Dosya 594, Fon kodu: 821, s. 49.

¹²⁸ Mark Batunski, *Rossiya i islam*, Moskova 2003, cilt II, s. 278.

¹²⁹ Vyacheslav Sofronov, *Deyatelnost protivomusulmanskoï missi v Tobolskoï eparhii, Sibirskaya zaimka*, 2002, sayı 8, s. 4.

arasında yapılabileceğini ve bunun için de stepteki Kazaklar arasında ön çalışmaların gerektiğini anlatmıştır. Bu araştırmaların sonucunda Tobolsk Kilise Yönetimi, Kazak halkı arasında misyonerlik faaliyetlerinin başlatılmasının erken olduğu kararını almıştır.¹³⁰

1866 yılının Kasım ayında Rus Ortodoks Misyoner Kurulu, Başpiskopos Varlaama'a (1801-1876), Tobolsk Piskoposluğunun güney tarafında Ortodoks Misyonunun başlatılması hakkında tekrar teklif sundu. Tobolsk Kilise yönetimi yerli Kazak halkının Hristiyanlığı kabul etme isteklerinin aktif olduğunu ve Ortodoks Misyoner Kurulu'nun yardım etmesi halinde Kilise yönetimi olarak misyonerlik faaliyetlerini başlatmaya hazır olduklarını ama dış politikadan dolayı (1865 yılında Orta Asya İslam merkezlerinden biri olan Hokand hanlığının başkenti Taşkent şehrinin işgal edilmesi) yine de misyonerlik faaliyetlerinin başlatılmasının vakitsiz olduğunu bildirmiştir.¹³¹

1868'de 'Step bölgeleri yönetiminin geçici durumu' yasası temelinde Orenburg ve Sibirya Kazakları, Orenburg Müslümanlar dairesi yetkisinden çıkartılmış ve yerel idare yönetim yetkisine verilmiştir. Kazak steplerinde Tatar mollalarının faaliyetleri yasaklanıp atanmış Molla görevi kaldırılmış, yerine yerli yönetim tarafından Kazakların arasından mollalar seçilmesi kararlaştırılmış ayrıca bir köyde bir molladan fazlasının olması yasaklanmıştır.¹³² Bu durum Çarlık hükümetinin sömürgecilik politikasını geliştirmek için Kazak toplumu arasında İslam dininin gelişmesine engel olmakla beraber Steplerde İslam dini propagandasını zayıflatmak için gerekliydi.

Bu dönemde Hükümetin Kazakistan'da İslam dininin gelişmesini ve Mollaların Kazak toplumunu Müslümanlaştırma faaliyetlerini kısıtlaması kararına rağmen bu kararın tamamen uygulanması henüz sıkı bir şekilde gerçekleşmemiştir. 1868'de kabul edilen geçici durumdan sonra da Step bölgelerinde Orenburg Müslümanlar Dairesinin gayri resmi veya yarı resmi etkisini sürdürmeye devam etmiştir. Rus hükümetinin Step bölgesinin geçici durumu temelinde bir kazayı tek mollayla kısıtlar. Belli bir kazadaki tek molla kazaların sınırlarının genişliğinden dolayı, toplumun dini ihtiyaçlarını karşılaması mümkün değildi, dolayısıyla her bir kaza bir mollayla kısıtlanmadı. Bununla

¹³⁰ Sofronov, s. 5.

¹³¹ Sofronov, s. 6-7

¹³² Dmitri Arapov, İslam v Rossiskoi imperii, Moskova 2001, s. 271.

beraber Kazak steplerinin şartlarında mollaların sayısını kontrol etmek imkânsızdı. 1850’lerde Semireçensk ve Sır Derya bölgeleri Rus İmparatorluğuna yeni dâhil edilmiş, ama tam bütünleşememişti. Bu bölgelerde yaşayan toplumlar siyasi ve kültürel açıdan Step bölgelerindeki Kazak halkına göre daha fazla İslam etkisi altında olduğundan, Rus Çarlığı bu bölgelerde dini politikanın farklı bir modelini yapmaya çalışmışlardır. Rus Çarlığının Türkistan eyaletinde yaptığı dini politikada bu bölgenin ilk valisi General Konstantin Kaufman (1818-1882) önemli katkıda bulunmuştur. Kaufman bu bölgede İslam kurumlarına karşı işlem yapılması ve Ortodoks misyonerliğinin organize edilmesi karşısı olan şahıstı. Kaufman, 16 Aralık 1869’da Ortodoks Misyoner Kurulu’nun başkanına yazdığı mektubunda, Türkistan eyaletinde yaşayan Kazak toplumunu, misyonerlerin faaliyet gösterdiği diğer halklarla (Altai, Zabaikal ve İrkutsk’ta yaşayan halklarla) karşılaştırılmaması gerektiği, misyonerlik faaliyetlerinin başlatılmasının imkânsız ve zamansız olduğunu anlatmaya çalışmıştır.¹³³ Bölgeye Hristiyan Rus medeniyeti kültürünün getirilmesini ama bu bölgedeki Kazak halkına Ortodoks inancının benimsetilmeye çalışılmamasını dile getirmiştir.¹³⁴

Kaufman’a göre Türkistan eyaletinde yaşayan Kazak toplumunun ruhani inançlarına ve eğitimine müdahale etmeden Ruslarla birleşmesi için göçebe Kazakların çocuklarıyla beraber Rus çocuklarının da eğitim görebileceği okulların organize edilmesi gerekiyordu. Türkistan Eyaleti’nde Rus Çarlığının dini politikası Kaufman’ın anlattığı kavramsal durumdan dolayı mantıklı bulunup, bu kavramlar çerçevesinde onun yönetimde bulunduğu 1867-1882 yılları arasında uygulanmıştır. Böylece Türkistan Eyaleti’nde yaşayan Kazak toplumunun dini hayatına açık şekilde müdahale edilmesinden vaz geçilip, Rus hükümeti tarafından yerli halkın dini ayinlerini gerçekleştirmesine, adet ve inançlarının dokunulmazlığı garantisi verilmiştir.¹³⁵

Türkistan bölgesindeki Kazak toplumunun dini hayatı hakkında Amerikan bilim adamı ve seyyah Eugene Schuyler¹³⁶ (1840-1890) 1876’da yayınladığı ‘Türkistan’ adlı eserinde: ‘Kazaklar’da belirli din adamları olmadığı ve okuma yazma bilenlerin az sayıda olduğundan dini ilkeleri az bilmelerine rağmen kendilerini Müslüman olarak

¹³³ Zakiş Sadvakasova, Duhovnaya ekspansiya sarizma v Kazahstane v oblasti obrazovaniya i religii (XIX. yüzyılın ikinci yarısı-XX. yüzyılın başları), Almatı 2005, s. 93.

¹³⁴ Ostroumov N, Konstantin Petroviç fon Kaufman ustroitel Turkestanskogo Kraya, Taşkent 1899.

¹³⁵ Batunski, cilt II, s. 404.

¹³⁶ Eugene Schuyler (Ugen Skailer- ruslar Evgeni Şuler diye isimlendirmiştir)- Amerikan bilim adamı, yazar ve seyyah. 1876 yılında İstanbul’da Konsolosluk görevini yapmıştır.

kabul ettiklerini, nadiren ibadet ettiklerini ve inançları putperestlik (geleneksel inanç) ve Şamanizm'den kalan pek çok batıl itikat düşünceleriyle karıştırıldığını belirtmektedir. Kazakların sadece dış görünüşte Müslüman olduklarını, fakat iyi Müslüman olmadıklarına dair herhangi bir imayı şiddetle reddettiklerini, Müslüman olduklarından, çok eşlilik imtiyazını kullandıklarını belirterek, Rusların Kazakları Müslümanlaştırmaya çalıştıklarını devamında şöyle anlatıyor. 'Kırgızlar (Kazaklar) Muhammediliğe Rus yönetiminin yanlış çabaları sonucunda girmişlerdir. Başlangıçta sadece sultanın ve birkaç idarecinin İslam inançları hakkında fikirleri vardı. Fakat Ruslar onlara Müslümanlarmış gibi davranmaya ısrar ettiler ve bütün halk görünüşte Müslüman oluncaya kadar camiler yaptırıp mollalar gönderdiler. Eğer yönetim bilseydi başlangıçta onları Hristiyanlığa döndürmek daha kolay olacaktı'diye izah etmektedir.¹³⁷

Kazaklar arasında misyonerlik faaliyetinin gerçekleştirilmesi taraftarı olan Step vilayetinin valisi Gerasim Kolpakovsky'nin (1819-1896) göreve başlamasıyla bölgenin gelişmesi hakkında verdiği raporda, Kazak steplerinde Ortodoks misyonerliğinin başlatılmasının zamanı geldiğini belirtmiştir.¹³⁸ Böylece Step bölge valisi Kolpakovski'nin döneminde 1880'den itibaren Step bölgesinde İslam dinine karşı propagandayı amaç edinen 'Kırgız Misyonerliği' organize edildi. Rus Çarlığının Türkistan Eyaleti'ndeki dini politikasının önemli bir noktası da yerel idari yönetim tarafından bölgede Ortodoks misyonerlik faaliyetinin yapılmasına karşı olmasıydı. 1880-1890 yılları arasında Step bölgelerinde Kırgız Ortodoks misyonerliği faaliyetleri başlatılmasına rağmen Türkistan Eyaleti'nde bu süreç ancak 1900'lerde gerçekleştirilmiştir.¹³⁹

1891'de düzenlenen yasaya göre hükümet, steplerdeki cami inşasını kontrol altına alıp cami yapılabilmesi için Akmolinsk ve Semipalatinsk bölgesinde step valisi, Yedisu bölgesinde Türkistan valisinin, Ural ve Torgai bölgesinde ise İçişleri Bakanlığının onaylanması şartını getirmiştir. Köyde bir camiden fazlası yasaklanmış, cami ve

¹³⁷ Eugene Schuyler, Türkistan, çev. Firdevs Çetin ve Halil Çetin, İstanbul 2007, s. 37.

¹³⁸ Sentralnyi Gosudarstvennyi Arhiv Respubliki Kazahstan (SGA RK), Dosya 436, Fon kodu: 64, s. 25.

¹³⁹ V.N Uşakov, Politichesski islam v Sentralnoi Azii: osnovnye faktory i perspektivy, Bişkek 2005, s. 49-51.

okulların devlet tarafından desteklenmesi kesilmiş ve bunların masrafları yerli halk tarafından sağlanmaya başlamıştır.¹⁴⁰

1890’larda Rus tarihçisi ve Orta Asya etnografı İvan Geyer (1860-1908) Kazak toplumu arasında İslam dini ağırlığının artmaya başladığını, ancak Kazakların göçebe hayat sürdürmelerinden dolayı onların düzgün bir şekilde İslam’ın şartlarını yerine getirmediğini ve şeriatla yaşamadıklarını belirtmiştir.¹⁴¹

Sonuç olarak XVIII. yüzyılın üçüncü çeyreği – XIX. yüzyılları arasında Rus Çarlığının Kazakistan’daki dini politikası hükümetin genel eğilimleri ve hedefleri doğrultusunda iki aşamadan olumaktaydı:

İlk aşamada, Çariçe II. Ekaterina döneminde Kazak toplumu Müslümanlaştırma siyaseti başlatılmaktadır. Rus hükümetinin bu siyaset doğrultusunda yönelmesinin asıl hedefi olarak Kazak toplumunu Rus çarlığının siyasi- ekonomik ve sosyal-kültürel alanına bütünleştirmeyi görmekteydiler. Bu doğrultuda Rus hükümeti önce Rus Çarlığıyla Kazak step sınırlarında, sonra Kazak stepinin iç kısımlarına doğru camiler ve dini okullar yapıp göçebe Kazaklar arasında İslam dinini yaymak için çok sayıda Tatar mollalarını göndermekteydiler.

İkinci aşamada, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Rus Çarlığı egemenliğine Müslüman nüfuslu bölgeler dâhil edildi. Çarlık topraklarında Müslüman nüfusu sayısı artışıyla Rus Çarlığındaki İslam dini Çarlık topraklarının bütünlüğünü tehdit eden bozucu faktör olarak görülmeye başladı. Sonuçta Rus hükümeti Rus Çarlığındaki İslam dinine karşı yönünü değiştirdi. Kazak stepleri ile ilgili olarak özel plan tasarlanıp Kazak toplumunun Rus Çarlığıyla bütünleşmesine engel olacağı korkusundan dolayı, onları İslam dini etkisinden ayırmaya çalıştı. Bu hedefi gerçekleştirmek için Kazak toplumu arasında İslam dininin yayılması ve Tatar mollalarının faaliyeti kısıtlanmaya başlayıp İslam dini yerine Ortodoks Hristiyan dininin yayılması düşünüldü. Ancak 1850-70 yılları arasında Kazak toplumu arasında Ortodoks misyonerliği faaliyetinin vakitsiz olduğundan, bu süreç hızlanamamaktaydı.

¹⁴⁰ SGA RK, Dosya 1383, Fon kodu: 25, s. 32.

¹⁴¹ İvan Geyer, *Materiyaly k izucheniyu bytovyh çert musulmanskogo naseleniya Turkestanskogo kraya. İşany, Sbornik materialov dlya statistiki Sır-Darinskoi oblasti*, Taşkent 1891, Cilt I, s. 68.

II. BÖLÜM

KAZAKİSTAN'DA RUS ORTODOKS KİLİSESİNİN YAYILMASI VE BÖLGESEL TEŞKİLATLANMA YAPISI

2.1. XVIII. yüzyılda Rus Ortodoks Kilisesinin Yapısı

Çar I. Petro (1672-1825), 1718 yılında Rus Ortodoks Kilisesinde bir reform gerçekleştirdi. Çar I. Petro'nun kilise reformu, Rus Ortodoks Kilisesinin kontrolünü devlet mercilerinin (makam) yetkisine bağlamayı, Ortodoks Kilisesinin yönetim sisteminin temelinden değişmesini ve kilisenin ekonomik özgürlüğünün ve kilise adliyesi yetki kapsamının kısıtlanmasını amaçlamaktaydı. I. Petro döneminden önce devlet vergisinden ve askerlikten muaf olan Ortodoks kilisesinin tüm mal varlığına (Arsa, değirmen, hamam vb.) Çar I. Petro yüksek vergi bağlamış oldu. Devlet hazinesini çoğaltmak maksadıyla manastır ve kiliselerden kıymetli eşyalara el konulmuştur. Reform sonucunda Rus Ortodoks Kilisesi devlet kontrolüne geçerek Rus Ortodoks Kilisesindeki patriklik iktidarlığı kaldırılmış ve onun yerine kiliseyi yöneten büyük bürokratik organ olan *Kutsal Sinod* kurulmuştur.¹⁴²

14 Şubat 1721'de Ortodoks kilisesini devlet adına kontrol eden '*Dini kurul*' açılır. Açılış zamanında I. Petro'ya 'Kilise Dini Kurul' ismini halk anlamayacağından '*Kutsal Yönetim Sinodu*' olarak isimlendirilmesi teklif edilmiştir.¹⁴³ Böylece *Kutsal Sinod* ismini kabul eden I. Petro, kilise yönetimini devletin kontrolüne almış, Rus Ortodoks kilisesinin yeni yönetim şeklinin kurulma sebebini dini düzenlemede şöyle açıklamıştır: 'Kilise dini kurul yönetimi, Patrik yönetimine göre işleri hızlı çözebilir, dini otoriter şahıslara karşı halkın korkusu azalır. Diğer taraftan devlete karşı kilisenin tehlikesi azalır, yoksa halk dini iktidarla devlet iktidarının farkını ayırt edemeyip kilise patriğini

¹⁴² Vladimir Fedorov, *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov i Gosudarstvo: sinodalnyi period 1700-1917*, Moskva 2003, s. 150-154.

¹⁴³ Igor Smoliç, *İstoriya Russkoi Tserkvi*, cilt I, Moskova 1997, s. 91

Çar'dan sonra ikinci iktidar olduğunu ve Patrik otoritesinin Çar otoritesiyle aynı veya üstün olduğunu, dini iktidarın devlet iktidarından iyi olduğunu düşünebilir. Eğer Çar'la patrik arasında anlaşmazlık çıkarsa halk tanrı yolunu tercih ederek patriği seçer'.¹⁴⁴

Kutsal Sinod' un ilk açılış zamanında onun başkanı olarak metropolit Stefan Yavorskyi (1658-1722) tayin edilmiştir. 1722 yılında Metropolit Stefan'ın vefatından sonra aynı yılın 16 Haziran'ında *Kutsal Sinod*'un başkanı Metropolitlik makamından Ober-prokurorluk makamına değiştirilir. Ober-prokuror¹⁴⁵ Çar tarafından tayin edilen ve kendisine bağlı olan sivil bürokratlardan meydana gelen Kutsal Sinod başkanıdır. Ober-prokuror Sinod kurulunun işlerini gözlemlemeyle, yasaya aykırı işlemleri önlemeyle, Çar'a Sinod kararını iletmeyle ve Sinod ile Çar arasında bir bağ olmayla yükümlenmiştir.¹⁴⁶ Ober-prokurorun otoritesi gittikçe genişleyip XIX. yüzyılda onun makamı, bakanların statüsü ile kıyaslanmaya başlanmaktadır. XVIII. Yüzyılı boyunca Çarlık Rusya'da Ortodoks kilisesi kurumlarının yönetim sistemi *Kutsal Sinod*'a bağlanmasına rağmen, hiyerarşik sisteme sahip olmaya devam etmiş ve onun merkezi yapısını piskoposluk oluşturmuştur. Çarlık Rusya'nın tüm toprakları kilise yönetiminde olmuş ve her bir bölgeye ait piskoposluklara bölünmüştür. 1700'lerin başlarında Rus Ortodoks kilisesinde 22 tane piskoposluk varken, 1799 yılında piskoposluk sayısı 36'ya, 1917 yılında Çarlık Rusya'nın tüm topraklarında piskoposluk sayısı 68' e ulaşmıştır.¹⁴⁷

Piskoposluğun başkanı piskopos olup onun sanı metropolit, başpiskopos veya piskopos olmasını gerektirmemekteydi. Piskopos yönetim kurulunun başkanı, Ortodoks Hristiyan cemaatinin, dini ahlaki durumunu, ruhbanların vaaz ve ayin faaliyetlerini kontrol edip piskoposluğun çeşitli dairelerini ve dini adliyesini yönetmiş, yasal veya idari konularda Kutsal Sinod'a müracaat etmiştir. Bununla beraber devletin yerel yönetim organları karşısında Rus Ortodoks kilisesinin temsilcisi olmuştur. Ancak aralarında yetki sınırlarının net olmamasından anlaşmazlıklar sıklıkla görülmeye başlamıştır. 1790'ların sonu 1800'lerin başında Çarlık devletinin kilise politikasının temel eğilimi piskoposların tek iktidarlığını kısıtlamaya yönelir. Kutsal Sinod'un merkezîleştirme sisteminden dolayı, Piskoposların yetkisi kısıtlanıp piskoposluk idari yönetim işleri

¹⁴⁴ Petr Znamenskyi, *Rukovodstvo k russkoi tserkvnoi istorii*, Kazan 1880, s. 306-307.

¹⁴⁵ Ober-prokuror – Rus Çarlığı döneminde Kutsal Sinod başkanlığını yapan bürokrata denilirdi. Ober-prokuroru doğrudan Çar tayin ederdi.

¹⁴⁶ Znamenskyi, s. 308.

¹⁴⁷ Fedorov, s. 16.

gittikçe zorlaşmaya başlamıştır. Rus Ortodoks kilisesinin Sinod döneminin tarihçisi İgor Smoliç (1898-1970) ‘XVII. yüzyıldaki piskoposların mutlak iktidarlığı, Sinod döneminde devlet kilisesi çerçevesinde belirli kısıtlamalara uğradı. Kilise yönetimi işlerinde karar vermeyi Kutsal Sinod kendi eline aldı. Ober-prokurorun otoritesi ve yetkisi arttı. Piskoposluk yönetim işlerine Kutsal Sinod karışıp, Ober-prokurorlar piskoposların yetkisini azalttı. Piskoposlar ise basit işlerin çözümleriyle yükümlendi. Piskopos Kutsal Sinod’tan gelen kararnameleri ve istekleri okuyup cevap vermekle zaman geçirdi’ diye belirtmektedir.¹⁴⁸ Dolayısıyla piskopos kendi piskoposluk bölgesini gezip yönetmek yerine genelde masa başında formalite evrak işleriyle uğraşmaya bağlı kalmıştır. Piskoposların ve Piskopos yönetim kurulunun faaliyetleri: Havari kuralları, ekümenik ve yerel katedrallerin kararı, kilise yasa kitabı, dini düzenleme ve Kutsal Sinod tüzükleri temelinde yasallaşmıştır. Dini düzenleme, Kutsal Sinod’un son dönemine kadar resmi olarak gücünü yitirmemiştir. Dini düzenlemenin ikinci bölümü, özel olarak ‘piskoposların görevi’ konusunu içermekteydi. Bu bölüm piskoposların piskoposluk yönetimi ve piskoposluk bölgesini gezme faaliyetleri, piskoposluk adliyesi, piskoposun piskoposluk ruhbanlarıyla ilişkilerini düzenleme kurallarını kapsamıştır. Piskoposlar yılda iki kez piskoposluk durumu hakkında rapor düzenlemeyle, özel işlerde ise rapor hazırlayıp Kutsal Sinoda sunmayla yükümlenmiştir.¹⁴⁹

Konsistoriya

Her bir piskoposlukta Piskoposluğun en yüksek kurul yönetim organını oluşturan ‘Konsistoriya’ yani piskoposluk yönetim kurulu olmuştur. 27 Mart 1841 yılında Çarlık Rusya’daki tüm piskoposluk yönetiminin hukuksal temelini oluşturan yeni ‘piskopos yönetim kurulu tüzüğü’ onaylanmıştır. Tüzükte piskoposların Kutsal Sinod yargısına tabi olduğu belirlenmiş ve tüzük çerçevesinde piskoposluk yönetim kurulunun büro işlerini yürütmek için özel kançılara (yazı işleri) kurulmuştur. Tüzükte kançılara ve piskoposluk yönetim kurulunun başkanı olarak sivil bürokrat ‘sekreter’ belirlenmiştir. Sekreter formalite olarak piskoposun yönetiminde olmasına rağmen, Kutsal Sinod tarafından tayin edilip doğrudan Ober-prokurora bağlı olmuştur. Dolayısıyla Ober-prokuror piskoposluk yönetim kurulunun kançılıyasını Piskoposluktaki Kutsal Sinod şubesi, onun sekreterini ise piskoposluktaki kendi temsilcisi yapmaya çalışmıştır.

¹⁴⁸ Smoliç, s. 223.

¹⁴⁹ Znamenskyi, s. 314.

Piskoposluk yönetim kurulunun idari görevine Kilise makamına kadrolar tayin etme, papazların faaliyetlerini gözlemleme, piskoposluğun manastırlarında keşişliğe kabul etme, kilise defterinin yürümesini kontrol etme, piskopos dairesini ve mülkünü yönetme, manastır ve tapınakları yönetme, halkın dini, ahlaki hayatını kontrol etme, Kilise mülküne bağlı mahkemelik işleri, ruhbanların ve halkın din adamlarına karşı şikâyetlerine adli çareler yürütme girmiştir.¹⁵⁰

Blagoçinya

Piskoposluklar kendi içinden kilise bölgeleri olarak bilinen ‘*Blagoçiniya*’lara’(*Dekanlıklara*) bölünmüş, *blagoçinya*’nın başrahip derecesindeki yöneticisine *blagoçin* denilmiştir. 1797 Yılındaki kararla *blagoçinleri* prihod ruhban sınıfı kendi aralarından seçmiş, ancak 1820 yılındaki kararnamede *Blagoçinlerin* ruhban sınıfının aralarından seçilme düzeni iptal edilmiş ve ‘*Blagoçinler*-piskoposun kiliseye bağlı işlerinde gözüdür’ denilip *blagoçinlerin* tayin edilmesi o bölgenin piskoposu yetkisine verilmiştir. Her bir *Blagoçiniya*’da 10’dan 30’a kadar ‘*Prihod*’ olmuştur. Fakat bir *blagoçiniya*’da *prihod* sayısı 15’i geçince *blagoçin*’in yanına yardımcı verilmiştir. *Blagoçinnyi* yılda iki kere kendi bölgesindeki kiliselerin kayıt defterlerinin ve diğer kilise evraklarının düzenliliğini kontrol etmeyle, bölgesinde *raskol* (Bolücü) eğilimini gözlemlemeyle yükümlenmiştir. *Blagoçin* her sene kendi kilise bölgesindeki *prihodların* durumunu, cemaatin, vaftiz edilenlerin, evlilik ve vefat edenlerin sayısını, *prihod* ruhbanlarının ahlaksızlık durumlarını ve onların cezalandırılması hakkında piskoposa raporla bilgilendirmiştir. *Blagoçinler* kendi bölgesindeki rahipler ve kilise ruhbanlarının her biri ve ailesi hakkında bilgi listesini bulundurmak zorunda olup Hükümet, böylelikle kilise görevlilerini ve kilise cemaatini kontrol etmiştir.¹⁵¹

Vikariyathk

XVIII. Yüzyıldan itibaren sınırları büyük olan piskoposluklarda ‘*Vikariatlık*’* ortaya çıkmıştır. 1700 yılında *Vikariatlık* Kiev metropoliti olarak Pereyaslavl’de, 1707’de Tobolsk Piskoposluğu bünyesinde İrkutsk şehrinde açılmıştır. Sonraki yıllarda

¹⁵⁰ Bkz, Ustav duhovnih konsistorii, S-Petersburg 1843.

¹⁵¹ Fedorov, s. 21-22.

* Vikariyathk-Piskopos topraklarının büyüklüğünden dolayı uzaktaki bir bölgeye verilen vekilliktir.

Vikariatlık ihtiyaç ortaya çıktıkça kurulmuştur. Vikariyat başkanı- *Vikari* Sinod tarafından tayin edilmiş, nadiren asıl görevi olmamakla birlikte Piskopos kendi takdirine görede görevlendirmiştir. Bazı belli piskoposluklarda *vikari* 'nin net bir görevi olmuştur. Mesela Vologodski piskoposluğunun Veliko-Ustyujski vikari'yi piskoposluğun belli bir bölgesini kontrol etmiş ve kendisine ait dini yönetimi olmuştur. Bazı piskoposlar *vikari* 'yi *kilise-prihod* okullarını ve bayan manastırlarını kontrol etmeyle görevlendirmiştir. Böylece kilise kanunlarına bakmaksızın sayılı piskoposluklarda bağımsız iki piskopos görev yapmıştır.¹⁵² 1865 yılında Kutsal Sinod maddi durumu olan her piskoposlukta *vikariyat* açılması için Çar'ın iznini almış ve *vikariyat* sayısını arttırmıştır. 1799 yılında *Vikariyat* sayısı 5 iken, 1851 yılında 11, 1891 yılında 38, 1917 yılına doğru ise 70'e ulaşmıştır. *Vikariyat* piskoposu '*vikariyat hürmetlisi*' unvanını taşıyıp, *vikariyat* merkezinin bulunduğu kaza ismiyle adlandırılmıştır. *Vikariyat* piskoposu kendine ait bölgede rahiplere emir verebilmiş, ancak *Vikariyat* piskoposunun ne katedrali ne piskoposluk yönetim kurulu olmuştur. *Vikari* 'ler Piskoposun kendi emrinde olup ona tamamen bağlı kalmıştır.¹⁵³

Kilise idaresinin alt birimini küçük kilise ve *Priçt* 'i¹⁵⁴ olan *Prihod*¹⁵⁵ oluşturur. *Priçt*-rahiplerden (Başrahip, rahip ve diyakozlar) ve kilise görevlilerinden (zangoç, mezarcı ve rahip yardımcıları vb.) oluşmaktadır. Rahipler sınıfı papazlık sanına görevlendirilen rahiplerden ve onların yardımcısı diyakozlardan oluşur. Kilise görevlileri ise, ibadet zamanında papaza yardım eden ve kilisenin diğer işlerini yapan ruhbanlardan oluşmaktaydı.

Piskoposluk yönetiminin piskopos-kardinaller kurulunun kendine has bir düzeni olmuştur. Kilise idari ilişkilerinde ise *blagoçin*,¹⁵⁶ papazı görevlendiren kendi kurul yönetimli idari organı olan *blagoçin* bölgelerine bölünmüştür. Tüzük formalitesinde yerel kilise işleri Kutsal Sinod örneğinde olan heyet organından oluşan *blagoçin* elindeydi. Yerel din yetkilileri, yöneticileri piskopos önderliğinde toplanırlardı. Aynı zamanda farklı sorunlar ve onların çözümleri için bir araya gelen *blagoçin*

¹⁵² Smoliç, s. 225.

¹⁵³ Fedorov, s. 22-23.

¹⁵⁴ *Priçt*- Ruhbanlar veya rahipler sınıfı

¹⁵⁵ *Prihod*- İng- parish. Ruhani daire veya papazın yönetimindeki kilise ve mahalle, papaz idaresindeki mahalle ve kiliseye ait cemaat.

¹⁵⁶ *Blagoçin*ny- Taşra papazlık. Ortodoks kilisesinin piskoposluk bünyesinde olan belli bir kilise bölgesinin düzenini kontrol etmek için piskopos yardımcısı olan idari görevli papaz.

toplantılarının sonucu kilise yönetim kurulunun kırtasiye işlerini yürüten bürokratik organ sayılan Kançılarya'ya bağlıydı. Bürokratlar görev yapan bu organ piskoposluğun günlük hayatında ve faaliyetlerinde merkezi yeri almaktaydı. Kilise yönetim kurulunun sekreteri, bu yerel dini organın önemli bir görevlisiydi. Ancak kilise yönetim kurulu tüzüğünde sekreter piskoposa bağlı olup, onu doğrudan *ober-prokuror* tayin eder ve görevinden alabilirdi. Sekreter piskoposun iznini almadan *ober-prokurora* müracaat edebilirdi. Kilise yönetim kurulu, piskoposa doğrudan bağlı olan dini terbiye eğitimi hariç tüm piskoposluk yönetimini yürütürdü.¹⁵⁷

10 Ağustos 1722 yılında Kutsal Sinod kararıyla sayısı 100'den 150'ye kadar evi olan *prihod*'ta 1 papaz, 250 kadar ev sayısı olan *prihod*'ta 2 papaz ve 250'den fazla evi olanlarda- 3 papaz görev yapmaya başlamıştır. Orta *prihod*'un 1500 kişi sayısında cemaati olmuştur. Küçük *prihodun* rahip sınıfı 1 papaz ve 1 yardımcı ruhbandan, orta *prihodun* 2 papaz, 2 diyakoz ve 2-3 yardımcı ruhbandan, büyük *prihodlar*'da ise, 3 papaz, 3 diyakoz ve 4-5 yardımcı ruhbandan oluşup orta ve büyük *prihodlarda* başpapaz *prihod* başkanı sayılmıştır. Durum gerektirdiğinde piskoposun yeni *prihod* açma yetkisi olmuştur. Çarlık devleti Sinod dönemi boyunca kilise *prihod*'larının ve *prihod* rahiplerinin sayısını sabit tutmaya çalışmıştır. XIX. yüzyılda piskoposun bünyesinde olan, kendi *prihodları* olmayan çok sayıda mabetler açılmıştır.¹⁵⁸

2.2. Kazakistan'da Ortodoks Kilisesinin Yayılışı

Ortodoks Hristiyanlığın Kazakistan'da yayılması, bu toprakların Rus Çarlığına dâhil edilmesi sürecine bağlıydı. Ortodoks Hristiyanlığının yayılması, Kazakistan'ın farklı bölgelerinde uzun vadeli olmuştur. Durumun böyle gelişmesi de aynı dönemlerde gittikçe toprak sınırları genişleyen Rus Çarlığının iç ve dış politikasının özelliğine bağlı olmuştur. Bununla beraber Kazakistan sınırlarında Rus Ortodoks Kilisesi Piskoposluklarının yer alması ve özellikle Rus Çarlığı sınırlarında Kilise reformu sonrasında gerçekleşen Rus Ortodoks Kilisesinin bölünmesi (*raskolu*) ve Kilise yeni reformunu kabul etmeyip eski inançta kalmayı tercih eden¹⁵⁹ Eski Rus Ortodoks Hristiyan hareketleri bu süreci etkileyen sebeplerden olmaktadır. Genel olarak göçebe hayat sürdüren Kazak Cüzlerinin topraklarında Ortodoks Hristiyanlığın yayılması ve

¹⁵⁷ Nikolay Çernavskiy, 'Obşı vzglyad na istoriyu Orenburgskoi eparhii', Orenburg 1899, s. 20.

¹⁵⁸ Fedorov, s. 28-29.

¹⁵⁹ Tezimizde Eski inanç mensupları olarak beliteceğiz.

güçlenmesinde geçici, bölgesel, yapısal özellikler gibi kendi hususları yer almaktaydı. Aynı zamanda objektif ve sübjektif faktörleri sayesinde gelişen genel bir süreçti. Bu faktörlerin incelenmesi ve belirlenmesi objektif bir şekilde Ortodoks Hristiyanlığın Kazakistan'da yayılma ve gelişme tarihini tasvir etmemize yardımcı olmaktadır. Kazakistan'ın Rus Çarlığı egemenliğine dâhil edilmesinden sonra Ulu, Orta ve Küçük Cüz toprakları¹⁶⁰ temelinde üç büyük idari yönetim bölgesine ayrılıp, bu bölgelere Ortodoks Hristiyanlığın girmesi ve yayılmasını da üç Piskoposluk üstlenmiştir. Bu üç Piskoposlukların her birisinin kendilerine has özellikleri mevcut idi.

2.3. Kazakistan'ın Batı Bölgesinde Orenburg Piskoposluğunun Kuruluşu ve Kiliseler

Bu dönemlerde Kazakistan'ın kuzeybatı bölgeleri 1740 da kurulmuş geniş toprağa sahip Orenburg vilayeti yönetimindeydi. Kazakistan'ın kuzeybatı bölgesinin Rus çarlığının idari bölgesel yönetimine dâhil edilmesi, resmi üstünlüğü olan Ortodoks Hristiyanlığının bu bölgede yayılması ve gelişmesi için iyi bir zemin hazırlamış olmaktaydı. Böylece Kazak stepinin batı bölgeleri, Orenburg piskoposluğuna¹⁶¹ dâhil edilmiştir.¹⁶²

Orenburg bölgesinin kilise yönetimi, 1800 yılında kendi sınırlarında bağımsız piskoposluk açılıncaya kadar, bölgeleri parçalı bir şekilde farklı piskoposluk merkezleri bünyesindeydi. Mesela, Ufa bölgesinin bir kısmı Kazan piskoposluğu, diğer kısmı ise Vyatsk piskoposluğuna bağlıydı. Orenburg ili ve ilçeleri, Uralsk kozakları bölgesi- Kazan piskoposluğu, Uralsk kozakları bölgesinde yer alan Guryev (şimdiki Atırâu) ili yakınındaki- Astrahan piskoposluğu, Çelyabinsk bölgesi ise Tobolsk piskoposluğu bünyesinde olmuştur¹⁶³

Orenburg bölgesinin farklı piskoposluklara bağlı olması, Kazan ve Tobolsk piskoposluklarının kilise yönetim sınırlarının büyük olması, bölgenin kilise yönetiminde ciddi karışıklıklar ve zorlukları ortaya çıkarmaktaydı. Bununla beraber XVIII. Yüzyılın sonlarına doğru Orenburg bölgesine Rus nüfusunun aktif şekilde yerleşmesi sonucunda

¹⁶⁰ Bknz.Cüzlerin yerleşme haritası. Ek.2.

¹⁶¹ Bknz Orenburg piskoposluğu bünyesinde Batı Kazakistan sınırları. Ek.21.

¹⁶² Gosudarstvennyi Arhiv Orenburgskoi Oblasti (GAOO), Dosya:343, Fon kodu: 174, s. 2.

¹⁶³ Çernavskiy, 'Orenburgskaya eparhiya v proslom i nastoyawem', I Baskı, Orenburg 1900, s. 145-148

Ortodoks Hristiyan nüfuslu şehirleri de çoğalmaktaydı. Bu nedenler yeni Orenburg piskoposluğunun açılması konusunu güncel hale getirmiştir. Ancak Piskoposluk sınırları ile devlet idari yönetim sınırları birbirine nadir uyduğundan bu uyumsuzluk devlet ve kilise mercileri arasındaki faaliyetlere engel olmuştur. Farklı dönemlerde kurulan piskoposlukların sınır büyüklüğü ve *prihod* sayısı birbirinden farklı olmuştur. 12 Aralık 1796 tarihinde Çar I. Pavel, illerin vilayetlere göre yeniden oluşması kararını çıkarmış, bu karara göre 41 vilayet yeniden oluşup onun içinde Orenburg bölgesi, Ufa bölgesi ve diğer bölgeler birleşerek Orenburg vilayetini oluşturmuştur. Bu sefer vilayetlerin ve şehirlerin yeniden oluşması ortaya piskoposluk yetki sınırlarında karışıklık yaratmıştır. 31 Mayıs 1799 tarihinde ‘Her bir vilayetin sınırları içerisinde kendisine ait olan piskoposlukların açılması ve açılan piskoposlukların isimleri ise, ait olan vilayet ismiyle adlandırılması hakkında Çar kararnamesi çıkarılmıştır.¹⁶⁴ Çar’ın kararını yerine getirmek için yeni piskoposlukların açılması konusunda Eylül ayında Kutsal Sinod birkaç toplantı gerçekleştirmiştir. Orenburg vilayeti için ilk zamanda *vikariyat* bölgesiyle idare edilmesi düşünülmüştür. Ancak vilayetin sınırlarının genişliğini ve kilise sayısını göz önünde bulundurarak Kutsal Sinod 27 Eylül’de 5 Kalujsk, Permsk, Saratovsk, Slobodsko-Ukrainsk ve Orenburg sınırlarında, piskoposluk kurulması için Çar’a rapor sunmuş ve 16 Ekim 1799 tarihinde Çar Pavel, adı geçen piskoposlukların açılmasına izin vermiştir.¹⁶⁵

Yeni açılan Orenburg piskoposluğunun özelliği, isim olarak vilayetin ismini taşımasına rağmen, piskoposluğun merkezi Ufa şehri seçilip piskoposa ‘Orenburg-Ufa piskoposu’ adı verilmesidir. Orenburg piskoposluk merkezinin Ufa şehrinde olması kararı aslında maddiyat açısından bakılıp, dini kurulun binası ve piskopos evi için gereksiz harcamalardan kaçınmak amacıyla ortaya çıkmaktaydı. Bu amaç için 1797 yılından itibaren Ufa’daki devlet temsilcilerinin Orenburg şehrine taşınmasıyla boş kalan Ufa’nın eski idari devlet binalarının kullanılması düşünülmekteydi¹⁶⁶

Kutsal Sinod’un 19 Aralık 1799 tarihindeki kararıyla, Kazan piskoposluğunun bünyesinde olan Orenburg dini yönetiminin Orenburg, Ufa, Sterlitamak, Menzelinsk, Bugurslansk, Buzuluksk ve Bugulminsk illeri, Tobolsk piskoposluğunun bünyesinde

¹⁶⁴ Polnoe sobranie zakonov Rossijskoi İmperii (PSZ RI), sobranie. I, Tom XXV (1798-1799), S-Petersburg 1830, N 19070, s. 750.

¹⁶⁵ PSZ RI, Tom XXV, N 19156, s. 813.

¹⁶⁶ GAOO, Dosya 343, Fon kodu: 174, s. 5.

olan Çelyabinsk, Troitsk ve Verhneural'sk gibi iller, ilçeleriyle beraber toplam 205 *prihod* ve Orenburg dini yönetiminin kilise işleri Orenburg piskoposluğu bünyesine verilmiştir. Orenburg piskoposluğunun ilk piskoposu olarak tayin edilen I. Amvrosii Kelembet (Andrei Petroviç Kelembet-1745-1825) 21 Ocak 1800 yılında Ufa'ya gelmiş ve 4 Mart 1800 yılında onun talimatıyla Ufa şehrinde Orenburg dini kurulu açılmıştır. Orenburg piskoposluğuna 1817 yılında Uralsk Kozak askeri birliğinin toprakları dâhil edilmiş ve bu topraklarla beraber Uralsk şehrinde 3 kilise ve diğer ilçelerde de 4 kilise olmak üzere toplam 7 kilise Orenburg piskoposluğu yönetimine geçmiştir. İlk zamanlarda Orenburg Kazak stepleri, Orenburg piskoposluk bünyesinde olmasına rağmen Uralsk ve Torgai bölgelerinde Ortodoks Hristiyan nüfusunun bulunmamasından ötürü, adı geçen bölgelerin Orenburg piskoposluk bünyesinde olması formalite karakter taşımıştır.¹⁶⁷

Ortodoks Hristiyanlığının Kazakistan sınırlarında yayılması ve güçlenme süreci gittikçe Rus Çarlığının Orta Asya'ya doğru sınırlarının genişlemesi ve o topraklarda siyasi çıkarlarının mevcut olmasına bağlı olmuştur. XIX. Yüzyılın ortalarında Kazak steplerinde, Rus çarlığının askeri sınır hatları ve ileri karakolları açılmış, oralara Kozaklar yerleştirilmiştir. İlk zamanlarda Hristiyan toplulukları ve mabetlerinin çoğalması ve yayılması, askeri yerlerde ve garnizonlarda hizmet verme amaçlı başlamıştır. Askeri birliğin papazı, ikonastasi ve kilisenin diğer eşyalarını yanında taşımış ve askerlerin durduğu yerde geçici bir ibadethane¹⁶⁸ kurmuştur. Askerlerin kilisesi çadır veya hafif malzemelerden basit bir şekilde yapılmış, ancak garnizon ve alay kiliseleri ise askeri birliğin sürekli ikamet ettiği yerde sabit olarak kurulmuştur.¹⁶⁹

XVIII. Yüzyılın son zamanlarında Orenburg piskoposluğunun açılmasını etkileyen durumlar XIX. Yüzyılın ortalarında tekrarlanıp, Orenburg ve Ufa birbirinden bağımsız piskoposluğa bölünmesine itelemekteydi. Orenburg piskoposluğunun sınırlarının geniş olduğundan çok sayıda kaza ve ilçeler, piskoposluk merkezine uzak kalmıştır. Mesela, Ural Kozaklarının bölgesi olan Guryev şehri (şimdiki Atırâu) ve Mangışlak bölgesinde yer alan Aleksandrovski kalesi (şimdiki Aktau şehrinin yakınındaki Şevçenko kalesi)

¹⁶⁷ Nikolay Çernavskiy, 'Orenburgskaya eparhiya v proslom i nastoyawem'. Baskı 1. Orenburg 1900, s. 205.

¹⁶⁸ Bknz. Seyyar kilise. Ek. 20.

¹⁶⁹ Nikolay Çernavskiy, 'Obşî vzglyad na istoriyu Orenburgskoi eparhii', Orenburgskie eparhialnie vedomosti, Orenburg 1899. s.13.

* Verst- Rus Çarlığı döneminde uzunluk ölçü birimidir. 1 verst-1066,8 metredir.

Orenburg piskoposluğunun merkezi Ufa'dan 1100 verst* uzaklıktaydı. Kazak steplerinde askeri hatların kurulmasıyla, Çarlık Rusya'nın iç bölgelerinden Orenburg bölgesine, ona dâhil edilen Orenburg Kazaklarının Uralsk ve Torgai bölgelerine Rus köylüleri göç etmeye başlamıştır. Bölgede Hristiyan nüfusunun artışı ve bununla beraber Ortodoks *prihod* sayısının çoğalması, Orenburg piskoposluğunun kilise yönetiminin zorluklarla karşılaşmasına neden olmaktaydı. Bu nedenden piskoposluğun bölünmesi veya piskoposluğa ait bölgelerin başka piskoposluklara verilmesi konusu gündeme gelmiştir. 30 Mart 1850 tarihinde Samarsk piskoposluğu kurulmuş, 1851 yılının başlarında Orenburg piskoposluğun bünyesinde olan Bugurslansk, Buzuluksk ve Bugulminsk kazaları yeni açılan piskoposluğa verilmiştir. Orenburg piskoposluğunun sınırlarının küçülmesinin yerine Orenburg vilayeti yönetimine giren Orenburg Kazaklarının yaşadığı Uralsk ve Torgai bölgeleri sınırların geniş kalmasını telafi etmiştir.¹⁷⁰

Orenburg-Ufa piskoposluğunun bölünmesine neden olan diğer sebep ise bölgede Ortodoks Hristiyan nüfusundan fazla *İnorodetsler* (gayri Rus), *İnoveretsler* (gayri Hristiyan) ve *Raskolniklerin* yaşamasıydı. Dolayısıyla ilk zamanda, Orenburg-Ufa piskoposluğunun vekilliğini yapacak *vikariyat*'in Orenburg şehrinde veya raskolniklerin çok sayıda yerleştiği Çelyabinsk şehrinde açılması düşünülmektedir. Bunun nedeni de bir taraftan Orenburg piskoposluğu bölgesinin gittikçe güneydoğu'ya genişlemesi ve diğer taraftan ise Orenburg piskoposluğu ve askeri-sivil yönetimi gayri Ruslar ve *Raskolnikler*'in arasında misyonerlik faaliyet gerçekleştirmesiydi.¹⁷¹ Orenburg piskoposu Antoni¹⁷² ilk zamanlarda Orenburg piskoposluğuna bağlı Orenburg veya Çelyabinsk şehrinde '*İnorodetsler*' ve '*Raskolniklere*' karşı bir *Vikariyat*¹⁷³ açılmasını düşünmüştür. 1858'in mart ayında Piskopos Antonyi bu konu hakkında Kutsal Sinod'a bildiri yapmış, ama Orenburg-Ufa piskoposluğunun birbirinden bağımsız iki piskoposluğa ayrılması konusunu başlatan genel vali A. Katenin, Sinod ober-prokuroruna verdiği dilekçede Orenburg bölgesinde tamamen bağımsız piskoposluğun açılmasını ısrar etmiştir. Kutsal Sinod, Katenin'in teklifini kabul etmiş, onun bu konuda yaptığı sunumu 21 Mart 1859 tarihinde Çar II. Aleksandr onaylamıştır. Yeni açılan

¹⁷⁰ Çernavskiy, Baskı 1, s. 221.

¹⁷¹ Nikolay Çernavskiy, 'Orenburgskaya eparhiya v prowlom i nastoyawem'. N 1.Orenburg 1900, s. 211-212.

¹⁷² Piskopos Antonii- Aleksandr Radonejski, 1858-1861 yılları arasında Orenburg ve Ural piskoposu.

¹⁷³ Vikariatstvo- ing. Vicariate. Piskoposluk vekilliği.

özerk Orenburg piskoposluğuna bağlı kazalar: Orsk, Çelyabinsk, Troitsk, Yukarıural, Orenburg ve Uralsk Kozak askeri birlik bölgeleri olmuş sonradan Uralsk ve Torgai bölgeleri ve Sır Derya bölgeleri dâhil edilmiştir.¹⁷⁴

Yukarıda incelediğimiz Rus Ortodoks Hristiyanlığın kilise organizasyonunda askeri-sivil iktidarlığının aktif bir şekilde ilgi göstermesi dikkat çekmektedir. Bu durumu Orenburg bölgesinde Ortodoks Hristiyanlığının tarihini araştıran N. Çernavskiy şöyle açıklamaktadır: ‘Orenburg bölgesi istisna olarak Rus Çarlığına yeniden dâhil edilip, Çarlık topraklarının sınırında yer almaktadır. Bu bölgede yaşamakta olan farklı etnik milletlerin aralarındaki çatışmaları önlemek ve düzenlemek için özel, bazen acil tedbirler almaya ihtiyaç duyulmaktaydı. Dolayısıyla bölgenin askeri valisine Orenburg vilayetinde olup biten her çeşit siyasi yetkiye sahip idi.’¹⁷⁵

Bu idarenin yukarıda gösterdiğimiz yetkisi ve özel statüsü Piskoposluk yönetim işlerinde de sözü geçmekteydi. Piskoposluk yönetiminin tüm önemli konularında kesin rolü olan vilayet askeri- valisinin görüşü ve fikrine itibar edilmek zorundaydı. Bu durum bölgenin askeri yönetimi ile bölgenin dini yönetiminin ilişkilerinde doğrudan belli olmaktaydı. Çernavskiy’e göre: ‘Orenburg şehrinde dini yönetim temsilcileri ve piskoposlar katedralinin açılış töreninde ilk olarak piskopos vilayetin genel valisini, sonra genel vali piskoposu ziyaret ederdi. Bunun kanıtı olarak 1854 yılında Orenburg vilayetinin valisi General Vasiliyi Perovskiy¹⁷⁶ (1795-1857) tarafından yerli halk arasında yeni başlatılan misyonerlik faaliyetleri yasaklanmıştı, bu durumdan haberi olan Kutsal Sinod bundan sonra bu konularda vilayet yöneticisinin iznini almasını buyurmaktaydı.’¹⁷⁷

Orenburg piskoposluğunun yeniden düzenlenmesinden sonra, bünyesine Kazak steplerindeki Uralsk ve Torgai bölgeleriyle beraber Sır Derya bölgesindeki kiliselerde dâhil edilmiştir. 1872 yılında Türkistan vilayeti Sır Derya bölgesindeki 14 kilise Orenburg piskoposluğu bünyesinden ayrılıp, Semireçinsk (Yedisu) bölgesiyle beraber

¹⁷⁴ Nikolay Çernavskiy, ‘Orenburgskaya eparhiya v prowlom i nastoyawem’. N 2. Orenburg 1902, s. 78.

¹⁷⁵ Nikolay Çernavskiy, ‘K istorii Orenburgskoi eparhii’, *Pravoslavnyi sobesednik*, Kazan 1906, s. 4.

¹⁷⁶ General Vasiliyi Alekseeviç Perovskiy – 1833-1842 ve 1851-1857 yıllarında Orenburg vilayetinin valisi görevini yapmıştır.

¹⁷⁷ Çernavskiy, ‘K istorii Orenburgskoi eparhii’, *Pravoslavnyi sobesednik*, Kazan 1906, s. 5.

özerk Türkistan piskoposluğunu oluştururken, Orenburg piskoposluğu sadece Orenburg vilayeti sınırlarında ve bununla beraber Uralsk ve Torgai bölgelerini kapsamaktaydı.¹⁷⁸

Orenburg piskoposluğunun başpiskoposu ‘Orenburg ve Ufa piskoposu’ yerine ‘Orenburg ve Uralsk piskoposu’ olarak adlandırılıp başpiskopos Antoni’yin katedrali Orenburg şehrinde yer alır, Orenburg şehrindeki kilise yönetim kurulu 11 Haziran 1859 tarihinde açılır. Kutsal Sinod tarafından Kilise yönetim kurulunun sekreteri olarak Başkırt asker komutanı olan V Sokolov’u ve kilise yönetim kurulunun büro işleri için üç sivil memur tayin edilmiştir.¹⁷⁹ Bu olay bize yukarıda belirttiğimiz Rus Çarlığı sınırlarındaki piskoposluk yönetim özelliğini yine kanıtlamaktadır.

Orenburg Kilise yönetim kurulu piskoposluğun yönetimiyle beraber idari ve adli ruhani iktidarlığını yürütmekteydi. Orenburg piskoposluğu bölgesindeki tüm kilise hayatını yürütüp, ruhani eğitim, ruhani yönetim ve misyonerlik faaliyetleri de kontrol etmekteydi. Kilise yönetim kurulu adliyesine toplumun nikâh işleri, onların ruhani düzene ve dini ayine karşı davranışları tabi tutulmuş ve bununla beraber kilise yönetim kurulu *raskolniklere* (bölücüler veya hizipçiler) karşı mücadele faaliyetini de yönetmekteydi. 14 Ocak 1860’ta Kutsal Sinod kararıyla, başpiskopos, vilayet valisi, Orenburg ve Uralsk Kozak askeri birliğinin atanmış komutanları kadrosuyla Orenburg şehrinde *raskolniklere* karşı gizli danışma komitesi kurulmuştur.¹⁸⁰

1850’lerde Orenburg piskoposluğunun açılış zamanında, Çarlık Rusya’nın Kazak Steplerine ve sonraki yıllarda Türkistan bölgesine idari ve iktisadi olarak hâkimiyet kurmasıyla, Ortodoks Hristiyanlığının yayılma sürecinin genişlemeye başladığını söyleyebiliriz. Bu süreç step bölgesine Rus göçmenlerinin artışıyla beraber gerçekleşip, Kazak steplerine doğru yayılması Orenburg ve Batı Sibiryâ bölgelerinden yönlenmekteydi. Dolayısıyla Çarlık Rusya’nın sınırındaki, Kazak steplerinin tüm bölgelerinde Ortodoks Hristiyanlığın yayılması için Orenburg piskoposluğunun kurulması önemli rol taşımaktaydı. XIX. Yüzyılın ortalarında Kazakistan’a göç edenlerin çoğunluğu Ortodoks Hristiyan olup, bu göçmenlerin çoğunluğu Uralsk, Torgai, Akmolinsk ve Semipalatinsk bölgelerine yerleşmiştir. 1800’lerin sonu 1900

¹⁷⁸ Alina Kamzina, ‘Missionerskaya deyatelnost russkoi pravoslavnoi tserkvi Orenburgskoi eparhii’, *İstoriya pravoslaviya na Urale: sbornik statei*, EKaterinburg 2005, s. 309.

¹⁷⁹ GAOO, Dosya: 3, Fon kodu: 174, s. 3.

¹⁸⁰ Rossiskii Gosudarstvennyi Voenno-İstoriçeski Arhiv (RGVIA), Dosya: 52, Fon kodu: 330, s. 1.

lerin başında bölgeye gerçekleşen Slav nüfusunun akın akın göç etme nedeni, piskoposluk yönetiminde Uralsk ve Çelyabinsk'te iki *vikariyat* açma konusunu gündeme getirmiştir. 10 Eylül 1908'de Kutsal Sinod kararıyla, Çelyabinsk *vikariyatı* açılıp 15 Kasım 1908'de Uralsk bölgesinin toprakları Samarsk dini yönetim kuruluna geçmesiyle, Uralsk *vikariyatının* açılma konusu kaldırılmıştır. Bundan itibaren Orenburg-Uralsk piskoposu, Orenburg-Turgai piskoposu olarak adlandırılmaya başlamıştır. 13 Kasım 1914'te Orenburg piskoposluğunun bünyesinde Uralsk *vikariyatının* yerine Kostanay şehrinde *vikariyat* açılmıştır. Ancak *vikariyat* piskoposunun katedrali Kostanay'da değil, Orenburg şehrinde yer almıştır. 1918 yılında Kostanay *vikariyatının* piskoposu Diyonisi Prozorovskiyi, katedralini Orenburg'tan Kostanay'a taşımaya düşünüp sonradan bağımsız Kostanay piskoposluğunun açılması konusunu kaldırmıştır. Bu konuyu benimsemeyen Orenburg-Torgai piskoposu Mefodiy Gerasimov kendi piskoposluğunun bölünmesini istemeyip 1918'in Eylül'ünde Kostanay *vikariyatının* kapanması kararını almıştır.

2.3.1. Orenburg Piskoposluğu Bünyesinde Güney Kazakistan bölgelerinde Yer Alan Kiliseler

Yukarıda 1850'lerde Orenburg piskoposluğu Sır Derya bölgesindeki Ortodoks *prihodlarını* kontrol ettiğini belirtmiştik. Sır Derya bölgesinde ilk sabit kilise 1847 yılında Rayim tahkimatında açılmış, 1850 yılında Semireçye (Yedisu) bölgesindeki Kopalsk Kozak istasyonunda ilk mabet inşa edilip, 1852 yılında bu mabedte ilk papaz görev yapmaya başlamıştır. 1854 yılında tahkimat olarak kurulup sonra şehir statüsüne geçen Verniyi'de (şimdiki Almatı şehri) ilk kilise 1858 yılında açılmıştır.¹⁸¹

Orenburg bölgesinde bağımsız piskoposluğun kurulduğu yıllarda, Kazakların yaşadığı bu bölgede az çok sabit Ortodoks *prihodları* varken, 1856'da Bolşevalmatinsk, 1858'de Lepsinsk, 1864'te Sofiisk, 1865'te Urcarsk, 1866'da Koksuisik, 1867'de Nadejdinsk istasyonlarında ve Lyubovinsk yerleşim yerinde ve 1868'de Tokmak ve Karakol tahkimatlarında *prihodlar* kurulmuştur. 1860 Yılında Karmakçı ve Perovsk kalelerindeki *prihodlarda*, Evliya Ata (şimdiki Taraz), Cülek ve Merke, Türkistan ve

¹⁸¹ Nikolay Çernavskiy, 'Obşı vzglyad na istoriyu Orenburgskoi eparhii', Orenburg 1899, s. 14-15.

Çimkent tahkimatlarının *prihodlarında* sabit askeri papazların bulunması kararı alınmıştır.¹⁸²

Bu *prihodlar* Orenburg piskoposluğu bünyesindeydi. Ancak Aralsk'teki Kazalinsk kilisesi ve Perovsk kalesindeki Bogordiskaya kilisesi Orsk kalesindeki blagoçin papazına, Evliya Ata, Merke, Türkistan ve Çimkent'teki kiliseler Taşkent *blagoçin* bölgesine bağlıydı. XIX. Yüzyılın 60'ta Çarlık Rusya'nın güneye doğru sınırlarının hızlı bir şekilde ilerlemesi, Türkistan bölgesine göç eden Slav nüfusunun artışından dolayı Ortodoks kilise ve *prihodlarının* çoğalması, kiliselerin bir bölgeye bağlanması ve gelişmesi konusu gündeme gelmişti. Kutsal Sinod 30 Eylül 1866 yılındaki kararında Orenburg ve Uralsk piskoposuna adı geçen kiliseleri kendi bünyesine dâhil etmesini ister. Aslında şehirlerde ve Kozak istasyonlarında yer alan kiliseler, papazlar ve kilise görevlileri, askeri papazlar da dâhil olmak üzere dini yönetim bölgesinin kendisine ait Türkistan piskoposluğu açılncaya kadar Sır Derya bölgesinde yer alanlar Orenburg ve Uralsk piskoposluğuna, Yedisu bölgesinde yer alanlar ise, Tomsk ve Semipalatinsk piskoposluğuna bağlıydı.

2.3.2. Kazakistan'ın Batı Bölgesinde Kiliseler

Orenburg piskoposluğuna bağlı olan Ortodoks *prihod* ve kiliselerinin geneli Kazakistan'ın kuzeybatısında, Uralsk bölgesinde yer almaktadır. XIX. Yüzyılın başlarında Uralsk askeri birliğindeki 7 kilisenin 5 tanesi Uralskte, diğer ikisi Guryev şehrinde (şimdiki Atırâu şehri) ve Sakmarsk istasyonunda yer almıştır. 1830'lerden itibaren bölgede Ortodoks Kilise inşası aktif bir şekilde Uralsk şehrinde, büyük Kozak istasyonlarında, kalelerde ve sınır tahkimatlarında yürümüştür. Kilise inşasına Ural Kozak askeri birliğinin atanmış atamanı¹⁸³ V. Pokatilov'un katkısı büyük olmuştur. 1830'lu yıllarda Uralsk şehrinde üç tane ve Kulaginsk, Budarinsk, Genvarsevsk ve Krasnyi Kozak istasyonlarında birer tane olmak üzere toplam 7 Ortodoks kilisesi inşa edilmiştir. 1840 da kilise sayısı Uralsk şehrinde 8, tahkimat kalelerinde ise 11 taneye ulaşmıştır.¹⁸⁴ Uralsk bölgesindeki kilise inşasının koordinesini ve kontrolünü Orenburg bölgesinin askeri valisi Pavel Suhtelen (1788-1833) üstlenmiştir. Askeri Vali Suhtelen

¹⁸² RGVIA, Dosya:52, Fon kodu: 330, s. 6-9.

¹⁸³ Ataman-Kozak toplumunun reisine verilen isimdir.

¹⁸⁴ Vasili Yakovlev, İz serkovnoj jizni Turkestana, Vernyi 1902, s. 130.

* Staroverler veya Staroobryadetsler-Eski ahite bağlı olanlar.

Uralsk bölgesinde taştan yapılan 10 tane kilise inşa ettirmiştir. Bu on kilisenin biri Uralsk şehrindeki Aleksandro Nevskyi katedrali, diğer 9'u ise staroverlerin* (Eski inançılar) kilisesi olmuştur.¹⁸⁵

Ortodoks kilise yapımı çabaları ve *prihodların* organize edilmesi sadece Hristiyan Slav nüfusunun yerleştiği Batı Kazakistan bölgesinde yapılmayıp, Kazak stepinde yer alan Bökey Ordasında¹⁸⁶ da bu çabalar yürümüştür Astrahan piskoposu tarafından Bökey Ordasının merkezinde Ortodoks kilisesinin yapımı konusunda Bökey Ordasının hanı Cangir ve onun yönetimindeki yandaşları katkıda bulunmuştur. 18 Aralık 1842'de Astrahan askeri valisi İvan Timiryazev'in Orenburg askeri valisi Vladimir Obruçev'e yazdığı mektubunda Bökey Ordasında Ortodoks Hristiyan nüfusunun çoğaldığından, Hanın karargâhında Ortodoks kilisesi veya şapel açılması ve bir papazın görev yapması için Astrahanın başpiskoposu kendisinden izin istediğini belirtmiştir. Bökey Ordasında Hristiyan Slav nüfusunu, Hanın yanında görev yapan Astrahan Kozakları ve bahar-güz dönemlerinde fuara gelen tüccarlar oluşturmuştur.¹⁸⁷

19 Aralık 1842'de Orenburg valisi Obruçev bu konudaki düşüncesini ve Orda'da ne kadar sayıda Hristiyan nüfusu olduğunu öğrenmek için Cangir Hana mektup iletir.¹⁸⁸ 24 Ocak 1843'te Cangir Han, Obruçev'in mektubuna oturduğu yeri kum bastığından dolayı karargâhını değiştirmesi gerektiğini, kilise yapımının yeni taşınacağı karargâhta yapılabileceğini, ama halkının kilise yapımı konusunda kendilerini Hristiyanlaştıracığını düşünüp telaşlandığını ve bu durumdan pek memnun olmadıklarını iletmiştir. Bokey Ordasında, Hristiyan nüfus sayısını sabit yaşayanlar- 114, Kozaklar- 134, fuar döneminde tüccar sayısının 300'den geçtiğini ve onların yaklaşık 20 gün kaldıklarını belirten Cangir Han, kilise yapımının ertelenmesini teklif etmiştir.¹⁸⁹

Cangir Han'ın mektubundan sonra bu konuda karar veremeyen Orenburg askeri valisi V. Obruçev, 16 Şubat 1843'te bu konu hakkında elde ettiği bilgileri Devlet mülkiyet bakanı Pavel Kisilev'e rapor olarak iletir. Bu konu gerçekten de Kazakların arasında

¹⁸⁵ Yakovlev, s. 7.

¹⁸⁶ Bknz. Bökey ordasının yerleşimi. Ek. 19.

¹⁸⁷ Sentralnyi Gosudarstvennyi Arhiv Respubliki Kazahstan (SGA RK), Dosya: 3369, Fon kodu: 4, s. 1.

¹⁸⁸ SGA RK, Dosya: 3369, Fon kodu: 4, s. 5.

¹⁸⁹ SGA RK, Dosya: 3369, Fon kodu: 4, s. 6.

devlete karşı şüphe ve güvensizlik doğduracağı nedeniyle uygun zamana kadar ertelenmesini ister.¹⁹⁰ 3 Mart 1843'te bakan P. Kisilev, V. Obruçev'e resmi cevabında bu durum hakkında Çar'a rapor iletildiğini açıklayıp Çar'ın durumu zorlamamasını ama herkesin kendi kanununa göre dini ayinlerini yapabilmesini, gayri Rusların dini ayinlerini yasaksız yapabiliyorlarsa Ortodoks Hristiyanlarının da buna hakkı olduklarını anlatılmasını emrettiğini izah eder. Bundan dolayı Cangir Han'ın uygun zaman bulup konuyu çözmesini, karargâhında sabit bir kilise olamazsa da yerine geçici olarak seyyar kilisenin¹⁹¹ açılmasına ikna edilmesini söyler. Devamında bu konunun Astrahan askeri valisine iletilmesini emreder.¹⁹²

Ortodoks kiliseleri 1869 yılında Bokey Ordasında Cangir Han döneminden sonra Hanın eski karargâhında, XIX Yüzyılın sonlarında Bokey Ordası topraklarının Astrahan vilayetine dâhil edilişinden sonra Talovka ve Novaya Kazanka köylerinde yapılır. Bununla beraber Orenburg bölgesinin Kazak step bölgelerinde de Ortodoks kiliselerinin yapım tedbirleri gerçekleştirilir. XIX Yüzyılın sonlarında Turgai bölgesinin Aktobe gibi yeni açılan idari şehirlerinde kilise yapımı aktif bir şekilde başlar. Bunun yanı sıra Ortodoks kilisesinin misyoner istasyonları açılmaya başlayan Aleksandrovskiy, Makaryevski ve Çilik gibi köylerde de kiliseler yapılır. XX. Yüzyılın başlarında ise Turgay'da – Turgay kilisesi, İrgiz ilçesinde İrgiz kilisesi ve Karabutak'ta Ortodoks kiliseleri inşa edilmektedir.

2.4. Kazakistan'ın Kuzey ve Kuzeydoğu Bölgesinde Piskoposlukların Organize Yapısı

2.4.1. XIX-XX. yy. Başlarında Batı Sibirya Piskoposlukları ve Kazakistan'da Rus Ortodoks Kilisesinin Bölgesel Yapılanması

2.4.1.1. Tobolsk Piskoposluğu

Kazakistan topraklarına ilk zamanlarda Ortodoks Hristiyan Kilisesi yayıldığında, Tobolsk (1620), Orenburg (1799), Tomsk (1832-34) ve Omsk piskoposlukları bünyesindeydi.

¹⁹⁰ SGA RK, Dosya: 3369, Fon kodu: 4, s. 8.

¹⁹¹ Bknz. Seyyar kilise yapımı. Ek. 20.

¹⁹² SGA RK, Dosya: 3369, Fon kodu: 4, s. 9-10.

Kazakistan'ın kuzey ve kuzeydoğusunda göçebe hayat sürdürmekte olan Orta Cüz Kazakları yaşamaktaydı. XVII. yüzyılın sonlarında bu toprakların ulaşılması zor bölgelerine Rus Çarlığı'nın iç kesimlerinden ekonomik baskıdan ve bununla beraber patrik Nikon'un yaptığı reformdan sonra dini baskıdan kaçan *starover*¹⁹³ veya *starobryadets* Rus köylülerinin bir kısmı bu bölgeye sığınmış, diğer kısmı ise yurtdışına kaçtıkları bilinmektedir.

1760'larda II. Ekaterina'nın dini hoşgörü politikasından sonra Rus Çarlığı topraklarının güney ve doğu bölgelerine yerleşme şartının yürürlüğe girmesiyle, yurtdışına kaçan Eski inancılar geri gelmiş ve Kazakistan'ın kuzey ve doğu bölgelerine yerleşerek sayılarını arttırmışlardır. Devletin, dini baskısından yurtdışına kaçan Eski inançlıları geri çağırmasında, Rus Çarlığı'nın Sibiry'a ve Kazak steplerine doğru gittikçe genişleyen sınırlara, Rus nüfusunu yerleştirip sonra kolonize (sömürgeleştirmek) ederek kendi pozisyonlarını sağlamlaştırma amacı beklenilmekteydi. Rus köylülerinin yerleşmesiyle bu topraklar Tobolsk piskoposluğu bünyesinde olmasına rağmen, bölgede Rus Ortodoks kilisesi sistemli bir şekilde gelişememekteydi. Bunun sebebi de bölgenin piskoposluk merkezinden uzak kalması ve irtibatın zayıf olmasıyla beraber bölgeye yerleşen Rus köylülerinin Eski inancı olmaları da etkilemekteydi.

1822 Yılı'nın başlarında Vali General Mihail Speranskyi inisiyatifiyle Sibiry vilayeti Batı-Sibiry ve Doğu Sibiry bölgesi olarak ikiye bölünür. Batı Sibiry bölgesine Tobolsk, Tomsk ve Kazakistan'ın kuzey doğu bölgelerini yönetmek için yeni kurulan Omsk bölgesi dâhil edilir. Omsk bölgesi Omsk, Petropavlovsk, (şimdiki Petropavl) Semipalatinsk (şimdiki Semey) ve Ust-Kamenogorsk (şimdiki Oskemen) kazalarını içerir. Aynı yıl M. Speranskyi 'Sibiry Kırgızları tüzüğü'nü çıkarmış, Orta Cüz Kazak step bölgesi Batı Sibiry bölgesine dâhil edilip, bu bölgeler Sibiry Kırgızları bölgesi olarak adlandırılmıştır.¹⁹⁴

Rus Çarlığı topraklarının güneydoğuya doğru ilerlemesiyle, Kazak steplerinde tahkimat sınır hatları aktif bir şekilde kurulup, Orta Cüz Kazak topraklarının Rus Çarlığına

¹⁹³ Staroverler veya Starobryadetsler- Eski ahite'e bağlı olan veya eski tertip Ortodoks Hristiyanları. 1650-1660 yıllarında patrik Nikon ve Çar Aleksey'in yaptığı kilise reformunu kabul etmeyen cemaat. Aynı zamanda Raskolniklere Bölücüler de denmiştir. İng. The Old Believers- Eski Ortodoks Hristiyanları.

¹⁹⁴ PSZ Rİ, N 29127 'Ustav o Sibirskih Kirgizah', 1822, s. 417.

tamamen dâhil edilmesiyle, Çarlık sınırları Orta Asya topraklarına doğru yaklaşır. Çarlık Rusya topraklarının genişlemesiyle, Kazakistan'da Ortodoks Hristiyanlığının yayılması ve gelişmesinde yeni süreçler başlar. Bu süreç sayesinde dâhil edilen toprakların iskân edilmesiyle, bölgede Ortodoks Hristiyan nüfusunun artmasına neden olur. Hristiyan nüfusunun artışı, yeni yerleşim yerlerinin kurulmasıyla beraber kurulan yerleşim yerlerinde *Prihodların* açılmasını da gerektirir. Sibirya Kırgızları bölgesinde Ortodoks Hristiyan nüfusunun artmasıyla onların dini ihtiyaçlarının karşılanması için bölgede rahip yetersizliği sıkıntısı ortaya çıkar. Bu konu hakkında Omsk bölgesinin yöneticisi Semen Bronevskiy (1786-1858) 1 Kasım 1823'te Kokçetav ve Karkaralinsk kazalarında sürekli ve geçici olarak yaşayan nüfusun durumlarını ve ihtiyaçlarını öğrenmek için inceleme yaptığını, bölgede sürekli rahibin olmadığından yeni yerleşen Rus nüfusun dini ihtiyaçlarını gideremediklerini, davetle gelen rahiplerin ise yılda en fazla üç defa Petropavlovsk ve Semiyarsktan geldiklerini, yeni doğan çocukların vaftiz olmadan öldüklerini ve bununla beraber vefat edenlerin Hristiyan ayinleriyle defnedilmediklerini, Batı Sibirya valisi General Pyetr Kaptseviç'e bildirmiştir. 1825 Yılında Batı Sibirya valisi General Pyetr Kaptseviç Sibirya Kırgızları bölgesinin dış kazalarında birer Papaz tayin edilmesi ve her bir papazın askeri birliklerdeki gibi seyyar kilisesi olması için Sibirya komitesine müracaat eder. Sibirya komitesi Kaptseviç'in müracaatını, dini ve askeri idareyle beraber koordine edip onaylaması için İçişleri Bakanlığına havale eder. Ancak İçişleri Bakanlığı bu konuyu inceleyip, çözüm bulması için Tobolsk piskoposluğunu¹⁹⁵ görevlendirmiştir.¹⁹⁶

22 Kasım 1827 de Tobolsk piskoposluğu yaptığı sunumda adı geçen kazalara alt rütbeli asker görevlendirmenin sayılarının az, görevlerinin de geçici olmasından onların dini ihtiyaçlarının yakın bölgedeki rahiplerden temin edilmesinin daha uygun olacağını, adı geçen kazalarda yaşayanların dini ihtiyaçlarının karşılanmasının kolay olması için sürekli rahip görev yapmadan, ihtiyaç olduğu zaman Petropavlovsk, Semiyarsk şehirlerinden veya yakınındaki ilçelerden gezici rahip görevlendirilmesini istemiştir.¹⁹⁷

1832 Yılında Omsk bölge yönetimi, Tobolsk piskoposluğu sunumuna dair Tobolsk piskoposluğunun o zamandaki adı geçen kazalardaki halkın sayısına göre doğru çözüm

¹⁹⁵ Bknz. Tobolsk piskoposluğu idari bölgesi sınırları. Ek 21.

¹⁹⁶ Gosudarstvennyi Arhiv Omskoï Oblasti (GAOMO), Dosya: 6613, Fon kodu: 64, s. 1

¹⁹⁷ GAOMO, Dosya: 1132, Fon kodu: 3, s. 2.

olduğunu, şimdi ise Ortodoks Hristiyan nüfus sayısının arttığını, Kokçetav’da erkek sayısı- 444, bayan sayısı- 296; Karkaralinsk’te ise erkek sayısı- 473, bayan sayısının- 118 ulaştığını belirtmiştir.¹⁹⁸

Batı Sibirya bölgesinde yer alan Tobolsk piskoposluğu sınırlarının geniş olması, illerin merkezden uzakta kalması nedeniyle resmî kurumlar arasındaki ilişkilerin zayıf olması, Tobolsk piskoposluğunun bölgedeki dini hayatı yürütmesinde zorluklar çektirmiştir. Bununla beraber Batı Sibirya ve Kazakistan’da Ortodoks Hristiyan nüfusunun artması Tobolsk piskoposluğu bünyesinden yeni piskoposluk açılmasına neden olmaktadır.

2.4.1.2. Tomsk Piskoposluğu

Batı Sibirya bölgesinin valisi General Kaptseviç’in 1824 yılında Çar I. Aleksandr adına sunduğu Tomsk piskoposluğunun¹⁹⁹ kurma teklifi 21 Nisan 1834 tarihinde Kutsal Sinod tarafından kabul edilir. Bu doğrultuda Tobolsk piskoposluğu bünyesinden Tomsk ve Yenisey bölgeleri ayrılıp Tobolsk piskoposluğundan bağımsız Tomsk piskoposluğu kurulmuştur. Yeni kurulan Tomsk piskoposluğu Tomsk-Yenisey piskoposluğu olarak adlandırılmıştır.²⁰⁰ Tomsk piskoposluğunun açılmasıyla Kazakistan’ın Kuzey ve Doğu bölgeleri Tobolsk piskoposluğu yönetiminde kalıp ancak 1850’lerde Tomsk piskoposluğunun bünyesine, Tobolsk piskoposluğundan Semipalatinsk bölgesinin bir kısmı, Ust-Kamenogorsk, Buhtarma, Kopalsk ve Vernyi bölgeleri geçmiştir.²⁰¹

Bu dönemde, Kazakistan’ın bu bölgelerinde Ortodoks Hristiyanlığın yayılmasında ve güçlenmesinde Semipalatinsk dini yönetimine önem verilmekteydi. 1800’lerin başında Semipalatinsk’te Ortodoks kiliseleri faaliyet göstermiş ve rahipleri yakındaki kazalara yerleşen Rus nüfusunun dini ihtiyaçlarını karşılamasıyla görevlendirmiştir. Mesela bu dini yönetime Rus nüfusu yerleşen bölgelerden, mahkemelik olan şahıslardan yemini kabul etmeleri için rahip göndermeleri için sık sık başvuruda bulunmuşlardır.²⁰²

¹⁹⁸ GAOmO, Dosya: 1132, Fon kodu: 3, s. 3.

¹⁹⁹ Bknz Tomsk piskoposluğunun idari bölge sınırları. Ek. 21.

²⁰⁰ Antonin Misyurev, Kratki istoriko-statistiçeski oçerk Tomskoi Eparhii, Tomsk 1897, S. 2

²⁰¹ Spravoçnaya kniga po Tomskoi eparhii, Tomsk 1914, s. 3-4.

²⁰² Sentralnyi Gosudarstvennyi Arhiv Respubliki Kazahstan (SGA RK), Dosya: 648, Fon kodu: 338, s. 37.

Semipalatinsk dini yönetimi Kazakistan'daki diğer dini yönetimler gibi konsistoriden gelen tüzükler ve kararları yerli pırltlere iletiyordu, kayıt defterlerini kontrol edip bununla beraber fakirler için bağış toplarlardı. Özel misyonerlik organı açılıncaya kadar bölgede misyonerlik faaliyetlerini organize etmekteydi.²⁰³

Bölgenin dini yönetiminin en önemli görevi, kendi bölgesine ait topraklarda Kilise inşası organizasyonuna aktif bir şekilde yardım etmesiydi. Mesela Semipalatinsk dini yönetimi Nisan 1854'te sınır kazaları olan Ayagöz ve Kokpektinsk'te kilise inşasına Tomsk konsistoriyasının izin vermesini elde etmiştir.²⁰⁴

Aynı zamanda 1850'lerden itibaren Rus Çarlığı sınırlarının Semireçye (Yedisu) bölgesine doğru ilerlemesi ve bölgeye Ortodoks nüfusunun yerleşmesiyle, Rus Ortodoks kilisesinin etki alanının genişlemesi de vuku bulmuştur. 1849 yılında Kopalsk tahkimatında rahip ve iki yardımcısı tayin edilmiştir. 1852 yılında Ayagöz stanitsasında, 1856 yılında Almatinskaya stanitsasında, 1858 yılında Lepsinsk stanisasında, 1861 yılında Lepsinsk stanisasında *prihodlar* açılmıştır. Aynı yılda yeni Rus köylüleri için açılan Koksuisik yerleşim yerine ve Urdjarsk stanisasına ruhbanlar tayin edilmiştir. Böylece 1870 yıllarında Semireçye Kozak askeri birimi topraklarında on tane Ortodoks *prihodları* açılıp, bu *prihodlar* kilise idari yönetiminde Tomsk piskoposluğuna bağlı olan Zailisk ve Urjarsk blagoçinlerinin yönetiminde bulunmuştur.²⁰⁵

1861 yılında Tomsk piskoposluğu sınırlarının genişlemesiyle onun bünyesinden resmi Yenisey piskoposluğu bölünüp, Tomsk piskoposluğu Tomsk-Semipalatinsk piskopoluğu olarak adlandırılmıştır. Ancak Tomsk piskoposluğunun açılmasıyla Semipalatinsk bölgesinin kilise yönetimi Tobolsk ve Tomsk piskoposlukları arasında paylaşılmıştır. Bölgenin sistemsiz iki piskoposluk arasında paylaşılması, kilise yönetim organizasyonunda birtakım sıkıntılar doğurmuştur. Bu konu hakkında 26 Haziran 1872'de Semipalatinsk bölgesinin askeri valisi General Vladimir Poltoratskyi (1830-1886) Batı Sibirya vilayetinin valisi Aleksandr Hruşov'a (1806-1875) 'Semipalatinsk bölgesi yönetiminin bir parçası Tomsk vilayetinde, diğer parçası Omsk sınır yönetimindedir. Bölgenin bu şekilde bölünmesi yönetim organizasyonuna aşırı

²⁰³ SGA RK, Dosya: 129, Fon kodu: 387, s. 6-9.

²⁰⁴ SGA RK, Dosya: 129, Fon kodu: 387, s. 32.

²⁰⁵ Nikolai Ledenev, İstoriya Semireçenskogo kazaçyego voiska, Vernyi 1909, s. 344.

rahatsızlık vermektedir. Bölgenin yönetim organizasyonunun sistemleşmesi için birleşmesi gereklidir. Semipalatinsk bölgesinin tamamının Tomsk Piskoposluğu yönetimi bünyesine dâhil edilmesi için izin istemekteyim’ diye müracaatta bulunmuştur.²⁰⁶ Fakat bu müracaat olumlu sonuçlanmamıştır. Bunun sebebini 22 Mart 1874’te Batı Sibirya’nın merkez yönetiminin 1. şubesi Semipalatinsk bölgesinin valisi Poltoratskyi’ye: ‘Semipalatinsk bölgesinin bölünmeden Tomsk Piskoposluk yönetimine dâhil edilme konusu Step bölgelerinde yeni piskoposluğun açılması düşünüldüğünden, vali A.P. Hruşov tarafından cevapsız kaldı’ diye açıklamıştır. Batı Sibirya merkez yönetiminin açıklamasındaki step bölgelerinde yeni piskoposluk kurma düşüncesi, ileride Omsk piskoposluğunun kurulmasına neden olacaktır.²⁰⁷

Yönetim tarafından, 1850’lerde Orenburg piskoposluğundaki gibi, bu bölgede de ilk önce Omsk şehrinde Tobolsk piskoposluğunun vikariyatı açılması düşünülmekteydi. Genel olarak bakarsak XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Sibirya Kırgızlar (Kazakları) bölgesindeki Ortodoks nüfusu Tobolsk ve Tomsk piskoposluğu yönetiminde bulunmuş, piskoposlukların sınırlarının genişliği ve step bölgelerinde göçebe halk arasında yer alan Rus yerleşkelerinin konum özellikleri, Ortodoks kilisesine belli zorluklar yaşatıp bu bölgede yönetim organizasyonunu etkisiz kılmıştır. Bu konu hakkında Step eyaleti valiliğinin 1883 yılındaki raporunda: Batı Sibirya’nın geniş topraklarını kapsayan Tobolsk ve Tomsk piskoposluklarının Step bölgesinden uzaklığından, bölgedeki Ortodoks nüfusunun dini ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çekmektedir. Piskoposların step bölgelerini nadir ziyaret etmektedirler. Bu sebepten dolayı, Akmolinsk ve Semipalatinsk bölgelerinde dini hayatın gözaltında olup kontrol edilmesi ve bununla beraber bu bölgedeki Ortodoks nüfusunun dini ihtiyaçlarının karşılanması için Tobolsk piskoposluğunun Omsk şehrinde vikariyat açılması çok yararlıdır’²⁰⁸ diye belirtmiştir. Gördüğümüz gibi özerk Omsk piskoposluğu kurulmasından önce bu bölgede Ortodoks kilisesinin yönetim organizasyonunu kolaylaştırmak için vikariyat açılması düşünülmekteydi. Bu bölgede kilise yönetiminin kolaylaşması için açılacak vikariyat veya kurulacak piskoposlukla beraber göçebe Kazaklar arasında misyonerlik faaliyetinin genişlemesi için uygun şartlar doğacağı da gözden kaçırılmamıştır. Bunu Step bölgesi valiliğinin aynı raporunda ‘Omsk vikariyatı açılmasıyla Vikariyat

²⁰⁶ Gosudarstvennyi Arhiv Omskoi Oblasti (GAOmO). Dosya: 11259, Fon kodu: 3, s. 1.

²⁰⁷ GAOmO, Dosya: 11259, Fon kodu: 3, s. 8.

²⁰⁸ SGA RK, Dosya: 125, Fon kodu: 64, s. 18.

piskoposu gözetiminde, Kozaklarla karışık yaşayıp Ruslardan etkilenen kalabalık Kazak nüfusu arasında Ortodoks misyonerlik faaliyeti de başlatılabiliirdi'²⁰⁹ diye belirtmesinden anlaşılmaktadır.

Sibirya Kırgızları (Kazakları) bölgesi olarak bilinen Kazakistan'ın kuzey ve kuzeydoğu bölgesinde Rus Ortodoks kilisesi İdari-bölgesel yönetiminin kurulmasının başlıca nedenlerini ayrı ayrı belirtecek olursak;

1. Yukarıda belirttiğimiz gibi Sibirya Kırgızları step bölgesinde yaşayan Ortodoks Hristiyan nüfusunun kilise organizasyonunda Tobolsk ve Tomsk piskoposluğunun bünyesindeydi. Step bölgesinin piskoposluk merkezinden uzaklığı ve piskoposluk sınırlarının genişliği, kilise yönetiminde birtakım zorluklar ve engellerle karşılaşmaktaydı.

2. XIX. yüzyılda Kazakistan'ın kolonize edilmesiyle Step bölgelerinde Ortodoks Rus nüfuslu yerleşkeler çoğalmıştır. Ortodoks nüfusunun çoğalması bölgede prihodların kurulması ve oralara rahiplerin görevlendirilmesi konusunu meydana getirmiştir. Bu konunun çözülmesi ancak bölgede özel piskoposluğun kurulmasıyla karşılanabilmekteydi.

3. 1882 Yılında Step vilayetinin kurulup başkenti olarak Omsk şehrinin tercih edilmesi ve idare merkezlerin oraya taşınması da bölgede yeni özerk piskoposluk kurulması konusunu gündeme getirmiştir.

4. Trans Sibirya tren yolunun kurulması Sibirya ve Kazakistan'a Rus Ortodoks nüfusunun sömürgecilerin göç etmesine ve artmasına neden olmaktadır.²¹⁰

Bu sebepler aşamalı olarak din idaresi ve hükümet adamlarının bölgede Omsk piskoposluğunun kurulması kararını almalarına neden olmaktadır.

²⁰⁹ SGA RK, Dosya: 125, Fon kodu: 64, s. 18.

²¹⁰ A. Losunov, 110 let Omskoi eparhii: etapi stanovleniye i razvitiya, *Zhurnal Moskovskoi patriarhii*, 2005, s. 46.

2.4.1.3. Omsk Piskoposluğu

1885 Yılında İrkutsk şehrinde Sibiryա başpiskoposlar toplantısında, Sibiryа'daki prihodların dini durumunu geliştirmek, halkın dini ahlakını yükseltmek, Eski inancı zayıflatmak, hatta yok etmek ve o bölgede yaşayan yerli gayri Hristiyanlar arasında misyonerlik faaliyetler sürdürebilmek için, bağımsız Omsk piskoposluğu²¹¹ kurulması kararı alınmıştır.²¹² Başpiskoposlar bu kararı resmileştirip Kutsal Sinod'a göndermişlerdir.

30 Ekim 1887 yılında Kutsal Sinod Ober-prokuroru Konstantin Pobedonostsev (1827-1907) bu konu üzerinde çalışması için Tobolsk-Sibiryа piskoposu Avrami'ye emir vermiştir. Bu yılın sonuna doğru Omsk şehrinde din adamları, sivil ve askerlerden oluşan komisyon kurulur. Bu kurul Tobolsk piskoposluğu bünyesinden bağımsız Omsk piskoposluğunun kurulması için incelemeler yapıp Tobolsk dini yönetimine sunmayla görevlendirilmiştir. Komisyonun bir senelik çalışması sonucunda Akmolinsk ve Semipalatinsk bölgelerindeki 57 kilise ve Tobolsk şehrine göre Omsk şehrinin yakınında bulunan Tyukalinsk kazasındaki 42 kilise, Tarsk kazasındaki 31 kilise ve İşimsk kazasında 19 kilise, Tomsk vilayetinin Kayinsk, Barnaul ve Biisk kazalarından 11 kilisenin yeni açılacak Omsk piskoposluğu bünyesine verilmesini teklif etmişlerdir.²¹³

Yakınında yeni piskoposluğun olmasını istemeyen Tobolsk dini yönetimi, Komisyonun sunduğu teklifin hemen hemen hepsini kabul edip ancak yeni bağımsız Omsk piskoposluğunun kurulması yerine, Omsk şehrinde Tobolsk piskoposluğunun vikariyatı açılmasıyla kısıtlanma düşüncesini bildirmişlerdir.²¹⁴

1891 yılının başlarında Komisyon çalışmasının sonucu ve Tobolsk dini yönetiminin düşüncesi, Kutsal Sinod'a rapor olarak sunulur ancak Kutsal Sinod Tobolsk dini yönetiminin vikariyatla kısıtlanma düşüncesini kabul etmemişlerdir. 16 Ocak 1895 tarihinde Kutsal Sinod Ober-prokuroru K. Pobedonotsev'in yeni bağımsız Omsk piskoposluğunun kurulması teklifini 'Devlet Kurulu' genel toplantısında kabul eder. 18

²¹¹ Bknz Omsk piskoposluğu idari bölgesel sınırları. Ek. 22.

²¹² K. F Skalskyi, Omskaya Eparhiya, Omsk 1900, s. 15

²¹³ *Tobolskie Eparhialnie vedomosti*, Tobolsk 1895, N 9, s. 91.

²¹⁴ K. F Skalskyi, Omskaya Eparhiya, Omsk 1900,

Şubat 1895'te Kutsal Sinod'un teklifi Çar II. Nikolai tarafından onaylanıp Omsk piskoposluğunun piskoposu olarak Türkistan ve Taşkent piskoposluğunda piskopos görevini yapan Grigoriy Poletayev'i (1831-1914) tayin eder. Omsk piskoposluğunun merkezi olarak Akmolinsk bölgesi Omsk şehri seçilir.²¹⁵

Omsk Piskoposluğunun ilk piskoposu Grigoryi, Omsk ve Semipalatinsk piskoposu olarak adlandırılıp, 27 Mayıs 1895 tarihinde Taşkent şehrinden Omsk şehrine gelmiştir. Piskopos Grigoryi kendi görevini bölgedeki *prihodların* kayıt defterlerinin düzenli hale getirilmesiyle başlamıştır. 1 Ocak 1898'den itibaren 'Omsk piskoposluğu haberleri' dergisi basılıma çıkmıştır. Omsk piskoposluğunun açılışıyla Rus Ortodoks kilisesi step bölgesine yaklaşmasına rağmen 1900'lerin başında bölgede Ortodoks kilise yönetiminin organizesi ve gelişmesindeki sorunlar halen mevcuttu. Bu konu hakkında Semipalatinsk bölgesinin valisi Aleksandr Galkin (1866-1942) raporunda şöyle belirtir: 'Çeşitli işlerle bölgeyi gezdiğimde görüştüğüm köylüler rahip yetersizliğinden sıkıntı çektiklerini belirtmektedirler. Benden bölgeye rahip göndermemi ve kilise veya mabet yapmamı istemektedirler. Bu kutsal işe yardım etmemde güçsüzlüğümü anlamak zoruma gitmektedir. Bölgeye göç eden Ortodoks Hristiyan köylülerle beraber Baptist, Molokan, hatta Adventist akım sayısı da artmaktadır. Bölgede kilise ve rahiplerin yetersiz olmasından faydalanan akım mensupları, Ortodoks Hristiyan halkını kendi akımlarına çekmektedir. Semipalatinsk bölgesi başkanı Omsk ve Semipalatinsk piskoposu olan Omsk piskoposluğu bünyesindedir. Bu piskoposluğun sınırlarına, Akmolinsk ve Semipalatinsk bölgesi hariç Tobolsk vilayetinin iki kazası ve Tomsk vilayetinin bir kısmı girmekte olup bu sınır milyondan fazla *verst* (1 *verst*-1,0668 km) kareyi kapsamaktadır. Bu sebepten dolayı Semipalatinsk bölgesinin *prihodları*, piskoposun kendi kontrolü dışında kalıp yerli halk, özellikle yeni yerleşkedeki köylüler, piskopos vazifesini hiç görmemiştir. Üç yıl boyunca Omsk ve Semipalatinsk piskoposu görevini yapan piskopos Gavril, ilk defa bölgeyi ziyaret edip ancak vapurla İrtiş nehrinden geçtiği için, kış döneminde köylüleri ziyaret etmemiştir'.²¹⁶ 'Bunları belirterek, piskoposun Semipalatinsk şehrinde Vikariyat piskoposluğu açılması düşüncesini desteklemekteyim ve Vikariyat piskoposunun köylülerin yerleşkelerini ziyaret edeceğini ve dini akımlar tarafından ayarttırılan Ortodoks Hristiyan köylülerin inançlarının

²¹⁵ PSZ Rİ 1881-1913, C XV, N 11271, 1895, s. 28.

²¹⁶ SGA RK, Dosya: 472, Fon kodu: 15, s. 28.

sağlamlaşmasını kontrol edeceğini ummaktayım. Vikariyat piskoposu geçimine bölge idaresi tarafından yıllık 800 ruble ayırmakta olup Vikariyatın açılışıyla desteğin artacağına eminim²¹⁷ diye sözünü bitirmiştir.

Yerli idarenin çabası ve müracaatları, bölgede resmi Ortodoks Hristiyanlığın organizesi ve gelişmesini cazip hale getirmek için Semipalatinsk şehrinde vikariyat açılmasına neden olmaktaydı.

4 Ekim 1911 tarihinde Kutsal Sinod kararıyla Semipalatinsk şehrinde Omsk piskoposluğunun ilk vikariyatı açılır. Vikariyat piskoposu olarak Omsk piskoposluğu ‘Kırgız misyonu’ başkanı Kipriyan (1876-1937) tayin edilip ‘Semipalatinsk piskoposu’ olarak isimlendirilir. Bu vikariyat Semipalatinsk bölgesine ait olup Kazakistan’da açılan ilk Vikariyat idi. Semipalatinsk vikariyatının açılışıyla Omsk piskoposluğunun piskoposu ‘Omsk ve Akmolinsk’ piskoposu olarak isimlendirilmiştir.²¹⁸

Buna benzer olaylar Akmolinsk bölgesinde de mevcut olup, ikinci vikariyat’ın açılmasına sebep olmuştur. 26 Ocak 1913’te bölgenin kilise yönetim organizesi için II. Nikolay’ın kararıyla bölgede ikinci vikariyat açılmıştır. Omsk piskoposluğuna bağlı olan Kazakistan’daki ikinci vikariyatın merkezi Omsk şehri seçilmiş ve Vikariyat piskoposu olarak tayin edilen piskopos Mefodyi (1868-1921) Akmolinsk piskoposu olarak isimlendirilmiştir.²¹⁹ Piskopos Mefodyi iç akımlara karşı misyonerlik faaliyeti yapmakla ve gerektirdiği zaman Başpiskoposun yerine geçmekle yükümlenmiştir. Akmolinsk vikariyatının açılışıyla Omsk piskoposluğunun piskoposu ‘Omsk ve Akmolinsk’ isminden ‘Omsk ve Pavlodar’ piskoposu olarak değiştirilmiştir. 6 Kasım 1914 tarihinde Sinod kararıyla Akmolinsk vikariyatının merkezi Omsk şehrinde Petropavlovsk şehrine taşınmış ve Akmolinsk vikariyatı olan vikariyatın ismi ‘Petropavlovsk vikariyatı’ olarak değiştirilmiştir.²²⁰

Böylece Orta Cüz Kazaklarının yerleştiği ve ‘Sibirya Kırgızları bölgesi’ denilen Kazakistan’ın kuzey ve kuzeydoğu bölgesine Rus nüfusunun göç etmesiyle beraber bölgede Rus Ortodoks kilisesinin yönetim organizesi de sistemleşmeye başlayıp, ilk

²¹⁷ SGA RK, Dosya: 472, Fon kodu: 15, s. 29.

²¹⁸ Omskie eparhialnie vedomosti, N 23, Omsk 1911, s. 1-2.

²¹⁹ İvan Goloşubin, Spravočnaya kniga Omskoi Eparhii, Omsk 1914, s. 1.

²²⁰ Omskie eparhialnie vedomosti, N 24, Omsk 1914, s. 10.

zamanlarda Tobolsk piskoposluğu bünyesinde olan sınırların bir kısmı, 1834 yılında kurulan Tomsk piskoposluğuna dâhil edilmiştir. 1800'lerin sonlarına doğru Rus Çarlığının iç kısımlarından Sibirya'ya ve Kazakistan'ın kuzey ve kuzeydoğu bölgelerine Rus köylülerinin akın akın göç etmesi nedeniyle piskoposluklar kilise yönetiminde birtakım zorluklarla baş başa kalmaktaydı. Çözüm olarak 1882 yılında kurulan ve Kazakistan'ın Kuzey ve kuzey doğusunda yer alan Akmolinsk ve Semipalatinsk bölgelerinin tamamını kapsayan Step vilayetinde kilise organizesinin sistemleşmesi ve gelişmesi için 1895 yılında Omsk piskoposluğu kurulmaktadır. Kazakistan'ın kuzey ve kuzey doğu bölgesinde Rus Ortodoks kilisesi organizesinin yapısal durumu 1917 yılına kadar bu şekilde devam etmektedir.

2.5. Kazakistan'ın Güneyinde Piskoposluğun Yapılanması

2.5.1. Türkistan Piskoposluğunun Yapılanması

Kazakistan'ın güney ve güneydoğu bölgesi Rus Çarlığına ancak 1850'lerde dâhil edildi. Kazakistan'ın güneydoğusunda yer alan Semireçye bölgesi Ulu Cüz Kazaklarına²²¹ ait idi. Bu dönemlerde Hokand Hanlığı saldırısından dolayı, Ulu Cüz Kazakları Rus Çarlığı himayesine girme isteğini bildirip 1845 yılında bu bölge tamamen Çarlık topraklarına dâhil edildi. 1847'de bu bölge Semipalatinsk bölgesinde yeni kurulan Alatau kazasına verildi. 1854'te yeni edinen bölgelere Hokand hanlığının yağmasına karşı Rus Çarlığı Alatau kenarında Vernyi askeri hattını oluşturdular. Vernyi askeri hattı, 1867 yılında Vernyi (Almati şehri) şehri olarak değişir. Dolayısıyla Kazakistan'ın güneydoğu bölgesi bu dönemlerde Batı Sibirya idari yönetimindeydi. Kazakistan'ın güney ve güneydoğu bölgesinde resmi Ortodoks kilisesinin yayılması ve kademeli olarak sağlamlaşması 1850'lerden itibaren gerçekleşip Rus Çarlığı sınırlarının güneye doğru ilerlemesi ve bu bölgelere Ortodoks Hristiyan mensubu olan Rus göçmenlerinin yerleşmesine bağlı oldu. Kazakistan'ın güney doğu topraklarında ilk Rus yerleşkesi 1847'de kurulan Sır Derya bölgesinde yer alan Rayim (şimdiki Kızıl Orda bölgesi Aral kazasında yer alan ilçe) tahkimatı olmuştur. İşte ilk Ortodoks kilisesi Rayim tahkimatında inşa edilmiş ve bu kilise 1857 yılında Kazalinsk (şimdiki Kazalı şehri) tahkimatına değiştirilmiştir.²²²

²²¹ Bkz. Kazak Cüzlerinin yerleştiği bölge haritası. Ek. 2.

²²² Vladimir Proskurin, "Pravoslavie Semireçya v pamyatnikah istorii i kulturi Kazahstana", *Sbornik statei*, Taşkent 1998, s. 47.

1850 Yılında Semireçye bölgesi (Yedisu) Kopalsk Kozak istasyonunda ilk ibadethane inşa edilmiştir. 3 Kasım 1856'da 'Ulu Cüz Kazakları ve Alatau kazası yönetimi kurulmuş ve Almatinsk Kozak istasyonunda ilk ibadethane açılmıştır. Bu ibadethane 1858 yılında Kiliseye çevrilmiştir. Yedisu bölgesinin askeri idare merkezi 1854' te kurulan Vernyi tahkimatı olmuştur. Sonradan şehir staüsünü alan Vernyi tahkimatında ilk kilise 1858 yılında açılmıştır.²²³ Bölge Ortodoks kilise idari yönetimi açısından Türkistan piskoposluğu kuruluncaya kadar Semireçye bölgesi Tomsk piskoposlukları bünyesindeydi. Tomsk piskoposluğu bünyesinde olması sadece formalitelik taşımaktaydı. Rus kolonisinin başlamasıyla *prihod*'lar da açılmaya başlamıştır. 1850'li Yılların başlarında Semireçye hattında ilk prihodlar Kopalsk ve Sergiopolsk Kozak istasyonlarında açılmıştır. Bundan sonra prihodlar 1856'da Bolşeamatinsk, 1858'de Lepsinsk, 1864'te Sofiisk, 1865'te Urcarsk, 1866'da Koksuis, 1867'de Nadejdinsk istasyonlarında ve Lyubovinsk yerleşkesinde, 1868'de Tokmak, 1869'da Karakol tahkimatlarında kurulmuştur. Bu prihodlar Tomsk piskoposluğu yönetimine aitti. 1860' dan itibaren N 1, N 2 ve Perovsk kalelerinde, Evliya Ata (şimdiki Taraz şehri), Cülek, Merke, Türkistan ve Çimkent askeri hatlarındaki prihodlarda sürekli askeri papazların bulunması kararı alınmıştır.²²⁴

1860' dan itibaren Çarlık Rusya, toprak sınırlarının güneye doğru genişlemesi ve bu bölgede Slav nüfusunun çoğalmasıyla beraber prihod sayısının artması kilise bölgesel yönetimine bağlanması ve organize edilmesi konusunu gündeme getirmiştir. İlk zamanlarda bölgenin Ortodoks Hristiyan nüfusunu bölgede görev yapan askerler oluşturdu. Bölgeyi ilk koloni edenler askeri birlikler ve onlarla birlikte gelen tüccar ve ustalardan oluşan Ortodoks nüfusu idi. Dolayısıyla askerler için bölgede basit çadırdan veya geçici olarak hafif malzemelerden yapılan gezici kiliseler yaygındı. Gezici kiliseler ve bu kiliselerde görev yapan kadrolu papazlar Türkistan ve Hazar ardı piyade birimlerinin hepsinde mevcuttu.²²⁵

General Mihail Çernyaev (1828-1898) Hokand hanlığına ait olan Çimkent kalesi 1864 Yılında Haziran'ında, Hokand hanlığının merkezi olan Taşkent şehrini de 1865 yılının

²²³ Çernavskiy, Obwi vzglyad na istoriyu Orenburgskoi eparhii, Orenburg 1899, s.15.

²²⁴ Yakovlev V. A, İz tserkovnoi zhizni Turkestana, Vernyi 1902, s. 5-7

²²⁵ Çernavskiy, Obwi vzglyad na istoriyu Orenburgskoi eparhii, Orenburg 1899, s.13.

Temmuz’unda ele geçirir. Ele geçirilen Çimkent ve Taşkent bölgeleri Türkistan olarak adlandırılıp bütün olarak da Orenburg vilayet yönetimine bağlanmıştır.²²⁶

11 Haziran 1867’de Çar II. Aleksandr’ın kararıyla Türkistan eyaleti kurulur ve Orenburg vilayeti yönetimindeki Türkistan bölgesi ve Batı Sibiryaya yönetimindeki Semireçye bölgesi Türkistan eyaletine (Türkistan general-gubernörlüğü) geçmiştir.²²⁷ Türkistan eyaletinin genel valisi olarak General Konstantin Kaufman (1818-1882) tayin edilmiş, Türkistan eyaleti Semireçye ve Sır Derya bölgesinden oluşmuştur.²²⁸ Aynı yılın 13 Temmuz’unda Çar’ın kararıyla bölgede Sibiryaya Kozak askeri biriminin 9 ve 10 alayından ‘Semireçye Kozak askeri birimi’ kurulmuştur.²²⁹ Semireçye Kozak askeri biriminin kurulmasıyla bölgede 15.000 civarında nüfusu olan 14 Kozak stanitsası kurulmuştur. Sır Derya ve Semireçye bölgesini kapsayan Türkistan eyaletinin ve Semireçye Kozak askeri biriminin kurulması, bölgede Ortodoks Hristiyan nüfusunun çoğalmasına neden olur. Gittikçe Slav nüfusunun artmasıyla prihodların da sayısı artıp, bu prihodlar bağlı olduğu Pisoposluk merkezlerinin uzaklığından dolayı idari yönetim açısından kendi piskoposluğunun kurulmasını gerektirmekteydi. Bu konu hakkında Kutsal Sinod Ober-prokuruoru Dmitri Tolstoy’un (1823-1889) adına Mayıs 1869 yılında Türkistan eyaletinin genel valisi General Kaufman müracat eder. Yönettiği eyalette yaşayan Ortodoks Hristiyanlarından ve bölgedeki kiliselerden kısa bir anlatım yapan Vali Kaufman, Türkistan’daki Hristiyan cemaatinin Orenburg ve Tomsk piskoposluklarına bağlı olması, bölgedeki ruhbanlığın sayısı ve durumunu kötü etkilemektedir. Türkistan eyaletinin kenarında Ortodoks inancı dünyanın en fanatik Müslümanlığıyla temasta bulunmaktadır. Devlet dinini ve onun değerlerini yani Türkistan’daki Hristiyan cemaatini zararı olmaz diye eksik bırakamayız. Bu cemaatin düzeninin olmaması İslam dünyasındaki bizim durumumuzun sağlamlığına kötü etkilemektedir. Hristiyan medeniyetinin Muhammedanlıktan (İslam dininden) üstünlüğünü gerçeklerle ispatlamak için, her şeyden önce dinimizin isteklerine bağlı olduğumuzu tam ve bütün olarak gösterip, fakir küçük kilise ve ibadet evleriyle, rahip sayısının yetersizliği ve ibadet zamanındaki sefil durumla kanıklanmamamız gerek. Bölgedeki kiliselerin bakımsızlığı, fakirliği ve ibadet zamanında Kilisenin gerektirdiği

²²⁶ PSZ RĬ, ikinci baskı, cilt 40, 1865, N 42372, s. 876.

²²⁷ PSZ RĬ, ikinci baskı, cilt 42, 1867, N 44831, s. 1150-1151.

²²⁸ Türkistan eyaleti haritası.Ek. 12.

²²⁹ PSZ RĬ, ikinci baskı, cilt 42, 1867, N 44845, s. 1164.

kurallara ciddiyetsizliğin olması, anavatanıyla organik bağlarını sadece inançla desteklemekte olan Ruslara camileri olan ve dinlerinin gerektirdiği şartları tamamıyla yerine getiren Müslümanları da kötü etkilemektedir' diye izah etmektedir. Durumu uzun ve açık bir şekilde izah edip bu konunun ideolojik tarafının önemini vurgulayan Vali Kaufman, 'Anlattıklarımın temelinde, yönetimimde bulunan bölgede, dini yönetim için iki farklı piskoposluk yönetiminde olma yerine, diğer yönetim bölgelerindeki gibi ayrı Piskoposluk kurulmasına Efendimiz sizden yardımınızı açık gönülle ve onurla istemekteyim. Müslümanlar ve Paganistlerin yaşadığı sınır bölgede Piskoposluğun açılması sadece göç eden Ruslara değil yerli halkı da olumlu etkileyecektir' diye açıklamıştır.²³⁰ Kurulacak Piskoposluğun merkezi hakkında Kaufman şöyle devam eder: 'Piskopos katedralinin yeri ilk zamanda, Türkistan bölgesinin Müslümanlar merkezi olan Taşkent şehri istisna olarak, Semireçensk bölgesinin merkezi Vernyi şehrini düşünüyorum. Bu şehir Piskopos katedralinin sürekli yeri için her şartlarıyla uygundur. Şehir Rus yerleşkelerinin ortasında yer almaktadır. Dolayısıyla şehirdeki hayat Çarlığın diğer şehirlerindeki hayattan farkı yoktur ve halk tarafından sevinçle karşılanacaktır.'²³¹

General Kaufman piskoposluk merkezi için Taşkent'te fanatik Müslüman nüfusunun çok yaşaması ve bölgenin Çarlık himayesine girdiğine çok zaman geçmemesinden dolayı tercih etmemiştir. Türkistan bölgesinin idari merkezi ve aynı zamanda Piskoposluk merkezinin Taşkent'te olması, yerli halk arasında farklı düşüncelere ve çatışmalara yol açabilir ve bölgede Rus hükümetinin siyasetine zarar getirebilirdi. Çarlık hükümeti bu bölgede yerli halkın inanç hayatına, İslam kurumlarına ve halkın örf-âdet ve geleneklerine uzun süre karışmaz. Bu şartlarda Rus hükümeti ve resmi Ortodoks kilisesi, bölgede aktif bir şekilde misyonerlik faaliyet gerçekleştirmez.

General Kaufman'ın müracaatı merkez idari hükümetinin incelemesinde iken Vernyi şehrinde piskoposluk katedralinin inşası başlatılmaktaydı. Bu konuya genel vali Kufman aktif bir şekilde katılmaktaydı.

²³⁰ Yakovlev, s. 9-11.

²³¹ Yakovlev, s. 11.

4 Mayıs 1871’de Çar II. Aleksandr Türkistan eyaletinde ayrı piskoposluk²³² kurulması kararını vermiş ve aynı yılın 17 Haziran’ında Kutsal Sinod Çarın kararını onaylamıştır. Kararda:

1 Türkistan eyaletinde Piskoposluk yönetimi 1 Ocak 1872’den itibaren faaliyete geçmesini.

2 1872 yılından itibaren Türkistan piskoposluğu ve Katedral bakımına yıllık 6 500 ruble, Türkistan piskoposluk yönetimine 3 000 ruble Kutsal Sinod giderleri olarak eklenmesini ve ilk aşamada Türkistan Piskoposluğunun piskopos evi, Katedral ve Piskoposluk yönetiminin donanımı için tek seferlik 10.000 ruble ayrılması belirtilmiştir.²³³

Kutsal Sinod Ober-prokuroru D.Tolstoy Türkistan eyaletinin genel valisi K.Kaufman’a 12 Kasım 1871’de yönettiği bölgede yeni kurulan Piskoposluğa, Hersonsk piskoposluğunun Novomirgorodskiyi vikariyatının piskoposu Sofoniya’nın (1799-1877)²³⁴ tayin edildiğini, kendisine ve ondan sonra tayin edilen piskoposlara Türkistan ve Taşkent piskoposu olarak isimlendirileceğini belirtmiştir.²³⁵ Bu yeni kurulan piskoposluğun özelliği Piskopos merkezi Semireçye bölgesi Vernyi şehrinde olmasına rağmen, piskopos Türkistan ve Taşkent piskoposu olarak adlandırılmasındaydı.

Türkistan eyaletine ait piskoposluğunun açılışıyla bu bölgede aktif bir şekilde Ortodoks prihodları ve dini yapılar açılmaya başlayıp ilk zamanda bu yapılar Semireçye bölgesinde çoğalır. Bu yapıların özellikle Semireçye bölgesinde açılmaya başlamasının sebebi bölgede İslam dini etkisinin az olması ve Sır Derya bölgesine göre Slav nüfusu sayısının çok olmasıydı. Türkistan piskoposluğu sınırları 1880 yılına kadar eyalet sınırlarıyla aynı olup eyalet sınırlarının değişmesiyle piskoposluk sınırları da değişiyordu. Bu bölgede Ortodoks prihod sayısının çoğalmasına askerlerin gittikçe Türkistan bölgesinin iç kısımlarına ilerlemesi, Ortodoks nüfusunun doğal olarak çoğalması ve Türkistan eyaletindeki bölgelerin köylülerle kolonileştirilmesi. Rus köylüler tarafından ilk olarak Semireçensk bölgesi kolonileştirilmesi sebep olmuştur.

²³² Bknz. Türkistan piskoposluğunun idari bölge sınırları. Ek. 22.

²³³ PSZ Rİ, ikinci baskı, cilt 46, 1871, N 49558, s. 433.

²³⁴ Bkz. Sofoniya Sokolskyi resmi.

²³⁵ SGA RK, Dosya 6461, Fon kodu: 1, s. 1.

Bölgenin Rus köylülerle kolonileştirilmesini ve onların düzenli bir şekilde yerleşmesinin başlatıcısı Semireçensk bölgesinin ilk asker valisi Gerasim Kolpakovskiy (1819-1896) olmuştur. 1868 yılından itibaren Semireçensk bölgesi yönetimine, bölgenin neresine ve hangi şartlarda Rus köylü göçmenleri yerleştirilebileceği hakkında bilgi toplamayı teklif etmiştir. Toplanan bilgilere göre bölgede 1375 aile için 36 köylü yerleşkesi kurulabileceği belirlenmiştir.²³⁶ Böylece Semireçye bölgesinin Rus köylüler tarafından kolonileştirilmesi başlatılmıştır. 1882 yılının başlarında Semireçye bölgesinde 1718 Rus köylü ailesi için 36 yerleşke kurulmuştur. XIX. Yüzyılın sonlarına doğru Türkistan piskoposluğunda 37 köy prihodları açılmış, onun 17'si Semireçensk bölgesinde, 15' i Sır Derya bölgesinde, 3'ü Semerkant bölgesinde ve 2'si Fergana bölgesinde olmuştur. 1900'lerin başlarında Türkistan piskoposluğunda Rus yerleşkesinin sayısı 120'ye ulaşmış, Ortodoks nüfusuda yaklaşık 70.000 olmuştur.²³⁷

Türkistan piskoposluğunun şehir prihodlarına gelirse XIX. Yüzyılın sonuna kadar onların sayısı az olmuştur. İlk şehir prihodları 1884 yılında Verniyi'da, 1885 yılında Carkent'te ve 1893 yılında Taşkent ve Buhara'da açılmıştır.²³⁸ 1900'lerin başlarında Türkistan eyaletinde 69 prihod olmuştur. Bu prihodlar: Verniyi, Pişpek (şimdiki Bişkek), Kopalsk, Sarkanski Taşkent, Evlia Ata, Semerkand ve Zakaspisk blagoçin bölgelerine bölünmüştür.²³⁹

Siyasi nedenlerden dolayı Türkistan piskoposları yönettiği bölgeyi beş senede bir ziyaret etmiş ve Taşkent'te uzun süre daire tutmaya hakları olmamıştır.²⁴⁰

18 Mayıs 1882'de Çar III. Aleksandr kararıyla Step eyaleti kurulup, Batı Sibirya eyaletinden Akmolinsk, Semipalatinsk bölgeleri ve Türkistan eyaletinden Semireçensk bölgesi Step eyaletine geçmiştir.²⁴¹

1895'ler itibariyle Semireçensk bölgesinin Step eyaletine dâhil edilmesi Türkistan piskoposluğu merkezinin Verniyi şehrinden Taşkent şehrine değiştirilmesi konusunu gündeme getirir. 29 Ocak 1897'de bu konu hakkında piskopos Nikon (1831-1897)

²³⁶ Yakovlev, s. 15-16.

²³⁷ A.g.e, s. 21.

²³⁸ A.g.e, s. 25.

²³⁹ A.g.e, s. 27.

²⁴⁰ Çernavskiy, Obşî vzglyad na istoriyu Orenburgskoi eparhii, Orenburg 1899, s. 17.

²⁴¹ PSZ Rİ, üçüncü baskı, cilt 2, 1882, N 886, s. 211-212.

Kutsal Sinod' a müracaat eder. 26 Nisan'da Kutsal Sinod Taşkent şehrinde piskoposluk binalarının inşasının maliyetini ve bu maliyetleri karşılamak için hangi yerel araçların olduğu hakkında bilgi toplamasını; Türkistan ve Step eyaletlerinin yöneticilerinin Piskoposluk merkezinin taşınması konusundaki görüşlerini merkez dini idaresine sunmasını; Taşkent idari yönetiminin inşa için ayırdığı arsayı kabul edip pekiştirmesini emreder.²⁴² Sinod emirinden 20 gün sonra Türkistan piskoposu Nikon hastalıktan vefat eder. Bu görev piskopos Nikon'un yerine tayin edilen piskopos Arkadyi'in (1851-1913) üzerine kalır. Piskopos Arkadyi piskoposluk görevine başlayınca piskoposluk yönetim kurulu Sinod emri üzerine detaylı inceleme yapar. Bu arada Türkistan piskoposluğu merkezinin Vernyi'dan Taşkent'e değişme söylentileri Vernyi şehrindeki Ortodoks nüfusu arasında yayılır ve onları telaşlandırmaya başlar. Vernyi şehrinin Ortodoks nüfusu, 25 senelik süre içinde Türkistan piskoposuyla yakın temasta olmaya, kilise hizmetleri ve rahip faaliyetlerine alışmışlar ve işte bunların hepsini kaybetmeden korkmaktaydılar.²⁴³ Bu korku ve heyecan sonucunda Vernyi şehir konseyi Step eyaleti genel valisi aracılığıyla, piskoposluk merkezinin aynı yerde kalması için Kutsal Sinod'a müracaat etmişlerdir. Bu konuda Kutsal Sinod adına yapılan müracaat şu şekildeydi: 'Türkistan eyaleti bünyesinde olan Semireçensk bölgesinin Step eyaletine geçmesi, Türkistan eyaletinde dönemindeki yapısı Step eyaletine geçtikten sonra da değişmeden aynı kaldı ve Türkistan piskoposluğunu hiç etkilemedi. Vernyi şehrinin Ortodoks nüfus sayısı piskoposluğunun açıldığı zamanda ve şimdi de Türkistan piskoposluğunda ilk sırada yer almaktadır. Türkistan piskoposluğunda yaşayan toplam 150.000 Ortodoks nüfusunun 90.000 Semireçensk bölgesinde kalan 60.000' de Sır Derya bölgesinde yaşamaktadır. Sır Derya bölgesindeki bu 60.000 Ortodoks nüfusunun çoğunluğu bölgede yaşayan nüfustan değil, sürekli değişen zorunlu görevini yapan askerlerden oluşmakta ve bölgenin piskoposa ihtiyaçları yoktur. Gelecekte Semireçensk bölgesinde Ortodoks nüfusu çoğalacaktır. Dolayısıyla Vernyi şehri Türkistan piskoposluğunun kenarında değil, en çok Ortodoks nüfusunun yaşadığı bölgede yer almaktadır. Eğer piskoposluk merkezi Vernyi'den Taşkent'e geçerse, o zaman ana bölgesi olan Semireçye'den uzaklaşacaktır.'²⁴⁴

²⁴² Yakovlev, s. 29-30.

²⁴³ Yakovlev, s. 30.

²⁴⁴ a.g.e, s. 30-32.

Kutsal Sinod, şehir konseyinin bu müracaatını aldıktan sonra elindeki verileri birlikte incelemek için Türkistan piskoposluk yönetimine havale eder. Bu arada Vernyi şehir konseyi Türkistan piskoposluğu katedralinin Vernyi’de kalacağını ümit edip 1898 yılında şehirden karşılıksız piskoposluk yönetiminin kullanımına birkaç bina ve piskopos bağ evi için Aladağ’ın eteğinden büyük arsa temin eder.

1897 Yılıının Aralığında ve 1898 yılının Şubatında Step eyaleti ve Türkistan eyaleti yöneticilerinin bu konu hakkında görüşleri de gelir. Türkistan eyaletinin genel valisi görevini geçici olarak yapan General Nikolay Korolkov (1837-1906) Piskopos katedralinin Vernyi’den Taşkent’e taşınmasına muvafakatken, Step eyaletinin valisi Maksim Taube (1826-1910), Vernyi şehir konseyinin görüşlerine katıldığını ve piskoposluk katedralinin Vernyi’de kalması görüşünü bildirdi. Aynı zamanda piskopos katedralinin Taşkent’e taşınması durumunda yerli sermayeden desteklenmeyecekleri belli olur.²⁴⁵ Bu konu hakkında gereken veriler toplanırken başka bir konu ortaya çıkar. Yani 26 Aralık 1897’de Çar II. Nikolay (1868-1918) tarafından Zakaspisk (Hazarardı) ve Semireçensk bölgelerinin Türkistan eyaletine dâhil edilmesi kararı alınır.²⁴⁶ Adı geçen bölgelerin eyalete tamamen geçmesi beklenirken 1898 yılının Temmuz’unda Türkistan eyaletinin genel valisi General Sergey Duhovskiy (1838-1901), Türkistan piskoposu Arkadyi’e (1851-1913) ‘Türkistan eyaletine Semireçensk ve Zakaspiisk bölgelerinin geçmesiyle eyalet sınırları çok genişleyeceğini açıklar. Bu nedenden dolayı, eyalette bir piskoposluk yerine iki piskoposluk olması gerekliliğini, bir piskoposluk merkezinin Taşkent şehrinde yer alması’ düşüncesini Kutsal Sinoda sunmasını istemiştir.²⁴⁷

Bu düşünce hemen Kutsal Sinod’a sunulur. Eğer bu düşünce Sinod tarafından olumlu karşılandığı durumda, piskoposluk merkezinin Vernyi’den Taşkent’e taşınma konusu da kökünden değişecekti. Ancak eyalette iki piskoposluk kurulma projesi hızlı bir şekilde Kutsal Sinod tarafından onaylanmayınca 1899 yılında Türkistan piskoposluk yönetimi tarafından, piskoposluk merkezinin Taşkent’e taşınma konusunu tekrardan detaylı bir şekilde incelenmeye alındı. Bu konu hakkında toplanan veriler her bakımdan titiz bir şekilde incelenip, piskoposluk merkezinin Taşkent’e taşınması gerektiği ve Vernyi’deki

²⁴⁵ a.g.e, s. 33.

²⁴⁶ PSZ RĬ, üçüncü baskı, cilt 17, 1897, N 14818, s. 711.

²⁴⁷ Yakovlev, s. 34.

piskopos binalarının boşta kalmaması ve Semireçye bölgesindeki Ortodoks Hristiyan cemaatini kanaatlandırma amacıyla Vernyi’da Türkistan piskoposluğunun *Vikariyatı* açılması kararı alınmıştır. 1900 Yılı’nın Haziran’ında bu karar onaylanması için Kutsal Sinod’a sunulmuştur.²⁴⁸

1900 yılının Mart’ında Türkistan piskoposluğu ruhbanlarının ve kiliselerin çoğu askeri ve deniz papazlığı yönetimine verilmiştir. Bu durum Türkistan piskoposluğu merkezinin Vernyi’den Taşkent’e taşınmasının ertelenmesine sebep olmuştur. Sonuçta Türkistan piskoposluğu kiliselerle beraber en iyi ruhban sınıfını da kaybetmiştir. Bölgenin yoğun bir şekilde koloni edilme şartlarında kiliseler yetersiz olup yoğun bir şekilde artan Ortodoks nüfusunun dini ihtiyaçları hızlı yapılan mabetlerde veya ibadet yapılması için ayarlanan okul binalarında giderilmiştir. Bölgenin ruhbanlarının belirttiği gibi, zengin kiliseler ve şehir *prihodları* askeri papazlık yönetimine geçip, piskoposluk yönetiminde düzeni olmayan fakir kiliseler ve *prihodlar* kalmıştır.²⁴⁹

1902-1906 yılları arasında Türkistan piskoposu görevini yapan Paysii (1837-1808), Semireçensk bölgesinin Ortodoks nüfusu ve Vernyi şehir konseyinin görüşlerini destekleyerek piskoposluk merkezinin Vernyi’de kalmasını savunmasıyla bu konu bir müddete kadar kapanmıştır. 1900’lerin başlarında Çarlık Rusya’nın Türkistan eyaletini koloni etmesi güçlenmeye başlamıştı. Eyaletin tüm bölgelerinde Ortodoks nüfusu yerleşen köyler ve yerleşkeler mevcuttu. 1905 Yılında Taşkent demir yolunun açılması bölgenin ekonomik, toplumsal ve siyasal tarafını etkilemiştir. Taşkent sadece büyük şehir olmayıp tüm Türkistan eyaleti, yönetilen merkeze dönmüştür. Çarlık hükümeti Taşkent şehrinin coğrafik konumu açısından önemliliğini hesaplayarak eyaletin yönetim idarelerini buraya yerleştirip ancak eyaletteki Ortodoks nüfusunun dini hayatı Semireçensk bölgesinin merkezi Vernyi şehrinden yönetilmesi kanaatindeydi. 1910 yıllarından itibaren Türkistan piskoposluğu merkezinin Taşkent’e taşınması konusu tekrardan gündeme gelir. Bu konu birçok idarede ve farklı mercilerde özellikle dini makamlarda sık sık görüşülmeye başlar. Bu konu 23 Kasım 1911’ de Taşkent’te gerçekleşen, bölgenin yöneticilerinin ve din adamlarının katıldığı Ortodoks kilisesinin olağanüstü toplantısında asıl konu olmaya başlar. Toplantıda özellikle Taşkent’te farklı idarelerden: Piskoposluk, Askeri idare, Halk eğitimi bakanlığı ve hapis idaresi

²⁴⁸ a.g.e, s. 35.

²⁴⁹ SGA RK, Dosya 93, Fon kodu: 174, s. 1.

ruhbanlarından oluştuğu ve bunlar aynı Ortodoks kilisesinin şartlarını yerine getirmesine rağmen, merkez şehirde bunların hepsini bir araya toplayıp yönetecek, kilise hayatını canlandıracak ve bölgede mevcut olan akımlara karşı çalışacak piskoposun olmadığı belirtilir.²⁵⁰ Bundan sonra, Ortodoks Hristiyanlığın temsilcileri, bölgedeki dini akımların ve güçlü Müslümanlığın Ortodoks nüfusuna tehlikeli olduğunu açıklayarak piskoposluk merkezinin Vernyi'dan Taşkent'e en kısa zamanda taşınmasını savunmaktaydılar. Onlar Kutsal Sinod'a müracaatında şu şekilde açıklama yaparlar: 'Biz 30 yıldır Müslümanlığın baskısını dizginlemekteyiz, prihodlar ve okullar açtık, kiliseler kurduk, imkânımız olduğu kadar dini akımlara karşı çalıştık. Fakat bölgenin koloni edilmesinin hızlı gelişmesi ve demir yolunun yapılmasıyla önceki huzurlu ve sakin Türkistan hayatı değişti. Artık biz güçsüzüz, eğer böyle farklı idarelere bağlı prihod faaliyetleri daha iki sene devam edecekse on misyoner çalışsa bile durumu düzeltmeyeceğimiz kayıplara rastlayacağımızı hissediyoruz.'²⁵¹

Ancak bu telaşlar Kutsal Sinod tarafından yine yanıtsız kalmıştır. Uzun yıllara uzayan Türkistan piskoposluğu merkezinin Vernyi'den Taşkent'e taşınma konusu Ekim 1917 de gerçekleşen Rus devriminden önce Türkistan piskoposluğunun son piskoposu İnokentyi (1868-1937) döneminde gerçekleşmiştir. Piskopos İnokentyi emriyle Türkistan piskoposluğunun bağımsız iki piskoposluğa, yani merkezi Taşkent'te olan Türkistan piskoposluğuna ve merkezi Vernyi'de olan Semireçensk piskoposluğuna bölünmesi için Kutsal Sinod'a tekrardan müracaat hazırlanmıştır. Piskopos İnokentyi bu projeyi Kutsal Sinod'a sunmadan önce Türkistan eyaletinin genel valisi General Aleksey Kuropatkin'e (1848-1925) sunmuştur. Vali, Vernyi şehrinde piskoposluk yerine, Türkistan piskoposluğunun vikariyatı kurulması şartıyla piskoposun projesini desteklemiştir.²⁵²

18 Kasım 1916'da Piskopos İnokentyi'in hazırladığı proje Kutsal Sinod'ta Yeni Piskoposluklar Kurma Komisyonunda görüşülmüştür. Komisyon görüşmesi şu sonuçlara varmıştır:

²⁵⁰ SGA RU, Dosya 32, fon kodu, 182, s. 9.

²⁵¹ SGA RU, Dosya 32, Fon kodu: 182, s. 10.

²⁵² SGA RU, Dosya 604, Fon kodu: 1, s. 8.

Türkistan piskoposluğu bağımsız iki piskoposluğa bölünme müracaatı yasaya uygun şartlarla açılsın. Bu iki piskoposluk: 1 Ocak 1915 yılından itibaren sadece Semireçensk bölgesini kapsayan, merkezi Vernyi’da bulunan ve piskoposu Semireçensk ve Vernyi piskoposu unvanını taşıyan bağımsız Semireçensk piskoposluğundan oluşsun;

Sır Derya, Semerkand, Fergana ve Zakaspiisk bölgelerini kapsayan, merkezi Taşkent’te bulunan ve piskoposu Türkistan ve Taşkent piskoposu unvanını taşıyan Türkistan piskoposluğundan oluşsun.²⁵³ Ancak Kutsal Sinod’un bu kararı yasal olarak Çar tarafından kararlaştırılması gerekmektedir.

Kutsal Sinod, Türkistan piskoposluğunun bağımsız iki piskoposluğa bölünmesini onaylamasıyla beraber, Kutsal Sinod tarafından maddi destek beklememesini, dolayısıyla bu organizasyonlar zorluklarla karşılaşabileceğini belirtmiştir. Bu sebepten dolayı aynı Kasım ayı içinde Kutsal Sinod Ober-prokuroru Nikolay Rayev (1856-1919) genel Vali Kuropatkin’e piskoposluğun bölünmesini kolaylaştırmak için bölgede hangi araç ve sermaye ile desteklenebileceği konusunun incelenmesini rica etmiştir.²⁵⁴

Sonuçta bu konu, 16 Aralık 1916’de Çar II. Nikolay tarafından kararlaştırılmıştır. Türkistan piskoposu merkezi Taşkent’e taşınması 1917 yılının şubat ayında gerçekleştirilmiştir. Piskopos merkezinin Taşkent’e taşındığı zaman piskopos katedrali inşası ilk aşamadaydı ve sermaye eksikliğini cemaatin ve hamilerin bağışı da dolduramamıştır. 1917 Yılında Ekim ayında gerçekleşen devrim sonucunda da bu işler tamamen durdurulmuştur.²⁵⁵

Böylece resmi Rus Ortodoks Kilisesinin güney-doğu Kazakistan’da organize edilmesi ve bölgesel yapılanmasının gelişmesi 1850’lerden 1900’lerin başlarına denk gelmektedir. Kazakistan’ın güney-doğu bölgesinde Ortodoks kilisesinin teşkilatlanması ilk zamanlarda Orenburg ve Tomsk piskoposlukları bünyesinde olmasına rağmen Türkistan piskoposluğunun kurulmasına ve gelişmesine bağlı olmuştur. Ortodoks Hristiyanlığın bu bölgede yayılması, kademeli olarak önce step bölgesinin, sonra Türkistan bölgesinin iskân edilmesiyle gelişmiş ve Ortodoks prihodların kurulması da bölgenin koloni edilmesiyle beraber yürümüştür. Bölgeyi ilk koloni edenler askeri

²⁵³ SGA RU, Dosya 604, Fon kodu: 1, s. 9.

²⁵⁴ SGA RU, Dosya 604, Fon kodu: 1, s. 10.

²⁵⁵ Pravitelstvennyi vestnik, 1917, N 277, s. 1.

birlikler oluşturmuş ve ilk Ortodoks Hristiyan müntesipleri askerlerden oluşmuştur. Sonraki dönemlerde bölgede Ortodoks Hristiyan *prihodların* artmasına askerlerin iç bölgelere ilerlemesi, doğal olarak Ortodoks nüfusunun artması ve Türkistan bölgesinin köylüler tarafından koloni edilmesi sebep olmuştur. Uzun yıllara uzayan Türkistan piskoposluğu merkezinin Vernyi'den Taşkent'e taşınması konusu devrimden önceki son piskopos İnokentyi zamanında gerçekleşmiştir. Bu bölgede de Orenburg ve Omsk piskoposluklarındaki gibi Vikariyat kurulması söz konusu olmuştur. Piskoposluk merkezinin Taşkent'e taşınması ancak 1917 yılının şubat ayında gerçekleşebilmiştir.

Genel olarak Kazakistan'da yaşamakta olan Kazak Cüzlerinin topraklarında Rus Ortodoks kilisesinin yayılmasında ve güçlenmesinde geçici, bölgesel, içerikli ve nitelikli özellikler taşımaktaydı. Bununla birlikte objektif ve sübjektif etkenlerin geliştirdiği ortak bir süreçte yer almaktaydı.

Kazakistan topraklarının Rus Çarlığı egemenliğine dâhil edilişiyle, Üç Cüzün yaşadığı bölgelerin temelinde üç büyük idari-bölgesel birimler gelişmiş ve bununla beraber Kazakistan topraklarında bu idari-bölgesel birimler, temelinde Rus Ortodoks Hristiyanlığı yayılmaya ve gelişmeye başlamıştır. Böylece bu idari-bölgesel birimlere bağlı olarak Kazakistan'da Orenburg, Omsk (Tobolsk ve Tomsk) ve Türkistan piskoposlukları kurulur ve gelişmeye çalışır. Dolayısıyla Kazakistan'da Rus Ortodoks kilisesinin idari-bölgesel yönetiminin gelişme süreci Rus Çarlığının Orta Asya politikası çerçevesinde gerçekleşmekteydi.

III. BÖLÜM

Rus Ortodoks Kilisesinin Kazakistan’da Yürüttüğü Misyonerlik Faaliyetleri

3.1. Rus Ortodoks Kilisesinin Kazak Steplerinin Kuzeyinde Misyonerlik Faaliyetini Yürütme Çabaları

Rus Ortodoks Kilisesi tarihinin ilk döneminde, Ortodoks Hristiyan misyonerliği düzenli bir şekilde özel misyon ve misyonerler tarafından faaliyet yapılmayıp kendiliğinden rahip veya keşişler tarafından gerçekleştirilmekteydi. Rus olmayan ve Hristiyan olmayanlara Çarlık sınırlarının uzaklarında kurulan Skitler veya manastırlardaki keşişler tarafından herhangi bir misyonu hedeflemeksizin Hristiyan propagandasını yürüttükleri bilinmektedir. Rus Çarlığında keşiş görevi bir nevi devlet memuru gibiydi. Çarlık Rusya’nın yeni edindiği topraklara keşişlerin yerleşmesi ve o bölgede bulunması bile özel bir faaliyet yapmaksızın Rus hükümetinin varlığını sağlamışlardır. Ancak Hristiyan propagandasını yürütmek isteyen keşişler zor durumdaydı. Misyonerlik teşkilatlarının ve misyonerlik metotlarının mevcut olmadığından, yerli halkın dilini, dinini ve yaşam tarzını bilmeyen keşişler için herhangi bir ön hazırlık yapmak mümkün değildi. Propaganda yürüten keşişler ancak Hristiyan dininin dış görünüşünü öğretebilmekteydi. Gayri Hristiyanlar için Hristiyan dini algısı bilinçli olmaktan ziyade taklit edilmekteydi.

Çarlık Rusya’yı yöneten II. Katerina döneminden (1762-1796) I. Aleksandr dönemine (1801-1825) kadar devam eden dini hoşgörü politikasının ilan edilmesiyle, Ortodoks misyonerlik faaliyetleri hükümet tarafından feshedilip, yeni vaftiz edilenlere yönelik sağlanan kolaylıklar iptal edilmişti. Bununla beraber Rus olmayanların dilini bilen Misyoner kadrolarının yetersizliği ve misyonerlik faaliyetlerinde kilise görevlilerinin isteksiz davranışları, misyonerler ve kilise görevlileri aralarında yer alan sürekli çatışmaları, Çarlık topraklarında vuku bulan Rus Ortodoks Kilisesi misyonerlik faaliyetinin zayıf olmasına ve duraksamasına neden olmaktaydı. Çarlık Rusya, bu

dönemlerde yukarıda izah ettiğimiz gibi Sibirya bölgesi ve Kazak Steplerini kendi sınırlarına dâhil edip, bu bölgeyi kolonileştirmek için Kazak halkını Müslümanlaştırma çabasındaydı.

Zamanla bu çizgi, Rus Çarlığı politikasında çelişki yaratmaya başlar ve Rus Çarlığı topraklarının büyümesiyle, resmi laik ve dini iktidarlar Rus Ortodoks kilisesinin misyonerlik faaliyetlerine önem vermeye başlar. Hristiyan olmayanları Hristiyanlaştırmak, Ortodoks Piskoposlukları için önemli bir görev olmuştur. Rus Çarlığı sınırlarının genişlemesiyle, ülkede etnik ve dini çeşitlilikte oluşmaya başlar ve Hristiyanlaştırmak sadece dini işlev olmayıp, Ruslaştırma politikasının bileşen bir parçası haline gelir. Böylece 1800'lerden itibaren Rus Ortodoks Kilisesi, Çarlık hükümeti sisteminin yapısına geçer ve Rus Ortodoks misyonerlik faaliyetlerinin yeni çağı başlamaktadır.

1800 lerde merkezi ruhani idare, Çarlık topraklarında yaşayan Rus olmayan halklara ve bununla birlikte Batı Sibirya'da yaşayan halklara yönelik adımlar atmaya başlamaktaydı. 16 Temmuz 1800 de bu bağlamda Kutsal Sinod inoveretslerin (Hristiyan olmayanların) Hristiyan İncasına Geçmeleri' hakkında fermanının çıkmasıyla, Rus olmayanların oturduğu yerlerde yerlilerin dilini bilen rahiplerin atanması talimatı verilmiştir.²⁵⁶

Rus Çarlığında oluşan yeni siyasi-ekonomik ve sosyo-kültürel şartlar, Çarlık devletinden ve Rus Ortodoks Kilisesinden misyonerlik faaliyetlerin organize edilmesi için yeni yaklaşımlar ister. Gayri Rus nüfusunun arasında Ortodoksluğun güçlenmesi için daha etkili yöntem ve metotlar geliştirilmesini talep eder. Böylece 1825'ten itibaren Rus Çarlığında Rus Ortodoks Kilisesi misyonerlik faaliyetlerinin yeniden kalkınması başlayıp, 1917 yılına kadar süren süreçte Ortodoks misyonerliğinin gelişmesine temel atar. Dolayısıyla Kazakistan'ın Çarlık dönemindeki tarihinde, resmi Rus Ortodoks Kilisesinin önemli yapılarından biri olan misyonerlik faaliyetlerinin büyük kısmı bu dönemde gerçekleşir. Ancak Hristiyanlık propagandası az bir sonuç elde etmesine rağmen, Kazaklar arasından misyonerlik faaliyeti Rus Ortodoks kilisesinin büyük bir parçası sayılmaktaydı.

²⁵⁶ PSZ Rİ T. XXVI. № 19455.

Bu tarihlerde Mihayil Speranskyi'nin (1872-1839) gerçekleştirdiği reform sonucunda misyonerlik faaliyeti devlet çıkarlarından sayılıp, Çarlık politikasındaki yeri yasal bir şekilde belirtildi. Speranskyi reformunun temelinde, Çarlık topraklarında yaşayan Rus olmayan halkları Rus medeniyetini algılaması ideolojisi yatmaktaydı.

Bunun yanı sıra Çar I. Nikolay'ın (1796-1855) yönettiği ilk dönemlerde, devletin iç politikasında, Çarlık topraklarında yaşayan gayri Rus halkları Ruslaştırma ve onları Ortodoks Hristiyanlığı altında tutma politikası belirlenir. Bu politikanın başlamasıyla Müslümanlar ve geleneksel din mensupları arasında Ortodoks misyonerlik faaliyetinin gerçekleşmesi konusu gündeme gelir. Bu doğrultuda 24 Aralık 1828'de Kutsal Sinod, 1799 Yılında kaldırılmış olan misyonerlik faaliyetinin Batı Sibirya bölgesinde yaşayan gayri Hristiyan halklar arasında yeniden başlatılması için kararname çıkarmasının ardından, Sibirya piskoposluklarından, ait oldukları bölgede yaşayan gayri Rus halklarını Hristiyanlaştırmak amacıyla, misyonerlik faaliyetleri yürütülmesi konusunda görüşlerini istemiştir. Bu istek üzerine, 1825-1831 yılları arasında Tobolsk ve Sibirya piskoposu görevini yapan piskopos Evgenyi (1778-1871) proje sunar. Projede, Batı Sibirya bölgesinin kuzeyinde Ostyaklar (şimdiki Hantı halkı), Vogullar (şimdiki Mansı halkı) ve güneyinde ise Kazaklar, Kalmuklar, Teleutlar, Altay Aleutleri ve Çernovyi Tatarları arasında Müslümanlığa ve geleneksel inanca karşı, iki misyonerlik faaliyeti kurulmasını önerir. Çarlık, himayesine giren halkların Hristiyanlaşmasında, yeni edinen bölgelerin Çarlık topraklarına sağlam bir şekilde bütünleşmesini görmekteydi.

Piskopos Evgenyi'nin Müslümanlığa karşı misyonerlik projesi, Kutsal Sinod tarafından onaylanır ve Kazak stepinde misyoner görevini yapmak için genç başrahip Makaryi (Mihail Gluharev 1792-1847) gönüllü olur. 1 Eylül 1829'da başrahip Makaryi ve iki yardımcısı Tobolsk şehrine gönderilir. Yaklaşık bir sene Tobolsk şehrindeki rahiplerin evinde yaşayıp Tatar dilini öğrenir ve Kazak stepinde gerçekleştirecek olan Misyonerlik görevlerine hazırlık yapmaktaydılar.²⁵⁷

²⁵⁷ Başrahip Mihail Putinsev, "Kirgizskaya duhovnaya missiya", Tobolskie Eparhialniye Vedomosti (TEV), N 3, 1884, s. 50.

Bu dönemde farklı bölgelerden yılda birkaç düzine kişinin Hristiyanlığı kabul ettiği kaydedilmektedir. Bunların çoğunluğunu tüccarların esirlikten satın aldığı ve kendilerine çalışmakta olan Kazaklar idi.²⁵⁸

Akmolinsk bölgesi ve Semipalatinsk bölgesinin bir kısmı Tobolsk piskoposluğunun güneyine dahil idi. Kazak stepinde ilk gerçekleştirilmek istenen şey Müslümanlığa karşı misyonerlik faaliyetinin, Akmolinsk bölgesinin Kokçetav kazasında başlatılacağı düşünülmektedir.²⁵⁹ Misyonerlerin ilk zamanlarda misyon göreviyle beraber, gayri Hristiyanlarla birlikte Hristiyan çocuklarına eğitim verecekleri ve Hristiyan dini isteklerini gidermeleri için seyyar kilise temin edileceği kararlaştırılmaktaydı. Bununla beraber kararda, Misyonerlerin gayri Rusları Hristiyanlaştırmak için devlet tarafından gönderildiğini, özellikle göçebe Kazak halkına söylememeleri gerekliliği ve Kökçetav’a yakın yerleşkeler hariç, başka yerleşkelere izinsiz ayrılmamaları vurgulanmıştır.²⁶⁰ Fakat Kazaklar arasında misyonerliğin vilayet genel valisi izni olmadan başlatılamayacağından, 1830 yılının başlarında piskopos Evgenyi, Batı Sibiry vilayeti genel valisi General İvan Velyaminov’a (1771-1837) yürütülecek faaliyet ve aldığı kararlar hakkında bildiride bulunmuş ve bu faaliyete katkıda bulunmasını rica etmiştir. 3 Temmuz 1830’da genel Vali Velyaminov, Kökçetav’a misyonerlerin gönderilmesini reddetmiş ve misyonerlik faaliyetinin kesinlikle durdurulması cevabını vermiştir. Bunun sebebi olarak ta ‘Sibiry Kırgızları tüzüğüne’ atıfta bulunarak,²⁶¹ 1829 yılının başlarında Petersburg’a gelen Kazak temsilcilerinin istekleri arasında Rus hükümeti tarafından Kazak topraklarına camiler ve medreseler yapmalarını istemediklerini, Ahunlar ve atanmış mollaları göndermemelerini net bir şekilde rica ettiklerini ve bu istekleri de Rus hükümetinin kabul ettiğini dile getirmiştir. Dolayısıyla, Kazak halkının tepki göstereceğini endişe ederek, Kazaklar arasında misyonerlik faaliyetinin zamansız olduğu düşüncesini açıklamıştır.²⁶² 3 Ağustos 1830 da Tobolsk piskoposluk dini konseyi, başrahip Makaryi ve iki yardımcısını, yerleşke ve göçebe hayat sürdüren gayri Rusları Hristiyanlaştırmak amacıyla Tomsk²⁶³ bölgesi, Biisk kazasına göndermeyi

²⁵⁸ GATO, Dosya 1119, Fon kodu: 156. s. 6.

²⁵⁹ Mihail Putinsev, “Kırgizskaya duhovnaya missiya”, *Tobolskie Eparhialniye Vedomosti* (TEV), N 3, 1884, s. 50.

²⁶⁰ Gosudarstvennyi Arhiv Omskoi Oblasti (GAOmO), Dosya 953, Fon kodu: 3, s. 1.

²⁶¹ GAOmO, Dosya 953, Fon kodu: 3, s. 3.

²⁶² Putinsev, *TEV*, 1884, N 3, s. 51.

²⁶³ 1834’te Tobolsk piskoposluğu bünyesinde olan Tomsk bölgesi bağımsız Tomsk Piskoposluğu olarak ayrılmıştır.

kararlaştırır. Burada da misyonerlere kendilerini hükümetin gayri Rusları Hristiyanlaştırmak için gönderdiklerini gizli tutarak, onlarla kaynaşarak konuştukları dili, inanç ve örf-adetlerini öğrenmeleri vurgulanır.²⁶⁴

Bu küçük Biisk bölgesinde, birbirinden farklı uygarlıkları ve dünya görüşleri olan, çeşitli- Altay kabileleri, Kazak boyları, Kumandılar, Slav etnik grupları, Kalmuklar ve Teleütler gibi etnik halklar yaşamaktaydı. Böylece 1830 yılının Sonbaharında Batı Sibirya'nın Tomsk bölgesinde benzersiz etnik inançlarını sürdüren Altay halkları arasında başrahip Makaryi tarafından Rus Ortodoks Kilisesinin Altay misyonu faaliyete başlar.

Başrahip Makaryi ve iki yardımcısının, Tomsk bölgesinde yaşayan gayri Rus halkları arasında gerçekteştirdikleri misyonerlik faaliyet, aynı zamanda deneme amaçlıydı. Bölgede yaşayan başka etnik halkların çok çeşitli inançlarını göz önünde bulundurarak onların arasında misyonerlik faaliyeti sürdürmek ve Ortodoks kilisesinin egemenliğini sağlamak, başrahip Makaryi için büyük bir görev idi. Makaryi, Rus Ortodoks kilisesinin işlerine sadık, düzgün olarak tanınmasıyla beraber, özellikle vaftiz edilenlerin sayısına değil, gerçekte Hristiyanlığı kabul etmelerine emek sarf edenlerdendi. Batı Sibirya'da geçirdiği 13 yıl içerisinde Makaryi tarafından yaklaşık 1500 gayri Rus vaftiz edildiği bilinmektedir. Fakat bu özelliği Rus Çarlığı sınırlarında, sonraki tarihlerde gerçekteşen resmi Ortodoks kilisesinin diğer misyonerlik faaliyetleri taşımayacak ve Hristiyanlaştırmak için sürdürülen Ortodoks misyonerliği, Ruslaştırmaya yönelen sürece dönüşecektir.²⁶⁵

Batı Sibiryanın güneyine doğru Çarlık sınırlarının ilerlemesiyle ve o bölgelere Rus nüfusu da yerleşmekteydi. Bu nedenle 1837 de Batı Sibiryanın merkez idaresi Tobolsk'ten Omsk şehrine taşınmasıyla Akmolinsk ve Semipalatinsk bölgelerinde Müslümanlığa karşı misyonun açılması konusu kaldırılır ama bu konuda herhangi bir net karar ortaya çıkmaz. 1860'ların başlarında Kazaklar arasında 'Kırgız misyonerlik' faaliyetinin gerçekteşmesi meselesi tekrar gündeme gelir. Bu zamana kadar 30 senelik

²⁶⁴ GAOmO, Dosya 953, Fon kodu: 3, s. 9. 'Pravoslavnaya missionerstvo v Rossii', Altayskaya tserkovnaya missiya, S-Petersburg 1865, s. 51.

²⁶⁵ bkz. Ptohov P V, Arhimandrit Makaryi Gluharev osnovatel Altayskoi missii, Moskova 1899; Filimonov D, Materiyali dlya biografii osnovatelya Altayskoi missii arhimandrita Makariya, Moskova 1888.

varlığını sürdüren Altay misyonu, sınırlarını genişleterek Semipalatinsk bölgesindeki Kazak steplerine yakınlaşmıştı. Altay misyonu başkanlığını yapan başrahip Stefan Landışev (ö.t. 1883), Altay'a yakın kazalarda yaşayan Kazaklar arasında Hristiyanlık propagandasına izin verilmesi için Tomsk piskoposu Porfiry (1811-1865) aracılığıyla Batı Sibiryaya idaresine müracaat eder. Batı Sibiryaya genel valisi General Aleksandr Dyugamel (1801-1880) artık Kazakları Hristiyanlaştırmak için geç kaldıklarını, fakat İslam dininin pek yayılmadığı, Çernyi İrtiş nehrinde veya İssik Kul (şimdiki Issık Göl) civarında yaşayan Kırgızlar arasında misyonerlik faaliyeti sürdürebileceklerini teklif eder. Batı Sibiryaya valisinin olumsuz cevabı hakkında başrahip Mihail Putintsev (1843-1902) Altay misyonunun merkez yönetim tarafından onaylanmasına rağmen Vali General Dyugamel'in Katolik olduğundan, Katolik mensubu olan üst düzey yöneticilerinin misyon faaliyetlerine hep engel oldukları düşüncesinde olmuştur.²⁶⁶ Böylelikle Vali Velyaminov döneminde, Kazaklar arasında misyonerlik faaliyetinin gerçekleşmesinin zamanı değilken, Vali Dyugamel döneminde ise artık geç olduğu öne sürülmekteydi.

Ocak 1864'te Ekaterinburg şehrinden bir tüccar olan Stefan Pşenişnikov, Petersburg mitropoliti İsidor'a (1799-1892) yazdığı bir mektupta bölgede Kazaklar hakkında birtakım gözlemlerini ve isteklerini anlatır. Ona göre Kazaklar Müslüman olmakla birlikte pek fazla ibadetlerine düşkün değiller ve az da olsa aralarından Hristiyanlığa geçmek isteyenlerin bulunduğunu ama bunları vaftiz edecek bir kimsenin bulunmadığını, bunun için de Stepteki önemli ticaret merkezi olan Petropavlovsk şehrinde Müslümanlığa karşı misyonerlik faaliyetinin başlatılmasını ve Kazakların anlayacağı Tatar diline çevrilmiş kutsal kitapların iletilmesini önerir.²⁶⁷ Metropolit İsidor, durumu Tobolsk başpiskoposu Varlaam Uspenski'ye (1862-1872) iletir; bu konuda düşüncelerini ve Kazaklar arasında misyonerlik faaliyetinin yürütülmesi için araştırma yapılmasını ister. Bu istek üzerine Başpiskopos Varlaam, 30 Nisan 1864'te Omsk ve Petropavlovsk yerel din idaresinden Kazakların inançları ve yaşamları hakkında bilgi ister ve Sibiryaya Kazakları bölgesinin askeri valisinden de bu konu hakkında düşüncelerini sorar. Bununla beraber, Tobolsk dini konseyi, Batı Sibiryaya

²⁶⁶ Mihail Putinsev, "Kirgizskaya duhovnaya missiya", *Tobolskie Eparhialniye Vedomosti (TEV)*, 1884, N 3, s. 53.

²⁶⁷ Tobolski Filial Gosudarstvennogo Arhiva Tomskoi Oblasti (TF GATO), Dosya: 361, Fon kodu: 156, s. 3-5.

valisine Kazakların dini durumu hakkında bilgi toplamalarına yardımcı olması için müracaatta bulunur. Aynı zamanda onların Hristiyanlaştırılması için misyonunun yürütülmesinin uygunluğu hakkında görüşlerini ister. Batı Sibirya valisi, bu konu üzerine gerekli bilgi toplaması için Sibirya Kırgızlar (Kazaklar) bölgesinin askeri valisi Fyodr Panov'a (1804-1870) talimat verir ve toplanan bilginin sonucuna göre fikrini ister. Petropavlovsk yerel dini idaresi, Başpiskopos Varlaam'ın Kazaklar hakkında istediği bilgileri temin ederek, misyonerlik faaliyeti için özellikle Akmolinsk ve Karkaralinsk şehirlerinde büyük bir engel olmadığı görüşlerini iletir.²⁶⁸ Ancak 20 Ağustos 1864'te askeri vali Panov, yaptığı incelemeler hakkında Batı Sibirya vilayet valisine verdiği raporda, Rus nüfusunun az olması, Kazaklara Rus yaşamıyla yakından tanışmalarına fırsat veremediğini, ama Ortodoks nüfusunun her yıl stepte arttığından onların yerli halk arasında mutlaka etkisinin artacağını vurgular.²⁶⁹

Kazakların Müslüman olduklarına rağmen, özellikle Kazak stepinin kuzeyinde dini anlayışların zayıf olduğunu, ancak güneyde İşim ırmağının öbür tarafında ve Karkaralinsk kazasında İslam fanatizminin daha da geliştiğini, ilk zamanlarda açık bir şekilde Hristiyan dini propagandasının yapılmasının, misyonerler ve toplum düzeni için güvenli olmayabileceğini belirtmektedir. Kuzey sınır bölgelerinde ise, Ruslarla ilişkide yaşayan ve İslam etkisinin az olduğu Kazaklar arasında faaliyet yapılabilceğini ve Kozakların yanında çalışan bazı Kazakların, özellikle fakirlerin Hristiyanlığı kabul ettiklerini açıklar. Misyonerlik faaliyetinin gerçekleşmesi esnasında yine de Tatar Mollalardan eğitim alan, eğitilmiş ve zengin *Biiler* ve Mollalar tarafından engellenme olasılığını da dile getirmiştir.²⁷⁰ Vali Panov: 'Rus yerleşkeleri ve Kozak toprakları yakınında yaşayan Kazaklar arasında tedbirli ve dikkatli bir şekilde misyonerlik faaliyeti yürütüldüğü takdirde onların tepkisi olmayacak ve başarılı olma ihtimali vardır. Ancak Kazakların Hristiyanlaşmasına öncelikle idari olarak hazırlık yapılması gerek, vaftiz edilenler için arsa ve benzeri kolaylıklar veya maddi yardım yapıldığı halde misyonerlik faaliyetinin gerçekleşmesi daha etkili olacaktır. Benim düşünceme göre, bu kolaylıkların sağlanması halinde Kazaklar arasında Hristiyanlığın yayılmasına, toplumun düzenini korumaya ve halk arasındaki üst sınıfın tepkisine karşı önemli bir

²⁶⁸ Grigoryi Malyarevskii, 'Kirgizskaya Protivomusulmanskaya Missiya Tobolskoi Eparhii', *Tobolskie Eparhialnie Vedomosti (TEV)*, N 15, Ağustos 1894, s. 242.

²⁶⁹ GAOmO, Dosya 5668, Fon kodu: 3, s. 5

²⁷⁰ GAOmO, Dosya 5668, Fon kodu: 3, s. 6.

fayda sağlayacaktır' diye raporunu bitirmektedir.²⁷¹ Batı Sibirya valisi ise Rusların az olduğu ve fanatik Kazakların mevcut olduğu Kazak stepinin güneyinde, misyonerlik faaliyetinin yapılmasının tehlikeli olduğunu ve kuzeyde ise faaliyetin sürdürülebilme ihtimaline rağmen Mollalar ve *Biiler* tarafından tepki görülme olasılığını açıklayarak çok dikkatli olmaları gerekliliği düşüncesini belirtmiştir.²⁷²

Çarlık hükümetinin, Kazakları Müslümanlaştırma politikasının yanlış olduğunu sayan Batı Sibirya valisi Dyugamel, Kazakları müslümanlaştırma yerine onların zamanla Hristiyan diniyle kolay değiştirilebilecek geleneksel inancını korumak için tedbirler alınması gerekmekteydi düşüncesinde olmuştur. Kazaklar arasında İslam dininin hızlı yayılmasına, devletin maddi desteğiyle onlar Mollalar gönderen ve camiler yaptıran, hükümetin önünü göremeyen politika yürütmesi idi diyen Dyugamel, Kazakların Ruslara yakınlaşmalarına İslam dininin engel olmasından görmüştür. Şimdide pek çok Kazağın dini inancı sağlam değil ve atalarından kalan geleneklerine derin saygı göstermektedir diyen Dyugamel, Kazakların gelenekleri yaşam tarzlarından oluşmaktadır, onların yaşam tarzının değişmesi geleneklerinin gücünü zayıflatacaktır. Gelenekleri zayıflayan Kazaklar için Hristiyan olmayla Müslüman olmanın arasında pek fark yoktur demiştir. Buna kanıt olarak şöyle demektedir: Tobolsk eyaletinde yaşayan Rusların yanına otlak için göç eden göçebe Kazaklar, onların yaşam tarzını ve dilini öğrenince geri stepe dönmemektedirler. 1854'te at hırsızlığını durdurmak için alınan önleme göre Rus köylerinden göçebe Kazaklar kovulup artık stepten otlak için göç etmeleri yasaklanmıştı. O zaman Rus köylerinde kalmak isteyen çok göçebe Kazak Hristiyanlığı kabul edip Rus köylüler sınıfına geçmişti, stepe taşınan göçebelerin ise yaşam tarzları ve düşünceleri o kadar değişmişti ki Stepteki Kazaklar onlara halen Rus köylüleri demektedir. Kazakların uygarlaşması ve devlete faydalı olması için onların Müslüman olmaktansa Hristiyan olmaları daha avantajlıdır. Bunun için misyonerlere de onları vaftiz etmeye çabalamaya gerek yoktur diyen Dyugamel'in düşüncesine göre birinciden, Kazakların gelenekleri sayesinde İslam dininin yayılmasını ve etkisini azaltmak, ikinciden ise, Kazak nüfusunun Ruslarla yakınlaşmasını kolaylaştırmak gerekmekteydi. Bu düşüncelerini hükümet kabul edecekse step bölgesinin kolonize edilmesi Kazaklar tarafından herhangi bir direnç gösterilmeden hızlı bir şekilde

²⁷¹ GAOmO, Dosya 5668, Fon kodu: 3, s. 6.

²⁷² Grigoryi Malyarevskii, 'Kirgizskaya Protivomusulmanskaya Missiya Tobolskoi Eparhii', *Tobolskie Eparhialnie Vedomosti (TEV)*, N 15, Ağustos 1894, s. 242.

gerçekleşip onların yaşam tarzları ve düşünceleri İslam ruhuyla değil Hristiyan ruhuyla değişecekti.²⁷³

Bu esnada, Sibirya Kırgızları bölgesinde, özellikle Rusların etkisinde olan bölgenin kuzeyinde, dikkatli ve tedbirli olma şartıyla Ortodoks misyonerlik faaliyetinin ileriye dönük olarak başarılı olabileceği ileri sürmekteydi. Bunun için ilaveten kolaylıklar ve maddi desteklerin sağlanmasına çok dikkat verilmesinin önemi de vurgulanmaktaydı. Gayri Hristiyanları, Ortodoks kilisesine yönlendirmek için maddi teşvikleri geniş kullanmak, Çarlık Rusya’da yaşayan gayri Rusların arasında yürütülen Ortodoks misyonerliğin özelliklerinden biri idi. Bu yöntem Kazak toplumundaki göçebelik sisteminin krizi nedeniyle fakirleşenlerin arasında bazı sonuçlar verdiği de görülmekteydi.

Yukarıda bahsettiğimiz Sibirya Kırgızları bölgesinde yaşayan Kazaklar arasında misyonerlik faaliyetinin yürütülmesi için alınan tedbirlerin sonuçlarına gelirsek, idari organların bu konudaki yorumları ve değerlendirmeleri farklılık göstermektedir. Ortodoks din idaresi Kazaklar arasında misyonerliğin açılmasını istemişse de yerli yönetim idaresi, bu isteği desteklemesine rağmen, birtakım kısıtlamalar ve itirazları öne sürmüşlerdir. Neticede Tobolsk piskoposluğu dini yönetimi, yerli dini ve idari yönetim organlarının yaptığı çalışmaların sonuçlarını göz önüne alarak, şimdilik Kazaklara yönelik misyonerlik faaliyetinin yürütülmesinin ertelenmesi gerekliliği kanaatine varır. 22 Kasım 1865’te Tobolsk piskoposluğu, Metropolit İsidor’a Kazaklar arasında misyonerlik propagandasını gerçekleştirmenin zamanı olmadığını raporlar. 29 Kasım 1866’da bu sefer Çariçe Mariya Aleksandrovna (1824-1880) himayesinde bulunan Misyonerler Kurulu, başta Başkan Knez Nikolay Golitsin (1809-1892) olmak üzere, Kazaklar arasında Misyonerlik faaliyetinin yürütülmesi görüşünü kaldırır. Bunun için ne gibi çalışmalar gerektiğini, faaliyet için Misyoner uzmanların olup olmadığını ve hangi ihtiyaçlar olduğu hakkında Tobolsk piskoposu Varlaam’a istekte bulunmuşlardır. Ayrıca Kazaklara yönelik misyonerlik faaliyetinin sürdürülmesinin ihtiyaç olduğu da vurgulanmıştır.²⁷⁴

²⁷³ GAOmO, Dosya 5650, Fon kodu: 3, s. 3-4.

²⁷⁴ Grigoryi Malyarevskii, ‘Kırgizskaya Protivomusulmanskaya Missiya Tobolskoi Eparhii’, *Tobolskie Eparhialnie Vedomosti (TEV)*, N 15, Ağustos 1894, s. 243.

Bu dönemlerde Tobolsk piskoposluğunun Kazak steplerinde resmi faaliyette bulunan misyonunun olmamasına rağmen, Ruslarla beraber yaşayan Kazaklar arasında rahiplerden etkilenecek, Hristiyanlığı kabul eden Kazaklar mevcut idi. Tobolsk piskoposu Varlaam, Misyoner kurulunun isteği üzerine bu durumu izah eder ve Tobolsk piskoposluğu ruhbanları tarafından 1860-65 yılları arasında 140 kişinin vaftiz edildiğini de belirtir.²⁷⁵ Bu esnada, resmi misyonerlik faaliyetinin sürdürülmesi için misyoner kadroların ve araçların olmadığını, eğer misyonerlik faaliyeti yapacak kadrolar bulunup maddi destek gösterilirse, Kazaklara yönelik misyonerlik faaliyetinin yürütülmesi konusunun çözüleceğini, bu konunun Misyonerler kurulunda görüşülmesi teklifinde bulunur. Ayrıca kendisinin misyonerlik faaliyetinin gerçekleşeceğini ümit ettiğini ve düzgün resmi misyonerlik faaliyetinin açılmasını istediğini de açıklar.²⁷⁶

Bunun yanı sıra, yerli idari yönetim organının açık bir şekilde misyonerlik faaliyeti yapmak için ‘uygunsuz zaman’ diye izin vermediğini ve misyonerlik faaliyetinin gerçekleşmesi için Misyonerler Kurulu, konuyu kendi eline alıp Batı Sibirya valisiyle doğrudan görüşmelerini rica ederek sözünü bitirmektedir.²⁷⁷ Kazaklara yönelik misyonerlik faaliyetinin gerçekleşmesine dair görüşmelerin sağlanmasına rağmen yine olumsuz sonuçlanır. Aslında Batı Sibirya idaresinin Kazaklar arasında misyonerlik faaliyeti gerçekleşmesine zamanın uygun olmayışı, bazı nedenlere dayanmaktaydı. İdaredekiler, Müslümanların kendi aralarında Hristiyan vaazının yapılmasına her zaman karşı çıktıklarını biliyorlardı. Misyon yetkilileri, Kazaklar arasında İslam dinini benimseyen *Bii*, sultan ve mollaların da Tatar mollaları gibi misyonerlik faaliyetlerine karşı çıkacaklarından endişeleniyorlardı. Bu kimseler kendilerini dinleyen ve saygıyla davranan halkın desteğini kolayca alabilirlerdi. Halkın arasında Ruslara ve Hristiyanlığa karşı itiraz ve hoşnutsuzluklar yayabilirlerdi. Kazak halkı uzun yıllardır Rusların himayesi altında olmalarına rağmen, Ruslara hala alışmamışlardı. Bununla beraber Kenesarı Kasımulı’nın* (1802-1847) Çarlık Rusya yönetimine karşı başlattığı ayaklanmaların hatırası da halk arasında unutulmamıştı. Bu durumdan dolayı Kazaklar tekrardan ayaklanmaya kalkıştırlarsa, Rus Çarlığının işgal etmeye çalıştığı Müslüman

²⁷⁵ GAOmO, Dosya 595, Fon kodu: 64, s. 38.

²⁷⁶ TF GATO, Dosya: 361, Fon kodu: 156, s. 31.

²⁷⁷ Grigoryi Malyarevskii, ‘Kirgizskaya Protivomusulmanskaya Missiya Tobolskoi Eparhii’, *Tobolskie Eparhialnie Vedomosti (TEV)*, N 15, Ağustos 1894, s. 243.

* Kenesarı Kasımulı – Abılay Hanın torunu ve Kazakların son hanıdır. I. Nikolai tarafından han olduğu kabul edilmemiş ve Rus Çarlığının çıkardığı Sibirya Kırgızları tüzüğünde hanlığın iptal edilmesine karşı 1837-1847 yılları arasında milli kurtuluş ayaklanmasını yapmıştır.

olan Orta Asya hanlıklarıyla müttefik olacaklarını, bundan dolayı çok dikkatli davranmalarının gerektiğini öne sürmekteydi. Ayrıca Tobolsk piskoposluğu sınırlarında yaşayıp, göçebe hayat sürdüren Kazaklar arasında misyonerlik faaliyetlerinin yürütülmesi, Kazak stepindeki halkın ancak bir kısmını kapsamaktaydı.²⁷⁸

Piskopos Varlaam, Kazaklar arasında misyonerlik faaliyetinin gerçekleşmesi düşüncesini bırakmayıp, kesinlikle imkânsız bir gerçek olduğuna, bizzat kendisi emin olmak istemekteydi. Bunun için, 1869'da Akmolinsk bölgesindeki kiliseleri ziyaret ederken Kazaklarla görüşür, onların Hristiyanlaşmaya yatkın olmadıklarına emin olur. Fakat kendi izlenimlerinde tatmin olamayan piskopos, Sarı-Suisk (Atbasar) ilçe yönetici yardımcısı Bezverhov'ten ve Akmolinsk şehrinin rahibi Mihayıl Nikolskyi'den gerekli veriler toplamayı ve o bilgilerin temelinde Kazaklar arasında Ortodoks misyonerliğin gerçekleştirilmesi düşüncelerini sunmalarını ister. Bezverhov, bu talep üzerine verdiği raporda, Orta Asyalıların, Kazakların Müslümanlaşmasına etkili olmalarına rağmen, Hristiyanlaşmayı cazipleştirmek için vergiden muafiyet tutulup, bir parça arazi ve onun işlenmesi için maddi yardım sağlanırsa, Hristiyanlık propagandası Kazakların arasında başarılı olacağını ifade etmektedir. Rahip Nikolskyi ise, Kazakların, Rusları az tanıdığından onların arasında misyonerlik faaliyetinin yapılmasının tehlikeli olduğunu, yakın zamanda (1865'te) Rusların Taşkent şehrini işgal etmesiyle, Kazak stepinde gezen Orta Asyalı mollaların Rusları düşman olarak görmeye başlayıp, misyonerlik faaliyetini bahane ederek, Kazakları Rus hükümetine karşı kalkışmasına sebep olabilecekleri düşüncesini belirtmektedir. 27 Ağustos 1869'da Piskopos Varlaam'ın Bezverhov'e verdiği görevi duyan Akmolinsk bölgesinin askeri valisi Nikolay Okolnicıy (1827-1871), Kazak stepinde yakın tarihte gerçekleşen yeni yapılanmalara Kazakların halen alışmadıklarını açıklayarak, Kazakların Ruslara karşı ayaklanmamaları için Misyonerlik faaliyet gibi hassas konularda yazışmalarının bile tehlikeli olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁹

Bu sebeplere dayanan Tobolsk Dini konseyi, 27 Kasım 1869'da Kazaklar arasında misyonerlik faaliyetinin açılması için uygun zamanın beklenmesi gerekliliği kararını almış, bu karar Metropolit İsidor'un ve Misyonerler Kurulu başkanı Knez Golitsin'in

²⁷⁸ Grigoryi Malyarevskii, 'Kirgizskaya Protivomusulmanskaya Missiya Tobolskoi Eparhii', *Tobolskie Eparhialnie Vedomosti (TEV)*, N 15, Ağustos 1894, s. 243.

²⁷⁹ Grigoryi Malyarevskii, 'Kirgizskaya Protivomusulmanskaya Missiya Tobolskoi Eparhii', *Tobolskie Eparhialnie Vedomosti (TEV)*, 1894, N 15, s. 244.

istekleri üzerine cevap olarak bildirilmiştir. Piskopos Varlaam, Tobolsk Dini konseyinin açıklamasını onaylamış, ama kendi kararında ise aşılmayan zorlukların olmadığını ve bu zamana kadar askeri ve sivil idareden gelen itirazlardan dolayı, piskoposluk kurulunun yavaş hareket ettiğini açıklayarak, bunun için Kutsal Sinod'un en kısa zamanda Kazak stepinde misyonerlik faaliyetinin kurulmasına karar vermesi arzusunu bildirmiştir.²⁸⁰

1870'te Kutsal Sinod tarafından, Kazaklar arasında misyonerlik faaliyeti konusu tekrardan kaldırıldığında, Misyonerler Kurulu, Ruslar tarafından Taşkent'in işgalini ve Kazaklar arasında yeniden yapılanmadan dolayı zamanın uygun olmadığını dile getirmiştir. 1872 Başlarında Tobolsk şehrinde, Misyonerler Kurulu Komitesinin açılması konusu gündeme geldiğinde, piskopos Varlaam, Batı Sibirya vilayet genel valisi Aleksandr Hrušov'a (1806-1875), Kazakların Hristiyanlığa dair tutumları hakkında bilgi vermesi ricasında bulunmuştur. Ancak, önceki cevap gibi, bu seferde de 'Kazaklara yönelik misyonerlik faaliyeti gerçekleşse bile çok dikkatli olunması gerekiyor' cevabını artık piskopos Varlaam'ın yerine gelen piskopos Yefrem (1817-1891) almıştır.²⁸¹

Bundan sonra 8 yıl boyunca Kazaklar arasında Hristiyanlığın yayılması konusu hiç açılmadı. Bu yıllar içerisinde Rus Çarlığı, Orta Asya'da kendi gücünü sağlamlaştırmıştı. Steplere bitişik olan ve Kazakların destek isteyebileceği Rusların düşmanı olan Hokand hanlığı alındı. Kazakların elindeki esir Rusları satın alan Hiva hanlığı, o zamanlara kadar çok güçlü olmasına rağmen, Ruslar tarafından işgal edildi. Orta Asya'nın İslam merkezi olan Buhara, Rus Çarlığının *vassalı*²⁸² haline gelip diğer kutsal olan eski Semerkant şehride, Rusların eline geçti. Rusları gâvur diye düşman gören Orta Asya halkları, Ak Padişah'ın (Rus Çarı) egemenliği altında eskisine göre daha iyi ve huzurlu hayat sürececeklerini düşünüp, artık Ruslara karşı ılımlı davranmaya başlamıştı. Kazak toprakları Doğu hariç her tarafından tamamen Rus Çarlığının hâkimiyetiyle kuşatılınca, Çarlık himayesinde olduğuna artık Kazaklar alışmaya çalışmaktaydılar. Kazak stepinin kuzey bölgesiyle Rusların yaptığı sürekli ticari ilişkiler ve Rus köylerinin artması, Kazakların Ruslarla yakından tanışmasına ve yakınlaşmasına yol açmaktaydı. Bu

²⁸⁰ GAOmO, Dosya 595, Fon kodu: 64, s. 3.

²⁸¹ Grigoryi Malyarevskii, 'Kirgizskaya Protivomusulmanskaya Missiya Tobolskoi Eparhii', *Tobolskie Eparhialnie Vedomosti (TEV)*, 1894, N 15, s. 245.

²⁸² 1. Soyluluk ve bağlılığa dayalı feodal yasalar gereği toprağı elinde bulunduran kişi. 2. Başka bir ülkeye bağlı ülke.

gelişmeler sonucunda, 29 Ağustos 1880’de Misyonerlik Topluluğu Kazak stepinde misyonerlik propagandası yürütülmesi hakkında Tobolsk piskoposu Vasili Levitov’tan (1824-1892) tekrar istekte bulunur. 30 Nisan 1881’de Tobolsk piskoposluk kurulu, bu isteği Semipalatinsk ve Akmolinsk bölgelerinin valilerine yönlendirir. Semipalatinsk bölgesinin askeri valisi Aleksandr Protsenko (1836-1906), Kazakların fanatik Müslüman olmayıp sadece İslam dininin ayın tarafını aldığını, Hristiyan dinine karşı da aynı olacağını Misyonerlik faaliyetine başlamanın erken olduğu düşüncesini iletir. Akmolinsk bölgesinin askeri valisi Viktor Tsytoviç (1824-1882) ise, Kazaklar kendilerini, Hristiyan dinine geçireceği korkusundan çocuklarına yapılan yatılı okula çocuklarını çaresizlikten ve isteksizlikten göndermeleri onların Ruslara karşı güvensizliklerini gösterdiklerini, Misyonerlik faaliyeti gerçekleşmesi onların arasında itirazlar doğduracağı görüşünü açıklamış ve bu görüşlerde Misyonerler topluluğu konseyine sunulmuştur.²⁸³

Bundan sonra, Kazaklar arasında misyonerlik faaliyetinin açılması konusu, 1885 yılında Piskopos Avrami Letnitskyi (1838-1893) Tobolsk piskoposluğuna tayin edilmesine kadar kaldırılmaz. Bu geçen 5 yıl içinde Kazaklar arasında misyonerlik faaliyetinin açılması konusunda idari organların korkuları ve şüpheleri de epey azaldıydı. Ancak bu aralıkta Tobolsk piskoposluğu, Kazaklar arasında resmi misyonerlik faaliyetinin açılmasıyla uğraşırken, 1881 yılında Tomsk piskoposluğu, Kazaklar arasında resmi Misyonerlik faaliyetine başlar ve bu faaliyete Kazaklar ciddi bir tepki göstermemektedir. Tomsk piskoposu İsaaki’ye, bölgedeki (Semipalatinsk bölgesi) misyonerlik faaliyetleri hakkında iyi görüşlerde bulunan Step genel valisi General Kolpakovskyi, Misyonerler Kurulu başkanı İoanniki’ye (1826-1900) yazdığı raporda, Akmolinsk bölgesinde yaşayan Kazaklar arasında misyonerlik faaliyetinin açılmasını ve Semiplatinsk bölgesinde ise faaliyet gösteren misyonun büyümesi arzusunu bildirdi. Kazak steplerinde misyonerlik faaliyetinin açılması artık eskisi gibi şüphe ve olumsuz tepkiyle karşılanmayıp bu işe nasıl verimli ve organize edilmiş bir şekilde başlatılması düşünülmektedir.

²⁸³ G Malyarevskii, Kirgizskaya Protivomusulmanskaya Missiya Tobolskoi Eparhii’, Tobolskie Eparhialnie Vedomosti (TEV), Sayı 15, Ağustos 1894, s. 246.

3.2. Kazakistan'ın Kuzeyinde ve Kuzey Doğusunda Rus Ortodoks Kilisesinin Resmi Misyonerlik Faaliyetleri

3.2.1. Tobolsk Piskoposluğunun Kazakistan'ın Kuzeyinde Müslümanlığa Karşıt Misyonerlik Faaliyetleri

1881 Yılında Dağlık Altay bölgesinde resmi Kırgız misyonunun açılması ve bu faaliyetin Kazak nüfusu tarafından olumsuz tepkiyle karşılanmaması, Misyoner topluluğu için Tobolsk piskoposluğunun güney bölgesinde (Step vilayetinin Akmolinsk ve Semipalatinsk bölgeleri) benzer misyon açmalarını etkinleştirmelerine vesile olmaktadır. Bu konuda Misyoner topluluğu, Çar hükümetinin Orta Asya hanlıklarını işgal etmesiyle, Tobolsk piskoposluğunun güneyinde misyonerlik propagandasının yürütülmesi için uygun zamanın geldiğini düşünmekteydi. Ancak yerli idari yönetim, Kazak stepinin iç taraflarında Müslümanlığa karşı misyonun etkinleşmesi taraftarı değildi. Semipalatinsk ve Akmolinsk bölgelerinin askeri valisi Viktor Tsytoviç (1824-1882) Kazaklar, dininin sadece ayın tarafını bilen zayıf Müslüman oldukları için Hristiyan dinine de meyil olmayacaklarını, dolayısıyla onların arasında misyonerlik propagandasını etkinleştirmenin zamanı olmadığını ileri sürmekteydi.²⁸⁴ Ancak Kutsal Sinod ober-prokuroru K. Pobedonostsev, 'Tobolsk piskoposluğunun güneyinde Ruslarla beraber yaşayıp onların dilini ve kültürünü öğrenen Kazaklar mevcuttur. Onlara yönelik herhangi bir özel misyon olmazsa da kendi istekleriyle Hristiyanlığı kabul etmek isteyenleri prihod rahipleri vaftiz etmekte olup her sene birkaç kişini Kilise cemaatine eklemektedir.' demektedir.²⁸⁵

Tomsk piskoposluğu tecrübesine bakarak 1887 yılında Tobolsk piskoposu Avramyi, Akmola bölgesi Kökçetav ilçesi Şuçinsk stanitsasında kilise-misyoner okulunu açmayı dener. Stepteki diğer ilçelere göre Kökçetav ilçesinde, Rus nüfusunun çok olması ve Kazakların Ruslarla yakın olması, bu ilçede misyonerlik faaliyetinin temelini atmak için uygun bir yer idi. Ocak 1887 yılında Kazak çocuklarını okutmak için yatılı misyonerlik okulu açılır. Bu okulu yönetmeye yerli prihod rahibi F. Rubtsov görevlendirilir, okul

²⁸⁴ Gosudarstvennyi Arhiv Altayskogo Kraya (GAAK), Dosya 135, Fon kodu: 164, s. 51.

²⁸⁵ Vsepoddanneișii Otçet Ober-Prokurora Svyateișego Sinoda K. Pobedonostseva za 1885g, S-Petersburg 1887, s.65.

hocası olarak Kazak kökenli Ekaterina Glazkova seçilir. Okulun misyonerlik amacı gizli kalıp, fakir Kazakların çocuklarını okutmak amacıyla ve bu çocukları Hristiyan inancına göre eğitmek için okul yanında pansiyon kurulur. Pansiyon için evi yerli tüccar Nikolaev bağışlar. Okulun masrafları için Tobolsk misyonerler kurulu yıllık 300 ruble, Şuçinsk kilisesi 250 ruble ayırmış ve okulda 8-12 yaş aralığında olan 14 Kazak çocuğu kaydedilmiştir.²⁸⁶ Aslında bu tarz misyoner okullarından mezun olan Kazak çocuklarından, ileride Rus kültürünü ve Ortodoks Hristiyan inancını yayacağı görüngesi beklenilmekteydi. Mezun olanlar kendi köylerine giderek anne-babasına ve yakınlarına Hristiyan kutsal kitaplarını kendi dilinde okuyup anlatacaktı. Böylece Kazaklara Hristiyanlığı sevdirek onları camilerden uzaklaştıracaklardı. 1888’de piskopos Avramii, Tobolsk piskoposluğuna giren Semiplatinsk bölgesinin Pavlodar ve Karkaralinsk ilçelerinde de misyonu başlatma imkânlarını arar. 24 Eylül 1888’de Piskopos Avramii’nin görevlendirmesiyle Tobolsk katedralinin başrahibi Dimitrii Serebrenikov,²⁸⁷ Karkaralinsk rahibi Aleksey Şestakov’dan, Karkaralinsk ilçesinde misyonerlik faaliyetinin başlatılması için kendi görüşlerini bildirmesini ve Kazaklar arasında misyonerlik yapabilecek kişi önermesini ister. 12 Kasım 1888 tarihinde rahip Aleksei Şestakov, raporunda Kazaklar arasında misyonerlik yapabilecek kişinin bulunmadığını, fakat ilçeden 100 km uzaktaki Berkarinsk bakır madenine yerleşen iki keşişin misyonerlik yapabileceği düşüncesini açıklar. Başrahip Serebrenikov yerin misyonerlik faaliyete uygun olmadığından bu teklifi reddedip, bunun yerine, Müslümanlığa karşı misyonerliğin alt yapısını oluşturmak için yıllık 300 Ruble maaş ödenmesi şartıyla Karkaralinsk’e, Tobolsk dini eğitim seminerinden mezun iki kişiyi bir-iki seneliğine Kazak dilini ve yerli şartları öğrenebilmeleri için göndermeyi söyler. Bu şekilde hazırlanan kişilerin birisini Karkaralinsk ilçesine ikincisini ise Akmolinsk bölgesine misyoner olarak görevlendirmeyi Tobolsk piskoposluk kuruluna önerir. 1889 yılı Ağustos’unda Piskopos Avraamyi, Kazakların yaşadığı bölgelerdeki kiliselere seyahat eder ve fırsat buldukça Kazaklara, Tatar dilinde basılan İncili, köy rahiplerine ise Kazaklara vermesi için Tatar dilinde yazılan çok sayıda dini kitapları dağıtır. Kökçetav ilçesini geçerken, yerli halktan oluşan yönetim ve Bii’lerle görüşen Piskopos Avraamyi, onları dikkatli, nazik ve muhabbet severliklerinin farkına varır ve şahsi izlenimlerine dayanarak, Kazaklar arasında misyonerlik faaliyetinin başarılı olacağına

²⁸⁶ G Malyarevskii, Kirgizskaya Protivomusulmanskaya Missiya Tobolskoi Eparhii’, Tobolskie Eparhialnie Vedomosti (TEV), Sayı 15, Ağustos 1894, s. 247.

²⁸⁷ Uzun dönem Semipalatinsk bölgesinde ve Pavlodar şehrindeki kilisede görev yapmıştır.

emin olmaktaydı. Aynı yıl resmi izni beklemeden geçici olarak, Şuçinsk stanitsasında, bölgedeki ilk Misyoner stanının açılmasına karar verir. Bu stana Misyoner görevini yapacak yerli papaz Nikolay Tveritin'i ve misyoner yardımcısı olarak kilise-misyoner okulunun hocası E Glazkova'yı seçer. Böylece 4 Eylül 1889'da Tobolsk piskoposluğunun güneyinde yer alan Akmola bölgesinin Kökçetav ilçesi Şuçinsk stanitsasında Müslümanlığa karşıt ilk geçici misyonerlik stanı açılmıştır.²⁸⁸ Nitekim misyonerlik organizasyonunda ilk adımlar atılırken, 1889 yılının sonlarında Step bölgesinin genel valisi General Maksim Taube'ye²⁸⁹ (1826-1910) müracaatta bulunan piskopos Avraamyi, Rus Çarlığına dâhil edildikten sonra Müslümanlığı öğrenmeye başlayan Kazakların Hristiyan diniyle tanışmaya fırsatları olmadığını belirtir. Kazaklar arasında Misyonerliğin başlatılmasının uygun olduğunu açıklayarak, onun Şuçinsk stanitsasında misyonerlik hakkında görüşlerini ve bu faaliyete destek vermesini istemiştir.²⁹⁰

Şuçinsk stanitsasında misyonerliğin başlatılmasını kabul eden ve Kazaklar arasında misyonerlik yapacak misyonerlerin, Altay misyonundaki misyonerlere göre tamamen başka şartlarda çalışacaklarını vurgulayan genel Vali Taube, Piskopos Avrami'nin yerine gelen Piskopos İustin Polyanski'ye (1832-1903) misyonerliğin başarılı bir şekilde yürütmesi için, bir takım öneride bulunur. İlk olarak, misyoner kadrolarının ciddi bir şekilde seçilmesine ve onların hazırlıklarına dikkat edilmesi gerekliliğini söyler. Seçilen misyonerlerin din eğitimi ve misyonerlik görevine özen gösterip, Kazak diline hâkim olmasıyla beraber, Arap ve Fars dillerini bilmeleri gerekliliğini açıklar. Kur'an'ı ve onun tefsirini, İslam dini kitaplarını iyice incelemelerinin yanı sıra, ilk yardım gösterebilmeleri için biraz tıptan anlamalarını, yemeğinde, kılık kıyafetinde ve yaşam tarzında Kazaklardan farklılık göstermemesini belirtir.²⁹¹ Taube, Kazak stepinde yaşayan Tatar mollalar gibi, Ortodoks misyonerlerinin de Kazak köylerinde yaşamalarını ve göçebe halkın hayatını ve yaşam tarzını benimsemelerini vurgulayarak 'Misyonerlerin yürüteceği faaliyetleri bir bölgeyle sınırlandırmamalıdır. Göçebe hayat sürdüren Kazaklar gibi misyoner de tüccar veya hâkim kılığında köyden köye göç

²⁸⁸ G Malyarevskii, a.g.m, s. 247.

²⁸⁹ Gerçek ismi Baron Karl fon Taube

²⁹⁰ SGA RK, Dosya 436, Fon kodu: 64, s. 28.

²⁹¹ SGA RK, Dosya 436, Fon kodu: 64, s. 30-31.

ederek, fırsat buldukça Hristiyanlığı vaaz etmesi gerek'²⁹² demiştir. Böylece göçebe Kazaklar arasında Ortodoksluğun gizlice yayılması taraftarı olan Taube, bu şartlarla yapılan faaliyetin başarılı olacağını, açık sürdürülen faaliyetin ise tepkiyle karşılanacağını ifade eder. Buna ispat olarak, piskopos Avraami'nin 1889 yılı Ağustos'unda Kökçetav ve Atbasar ilçelerine yaptığı seyahatinde, Kazaklarla Hristiyanlık hakkında tanıtım yapmasından sonra, Kazakların bir araya gelerek Müslümanlığı koruyacak özel müftü tayin edilmesi için hükümete müracaatta bulunmaya kalkıştıklarını dile getirir. Bunun için Petersburg'a özel heyet göndermeyi düşündüklerini, bu amaçla önce köylerde, sonra Arıkbalık stanitsasındaki Bii'ler ile toplandıklarını, bu toplantıda kendilerini zorla Hristiyanlaştıracaklarını öne sürdüklerini izah eder. Son olarak 'Kazaklar inanç konusunda son derece şüphecidirler. Kazak stepinde misyonerliğin başarılı olması için, son derece dikkatli olunması gerek' diyerek, yine de Kutsal Sinod Ober-prokuroru Konstantin Pobedonotsev'e (1827-1907) teklif edilen misyonerlik istasyonunun açılmasında hiçbir engel görmediğini, tüm Kazak stepinde misyonerliğin yayılmasına katkıda bulunacağını belirtmiştir.²⁹³

Bu arada, Piskopos Avramyi'nin kurduğu Şuçinsk stanitsasındaki misyonerlik faaliyetin ilk adımlarında birtakım engellerle karşılaşır ve önemli bir başarı elde edemez. Avrami'nin geçici olarak Şuçinsk stanitsasına misyoner olarak görevlendirdiği Tveretin, misyon görevindeyken karşılaştığı engelleri, 19 Mayıs 1890'da yazdığı raporda: 'prihod'²⁹⁴ rahibi görevinin misyonerlik faaliyet yapmasına engel olduğunu ve buna ek olarak bölgede hareket edebilmesi için yerli idareye başvurduğunu; fakat resmi izin başvurusunun reddedildiğini' belirtir.²⁹⁵ Bu durum, hızlı şekilde ve sağlam bir temelde, resmi Kırgız misyonunun organize edilmesini gerektirmekteydi. Sadece misyon görevini yapacak, özel misyonerlerin görevlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktaydı. Bunun için Piskopos İustin, bir taraftan Kazaklar arasında resmi misyon kurulması için Kutsal Sinod'a müracaat etmeye karar verirken, diğer taraftan da Tomsk piskoposluğundaki misyonerlik tecrübesi temelinde, Tobolsk piskoposluğunda yaşayan Kazaklar arasında misyonerlik faaliyeti kurmayı amaçlar. 1890 yılı Ağustos'unda

²⁹² SGA RK, Dosya 436, Fon kodu: 64, s. 30.

²⁹³ SGA RK, Dosya 436, Fon kodu: 64, s. 31.

²⁹⁴ Prihod- (Parish) Ortodoks Kilisesine bağlı küçük cemaat ve buna ait mahalle veya köydeki küçük kilise

²⁹⁵ G Malyarevskii, Kirgizskaya Protivomusulmanskaya Missiya Tobolskoi Eparhii', Tobolskie Eparhialnie Vedomosti (TEV), Sayı 16, Ağustos 1894, s. 265-266.

Piskopos İustin, Kazaklar arasında misyonerlik faaliyetlerinde tecrübesi olan Toms kiskoposu İsaakyi'le irtibata geçerek, Semipalatinsk bölgesinde faaliyet gösteren Kırgız misyonunun hangi temelde açıldığını, kaç misyoner çalıştığını, maaşlarının ne kadar olduğunu ve onların özel misyoner istasyonlarının olup olmadığı hakkında bilgi vermesini ister. Aynı zamanda, Piskopos İustin, Şuçinsk misyoner okulunu en iyi şekilde nasıl kurulabileceği hakkında rahip Tveretin'in görüşünü ister. Tveretin'in belirttiğine göre, Açılan misyoner okulu amacına ulaşamayıp, 1888 yılında F. Rubsov'un ölümünden sonra yerine kimse gönderilmeyince, okul işleri aksamaya başlar. Zengin dindar Kazaklar, ilk başta misyoner okulunun açılmasına karşı iken, fakir Kazaklar, yöneticilerden yardım alabilmek için çocuklarını misyoner okullarına göndermekteydi. Beklentileri gerçekleşmeyen Kazaklar, okuldan soğurlar ve çocuklarını okula göndermemeye başlarlar. Neticede okulda 3 öğrenci kalır. Bunun yanında, okula çevredeki kiliselerden yapmış olduğu yardımdan dolayı kilise cemaati şikayetçi olur. Böylece Tveretin, Şuçinsk stanitsasındaki misyonerlik okulu, yapılan masraflarını ve beklentilerini karşılayamadığından kapatılmasını, okul varlığının satılıp parasının Devlet Bankası Petropavlovsk şubesine yatırılmasını önermektedir.²⁹⁶

1890 Yılıının sonlarında piskopos İustin, Kırgız misyonu konusunu incelemeleri için konuyu Tobolsk dini kuruluna aktarır. Tobolsk dini kurulu konuyu inceleyip, Tobolsk piskoposluğunda yaşayan Kazaklar arasında Kırgız misyonunun açılması için Kutsal Sinod'a müracaat etmeyi kararlaştırır. 18 Ağustos 1891'de piskopos İustin, Kutsal Sinod'a sunduğu raporda Tobolsk piskoposluğunun güneyinde yapılan İslam propagandasının, Hristiyan misyonerliği tarafından tehlike olarak görülmediğini, Kazak stepinde göçebe halk içerisinde artan Müslüman sayısının ileride Rus hükümetine düşman halkın temelini oluşturacağını ve Tobolsk piskoposluğunda yaşayan Kazaklar arasında resmi misyonerlik faaliyetinin başlatılması için birkaç öneride bulunur:

'Kazaklar arasında misyonerlik faaliyetini etkinleştirmek için Akmolinsk bölgesinde Akmolinsk, Karkaralı ve Semiplatinsk bölgesinde Atbasar misyoner stanları açılıp, bu stanların her birine misyoner görevlendirilmeli ve bu stanlarda Kazak çocuklarına açılan misyoner okulunda öğretmen görevini yapabilecek misyoner yardımcısı tayin edilmelidir; İlk zamanlarda Kazak dilini bilen misyoner mevcut olmadığından bu

²⁹⁶ G Malyarevskii, Kirgizskaya Protivomusulmanskaya Missiya Tobolskoi Eparhii', Tobolskie Eparhialnie Vedomosti (TEV), Sayı 16, Ağustos 1894, s. 266.

misyonerlere tercüman tayin edilmelidir; Tomsk piskoposluğundaki gibi tayin edilen bu üç misyonerin her birine 950 Ruble, misyoner yardımcılara 300 Ruble ve tercümanlarına ise 150 Ruble maaş bağlanılmalıdır. Bunların dışında her bir standaki misyonere kırtasiye için 150 Ruble, vaftiz etmek için ve yeni vaftiz edilenlerin cenaze giderleri için 120 Ruble bağlanılmalıdır; Piskoposluk bütçesinin yetersizliğinden bu yıllık giderleri, öneride sunulduğu gibi Misyonerlik Kurul Merkezi tarafından karşılanmalıdır; Yukarıda sunulan üç standaki yeni vaftiz edilenler için yeteri kadar arazi verilmeli ve bu araziye değerlendirebilmeleri için devlet maddi yardım göstermelidir, bununla beraber misyonun başarılı olması için, yeni vaftiz edilenleri yakınları tarafından gösterilecek şiddetten korumaya ve Kazaklar arasında İslam propagandasına karşı önlemler yapılmasına her tür destekler sağlanmalıdır;

Bu öneriler kabul edildiği takdirde: a) Stan misyonerleri ve misyoner yardımcısı piskoposluk rahiplerinden seçilmeli ve en az iki yıl içinde Kazak dilini öğrenmelidir; b) Misyonerlerin her birine seyyar taht verilmelidir; c) Şuçinsk stanitsasında açılan yatılı misyoner okulu hedefe ulaşamadığından kapatılmalı ve bu okula Şuçinsk, Kökçetav, Akmolinsk, Atbasarsk ve Koturkulskideki kiliselerinden yapılan 650 Ruble bağışı, Kazan İlahiyat Akademisinde 2 senelik kurslarda eğitim almak isteyen üç kişiye burs olarak bağlanmalı ve bu üç kişi mezun olunca aldığı burs karşılığında en az beş sene Kırgız misyonunda ilk başta misyoner yardımcısı olarak, sonra Piskoposluk kurulunun kararıyla Kazakların arasında bağımsız misyoner olarak çalışmalıdır.²⁹⁷

Kutsal Sinod, Piskopos İustin'in raporunda verilen bütçenin karşılanmasının uygunluğunu inceleyip, yorumlarını vermek için Ortodoks Misyonerler Kurulu konseyine aktarır. 5 Mart 1892'de, Misyoner Kurulu teklifi inceleyip, Tobolsk piskoposluğunda yaşayan Kazaklar arasında misyonerlik faaliyetinin yürütülmesi için stanların açılmasını ve misyonerlerin tayin edilmesini Tobolsk Piskoposluğu yönetimi üstlenmesi şartıyla uygun görüp, yıllık 4470 ruble bütçe ayrılması kararı alır. Kazaklar arasında misyonerlik faaliyetinin açılmasının gerekliliğini ve piskopos İustin'in sunduğu önerinin hedefe layık olduğunu kabul eden Kutsal Sinod, 30 Nisan 1894'te piskopos İustin'in yerine gelen piskopos Agafangel Preobrajenski'ye (1854-1928) Tobolsk piskoposluğu bölgesinde yaşayan Kazaklar arasında misyonerlik faaliyeti

²⁹⁷ G Malyarevskii, Kirgizskaya Protivomusulmanskaya Missiya Tobolskoi Eparhii', Tobolskie Eparhialnie Vedomosti (TEV), Sayı 16, Ağustos 1894, s. 266-270.

başlatılmasına izin verir. Fakat misyonerlik stanlarının organize edilmesi konusunda Ortodoks Misyoner Kurul'unu haberdar etmesini istemiştir.²⁹⁸

3.2.2. Tobolsk Piskoposluğunda Müslümanlığa Karşıt Resmi Kırgız Misyonunun Açılması

Tobolsk piskoposluğunun misyonerlik stanlarını Akmolinsk bölgesinin Akmolinsk ve Atbasarsk'ta illerinde ve Semipalatinsk bölgesinde ise, Karkaralinsk ilinde açılması düşünülmekteydi. Ancak Kazaklar arasında misyonerlik faaliyeti yürütmek için Kazak dilini bilen ve açılan stanlarda görev yapacak misyoner kadroları mevcut değildi. Bu esnada Piskopos Agafangel, Kazan İlahiyat Akademisi misyoner kurs başkanı, başrahip Efim Malov'a (1835-1918) ve doğu dilleri hocası Profesör Mihail Maşanov'a (1852-1924) Kazak dilinde konuşabilen ve misyon işlerini seven adayları yönlendirmesini rica eder. Malov ve Maşanov'un tavsiyesiyle Ekim 1894'te Karkaralinsk stanına misyoner olarak Sergei Tseleritskyi, diyakoz ve tercüman olarak Aleksandr Miropolskiyi tayin edilir. Akmolinsk stanının misyoneri olarak Kulca ve Altay'da misyoner görevini yapan başrahip Mihayil Putintsev, yardımcısı olarak babası Kozak, annesi Kazak olan Fyodor Vlasov görevlendirilir. Vlasov'un Kazak dilini bilmesi ve Hristiyan olması, misyon için faydalı ve Kazaklar için örnek olacağı düşünülmekteydi. Atbasarsk stanı için misyoner görevini yapacak kimse bulunmayıp, Kazan İlahiyat akademisinden mezunlar beklenildi.²⁹⁹ Böylece Tobolsk piskoposluğunda yaşayan Kazaklar arasında resmi misyonerlik faaliyeti, Ekim 1894'te başlayıp misyonerleri yerli rahipler sıcak karşılamasına rağmen, misyonerlik faaliyetine güvensiz bakarak, başarısız olacağını dile getirirken bazı yerli devlet memurları ise stepte Hristiyan propagandası yapılması, Kazaklar tarafından tepkiye uğrayıp ayaklanacaklarından korkmaktaydı. Hristiyan dinine düşmanlıklarından, bölgeye misyonerlerin görevlendirildiğini Kazaklar arasında hızlı bir şekilde yayan Tatar mollaları, Kazakların zorla vaftiz edileceklerini, vaftiz edilmek istemeyenleri cezalandıracaklarını, çocukların sünnet edilmesini yasaklayacaklarını, camilerde çan takılacağını ve göreve gelen misyonerlerin büyücü oldukları vb. söylentileri yaymaktaydılar. Misyoner Efrem Eliseev³⁰⁰: '...Tatarlar,

²⁹⁸ G Malyarevskii, Kirgizskaya Protivomusulmanskaya Missiya Tobolskoi Eparhii', Tobolskie Eparhialnie Vedomosti (TEV), Sayı 16, Ağustos 1894, s. 271.

²⁹⁹ Olga Tsis, 'Missiyonerskaya Deyatelnost sredi Musulman Tobolskoi Eparhii', *Zapadnaya Sibir: İstoriya i Sovremennost dergisi*, Baskı V, 2003, s 41-42.

³⁰⁰ Bknz. Tatar asıllı misyoner Efrem Eliseev. Ek. 22.

Kazaklara şeriatın bir şeyleri söyleme fırsatını kaçırmazlar. Tatarlar nerde olsa da ne yapsa da Kuran'dan delil getirirler'³⁰¹ demektir. Bu söylentilere inanan Kazaklar, misyonerlere karşı düşman olmazsa da misyonerlere mesafeli durmaları, misyonerlerin işlerini zorlaştırıp Kazakları onlardan uzaklaştırmaktaydı. Durumun böyle gelişmesini Hristiyan misyonerlerine karşı düşmanlığını hiç gizlemeyen, aşırı fanatik Müslüman olan Tatarlardan gören misyoner Putintsev: Tatarların, Kazaklar arasında Misyonerlik propaganda yürütmelerinin ilk adımlarından itibaren zarar vermeye başladığını, bu aşırı dindar Tatarlarla, misyonerlerin çok mücadele etmesi gerektiğini, yoksa bunların Kazaklar arasındaki misyon işlerine her zaman zarar vereceklerini belirtmiştir.³⁰²

Misyonerler, şartların bu şekilde gelişmesinden ve baştan başarısızlıkla karşılaşmamaları için beklemeye, Kazakların kendilerine alışmasına ve Tatarların halk arasında yaydığı zorla Hristiyanlaştırma söylentilerine karşı sakinleşmelerine zaman tanımaya karar verdiler. Kendilerinin büyücü ve kötü adam olmadıklarını, onlara karşı samimi olduklarını, faydalarının dokunacaklarını ve Hristiyan dininde şiddete yer olmadığına ikna etmeyi düşündüler. Tomsk piskoposluğu Kırgız misyonunda 12 yıl tecrübesi olan misyoner Putintsev, Hristiyan propagandasının başarılı olmasına en uygun ortam olarak Rusların yanında çalışan veya Rus köylerine yakın yerlerde oturan fakir Kazaklara dikkat verilmesi gerekliliğini, ancak onlara da direk vaazla gitmenin zamanı olmadığını, Kazakların iyi tanıdıkları Rusların sayesinde yaklaşmaları gerektiğini ileri sürmekteydi. Bu Rus adamları sayesinde fakir Kazaklarla tanışıp onların köylerine misafir olarak gidecekler ve zaman geçince onları da kendilerinde misafir olarak ağırlayacaklar. Bu şekilde yakınlaşmaları sayesinde Kazaklar, misyona ve misyonerlere yapılan kötü söylentileri Tatarların uydurduğuna ikna olacaktı. Piskopos Agafangel'in talimatıyla ve Kırgız misyonuna ılımlı bakan Step bölgesinin genel valisi Taube'nin izniyle, bu şekilde hareket etmeye başlayan Akmolinsk ve Karkaralinsk misyonerleri, zamanı boş geçirmeden, Kazakların yaşam tarzını ve onların dilini, İslam dinini ve onun tarihini öğrenmeye, aynı zamanda Müslüman mollaları ve

³⁰¹ Efrem Eliseev, Zapiski Missionera Bukonskogo stana Kirgizskoi Missi za 1892- 1899, S-Petersburg, 1900, s. 10.

³⁰² Mihayil Putinsev, 'Pervoe prisoedinenie k hristianskoi Pravoslavnoi tserkvi v Kirgizskoi Missii Tobolskoi Eparhii, *Tobolskie Eparhialnie Vedomosti (TEV)*, Sayı 23, Aralık 1894, s. 423.

bilim adamlarıyla ileri zamanlarda konuşma yapabilmeleri için teorik hazırlanmalar yapmaya çalışmaktaydılar.³⁰³

3.2.3. İlk Vaftizler

Tatarların, Kırgız misyonuna karşı çıkararak misyonerler hakkında kötü söylentiler söylemelerine rağmen, Tobolsk piskoposluğu Kırgız misyonunda ilk Hristiyanlığı kabul eden de bir Tatar asıllı biri idi. 6 Kasım 1894'te Akmolinsk'te uzun yıllar Rusların yanında yaşayıp Hristiyanlığı yakından tanıyan ve Rusça konuşma yazma da bilen 20 yaşındaki Tatar Husnaddin Habibulin vaftiz edilir. Bundan bir sene önce, Petropavlovsk'ta Hristiyanlığı kabul etmek isterken akrabaları ve diğer Tatarlar tarafından tehdit edilerek vaftiz edilmesi ertelenen Husnaddin'i misyoner Putintsev şöyle anlatmaktadır: 'Bu arada Husnaddin Akmolinsk'te Kuznetsov isimli bir Rus tüccarın yanında çalışırken vaftiz edilme isteğinin güçlenmesi benim Akmolinsk'e gelmemle denk geldi. Benim geldiğimi duyan Husnaddin hemen vaftiz edilmek istemiş, fakat yanıma gelmeye uzun süre karar verememiştir. Kilise kâhyalığını yapan Silin'in ikna etmesiyle benimle görüşen Husnaddin'i dinledikten sonra ona her gün müsait olduğu zaman konuşmak için yanıma gelmesini istedim. Husnaddin Tatarlardan gizlenerek 10 gün boyunca akşam karanlık inince gelmekteydi. Vaftiz edilme isteğinin içten ve temiz olduğuna emin olunca tanrının emirlerini öğrettim ve talimatlarda bulundum. Rusça bildiğinden duaları hızlı öğrenmektedir'.³⁰⁴ Böylece 6 Kasım Pazar günü Konstantin-Eleninsk kilisesinde vaftiz edilen Husnaddin'e bir Hristiyan olarak Nikolay ismi verilmiştir. Misyoner Putintsev, Nikolai'a vaftiz edilmesinden sonra Rus dilinde İncil, dua ve dini ahlak kitapları, broşürlerle beraber aziz Nikolay'ın ikonunu hediye etmiştir.³⁰⁵

Bundan sonra yetim çocuk olduğundan küçük yaşından beri Rusların yanında çalışmakta olan 17 yaşındaki Nispay Kulbayev vaftiz edilmek istediğini bildirir. Nispay

³⁰³ Mihayil Putinsev, 'Pervoe prisoedinenie k hristianskoi Pravoslavnoi tserkvi v Kirgizskoi Missii Tobolskoi Eparhii, *Tobolskie Eparhialnie Vedomosti (TEV)*, Sayı 23, Aralık 1894, s. 423-424.

³⁰⁴ Mihayil Putinsev, 'Pervoe prisoedinenie k hristianskoi Pravoslavnoi tserkvi v Kirgizskoi Missii Tobolskoi Eparhii, *Tobolskie Eparhialnie Vedomosti (TEV)*, Sayı 23, 1894, s. 427.

³⁰⁵ Mihayil Putinsev, 'Pervoe prisoedinenie k hristianskoi Pravoslavnoi tserkvi v Kirgizskoi Missii Tobolskoi Eparhii, *Tobolskie Eparhialnie Vedomosti (TEV)*, Sayı 23, 1894, s. 427.

son zamanlarda dindar olan ve misyon işine olumlu bakan tüccar V. Popov 'un yanında çalışmaktaydı. Rusların yaşam tarzına alışan Nispay'a dindar Hristiyan hayatıyla ve ahlak muhabbetleriyle örnek olan Popov, onu vaftiz edilmeye ikna eder. Ancak Nispay'ın Hristiyanlığı kabul etmeye hazırlandığını duyan amcası onu başka bir Rus tüccarın yanına yerleştirmeye acele eder. Dindar olmayan Rus ortamına yerleşen Nispay'ı etrafındaki Ruslar ve amcası inançların aynı olduğunu anlatarak vaftiz edilmemesine ikna etmeye çalışırken, Hristiyanlığı kabul etmede kararsız kalan Nispay ilk vaftiz olan Nikolay (Husnaddin) Habibulin'le görüşür. Nikolay Habibulin'in önermesiyle misyoner Putinstsev'le görüşen Nispay, eğer amcası vaftiz edilmek istediğini tekrardan öğrenirse onu stepe götüreceğini, bunun için de Ruslar yardım edeceğini belirtir. Nispay vaftiz edilmek istediğini sadece Kazaklardan değil, Ruslardan bile gizli tutmaya çalışır ve vaftiz edilme tarihini uygun zaman gelinceye kadar erteler. Bu arada 25 yaşındaki Jusup Baiguzov isimli bir Kazak Hristiyanlığı kabul etme niyetini bildirir. Nispay gibi yetim olan ve küçüklüğünden beri Rusların yanında yetişen Jusup, bir Kozanın yanında çalışmaktaydı. Misyonerin yanına iki haftadır hazırlık için gelen Jusup aynı yılın 21 Aralıkta vaftiz edilir ve Hristiyan ismi olarak Makaryi ismini alır. 15 Ocak 1895'te gizli şekilde vaftiz edilen Nispay ise İoan ismi verilir.³⁰⁶ Burada bazı Rusların misyonerlere karşı çıkararak vaftiz edilmek isteyen şahsın akrabalarına yardım ettikleri görülmektedir. Bu, Ruslar hakkında misyoner Putintsev: 'Müslümanlığı koruyan ve Hristiyan dinine düşman olan Hristiyan Rusları görmek üzücüdür. Hristiyanlığı kabul etmek isteyen Kazakları ikna etmede Müslümanlara yardım edenlere kim diyebiliriz?' demektedir.³⁰⁷

1894 Yılında Karkaralinsk stanında Tatarların söylentilerinden dolayı kaynaklanan misyonerlere karşı yadırgamadan Hristiyanlığı kabul eden Müslümanlar mevcut değildi. Misyoner Tseleritski ve yardımcısı, zaman kaybetmeden Kazakları yakından tanımaya çalışırlar ve Arap dilini bildiklerinden sadece Kazaklara değil Tatarlara da Kur'an'ın tercümesini yaparak, dini konuda sohbet ederler. Fırsat buldukça da Hristiyanlıktan da bahsetmekteydiler. Kazak ve Tatar mollalarının çoğunluğu Kuran'ı tercüme edemediği için sadece okurken, misyonerlerin ise Kuran'ı okuyup aynı zamanda tercüme edebilmeleri

³⁰⁶ Mihayil Putinsev, 'Pismo iz Kirgizskoi missii', Tobolskie Eparhialnie Vedomosti (TEV), Sayı 4, Şubat 1895, s. 65-69.

³⁰⁷ Mihayil Putinsev, 'Pismo iz Kirgizskoi missii', Tobolskie Eparhialnie Vedomosti (TEV), Sayı 4, Şubat 1895, s. 70.

Kazakları şaşırtmaktaydı. Böylece Karkaralinsk misyonerleri Kazakların güvenlerini kazanarak kendilerine yavaş yavaş alıştırmaya başlamışlardı.³⁰⁸

Tobolsk piskoposluğunda, faaliyete başlayalı ancak üç ay olan Akmolinsk ve Karkaralinsk stanındaki Kırgız misyonu, 1894 yılında pek başarı gösterememekteydi. Bu bölgelerdeki Kazaklar arasındaki Hristiyan propagandasına yukarıda belirttiğimiz engellerle beraber bu stanların Akmolinsk ve Karkaralinsk gibi ticaret bölgelerinde kurulması, misyon faaliyetlerinin başarısız olmasına etken olmaktaydı. Bu illerde camiler, medreseler ve mollalar çok olmakla beraber Kazakların arasında Tatar ve Kazak nüfuzlu zengin tüccarlar da yaşamaktaydı. Tobolsk piskoposluğunun Ortodoks misyonerlik komitesi, bu unsurların misyona karşı düşman olduklarını ve Kazakların Hristiyanlaşmalarına kötü etki ettiklerini belirtmektedir.³⁰⁹

18 Şubat 1895'te Kutsal Sinod, yeni Omsk piskoposluğunun kurulması kararını alır. Bu karara göre Tobolsk ve Tomsk piskoposluklarının bünyesinde olan Kazak step bölgeleri ve bu bölgelerdeki kiliseler, Omsk piskoposluğu bünyesine, faaliyette bulunan Kırgız misyon stanları ise, Omsk piskoposluğunda açılacak misyonerlik kuruluna geçmesi gerekmektedir.³¹⁰

Tobolsk piskoposluğu misyonerlik stanları Omsk piskoposluğuna geçmeden önce misyoner Putintsev, Akmolinsk şehrinin yakınlarında oturan Catak'larla³¹¹ tanışır ve onlarla samimi ilişkiler kurup birbirlerini ziyaret etmeye başlamışlardır. Bu Catak'ların arasından üç kişi Hristiyanlığı kabul etme niyetlerini bildirir. 1895 Yılı'nın mart ayında bu üç kişi vaaz dinlemek ve Hristiyan inancını iyice öğrenmek için misyoneri her gün ziyaret eder. Vaftiz edilmek istediklerini Kazaklardan mümkün oldukça gizli tutarlar. Ancak üç hafta boyunca misyoneri her gün ziyaret eden bu kimseler hiç gelmemeye başlarlar ve misyonerden gizlenirler. Bu üç kişiyi Tatarlar korkutup tehdit ederek Hristiyanlığı kabul etmekten vaz geçmişlerdir. Misyon için olumsuz olan bu durumu araştırmaya başlayan misyonerler, Hristiyan olmak isteyenlerin birisine bir yandan Akmolinsk Tatarlarının tehdit ettiğini, diğer yandan ise kendisine Kazaklar ve Tatarlar

³⁰⁸ Otčet Tobolskogo Eparhialnogo Komiteta Pravoslavnogo Missionerskogo Obwestva za 1894 g, *Tobolskie Eparhialnie Vedomosti (TEV)*, Sayı 19, Ekim 1895, s. 211-212.

³⁰⁹ Otčet Tobolskogo Eparhialnogo Komiteta Pravoslavnogo Missionerskogo Obwestva za 1894 god, *Tobolskie Eparhialnie Vedomosti (TEV)*, Sayı 19, Ekim 1895, s. 212.

³¹⁰ PSZ Rİ 1881-1913, C XV, N 11271, 1895, s. 28.

³¹¹ Catak- Rusların yanında çalışan Kazaklardır

tarafından 20 baş koyun, bir miktar para hediye edildiğini bununla yanı sıra evleneceği kız bulduklarından vaftiz edilmekten vaz geçtiğini öğrenmişlerdir. Müslüman tüccarın yanında çalışan diğer bir Kazağı ise, misyonerlerin vaazına katıldığını öğrenen tüccar, iyice dövmüş ve rezillikle işinden kovmuş, ancak bir hafta sonra Kazakların yardımıyla çarşıda kendi dükkânını açınca vaftiz edilmekten vaz geçmiştir. Vaftiz edilmeyi isteyen üçüncü kişi ise vaftiz edilirse Tatarların kendisini öldüreceklerini söylemiş ve kararından vaz geçmiştir. Bununla beraber Akmolinsk şehrindeki Catak'larda misyonerlerle görüşmeden çekinmeye başlamışlardır. Misyoner Putintsev bunun hakkında 'Kazaklarla yakınlaşmak için yarım yıl çabaladığımız zahmet sonucunda amacımıza ulaşmaya yakın kala aniden hiçbir şey kalmadan faaliyetimiz olumsuz gitmeye başladı'³¹² demektedir. Dolayısıyla, 1895 yılının Mart ayında Tatar Mollaları ve bununla beraber Türkistan'dan gelen hocalar tarafından, İslam propagandasını, Kazak stepinde özellikle Akmolisk şehrinde ve ilçelerinde yaşayan Kazaklar arasında artmışlardı. Tobolsk piskoposluğunun misyonerlik faaliyetlerine karşı harekette bulunmuşlardır.³¹³ Genelde fakir olan Kazak ve Tatarlar veya farklı sebeplerle akraba ve yakınlarıyla ilişkisini kesenler, geçimlerini sağlayabilmek umuduyla Rusların yanında çalışıp, onların hayat tarzlarını benimseyerek kendi istekleriyle Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Fakat böyle vaftiz olanlar nadir olup bu dönem içinde Tobolsk piskoposluğu bölgesinde yaşayan Kazakların topluca Hristiyanlığa geçişi görülmemektedir.

Kazakların yaşam tarzını gözlemleyen ve önceki faaliyette bulunduğu misyonerlik tecrübesini göz önünde bulunduran misyoner Putintsev, şehirdeki Ruslara göre köy ve kasabadaki Rusların daha dindar ve ahlaklı yaşadıklarının farkına varır. Misyonerlik stanların böyle yerlerde kurulduğu takdirde, köydeki Rusların dindar hayatı, yeni vaftiz edilenlere örnek olup, bu vaftiz edilenleri şehre göre bu tarz köylerde kontrol etmenin kolay olacağını düşünür. Bununla beraber Rus köyleri ve kasabalarında Tatar mollalar

³¹² Mihayil Putinsev, 'İz Kirgizskoi missii Omskoi Eparhii', Tobolskie Eparhialnie Vedomosti (TEV), Sayı 4, Şubat 1896, s. 70.

³¹³ Mihayil Putinsev, 'İz Kirgizskoi missii Omskoi Eparhii', Tobolskie Eparhialnie Vedomosti (TEV), Sayı 4, Şubat 1896, s. 70-71.

ve camiler mevcut olmayıp, köy civarlarında göçebe hayatla beraber yerleşke hayat sürdüren Kazaklar çoğunlukta idi.³¹⁴

Sonuçta, Tobolsk piskoposluğu Kırgız misyonunun kısa dönem faaliyet yapması ve bu dönem içinde az sayıda Kazakların vaftiz edilmesi durumu, misyoner Putintsev'in, stanları şehirlerden Rus köyleri ve kasabalarına taşıma düşüncesine yol açtı. Ancak taşınacak stanlar yeni açılan Omsk piskoposluğu bünyesinde faaliyet gösterecektir. Omsk piskoposluğu Kırgız misyonu ve stanları hakkında tezimizin devamında detaylı şekilde bilgi verilecektir.

3.3. Tomsk Piskoposluğunun Kazaklar Arasında Misyonerlik Faaliyetlerini Yürütme Çabaları

Yukarıda Rus Ortodoks Kilisesinin Kazak steplerinin kuzeyinde misyonerlik faaliyetini yürütme çabaları başlığında anlattığımız üzere, 24 Aralık 1828'de Kutsal Sinod, Batı Sibirya bölgesinde yaşayan gayri Hristiyan halklar arasında misyonerlik faaliyetin yeniden başlatılması için kararname çıkardığını anlatmıştık. Bu karar üzerine, Tobolsk ve Sibirya piskoposu Evgenyi (1778-1871), Batı Sibirya bölgesinin güneyinde Kazaklar, Kalmuklar, Teleutler, Altay Aleutleri ve Çernovyi Tatarları arasında Müslümanlığa ve geleneksel inanca karşı misyonerlik faaliyetinin yapılmasını teklif eder. Kutsal Sinod tarafından onaylanan Kazak stepinde misyonerlik faaliyeti gerçekleştirmek ve misyoner görevini yapmak için başrahip Makaryi (Mihail Gluharev 1792-1847) ve iki yardımcısı hazırlık yaparlar.³¹⁵ Ancak Kazaklar arasında misyonerlik faaliyetini vilayet genel valisinin izni olmadan başlatamayacağından, Piskopos Evgenyi, Batı Sibirya vilayet genel valisi İ Velyaminov'dan izin ister. Vali Velyaminov Kazaklar arasında misyonerlik faaliyetinin zamanı olmadığını dile getirerek misyonerlerin gönderilmesini yasaklayıp misyonerlik faaliyetin durdurulmasını ister. Sonuçta Tobolsk piskoposluk dini konseyi, başrahip Makaryi ve iki yardımcısını, yerleşke ve göçebe hayat sürdüren gayri Rusları Hristiyanlaştırmak amacıyla Tomsk³¹⁶ bölgesi Biisk kazasına göndermeyi kararlaştırır. Tomsk piskoposluğuna giren Altay misyonu

³¹⁴ Mihayil Putinsev, 'İz Kirgizskoi missii Omskoi Eparhii', Tobolskie Eparhialnie Vedomosti (TEV), Sayı 4, Şubat 1896, s. 73.

³¹⁵ Başrahip Mihail Putinsev, "Kirgizskaya duhovnaya missiya", Tobolskie Eparhialniye Vedomosti (TEV), N 3, 1884, s. 50.

³¹⁶ 1834'te Tobolsk piskoposluğu bünyesinde olan Tomsk bölgesi bağımsız Tomsk Piskoposluğu olarak ayrılmıştır.

1828’de açılmasına rağmen, misyoner Makariy’nin 1830’da Biisk bölgesine gelişiyle ancak faaliyete başlar. Fakat Altay misyonu göçebe Kazaklar hariç Altay kabileleri arasında faaliyet yapmaya devam etmekteydi. 1830’lardan itibaren Tomsk piskoposluğuna giren Batı Sibirya’nın Altay dağlık bölgesinde yaşayan, Kazaklar hariç geleneksel etnik inançlarını sürdüren Altay halkları arasında Altay misyonu, aktif bir şekilde faaliyete başlar. Bölgenin çok çeşitli inancını göz önüne alarak, diğer dini inanç mensuplarıyla dini çatışmalar yaşamadan bu bölgede yaşayan etnik halklar arasında misyonerlik faaliyet sürdürerek, Ortodoks kilisesinin egemenliğini sağlamak, Altay misyonu için büyük bir görev idi.³¹⁷

1844’te Altay misyonunun ilk kurucusu misyoner Makariy, hastalık nedeninden Biisk’ten ayrılır ve yerine Stefan Landışev (ö.1883) gelir. 1855 Yılı’nın mayıs ayında misyoner Stefan Landışev 9. Alay Sibirya sınır Kozak askeriyesinin komutanı başbuğ M. Romanovski ile, Antoniyevski ve Smolinski, Kozak ileri karakolları arasında göçebe hayat sürdüren Kazaklara Ortodoks Hristiyanlığını tanıtmak için seyyar kilisesiyle seyahat eder. 21 Mayıs’ta misyoner Landışev, kalabalık Rusların ve Kazakların toplandığı açık bir alanda çadır kurup seyyar kilisesini açar ve dini ayinin ardından bu kalabalıktaki Rus ve Kazaklara Ortodoks maneviyatını öğrenmeye davet eder. Vaftiz edilmeyen Kazaklarla sohbet ederek, Hristiyanlıktan bahsederek, Muhamedan (Müslümanlık) inancından vazgeçmelerine ikna etmeye çalışır. Kazakların misyoneri dikkatlice dinlemelerine rağmen Hristiyanlığı kabul etme istekleri olmaz. Bu olayı misyoner şöyle izah eder: ‘Onlar Hristiyanlığı kabul etme isteklerini muhtemelen kendi halkından korktukları için gizlemektedirler’.³¹⁸ Vaftiz edilen Kazakları, kendi akrabaları veya diğer Kazaklar tarafından baskı yapma, tehdit etme ve dövme gibi olaylar mevcut idi. Bundan sonra misyoner, Maralyevskyi ve Antoniyevskyi ileri karakollarında yaşayan Kazaklara Hristiyanlığı tanıtmak için seyahat eder. 1856’da misyoner Landışev, baskı görmelerine rağmen Hristiyanlığı kabul eden 70 Kazak’ın Semipalatinsk bölgesinden Biisk kazasına gelip yaşadığını belirtmektedir.³¹⁹

1860’larda hükümet, dini iktidarlara Kazak steplerinde acilen İslam dini yerine Ortodoks misyonerlik faaliyetinin gerçekleştirilmesini ısrar etmeye başlar. Kazak halkı

³¹⁷ Bkz: L.İ Şerstova, ‘Etnopolitičeskaya istoriya tyurkov Yuzhnoi Sibiri v XVII-XIX vv’, Tomsk 1999.

³¹⁸ Stefan Landışev. İzvestiya iz tserkovnoi Altaiskoi missii. 1858. s. 289.

³¹⁹ Stefan Landışev. Nekotoriye svedeniya o tserkovnoi Altaiskoi missii. 1856. s. 662.

arasında İslam dini propagandasını aktif bir şekilde yapan Tatar Müslümanlarına karşı, misyonerliğin sürdürülmesi, Ortodoks Misyonunun temel amacı olarak görülür. Yerel idare bu konuda dikkatli ve sakın bir şekilde davranma teklifinde bulunarak, bölgedeki durumları incelemenden stepteki Kazaklar arasında propaganda yapmanın tehlikeli olacağı görüşündeydi. Rus Hükümeti, Kazakları Müslümanlaştırarak yerleşik hayata geçirdikten sonra, Hristiyanlaştırmayı hedeflemekteydi. Kazakları Müslümanlaştırma politikası ve Batı Sibirya bölgesinin genel valisi İ.Velyaminov'un, bu bölgedeki Kazaklar arasında misyonerlik faaliyetini yasaklaması ve erteleme neticesinde Batı Sibirya'da ve Kazak steplerinde, Tatar mollaları çoğalıp, İslam dini aktif bir şekilde propaganda edilerek gittikçe sağlamlaşmaktaydı.³²⁰ Yaşam biçimlerinden dolayı, Kazakların Hristiyan dinine yatkın olmaması ve 1861 yılında Rus Çarlığı tarafından Orta Asya'nın İslam merkezleri olan Türkistan ve Taşkent şehirlerinin işgal edilmesi, Steplerde misyonerlik faaliyetinin ertelenmesine sebep olmaktadır.³²¹

Bu dönem ile ilgili olarak antropolog Ş. Velihanov değerlendirme yaparken Kazak-Rus ilişkisine temas etmiştir. O'na göre Kazaklar Rus himayesine girmeden önce sadece isim olarak Müslümanlardı. İslami günlük yaşam biçiminin Kazaklar arasında yaygınlaşması, Rus hükümetinin politikaları sonucu gerçekleşmiştir. İslam dini halk tarafından tamamen kabul edilmese bile Rus hükümeti Kazak steplerinde Tatar mollaları sayesinde İslam propagandasını dayatmaktaydı. Velihanov, Rusların Muhammed'in havarisi Speranskyi eliyle medrese ve mektepler yaptırmak suretiyle halkın Müslümanlaştırılmaya çalışmasına şaşırmaktadır.³²²

Velihanov: Rusların Bizans sürecinden geçtiği gibi Kazakların da Tatar sürecinden geçmesi, Avrupa medeniyetine ulaşmasını engelleyecek. Rusların Bizanslaşması ne kadar kötü olsa bile, onlara eğitici unsur taşıyan Hristiyanlığı getirmiştir. Duyarlı ve algılayıcı Kazak halkı, duygu ve düşünceyi yavaşlatan ölü skolastikten başka Tatarların verdiği eğitiminden ne bekleyebilir ki. Kazaklar ne olursa olsun Tatar sürecinden kurtulup bu süreci atlatması gerek ve buna hükümet yardım etmelidir. Bu insancıl iş için ilk olarak Tatar İslami düşünce ve mollaların faaliyetleri engellenip, kazalardaki Tatar okullarının yerine Rus okulları açılırsa, etkisi kendi kendine ortaya çıkacaktır. Müslümanlığın gaddarlığı ve herhangi bir dini fanatizm toplumun gelişmesini

³²⁰ 'Pravoslavnyaya missionerstvo v Rossii', *Altayskaya tserkovnaya missiya*, S-Petersburg 1865, s. 52.

³²¹ V. Sofronov, 'Deyatelnost protivomusulmanskoï missii v Tobolskoï Eparhii', *Sibirskaya Zaimka*, Sayı 8, 2002, s. 3-5.

³²² Ş. Valihanov, *Sobranie soçinenii v pyati tomah*, C. 4. Alma-Ata 1985, s. 71.

engellemektedir. Avrupa’da bile dinciliğin yaygınlığı, toplumun gelişmesine sıkıntı verdiği bellidir. Ancak gerçek bilim, şüpheli ruhu kurtarıp hayatın kıymetini bilmeyi öğretebilir. İslam dini, Hristiyan Rus hükümetine yardımcı olamaz.³²³ Hükümetten bilimin hepsine düşman olan dinlere himayelik yapmamasını ve steplere korku ve şiddet temelindeki teolojik kanunları zorla getirmemesini ister ve rica ederiz. Bu verdiğimiz kanıta göre hükümetin çıkarına ve Kazak halkının faydasına onların arasındaki İslam etkisinin gelişmesini durdurup mümkünse Tatar ve Orta Asya mollalarının zararlı etkisini yok edilmesi için tedbirler alınması gerek olduğu düşüncesindeyiz’ demektedir.³²⁴

Hükümet, Kazak halkını Hristiyanlaştırma konusunu incelemeye devam ederken, bu süreç içerisinde epey bir tecrübe edinen Tomsk piskoposluğunun Altay misyonu, sınırlarını Semipalatinsk bölgesine kadar uzatmıştı. Altay misyonunun başkanlığını yapan misyoner Landişev, bu zamana kadar Altay bölgelerinde yaşayan Kazakları yakından tanımış olup bazılarını da vaftiz etmişti. Bu tecrübeye dayanan Landişev, Altay kazalarına yakın yerlerde yaşayan Kazaklar arasında Hristiyanlığı yayma amacıyla Altay misyonerlerine izin verilmesi için Tomsk piskoposu Porfiryi (1811-1865) aracılığıyla, Batı Sibiry genel valisi Aleksandr Dyugamel’e (1801-1880) müracaatta bulunur, ancak faaliyet yapmaları için geç kaldıkları cevabını alır.³²⁵

Bu dönemde Altay misyonerleri, Kazak steplerindeki şehirlerde ve istihkâmlarda cami ve medreselerin çoğalmaya başladığını, mollalar ve Kur’an öğretimi ve Tatar dili hocalarının hemen hemen her köyde görev yaptıklarının farkına varır. Rus hükümetinin Kazaklara İslam dinini öğreterek yerleşik hayata geçirmek ve sonradan Hristiyanlaştırma politikasının, artık Kazakları Hristiyanlaştırmak için erken değil, geç olduğu düşüncesindeydi.³²⁶

Bu konuda Ş. Velihanov şunu demektedir: ‘Son zamanlarda Sibiry idaresi, İslam dini lehine himayelik sisteminin yanlış olduğunu, herhalde anlamaya başladı. Bölge idaresinin Hristiyanlığı kabul eden Kazaklara dair 1862’de çıkardığı tedbir kanıtıdır. Sibiry Kırgızlarını Yönetme Kurumu, Vaftiz edilmiş Kazakları kendileri istemeleri

³²³ Ş. Valihanov, s. 99.

³²⁴ Ş. Valihanov, s. 74.

³²⁵ Mihail Putinsev, “Kirgizskaya duhovnaya missiya”, *Tobolskie Eparhialniye Vedomosti*, (TEV), 1884, N 3, s. 53.

³²⁶ ‘Pravoslavnya missionerstvo v Rossii’, *Altaysakay tserkovnaya missiya*, S-Petersburg 1865, s. 52-53.

halinde, onları şehir ve Kozak toplumuna kaydedilmesi veya stepte yabancılar şartıyla yaşamaması hakkında karar aldı. Ancak 1861'e kadar Hristiyan olan Kazakları muhtemelen eski ortamından alıkoyarak yeni inançlarını sağlamlaştırmalarına fırsat tanımak için şehirli veya Kozak olarak kaydediyorlardı. Bu tedbir Hristiyanlık tarafından bakılırsa övülmeye değer, siyasi açıdan ise vaftiz olan Kazakların stepten ayırılmalarının Kazak halkını pek etkilemediği için büyük bir hatadır. Çarlık toprakları sınırlarında dış ilçeler kurulduğundan beri, vaftiz edilen Kazakların sayısı hakkında net bir bilgi sahibi değiliz, ancak sayılarını önemsemeyecek kadar azdır diyemeyiz. Bazı Yamişevski ve Çisty gibi Kozak stanitsalarının nüfusunun yarısı vaftiz edilmiş Kazaklardandır. Kazaklar Hristiyan olmayı, Kozak olmak veya şehirli olmak diye düşünmektedirler. Bölge idaresi Hristiyanlığın çıkarlarına dair böyle tedbir alırken, bununla beraber Müslümanlığa karşı baskıcı önlemler almalıydı, yoksa bu önlemsiz Hristiyanlık başarılı olamaz. Biz hükümete steplere Hristiyanlığı herhangi bir yolla getirin ve Müslümanlığı sıkıştırın teklifinden uzağız, böyle sert önlemler her zaman kötü sonuçlara götürmektedir'.³²⁷

Rus Hükümetinin İslam dinine karşı politikasında Step komisyonunun 1865-68 yılları arasında yaptığı faaliyetler büyük bir rol oynamaktaydı. Kazaklar arasında Müslümanlığın ne kadar yaygınlaşması ve onları Hristiyanlaştırma konusu Step komisyonunun araştırmalarından biri idi. Hükümet, Tatarlar sayesinde Kazak halkını Müslümanlaştırma siyasetinin yanlış olduğunu itiraf ederek artık yerine Hristiyanlığa kolay geçirilmesi için Kazakların geleneksel inancının korunmasını önermekteydi.³²⁸ İslam dininin Kazakları Ruslarla bütünleştiremeyeceği hatta onun bu hedefi engelleyecek bir güç olduğu da hükümet anlamaya başlamıştı. Kazakların müslümanlaşma dalgasının azalması ve İslam dini etkisinden çıkması için Stepte Tatar mollalarının seyahat etmesi kısıtlanarak yerine onların Rus kültürüyle asimile edilmesi ve devamında ise Hristiyanlaşmaları konusu kaldırılmaktaydı.

1864 yılında Rus Çarlığının Altay sınırını belirleyen anlaşmanın imzalanmasıyla, Tomsk Piskoposluğunun Altay misyonu, İslam ve Lamaizm'e karşı bölge sınırlarında iki istasyon açılmasını teklif eder ve İslam dinine karşı faaliyetin merkezi olarak Ortodoks misyonunun Çerno-Anuisk istasyonu belirlenir. Çerno-Anuisk ve civarında

³²⁷ Ş Valihanov, s. 73.

³²⁸ A. Geins, *Sobranie literaturnyh trudov*, C. I, S-Petersburg 1897, s. 212.

yaşayan Altay halklarıyla beraber göçebe Kazakları da kapsadığı için onları da faaliyet içine dâhil edebildiği için Çerno-Anuisk istasyonu rastgele seçilmemişti. Böylece Kazakları Hristiyanlaştırmayı deneyebilirlerdi. Bu sırada Çarlık topraklarının yukarıda bahsettiğimiz şimdiki Özbekistan topraklarına kadar yayılmasıyla Türkistan eyaleti kurulup artık Kazak stepleri Çarlığın iç kısım toprakları haline geldi. Bu durum yavaştan Kazak topraklarının Çarlık Rusyayla bütünleşmesine yönelmekteydi. Bu amaca ulaşmak için Kazak steplerinde sağlam bir Rusların yönettiği bir idari sistem oluşması gerekmekteydi. Bu vesileyle 1865' den 1868 kadar faaliyet gösteren Step komisyonu kurulur. Step komisyonunun görevine diğer bölgesel idari konularını araştırmayla beraber Kazak halkının ne kadar derecede Müslüman oldukları ve onları Hristiyanlaştırma fırsatlarını ortaya çıkarma konusu da girmektedir.³²⁹ Omsk şehrine gelen Step komisyonu, 11 Aralık 1865 te yerel idareden Kazaklar arasında Hristiyanlığın yayılması hakkında bilgi vermelerini gizli bir şekilde istemiştir.³³⁰ Bu yönde herhangi bir ciddi faaliyet gösterilmediği ortaya çıkar ve vali Dyugamel, Petropavlovsk şehrinde yaşayan Kazakları Hristiyanlaştırmak için misyon açılması hakkında araştırmalar yapıldığını ancak Sibiry Kırğızları bölgesi valisinin, Kazakların direniş göstereceği ihtimali görüşünde olduğundan bu misyonerlik faaliyet gerçekleşmesinin erken olduğunu iletmiştir.³³¹

Araştırma neticesinde Kazakların müslümanlaşmasına karşı mücadelenin temelini onları Tatarların dini etkisinden kopartmada gören Step komisyonu, Stepteki mollaların Kuran ve şariat uzmanları olması, hükümeti az ilgilendirmesi lazım demektedir. Step komisyonuna göre mollalar Kazakların arasından seçilip mollaların ve camilerin sayısı kontrol edilmeli ve her bir kazaya bir molladan fazla olmaması gerekliydi. Yeni caminin inşasına artık vilayet valisinden izin almaları lazımdı. Dini eğitimle okul ayırılmaları gerekti. Camilerin okulunda Rus dili eğitimi zorunlu olması gerek. Kazaklar, Rus dilini isteyerek öğrenmektedirler diyen Step komisyonu onların bu isteklerini faydalanarak İslamın etkisini azaltmak için Stepte Rus okulları çoğaltılmalması gerektir. En önemlisi Stepteki İslam dinine karşı savaşmadan onun yayılması durdurulmalı diyen Step komisyonu bunun için Hristiyan propagandası yürütülmeli. Önceki Hristiyanlaştırma denemeleri Kazakların mukavemet gösterecekleri korkusundan dolayı frenlenmekteydi.

³²⁹ RGVIA, Dosya 120, Fon kodu: 400, s. 41.

³³⁰ GAOmO, Dosya 6173, Fon kodu: 3, s. 64.

³³¹ GAOmO, Dosya 6173, Fon kodu: 3, s. 66.

Artık Orta Asya topraklarının Rusların eline geçmesiyle durum değişti. Step bölgesi Çarlığın iç bölgesinde kaldı. İslam dini stepde tamamen oturmadan acele etmemiz gerek. Son yıllarda Hristiyanlığı kabul edenlerin sayısı tatmin edici olmamasına rağmen eğer gerekli önlemleri alacaksak hala başarılı olacağımıza umutlanmaktayız. Bunun için misyonerlik faaliyet yürütmemiz gerekli. Kazakların karşı çıkmaması için misyonerlik faaliyet görevini dindarlar değil, Batı da ki gibi, Kazak köylerine kolay yerleşebilecek tüccar, öğretmen ve doktorlar yürütmeli demektir.³³²

Kutsal Sinod, Step komisyonunun Kazakları Hristiyanlaştırma teklifini kabul etmesiyle Step komisyonu başkanı Fyodr Girs (1824-1891) bu konuda yardımda bulunması için Tomsk piskoposu Aleksyi'e (1813-1880) müracaatta bulunmuştur. Bu tarihlerde Altay misyonu, bölgede yaşayan Kazaklar arasında resmi faaliyet yapmasa da Çerno-Anuisk misyonerine Biisk ilçesinin sınırlarından, hatta Semipalatinsk bölgesinden gelip kendi istekleriyle Hristiyanlığı kabul etmek isteyenler de yer almaktaydı. 1868'de Kazak step bölgesinde 'Yeni İdari Bölge Yönetimi' faaliyete geçmesiyle ve Step komisyonu başkanının isteği üzerine, Tomsk piskoposu Aleksyi artık Kazaklar arasında resmi misyonerlik faaliyet yürütmek için, uygun zaman geldiğini ve Altay misyonunun Semipalatinsk bölgesinde faaliyet yapabileceğini öne sürmekteydi. Semipalatinsk bölgesindeki Müslümanları Hristiyanlaştırmak için misyonerler gönderilirse misyonerliğin başarılı olacağını, buna ispat olarak Yedisu bölgesinin askeri valisi Gerasim Kolpakovskiy'nin (1819-1896) birkaç bin kişinin Hristiyanlığı kabul etmeye hazır olduğunu, bu konu hakkında onun yukarıya bildirdiğini, ancak bir sonuç çıkmadığını dile getirmiştir.³³³ Tomsk piskoposu Aleksyi'nin dediği birkaç bin kişi, Kazaklar değil Çin baskısından kaçıp Yedisu bölgesine göç eden mültecilerden oluşmaktaydı. Bu perişan durumdaki mülteciler, hayatta kalabilmelerine yardım olacak her şeye hazır durumdaydı. Onlar için Hristiyan olmak, yeni yerleştiği yere uyum sağlamalarına, maddi durumlarını ve statülerini iyileştirmeye imkân sağlayacaktı. Gayri Rusların Hristiyanlaştırılma fırsatını kaçırmak istemeyen piskopos Aleksyi, Kutsal Sinod'a müracaatta bulunarak kendisi tarafından Kazak stepine Altay misyonunda

³³² RGVIA, Dosya 153, Fon kodu:400, s. 121-122.

³³³ GAOmO, Dosya 595, Fon kodu: 64, s. 1.

tecrübeli misyoner Stefan Landişev'i ve Kazak dilini bilen iki yardımcısıyla gönderebileceğini açıklamıştır.³³⁴

Kutsal Sinod, Tomsk piskoposunun müracaatını inceleyip, Altay misyonunun Semipalatinsk bölgesinde yaşayan halkı Hristiyanlaştırmak için faaliyette bulunmasını gerekli bulur. Kutsal Sinod, Tomsk piskoposuna bölge idaresiyle anlaşarak ve Altay misyonunun bütçesini kullanarak, Semipalatinsk bölgesi civarında misyonerlik faaliyetini açmasına izin verir.³³⁵ Böylece, 1868'de Altay misyonunun desteğiyle, Semipalatinsk bölgesinde misyonerlik faaliyetinin temeli atılmış oldu

1872 de 'Pravoslavnoe obozrenie' dergisinde Orta Cüz Kazakları arasında misyonerliğin gerçekleştirilebileceğini ispatlamaya çalışan rahip İ. Sotnikov: 'İlk aşamada misyonerlik stanları, Müslümanlığın zayıf olduğu yerlerde kurmak gerek' diyerek, Ruslarla sınır olan kasaba veya köyleri işaret eder. Vaftiz olan Kazakları yerleşik hayata geçirip onlara birkaç desyatina (1 desyatina- 1,09 ha/10000 m2) tarla verilmesinin altını çizen Sotnikov, 'Ancak bu iş tecrübe edildiği kadar çok yavaş ilerlemektedir. Eğer İncil vaazını dinleyemeyen Kazakların durumu böyle devam ederse, onların yerleşik hayata geçmesini çok bekleriz. Göçebe halkların yerleşik hayata geçmeleri için asırların gösterdiği tek yol onların Hristiyan dinine geçmeleridir' demektedir.³³⁶

1877 Yılı'nın Mayıs'ında, Kazakların ve yeni vaftiz edilenlerin çok yaşadığı Biisk kazasının Çerno-Anuisk istasyonuna misyoner Filaret Sinkovskiyi (1845-1917) görevlendirilir.³³⁷ Çerno-Anuisk'ta yaşayan Kazakları misyoner Landişev şöyle anlatmaktadır: 'Özgürlük düşkünü olan Kazaklar arasında Muhammed'e inanç hala devam etmektedir ki, bu onların Ruslaşmasını yavaşlatıp tamamen Hristiyanlaşmalarını engellemektedir. Vaftiz olanlar arasında bazıları bir veya iki sene geçtikten sonra sabit hayatından vaz geçerek, Steplere geri dönmektedirler. Müslümanlık inancından tamamen kopartmak o kadar zor olduğunu özellikle cenaze töreninde görebilmekteyiz ve bu geleneklerinin devam etmesi Kazakların arasında Hristiyan inancının sağlam bir

³³⁴ GAOmO, Dosya 8073, Fon kodu: 3, s. 1.

³³⁵ GAOmO, Dosya 8073, Fon kodu: 3, s. 2.

³³⁶ İ Sotnikov, Neskol'ko slov o vozmojnosti učrejdeniya missii mejdu Kirgizami Srednei Ordyi, Pravoslavnoe obozrenie, Mayıs 1872, s. 788.

³³⁷ Zapiski Altayskogo Missionera Çerno-Anuiskogo otdeleniya Filareta Sinkovskogo, Moskova 1883. s. 43.

şekilde sinmediğini bize ispatlamaktadır.³³⁸ Kazaklar at sütünden kımız ve bu kımızdan ise arakı (Alkol) hazırlıyorlar. Bizim Çerno-Anuisk’a gelişimizle bazı Kazakların ölülerini anma zamanına denk geldi. Ölü anma yemeğine yakın ve uzak akrabaları, vaftiz edilen ve edilmeyen Kazaklar da davet edilmektedir. Yemekten önce veya sonrasında içlerinden biri kendi dillerinde dua okur ve diğerleri sessiz oturmaktaydılar. Dua sonrası balalaika (dombıra) çalmayla devam edip kıldıkları dualarını mümkün oldukça Ruslardan, hatta misyonerlerden gizli tutumaktaydılar. Anma töreni Baige (at yarışı) ile son bulmaktadır diyerek putperestliğin (geleneksel inancın) unsurunu taşıyan bu Baige geleneklerini yasaklamamız olumlu sonuç vermeyince idareye şikâyet edeceğimizi dile getirdik, diye izah etmektedir.³³⁹

Çerno-Anuisk’ta yaşayan ve vaftiz olmayan zengin Kazaklar, misyoner olmadığı zaman, Muhamedan veya geleneksel inanç unsurlarını taşıyan geleneklerini, vaftiz olan Kazakların evlerine giderek devam etmeye çalışmaktaydılar.³⁴⁰ Bununla beraber vaftiz edilen Kazaklar ile evlenen birkaç Rus’un olduğu, evlilik hayatına Rus geleneğinden bir şeyler getirmeyip bilakis tamamen Kazaklaştığını, anneleri Rus olmalarına rağmen çocuklarının ise hiç Rusça konuşmadıkları görülmüştür.³⁴¹ Ancak bir seneden sonra misyoner Landişev, Çerno-Anuisk’ta genel valinin kararıyla vaftiz olmayan Kazakların yaşadığı yerden göç ettirilmesiyle, İslami ve geleneksel ayinlerin azaldığını, Baige düzenlenmediğini, ölü anma günlerinde ise, kalabalıktan oluşan vaftiz edilmiş Kazakların kiliseye geldiklerini söylemektedir.³⁴²

Aynı zamanda Stepteki göçebe Kazakların hala tutucu Müslüman olamadıklarını anlayan Rus hükümeti, onları fanatikleşmeden Rusya’nın Müslüman topluluğundan kopartma kararını alır. Orta Asya ve Volga boyundan gelen hocalar tarafından İslam propagandasını yasaklamayla beraber, İslam kurumlarının inşa edilmesi, mektep-medreselerin açılması ve kutsal yerlerin ziyaret edilmesi kısıtlanmaya başlamaktaydı.

³³⁸ Zapiski Altayskogo Missionera Çerno-Anuiskogo otdeleniya Filareta Sinkovskogo, Moskova 1883. s. 52.

³³⁹ Zapiski Altayskogo Missionera Çerno-Anuiskogo otdeleniya Filareta Sinkovskogo, Moskova 1883. s. 54.

³⁴⁰ Zapiski Altayskogo Missionera Çerno-Anuiskogo otdeleniya Filareta Sinkovskogo, Moskova 1883. s. 56.

³⁴¹ Zapiski Altayskogo Missionera Çerno-Anuiskogo otdeleniya Filareta Sinkovskogo, Moskova 1883. s. 66.

³⁴² Zapiski Altayskogo Missionera Çerno-Anuiskogo otdeleniya Filareta Sinkovskogo, Moskova 1883. s. 76-77.

Kazak steplerinde, artık İslam dini yerine Ortodoks Hristiyan dininin yayılması hedeflenmekteydi. Altay misyonu bu bölgede yaşayan Kazaklara yönelik olmazsa da Biisk kazasından hatta Semipalatinsk bölgesinden kendi istekleriyle Çerno-Anuisk misyonerine gelen Kazakları da vaftiz etmekteydi. Böyle durumlar Kazak Steplerinde yaşayan Kazaklar arasında misyonerlik faaliyetinin sürdürülmesinin göstergesi olup, Kazaklar için özel misyonerlik şubesinin açılmasıyla daha rahat Hristiyanlaşmaya etken olacağı düşüncesini ortaya çıkarmaktaydı.³⁴³

1880’de Altay misyonunun³⁴⁴ yöneticisi başrahip Vladimir Petrov, Semipalatinsk bölgesinde yaşayan Kazaklar hakkında bilgi toplar. Petrov’un topladığı bilgilerde, Semipalatinsk bölgesinin Ustkamenogorsk ve diğer ilçeleri hariç bir tek Semipalatinsk ilinde 120.000 Kazak nüfusunun yaşadığı, Kazakların yapay olarak Müslümanlaşmalarına çok zaman geçmediği, onların Müslümanlığı teorik olarak bile bilmedikleri, Tatar mollalarına karşı sempati duymadıkları ve hiç camilere gitmedikleri tespit edilir. Bununla beraber, Rusların yanında yaşayan Kazakların Hristiyanlığı kabul etme isteklerinin olmasına rağmen, vaaz yapacak ve vaftiz edecek misyonerin olmadığı ve Hristiyanlığı kabul eden Kazakların ise, Hristiyan hayatına uygun şartlarının mevcut olmadığı da ortaya çıkar. Tespit edilen bilgilere ve Altay misyonunun kazandığı tecrübeye dayanan Başrahip Vladimir Petrov, Kazaklar arasında misyonerlik faaliyetinin gerçekleşmesinin başarılı bir şekilde uygulanabileceğini öne sürmekteydi. Bu durumu, Tomsk piskoposluk kurulundan öğrenen Ortodoks Misyonerlik Kurulu, maddi destek vereceklerini, gerekirse hükümetten izin almalarına yardım edeceklerini bildirmekteydi.³⁴⁵

3.3.1. Tomsk Piskoposluğu Altay Misyonunun Kırgız Misyonu Şubesi

1881 Yılında Kutsal Sinod tarafından, Ortodoks Misyonerler Kurulu ve Altay misyonunun maddi desteğiyle, Kazakları Hristiyanlaştırmak için Altay misyonuna bağlı özel şube olarak Müslümanlığa karşıt ‘Kırgız misyonunun’ Semipalatinsk bölgesinde açılmasına, yeni açılan şubede bir misyoner, misyoner yardımcısı ve tercüman

³⁴³ O Missiyah Tomskoi Eparhii, Altaiskoi i Kirgizskoi v 1882 g’, *Tomskie Eparhialnie vedomosti*, Sayı 8, Nisan 1883, s. 217.

³⁴⁴ Bknz. Altay misyonu misyonerleri. Ek. 23.

³⁴⁵ ‘O Missiyah Tomskoi Eparhii, Altaiskoi i Kirgizskoi v 1882 g’, *Tomskie Eparhialnie vedomosti*, Sayı 8, Nisan 1883, s. 217-218.

görevlendirilmesine, Tomsk ve Semipalatinsk piskoposu Pyotr'a (1820-1889) izin verilir.³⁴⁶

Kırgız misyonunun ilk faaliyet alanı olarak Semipalatinsk bölgesinin Semipalatinsk ve Ust-Kamenogorsk illerinde yaşayan Kazaklar seçilir. Semipalatinsk bölgesinde yaklaşık 500.000 Kazak yaşamaktaydı. Misyonerlerden, Semipalatinsk bölgesindeki Kazaklara yönelik misyon faaliyetlerinde büyük bir emek sarf etmeleri beklenmekteydi. İlk önce bu işi yapabilecek misyoner, o misyonerin yaşayacağı ve faaliyet yapabileceği bir sahanın bulunması gerekmekteydi. Bunun için baş misyoner olarak Türkistan piskoposluğunda görev yapan, kısmen Kazak dilini ve onların yaşamını bilen başrahip Putinsev seçilip Kırgız misyonuna hazırlık yapması için Altay misyonunun Çerno Anuisk istasyonuna yerleştirilir. Fakat, başrahip Putinsev hazırlıklarını yapmasına rağmen, yeni Kırgız misyonunun misyoneri adaylığının reddedilmesiyle Türkistan piskoposluğuna geri gönderilir Yerine Çerno-Anuisk istasyonunun misyoneri, rahip Filaret Sinkovskiy ve yardımcısı olarak Kazak kökenli Hristiyan Aleksei Haluev seçilir. Semipalatinsk bölgesinin neresinde faaliyet yapacakları ve istasyon kuracakları uygun bir yer, henüz net belli değilken, 10 Ekim 1882'de misyoner Sinkovskiy geçici olarak Ust-Kamenogorsk şehrine yerleşip, hemen ardından misyonerlik faaliyeti için uygun yer araştırmaya ve bölge valisi Aleksandr Protsenko ile (d.1836) tanışmaya Semipalatinsk iline gider.³⁴⁷ Ancak misyonerlik faaliyeti taraftarı olan Semipalatinsk bölge valisi, bu bölgede faaliyetin gerçekleşmesinin tehlikeli olduğunu düşünmekte olup Kazakların bu faaliyete itiraz etmeyeceklerinden emin değildi. Misyoner Sinkovskiy, bölge valisiyle faaliyete yardımda bulunması ve bölgede serbest gezmesine izin vermesi konusunda görüşme yaptığında, Vali Protsenko, bu bölgede yapacağı faaliyette çok dikkat etmesini tavsiye eder. Kazaklar ve diğer Müslümanlar arasında Hristiyan propagandasını yapmamasını, dini konularda konuşma yapmamasını, hatta Hristiyanlardan ve Müslümanlardan misyonerlik işini gizli tutmasını tavsiye eder. Misyonerliğin hedefe ulaşabilmesi için Vali Protsenko, misyonerin Semipalatinsk'e taşınıp ildeki hapishane kilisesinin rahibi olmayı ve bu resmi görev altında Kazakları iyi tanıyabilmek için ara

³⁴⁶ İ Belyaev. Russkie missii na okrainah. S-Petersburg 1900. s. 249.

³⁴⁷ 'O Missiyah Tomskoi Eparhii, Altaiskoi i Kirgizskoi v 1882 g' Tomskie Eparhialnie vedomosti, Sayı 8, Nisan 1883, s. 219-220.

sıra bölgeyi gezmeyi, ancak Kazaklar arasında Hristiyan propagandasını iyi ve uygun şartlar oluşuncaya kadar durdurmasını önermekteydi.³⁴⁸

Aynı yılın Kasım ayında misyoner Sinkovskiyi Ustkamenogorsk'e döner ve Kazak dilini, İslam dinini öğrenmeye ve Kazaklar hakkında bilgi toplamayı devam eder. Bu sıralarda Hristiyanlığı kabul etmek isteyenlerin mevcut olduğu da öğrenilir. İlk olarak İslam dinini, Arap, Tatar ve Rus dillerini bilen, aynı zamanda Rusların yanında yetişen ve bölge doktorunun yanında hekim olarak çalışan Dondubay Elembayev'in Hristiyan dinini kabul etmek istediği ancak akrabalarından korktuğu için karar veremediği öğrenilir. Boş zamanlarında misyoner Sinkovskiyi'nin evine gelip ona Kazak dilini öğreten Dondubay aynı zamanda vaftiz edilmek için hazırlıklarını da yapmaya başlar. Fakat akraba ve yakınlarının tepkisinden dolayı vaftiz edilme zamanı ertelenmiştir. 13 Şubat 1883'te Dondubai'ın yerine Rusların yanında yetişen Elembay isimli Kazak, Hristiyanlığı kabul etme isteğini bildirince yeni açılan Kırgız misyonunda ilk Kazağın vaftiz edilme töreni gerçekleşip, Elembay'a İvan ismi verilir ve böylece Semipalatinsk bölgesi Ustkamenogorsk ilinde Kırgız misyonunda ilk Kazak vaftiz edilmiştir.³⁴⁹

Semipalatinsk bölge valisinin teklifini dikkate alan Tomsk vikariyat idaresi, misyoner Sinkovskiyi'yi hapisane kilise rahibi olarak görevlendirir. Ancak misyoner Sinkovskiyi, asıl görevini gizlemesine rağmen, bunu Ruslar açık bilmekteydi. Bölgeye Hristiyan propagandasını yapmak için misyonerin geldiğini Ruslardan öğrenen Tatarlar bunu bölge ve stepteki Kazaklara duyurunca Sinkovskiyi'nin asıl amacının gizliliği kalmayıp misyonerin işi zorlaşmaktaydı. Mart 1883'te Vali Protsenko'nun teklifi üzerine misyoner Sinkovskiyi geçici olarak Semipalatinsk iline taşınır ve hapisanede rahip görevine başlar.³⁵⁰ Ancak Kazak mahkûmları arasında dini konuda sohbet yapmasının devamlı şekilde yasaklanmasıyla, Semipalatinsk ilinin misyonerlik faaliyet için uygun olmadığı belli olur.

³⁴⁸ Mihail PUTİNTSEV, 'Kırgızskaya duhovnaya missiya', *Tobolskie Eparhialnie vedomosti*, Sayı 3, Şubat 1884, s. 56.

³⁴⁹ Zapiski missionera Kırgızskoi missii Filareta Sinkovskogo, *Tomskie Eparhialnie vedomosti*, Sayı 7, Nisan 1884, s. 5-8.

³⁵⁰ İ Belyaev. *Russkie missii na okrainah*. S-Petersburg 1900. s. 255.

3.3.1.1. Kırgız Misyonunda İlk Bukonsk Stanının Açılışı

Mayıs 1883'te Tomsk vikariyatının piskoposu Vladimir Semipalatinsk iline gelir. Bölge valisiyle görüşme sonrası Semipalatinsk ilinin Kırgız misyonu faaliyeti için uygun yer olmadığı ileri sürülür. Kırgız misyonun faaliyet yapacağı uygun yeri bulmak ve misyonerlik stanı açmak için, misyoner Sinkovskiyi'nin Semipalatinsk bölgesindeki kazaları gezmesi kararı alınmıştır.³⁵¹

Kazakların göç ettiği yerleri ve Kozak stanitsalarını ziyareti sırasında Kozakların Hristiyan dinine uygun hayat yaşamadıklarını, misyonerlik işlerine soğuk baktıklarını, hatta yanlarında yaşayan Kazaklara kötü örnek olduğunu gözlemleyen misyoner Sinkovskiyi, Kozaklar'ın Kazakları Hristiyanlaştırmasından ziyade, konuşmada, kılık-kıyafette ve günlük yaşam biçiminde Kazakları taklit ettiklerini tespit eder.³⁵² Stepte yaşayan Kazaklar hakkında ise kendisini iyi çadırda (keçe evi) ağırladıklarını, koyun kestiklerini, Rus inancı ve hükümet, hakkında iyi şey söylediklerini anlatmaktadır. Onların arasında fanatikleşmiş Müslüman Kazakları görmediğini, hatta inanç konusunda çeşitli soru sorduklarını ve Ruslarla iletişimde olan Kazakların Rusça konuştuklarını kaydetmektedir. Misyoner, seyahati³⁵³ esnasında idarenin önerdiği gibi, Kazaklarla dini konuşma yapmadan kaçınmasına rağmen, farklı yerlerde kendi isteklerine göre beş Kazağı vaftiz eder. Bu vaftiz edilen kişiler yine Rusların yanında çalışan ve onlarla yaşayan Kazaklardandı.³⁵⁴

Pavlodar ilinin Yamişevsk yerleşkesinde vaftiz edilmiş Kazakların yaşadığını duyan misyoner Sinkovskiyi, onları da ziyaret etme gereksinimi duyar. 1800'lerde stepte yer alan kıtlıkta, Kazaklar çocuklarını açlıkta bırakmamak için Ruslara çocuklarını verdikleri yer almıştı. Ruslar bu çocukları yetiştirip sonra vaftiz eder, hatta bazılarını Rus kızlarıyla evlendirmişlerdi. Dolayısıyla, Yamişevsk ilçesindeki vaftiz edilmiş Kazakları, Rusların elinde yetişen Kazakların çocukları ve torunları oluşturmaktaydı.³⁵⁵

³⁵¹ Mihail PUTİNTSEV, 'Kırgızskaya duhovnaya missiya', *Tobolskie Eparhialnie vedomosti*, Sayı 3, Şubat 1884, s. 57.

³⁵² Zapiski missionera Kırgızskoi missii Filareta Sinkovskogo, *Tomskie Eparhialnie vedomosti*, Sayı 8, Nisan 1884, s. 17.

³⁵³ Bknz. Misyonerin vaaz için yaptığı seyahat sırası. Ek. 26.

³⁵⁴ Putinsev, s. 57-58.

³⁵⁵ Zapiski missionera Kırgızskoi missii Filareta Sinkovskogo, *Tomskie Eparhialnie vedomosti* Sayı 8, Nisan 1884, s. 19.

1883 Yılı'nın Haziranından Eylül ayına kadar devam eden seyahatı esnasında, misyoner Sinkovskiy kendi gözüyle gördüğü ve yaptığı gözlemlerinden yola çıkarak, dağlık bir vadide yer alan, Kazak köyleriyle ve Kökpekti kasabasıyla komşu olan Novokuznetsk hattından göç eden Kozakların yerleştiği Bukonsk yerleşkesini, misyonerlik stanı³⁵⁶ seçer. Tatar mollalarının etkisinden uzakta kalan ve diğer stanitsalardaki Kozaklara göre Bukon yerleşkesinde yaşayan Kozakların ahlaklı, dindar, çalışkan ve misafirperver olmaları, misyonerlik faaliyeti için uygun bir yer olduğu düşüncesiyle misyoner Sinkovskiy Semipalatinsk'e dönmüştür.³⁵⁷

Kazakların çoğunluğunun Müslümanlıkları zayıf ve İslam dinine pek bağlı değildir diyen Altay misyonu başkanı Makariyi, Şimdi de Kazaklar, 55 yıl önceki gibi Şamanlıkla birlikte yarı Müslümanlardır. Onların imamı cahil, kendi şeriatlarını pekiyi bilmiyor ve maddiyata çok düşkünlükleri sayesinde halkı arasında otoriteye sahip olmadığından dolayı, göçebe cemaatını fanatikleştirememektedir. Onların Ruslara karşı iyi ilişkileri, Rusların medeniyetine açık olmaları ve Rus dilini öğrenmeye yatkın olmaları onların arasında Hristiyan propagandasının başarılı olacağına umutlandırmaktadır. Yeni açılan misyon için vaftiz olan Kazakların sayısının az olmasını pek eleştirmeye gerek yok demektedir.³⁵⁸

Bukonsk yerleşkesini Kokpektinsk Kozakları oluşturduğundan, Bukonsk Kozaklarıyla akrabadırlar. Kokpektinsk Kazak stepinde yer aldığından sakinleri stepteki göçebe Kazaklarla irtibat halinde olup vaftiz olmayan Kazakları işçi olarak çalıştırdıklarından, onlar bu işçi Kazakların Hristiyan dinini kabul etmelerine etkili olabileceklerdi. 1885 Yılında onların sayesinde 6 kişi vaftiz edilip vaftiz edilenin biri 17 yaşında Galey isimli bir Kazaktı. Çok zamandan beri Hristiyanlığı kabul etme niyetinde bulunan Galei, işverenlerine bile bu isteğini izah etmiştir. Ancak işverenleri Galey'in Kokpektinsk'te yaşayan anne, baba ve akrabalarının tehditlerinden korktuklarından ertelemiş, Galey'in ısrar etmesiyle artık onun niyetini misyoner Sinkovskiy'e bildirmişlerdir. Akrabaları durumu öğrenmeden hızlı bir şekilde vaftiz etmesini istemişlerdir. Aynı gün Galey vaftiz edilmiş ve ona Nikita ismi verilmiştir. Durumdan haberdar olan Galey'in babası kızar ve tehditte bulunur. Ancak Galey'in Hristiyan vaftiz babasının hediyesinden

³⁵⁶ Bknz. Bukonsk stanında yer alan kilise ve misyonerlik okul. Ek. 27.

³⁵⁷ Zapiski missionera Kirgizskoi missii Filareta Sinkovskogo, Tomskie Eparhialnie vedomosti, Sayı 8, Nisan 1884, s. 24.

³⁵⁸ İ Belyaev. Russkie missii na okrainah. S-Petersburg 1900. s. 257.

sonra sakinleşip ‘oğlumun, hiçbir şey veremeyen benim gibi fakir babasının yanında bulunmaktansa, işverenin yanında bulunması daha iyidir’ diye fikrini değiştirmiştir.³⁵⁹ Bununla beraber, bazı vaftiz edilenlerin akrabaları onları zorla stepe kaçıran olaylar da yer almaktaydı. Özellikle vaftiz edilmek isteyen bayanlara karşı tehditler ve hileler de gerçekleşmekteydi. Bu sebeplerden dolayı Kazakları vaftiz etmeye hazırlık yapmak nasıl zorsa, vaftiz edilenlere dini ahlak öğretmek misyonerlere ondan da zor olmaktaydı. Buna benzer durumlar yavaş olsa da büyümekte olan misyonerlik stanının gelişmesine büyük bir engel olarak görülmekteydi.³⁶⁰

Kazakların Müslümanlığı zayıf olmalarına rağmen kendilerinden birinin Hristiyanlığı kabul etmesine karşı çıkmaktaydılar. Vaftiz edilmek³⁶¹ isteyen birinin stepten kaçıp misyonerin yanına geldiğini öğrenince hemen peşinden gelerek niyetinden vaz geçmesini tehditle veya kaçırarak ikna etmekteydiler. Böyle durumlardan dolayı, misyoner, vaftiz olmak isteyen kişiye, doğru düzgün Hristiyan dinini öğretmeden hızlı bir şekilde vaftiz yaptıkları ve vaftiz edildikten sonra ise Hristiyan dinine ve ibadetlerine ilgisizlik gösterdikleri de görülmekteydi.³⁶²

7 Ekim 1886’da Step bölgesinin genel valisi G. Kolpakovskyi Bukonsk stanını ziyaret etmiştir. Yeni vaftiz edilenlerin sayısını öğrenen vali, onlara çalışmak için tarla ayrılmadığını öğrenince Ust-Kamenogorsk il valisine, vaftiz edilen Kazaklara hemen tarla ayrılmasını emretmiştir. Hristiyan Kazaklara Moskova’dan yeni tarla ekipmanlarını aldirtacağı sözünde bulunmuş, bunun yanı sıra misyonun gelişmesine ve bunun için gereken ihtiyaçlara destekte bulunacağını da söylemiştir.³⁶³ Vali Kolpakovskyi’nin emri üzerine, Bukonsk stanının yanında vaftiz edilenler için 600 desyatına tarla ayrılmıştır.³⁶⁴

1887 Yılında vaftiz edilen Kazaklar hakkında misyoner Sinkovskyi günlüğünde şu şekilde bahsetmektedir: Kozakların elinde vaftiz olmamış işçi olarak çalışan Kazak, yaptığı ağır işine ve sahibinin hakaretine şikâyet etmeksizin devam ederken, vaftiz olan

³⁵⁹ Zapiski missionera Kirgizskoi missii Filareta Sinkovskogo za 1885 g, Tomskie Eparhialnie vedomosti, Sayı 9, Mayıs 1886, s. 5.

³⁶⁰ Otçet ob Altaiskoi i Kirgizskoi missiyah Tomskoi Eparhii za 1886 g, Biisk 1887, s. 15.

³⁶¹ Bknz. Kazak birisini vaftiz etme sırası. Ek. 25.

³⁶² İ Belyaev. Russkie missii na okrainah. S-Petersburg 1900. s. 264-265.

³⁶³ İz Semipalatinskoi oblasti, Tomskie Eparhialnie vedomosti, Sayı 1, Ocak 1887, s. 16-17.

³⁶⁴ Vsepoddanneişi otçet ober-prokurora Svyateişego Sinoda k. Pobedonostseva za 1885 g, S-Petersburg 1887, s.62.

birisinde ise böyle bir şey görülmemektedir. Öncelikle, işveren sahibini eskisi gibi değil bir abi gibi görmek istemektedir. Vaftiz edilen işçi bir Kazak, eskisi gibi kendisine kimseyi hakaret ettirmez, çünkü kendisini Rus birisi olarak görmektedir. Fakat kendilerini Rus olarak düşünen ve gören Kazakları, işveren Kozaklar onları Rus olarak kabul etmemektedir. Vaftiz edilmeden önce senelerce bir Kozağın elinde çalışan bir Kazak, vaftiz edildikten sonra işveren sahibi kendisinin beklentilerini karşılamadığından ve anlaşılmadıklarından, yanından kavga ederek ayrılmak mecburiyetindedir. Sahibinden ayrılan Kazak kimseye bağımsız, Rus gibi yaşamaya özenmektedir. Rus gibi yaşaması için çok şey lazım, onun ise az bir şeyi bile yoktur. Hristiyanlığı kabul ettikten sonra kendisini Rus olarak gören Kazak, hayatındaki herşeyi Ruslardan taklit etmektedir.³⁶⁵

Misyoner Sinkovskyi, Ruslar gibi yaşamaya özenen Kırgız misyonunun vaftiz edilmiş Kazaklarından, Çerno-Anuisk Kazakları farklıdır. Kırgız misyonundaki bir Kazak vaftiz edildikten sonra Kazak olduğunu hatırlatan herşeyden vaz geçmektedir. İmkânı olsa Rus gibi olmaya ve yaşamaya hazırdır. Çerno-Anuisk Kazaklarında bu durum görülmemektedir. Bu kimselerin Hristiyanlığı kabul ettiklerine çok zaman geçmesine rağmen, çoğunluğu yaşam tarzlarında muhafazakârdır. Giysilerini, yaşam tarzlarını ve adet örflerini misyonerlerden gizleyerek yaşatmaktadır. Çerno-Anuisk'te yaşayan Kazaklar arasında Ruslarla evlenme azdı. Ancak Kırgız misyonunda yeni vaftiz edilen Kazakların çoğunluğu Ruslarla evlenmeye hazırdır. İki-üç sene önce az sayıda vaftiz edilenlerin arasında üç erkek ve bir Bayan Rusla evlenmişlerdir diye belirtmektedir. Bukonsk Kazaklarının hızlı bir şekilde Ruslaşmaya çalıştıklarını misyoner Sinkovskyi onların Rusların arasında yaşadığından, Çerno-Anuisk'te ise tam tersi Ruslar Kazakların arasında yaşadığını neden olarak görmektedir.³⁶⁶ Tabi hızlı bir şekilde Ruslaşmaya çalışan Kazakların çoğunluğu yıllardır Rusların yanında çalışıp, onlarla birlikte yaşayanlar için geçerlidir. Hristiyanlığı kabul etmek için stepten gelen Kazaklar için aynı durumu izah edemeyiz.

Misyonerler için Ruslaşmış Kazaklara göre Kazakların vaftiz olmaya stepten gelmeleri daha sevindirici bir durum olmasına rağmen, bu sevinçleri hayal kırıklığıyla

³⁶⁵ Zapiski missionera Kirgizskoi missii Filareta Sinkovskogo za 1887 g, Tomskie Eparhialnie vedomosti, Sayı 11, Haziran 1888, s. 4-5.

³⁶⁶ Zapiski missionera Kirgizskoi missii Filareta Sinkovskogo za 1887 g, Tomskie Eparhialnie vedomosti, Sayı 11, Haziran 1888, s. 6.

değişmekteydi. Stepten vaftiz olmaya gelenlerin akrabaları tarafından takip edildiklerinden, onları Hristiyanlığı öğretemeden hızlı bir şekilde vaftiz ettikleri yer almaktaydı. Hristiyanlığı öğrenemeyen bu Kazaklar, çoğunluğunda geri stepe kaçmaya meyil almaktaydı. Misyoner Sinkovskyi, bu durumu şöyle izah etmektedir: Yeni vaftiz edilen iki kişinin geri stepe kaçması haberi çok üzücüydü. Bu durum hakkında diğer vaftiz edilenlerle konuşma yaparak yaptıklarının doğru olmadığını da anlattığıma iki-üç hafta geçer geçmez, gene iki kişinin stepe kaçtığı haberini aldım. Böylece bu sene misyonerlik stanından dört çift stepe kaçtılar. Stepe kaçan vaftiz edilmiş Kazakları bulmak için çok çaba sarf edildi. Kırgız misyonuna her zaman iyi gözle bakan Step valisi, bu kaçan kişileri bulmaları için ilçe valilerine emretmiş ancak uçsuz bucaksız stepte 7-8 kişiyi bulmak kolay olmayıp aramalar sonuçsuz kalmıştır.³⁶⁷ Stepe geri kaçanlar vaftiz olmaya stepten gelen Rusların yanında hiç yaşamayan veya az yaşayanlar idi. Misyoner Sinkovskyi, onların kaçma sebebini onlara ev edinme gibi imkânların yetersizliğinde görmektedir.³⁶⁸

Step valisi Kolpakovskyi'nin emrinden bir sene sonra yeni vaftiz edilenler için tarla verilmiş ve söz verdiği tarla ekipmanları da temin edilmiştir. Bunula beraber vaftiz edilenlerin okuması için kitaplar gönderilmiş ve ailesi olanlara balık avı izni almaları için para verilmiştir. Step valisi desteğiyle bayan okulu açılmıştır.³⁶⁹

1888 Yılı'nın Haziran ve temmuz ayında misyoner Sinkovskyi Kazakların yaşadığı bölgelere misyonerlik seyahati yapmıştır. Sinkovskyi, haziran ayındaki ilk seyahatini Semipalatinsk, Ust-Kamenogorsk ve Zaisan'daki ilçelere yapmıştır. Temmuz ayında Zaisan ilçesinin Karabuginsk, Bagasovsk ve Labinsk kazalarında yer alan köylere seyahatını devam ettirmiştir. Kazak köylerinde misyonerleri saygıyla karşılayıp yaptığı vaazlarını³⁷⁰ dikkatli bir şekilde dinleyenler de çok olmuştur. Aktobe köyünde, geçmiş hayatlarıyla şimdiki hayatını kıyaslamak amacıyla Sinkovskyi'nin sorduğu sorusuna cevap veren yaşlı bir kadın, 'Eskiden daha iyiydi. Tanrıya ne doğru düzgün ibadet eder ne de Oruç tutardık ama büyüklere saygı aile içinde ise anlayış vardı. Artık öyle değildir. Yaşlıları dinleyip saygı göstermek kalmadı, aile içinde anlaşmazlıklar çoğaldı,

³⁶⁷ Zapiski missionera Kirgizskoi missii Filareta Sinkovskogo za 1887 g, Tomskie Eparhialnie vedomosti, Sayı 11, Haziran 1888, s. 8-9.

³⁶⁸ Otçet ob Altaiskoi i Kirgizskih missiyah za 1887 g, Tomsk 1888, s. 59-60.

³⁶⁹ Vsepoddanneişi otçet ober-prokurora Svyateișego Sinoda k. Pobedonostseva za 1886 g, S-Petersburg 1888, s.116.

³⁷⁰ Bknz. Misyonerin Kazaklar arasında yaptığı vaaz. Ek. 26

yalancılık ve hırsızlık çoğalıp halkın mal sayısı azaldı. Geçinmek zorlaşmaya başladı' demiştir.³⁷¹ Kadının geçmiş zamanı övdüğünün ne kadar doğru olduğunu öğrenmek için misyoner Sinkovskyi aynı soruyu Labinsk'teki yaşlı adamlara sormuştur. Kyılık isimli bir ihtiyarın çadırında dini sohbet etmişlerdir. Misyonerleri iyi dinleyen ihtiyar, 'siz iyi öğretiyorsunuz, bizim mollalar böyle öğretememektedir, hatta kendileri bile az bilmektedir. İbadeti çok az biliyoruz ve namaz kılan aramızda çok azdır. 20 sene önce dini konuda hiçbir şey bilmezdik ve ibadet eden kimse bile yoktu ama yaşamımız şimdiden daha iyi ve huzurluydu' demektedir.³⁷² Aynı yıl içerisinde Bukonsk stanında 9, Ust-Kamenogorsk'te 4, Bolşenarımsk'ta 6, Ziryanovsk maden yatağında 2, Semipalatinsk'te 1, Aleksandrovsk yerleşkesinde 1 olmak üzere toplam 23 kişi vaftiz edilmiştir. Vaftiz edildikten sonra, bazıları Bukonsk stanına taşınmaktaydı. Bunların içinde Kırgız misyonunda ilk defa 5 kişiden oluşan bir aile Hristiyanlığı kabul etmiştir. Eski ve yeni vaftiz edilenlerin arasında Hristiyan inancı sağlam bir şekilde oturmaya başladığı da dikkat çekmiştir. Bununla beraber Hristiyan cemaati tarafından Kırgız misyonun ihtiyacına bağışlar da önceki senelere göre daha da artış göstermiştir.³⁷³

Genelde Hristiyanlığı kabul edenler, Rusların yanında çalışanlar ve yaşayanlardan oluşmaktaydı. Rus dilini iyi bildiklerinden, Rus kültürünü ve yaşam tarzına alışkın kimselerdi. Ruslarla beraber yaşayan Kazaklar için Hristiyan propagandasına gerek kalmayıp kendiliğinden temel hazırlanmakta ve bu temel sağlam olmaktaydı. Rusların yanında yetişip, çoğunluğunda kendi istekleriyle vaftiz edilen Kazaklar geri stepe dönmeyi düşünmüyorlardı. Bu temelde vaftiz edilen Kazaklardan Hristiyan cemaati oluşturup kendi milleti arasında Hristiyan propagandasını yapacakları da hedeflenmekteydi. Dolayısıyla, hedeflerine ulaşmak için misyonerlik stanları özellikle Kazak köylerine yakın bölgelerde kurulması gerekmekteydi. Bu amaçla misyon başkanı uygun bir bölge bulunca, Kırgız misyonunun başka bir stanını açmayı da düşünmekteydi. Amacını gerçekleştirmek isteyen misyon başkanı, kendi yardımcısı Stefan Borisov'u Bukonsk stanından, Kozakların yaşadığı Ust-Kamenogorsk ilinin Bolşenarımsk köyündeki Kozak okuluna okutman olarak göndermiştir. Böylece misyoner Borisov, aynı zamanda o bölgede misyonerlik amacıyla komşu köylerdeki

³⁷¹ İ Belyaev. Russkie missii na okrainah. S-Petersburg 1900. s. 267.

³⁷² Zapiski Kirgizskogo missionera s vyaşennika Filareta Sinkovskogo za 1888, Tomskie Eparhialnie vedomosti, Sayı 9, Mayıs 1889, s. 3.

³⁷³ Zapiski Kirgizskogo missionera s vyaşennika Filareta Sinkovskogo za 1888, Tomskie Eparhialnie vedomosti, Sayı 8, Nisan 1889, s. 1-2.

Kazaklarla tanışıp Hristiyan inancını tanıtarak, onların Hristiyan dinine yakın olup olmadıklarını araştırabilecekti.³⁷⁴

Bölgenin misyon başkanı, Bolşenarımsk Kozak köyünü üç kez ziyaret etmiştir. Bolşenarımsk Kozakları fakir olmalarına rağmen, ahlaklı ve dindarlardı. Bolşenarımskta misyonerlik stanının olmasını isteyen Kozaklara misyoner, eğer Hristiyanlığı kabul etmeye yakın olan Kazaklar olursa ve vaftiz olmaya istek tanıtırlarsa o zaman misyon stanı açılabilir, demiştir. 6 Ekim 1888'de Bolşenarımsktaki kiliseyi kutsallaştırma törenine hazırlık yapılırken 6 kişi vaftiz edilme niyetini bildirmiştir. 6 kişinin sadece biri stepten gelmiş, diğerleri ise yakın köylerde Kozakların ve Rus köylülerinin yanında yaşayan Kazaklardan olmuştur.³⁷⁵

Tomsk piskoposluğu misyon başkanı Piskopos Makaryi, Kazak Step misyonerlik merkezinin Altay bölgesine taşındığını, elli yıllık misyon çalışmaları süresince Altaylarda başarılı ve verimli bir misyon sürdürmelerine rağmen, Kazaklar arasında bu başarının sağlanmadığını tam aksine Müslümanlığın hızlı bir biçimde yayıldığını ifade etmektedir. Kazaklar arasında çalışması için Altay misyonundan bir misyoner görevlendirilir. Bu kişi kendini gizleyerek görev yapmaya çalışır. Misyonerin Kazak stepine gelişyle, Step vilayetinin kurulması ve Kazaklar arasında misyonerlik faaliyetinin gerçekleşmesi taraftarı olan ve Kırgız misyonuna her zaman destekte bulunan Gerasim Kolpakovskyi'nin vali olarak göreve başlamasına denk gelmeseydi, Misyoner Sinkovskyi geri Altay'a dönecekti. O zamanlarda Kazaklar arasında misyonerlik yapmak uygun değildi, misyonerlerin dikkatli olması gerekmektedir. Kırgız misyonuna fazla yardım yapılmamaktaydı Gelecekte kaynak bulunursa Tomsk piskoposluğuna giren Semipalatinsk bölgesinin üç ilçesinde birkaç misyonerlik stanının açılmasının gerekli olduğunu anlatır.³⁷⁶

Bolşenarımsk stanitsasına okutman olarak gönderilen misyoner Stefan Borisov, 1890'da Bukonsk stanitsası gibi Kazak köyleriyle komşu olan Altay stanitsasındaki Pokrovsk kilisesinin rahibi olarak yükseltilmiş ve aynı zamanda misyoner görevi de

³⁷⁴ Zapiski Kirgizskogo missionera svaşennika Filareta Sinkovskogo za 1888, Tomskie Eparhialnie vedomosti, Sayı 9, Mayıs 1889, s. 16.

³⁷⁵ Zapiski Kirgizskogo missionera svaşennika Filareta Sinkovskogo za 1888, Tomskie Eparhialnie vedomosti, Sayı 9, Mayıs 1889, s. 18.

³⁷⁶ Otčet ob Altaiskoi i Kirgizskoi missiyah Tomskoi Eparhii za 1889 g, Tomskie Eparhialnie vedomosti, Sayı 9, Mayıs 1890, s. 1-3.

yüklenmiştir.³⁷⁷ Aynı yılın Kasım ayında Misyoner Borisov, ‘Narımnsk kasabasında nüfuzlu olarak bilinen Tarbak isimli Kazak birisini, kardeşiyle ve oğluyla beraber vaftiz etmiş ve kendisine Avraam ismi verilmiştir. Tarbak vaftiz olmadan önce Malokrasnoyarsk yerleşkesinin yakınında, kendi kışlığında oturmaktaydı. Tarbak vaftiz olmadan önce onun peşinden aynı kasbadan 30’a kadar çadırdan oluşan ailenin vaftiz olabileceğini söyleyen misyoner Borisov, ‘Ancak onların vaftiz olması için Tarbağın şartını kabul etmemiz gerekmektedir. İlk olarak Kazak idaresi tarafından el konulan kendisinin mal mülkünü geri almasına yardımcı olmamız gerekmektedir. İkinciden ise, Narım ırmağı boyunca kendisinin belirttiği toprağı yeni vaftiz olacak 30 çadırdan oluşan kişiler için vermemiz gerekmektedir. Onlar ise kendi tarafından sadece vaftiz edilmeyip Kozak toplumuna yazılmaya hazırdı’ demektedir. Devamında ‘Kazakların toplu bir şekilde vaftiz olmaları önemlidir. Ayrı bir yerde kendi başına yeni vaftiz olanların stanı olabilecek bir yerleşke açmayı isteriz. Fakat Kazaklardan oluşan mahkeme kararıyla el konulan Tarbak’ın mülkünü geri almasına yardımcı olmamız mümkün değildir. Vaftiz olan Tarbak’a şimdi onlar düşmanlardır. İdareden, toplu şekilde vaftiz olacaklar için, istediği yerden toprak istememiz zaman alır ve erkendir’ demektedir.³⁷⁸

1889 Yılıının mart ayında Kırgız misyonunun misyoneri Filaret Sinkovskiyi başrahip olarak yükseltilmiş ve aynı yılın haziran ayında Tomsk piskoposluğunun Altay ve Kırgız misyonu başkanının yardımcısı olarak tayin edilmiştir. 1890’da keşişliği kabul eden misyoner Sinkovskiy’e Vladimir ismi verilir ve aynı yılın Eylül ayında Kutsal Sinod kararıyla Başrahip (Hegumen) derecesine yükseltilir.³⁷⁹

3.3.1.2. Kırgız Misyonunda Bolşenarımnsk ve Dolonsk Stanlarının Açılışı

Kırgız misyonunun genişlemesinin farkında olan Step vilayet valisi Kolpakovskiyi, Ortodoks Misyoner topluluğu başkanı İoanniki’ye (1826-1900) Semipalatinsk ve Akmolinsk bölgesinde yaşayan Kazaklar arasında Kırgız misyonerlik faaliyetinin genişlemesi ve güçlenmesi gerekliliği hakkında mektup göndermiştir. Kolpakovskiyi’nin mektubu, Misyonerlik Topluluğu Kurulunda görüşülmüştür. Neticede, Misyonerler Topluluğu Kurulu, Tomsk Komitesi Misyonerler Topluluğu başkanından, Semipalatinsk

³⁷⁷ Zapiski missionera Kirgizskoi missii protoiereye Filareta Sinkovskogo za 1889 god, Tomskie Eparhialnie vedomosti, Sayı 11, Haziran 1890, s.9.

³⁷⁸ Zapiski missionera Kirgizskoi missii protoiereye Filareta Sinkovskogo za 1889 god, Tomskie Eparhialnie vedomosti, Sayı 11, Haziran 1890, s.10-11.

³⁷⁹ İ Belyaev. Russkie missii na okrainah. S-Petersburg 1900. s. 297.

ve Akmolinsk bölgesinin nerelerinde ve ne kadar Kazaklara yönelik misyonerlik stanı açılrsa daha etkili olacağını ve bunun için sürekli olarak ne kadar masraf gideceğini bildirmesini istemiştir. Adı geçen konu üzerinde, misyon başkanı, açılacak olan 4 tane misyonerlik stan için geçici konumu ve bu stanlar için ne kadar yıllık masraf gideceğini hakkında araştırma yapmıştır. Misyoner stanları Semipalatinsk, Ust-kamenogorsk ve Zaisansk illerinde açmayı önermiştir. Kırgız misyonunun yeni stanlarının açılmasıyla, misyon başkanının çalışma sahası çok genişleyecekti. Bunun için Kırgız misyon başkanı sırf Kırgız misyonu üzerinde çalışacak yardımcı kadrosunun açılmasına ihtiyaç olacağını da belirtmiştir.³⁸⁰

Kırgız misyonunun kuruluşundan beri misyona sahip çıkan ve destekte olan Step vilayet valisi Kolpakovskyi'nin engelleri kaldırması ve Kırgız misyonunun genişlemesinin ihtiyaç olduğunu, Misyoner Topluluğu Kuruluna müracaatta bulunması sonucunda, Kırgız misyonunun yapısı da değişime uğrayıp, keşişliği kabul eden Kırgız misyonunun misyoneri Filaret Sinkovskyi, Vladimir ismini almıştır. Vladimir, Altay misyonunun bir görevli misyoneri iken, artık Altay misyonu başkanı yardımcısı olarak belirlenmiştir. 1890'da Ortodoks Misyoner topluluğu, Kırgız misyonunun gelişmesi için daha iki misyonerlik stana açılmasına izin vermiş ve bütçe sağlamıştır. 1890 yılının Eylül ayında, Ortodoks Misyoner Kurulunun isteği üzerine, misyon başkanı yeni açılacak stanların yerini görmek ve gereken bilgileri toplamak amacıyla Semipalatinsk bölgesini ziyaret etmiştir.³⁸¹ Kozaklarla beraber veya komşu yaşayan Kazaklar arasında misyon görevlisinin faaliyet yapabileceği İrtiş hattında yer alan Kozak yerleşkelerinin şartları aynı olduğundan, misyonerlik stanı açılacak yerleşkede, Hristiyan propagandasının başarılıbilmesi için Hristiyan kilisesinin ve Kazak işçilerinin veya *Cataklarının*³⁸² çok olması şartlarını göz önünde bulundurulmaktaydı. *Cataklar* hakkında Vali Kolpakovskyi şöyle demektedir: 'Kazak toplumunda, evsiz, mal mülkü olmayan insanlar çoğalmaktadır. Bunlar geçimlerini sağlamak için yerli maden yataklarında ve fabrikada özellikle tarla işinde Kozakların yanında çalışmaktadır. Bunların çoğunluğu Rusça konuşabiliyorlar, tarlada çalışmayı da öğrendiler ve kendi kabilesinden herhangi bir beklentileri ve ilişkileri yoktur. Step bölgelerinde işçi maaşı çok az olduğundan,

³⁸⁰ Otčet ob Altaiskoi i Kirgizskoi missiyah Tomskoi Eparhii za 1889 g, Tomskie Eparhialnie vedomosti, Sayı 9, Mayıs 1890, s.3-4.

³⁸¹ Otčet o missiyah Tomskoi Eparhii- Altaiskoi i Kirgizsko za 1890 g, Tomskie Eparhialnie vedomosti, Sayı 8, Nisan 1891, s.14-15.

³⁸² Rusların yanında çalışan fakir işçilere 'Catak' denilmiştir.

bunların durumları kötüdür. Onlar çok çalışkan ve sayıları da gittikçe çoğalmaktadır. İşte bu ortamda Hristiyan propagandası tutacak ve meyvesini verecektir' demektedir.³⁸³ Kolpakovskiyi'nin görüşlerini paylaşan misyoner Sinkovskiyi'nin de organize ettiği Bukonsk stanının Hristiyanlığı kabul eden Kazaklarının çoğunluğu, geçmişte *Catak* olanlardandır. Dolayısıyla, misyonerlik stanı için seçilen Semipalatinsk ilinin İrtiş ırmağı boyunda yer alan Dolonsk stanitsası ve Narım ırmağı boyunda yer alan Bolşenarımsk yerleşkesi de ilk zamanda geçici olarak düşünülmektedir.³⁸⁴ Seçilen iki yerleşkede de az çok *Cataklar* mevcut ve geçici olarak çalışmaya gelen Kazaklar da vardı. Bununla beraber seçilen iki yerleşkede Kazak köylerine yakın olduğundan misyonerlik stanı için uygun olarak görülmektedir. Adı geçen bu iki yerleşkede, bir kilise mevcuttu ve köy sakinleri misyonerleri iyi karşılayarak, Kazak işçilerinin vaftiz olmalarını ikna edecekleri sözünü de vermişlerdir. Dolonsk sakinleri Bolşenarımsk sakinlerine göre zengin olduklarından, onlar misyonere ev yapacaklarını ve faydalanması için de arsa verecekleri sözünü vermişlerdir. Böylece aynı 1890 Yılı'nın Ekim ayında Kırgız misyonunun Bolşenarımsk stanı açılmış ve bu stana misyoner olarak Altay misyonunda görev yapan Stefan Borisov görevlendirilmiştir. İrtiş ve Narım ırmaklarının birleştiği yerde yer alan Bolşenarımsk stanına, Bolşenarımskiy Malonarımsk yerleşkeleri ve Hairyuzovka köyü girmiştir. Dolonsk stanına ise, rahip İoann Nikolskiy misyoner olarak görevlendirilmiştir. Dolonsk stanı bölgesel olarak İrtiş nehrinin sağ kısmında bulunan Semipalatinsk ilinin Belağaç stepini ve Omsk bölgesi Pavlodar ilçesininim Beskaragaisk stepini kapsarken, nehrin sol tarafında Karkaralinsk bölgesi bulunmakta idi. Böylece, yılın sonuna doğru Kırgız misyonunda üç stan oluşmaktadır. Tomsk piskoposluğunun misyon başkanı piskopos Makaryi, 'Artık Kırgız misyonunda üç misyoner var. Kazak stepinde yaşayan kalabalık göçebe Kazaklara yönelik misyonerlik faaliyeti için tatbiki bu sayı azdır ama üç kişi bir kişi değildir. Bu zamana kadar Kırgız misyonunda bir tek misyoner faaliyet göstermekteydi. Yeni misyonerlerin bu senenin ikinci yarısından itibaren çalışmalarına rağmen vaftiz edilen kişi sayısı geçen senedekine göre iki kat fazladır. Bu stanlarda okul var, Bukonsk'ta ise erkek ve kız okul mevcuttur. Bukonsk ve Bolşenarımsk okullarında vaftiz edilen Kazakların çocukları da eğitim almaktadır. Son zamanda misyonerlik stan sayısının artışıyla vaftiz edilen

³⁸³ Otčet o missiyah Tomskoi Eparhii- Altaiskoi i Kirgizsko za 1890 g, Tomskie Eparhialnie vedomosti, Sayı 8, Nisan 1891, s.15.

³⁸⁴ Vsepoddanneşi otčet ober-prokurora Svyateişego Sinoda k. Pobedonostseva za 1890-1891 g, S-Petersburg 1893, s.277.

çocukların sayısı arttığı için Bukonsk stanında fakirlerin çocukları ve yetimler için küçük te olsa yurt açmamıza ihtiyaç duyulacaktır' demektedir.³⁸⁵ Böylece misyon desteğiyle barınma sağlayan ve eğitim alan çocuklar, Rus dilini iyice öğrenebileceklerdi. Bunların içinden en yeteneklileri seçilip devamında Biisk'teki Hristiyan dini okulunda eğitimine devam edebileceklerdi. Tabikî de Hristiyan dini okulunda Rus dilinde dini eğitim alan ve Rus kültürünü öğrenen vaftiz edilmiş bu öğrenciler, rahip olarak yetiştirilip misyon faaliyeti için daha da etkili olabilmeleri için Kazaklar arasında ana dillerinde vaaz yaparak onları Hristiyanlığa yöneltecekleri düşünülmektedir.

Kırgız misyonunun stanları Kazakların çalıştığı Kozak stanitsalarında veya yakınlarında en uygun yer olarak açılması, yaptıkları faaliyetin kısmen olsa da karşılığını vermektedir. Ancak misyonerler az olsa da Kazakları vaftiz etmelerine rağmen birtakım sıkıntılarla da karşılaşmaktaydı. Önceden Kazakların misyonerlere karşı ilgisiz olduklarını söylerken, artık Kazakların misyonerlerden rahatsız olmaya başladıkları görülmektedir. Dolonsk stanına geldiğinde Kazaklara nasıl bir etki ettiğini misyoner Nikolskyi şöyle anlatmaktadır: 'Misyonerin geldiğini duyan Kazaklar bu durumdan tedirgin olup olayı farklı şekilde yorumlamaya başlamıştı. Dolonsk stanına gelişimden bir hafta geçince benim büyüücü olduğumu ve Kazakların vaftiz olmaları için içki hazırlamakta olduğumu yerli Kozaklardan duymuştum. Hatta Kozaklara: sizin molların bizi zorla vaftiz etmeye geldiği gerçekmi? Bu zamana kadar bizim aramızdan 300 kişiyi vaftiz ettiği gerçek mi? gibi sorularda da bulunmuştur. Benim gelmem onların arasında korku yarattı. Beni görünce saklanmaya çalışmaktaydılar. Benim sadece kendileri benimle konuşmak isteyenleri konuştuğumu, kendi istekleriyle vaftiz olmak isteyenleri vaftiz ettiğimi anlayınca, onların korkuları çok uzun sürmedi. Kazakların çoğu alışmalarına rağmen, beni görünce sırt dönmekte ve selamlaşmamaktadırlar' demektedir.³⁸⁶

1891 Yılıının Mayıs'ında Kutsal Sinod Vladimir Sinkovskyi'yi yüksek ruhban (Arhimandrit) derecesine yükseltmiş ve 26 Haziran'da Tomsk piskoposluğunun Biisk vikariyatına piskopos olarak görevlendirmiştir. Ancak 18 Ağustos'ta Kırgız misyonun

³⁸⁵ Otçet o missiyah Tomskoi Eparhii- Altaiskoi i Kirgizsko za 1890 g, Tomskie Eparhialnie vedomosti, Sayı 8, Nisan 1891, s.16-17.

³⁸⁶ Otçet o missiyah Tomskoi Eparhii- Altaiskoi i Kirgizsko za 1891 g, Tomskie Eparhialnie vedomosti, Sayı 6, Mart 1892, s.15.

kurucusu piskopos Vladimir Sinkovskyi, St.Petersburg'taki Aleksandr-Nevskyi manastırının piskoposu olarak görevlendirilmesiyle bölgeden ayrılmıştır.³⁸⁷ Aynı yılda, Kırgız misyonunda ise 25 kişi vaftiz edilmiş 16'sı bir sene önce açılan ve ileride Kazakları Hristiyanlaştırmada başarılı bir stan olacağı da beklenen Dolonsk stanında vaftiz edilmiştir.³⁸⁸ Vaftiz olanların sayısı misyonerlik faaliyetin göstergesi olarak tanılıyorsa 25 kişi çok azdır diyen piskopos Vladimir Sinkovskyi, 'vaftiz olanlar Hristiyan dinini düşman olarak gören Kazaklar olduğunu unutmamamız lazım, Kazaklar İslam şeriatını iyi kavramamasına ve Müslümanlıkları zayıf olmalarına rağmen, onlar İslam dininde geçen Hristiyanı öldürmek günah değil, hatta Allah tarafından ödüllendirileceği tarafını iyi bilmektedirler. Dolayısıyla Müslüman bir Kazağın Hristiyanlığı kabul etmesi komşu olan Altay halklarından daha da zordur. Bunun için misyoner için bir Kazağın bile vaftiz olması büyük bir sevinçtir. Tabiki her Hristiyanlığı kabul etme niyetini bildirenlerin hepsini vaftiz edersek bu sayı ikiye katlanabilir. Yeni vaftiz olanların arasından geri stepe kaçanlar olduğu için, biz bu konuya dikkatli bir şekilde yaklaşmamız gerekmektedir.' demektedir.³⁸⁹ Vaftiz etmeye hazırlık sırasında vaftiz olmaktan vaz geçenler de mevcut olduğundan dolayı, Hristiyanlığı kabul etmek isteyenlerin hepsini hemen vaftiz etmedikleri de bu sebeptendir.

Dolonsk stanının İrtiş nehrinin iki tarafını da kapsaması ve nehirden geçme yerinin Dolonsk stanı merkezinden uzakta kalması, misyoneri için büyük bir engel yaratmaktaydı. Bu durum, misyonerlik çalışmalarının başarısı için İrtiş nehrinin sol tarafında Dolonsk stanının şubesinin açılmasına itelemekteydi.

3.3.1.3. Kırgız Misyonunda Şulbinsk Stanının Açılışı

1892 Yılında Kırgız Misyonunun üç stanında iki misyoner görev yapmaktaydı. Bolşenarımsk misyoneri Stefan Borisov geçici olarak Bukonsk stanını da yönetmekteydi. 1892 yılının temmuz ayına kadar bir senedir misyoneri bulunmayan Bukonsk stanına, misyoner görevini yapmak için Tatar Ruhani Akademisinde Müslümanlığa karşı kursunda özel misyonerlik eğitimini alan, vaftiz edilmiş Tatar kökenli rahip Efrem Eliseev³⁹⁰ (1867-1917) gönderilir. Yıl sonuna doğru Bukonsk

³⁸⁷ İ Belyaev. Russkie missii na okrainah. S-Petersburg 1900. s. 297.

³⁸⁸ Altaiskaya i Kirgizskaya missii Tomskoi Eparhii v 1892 g, Biisk 1893, s.22.

³⁸⁹ Altaiskaya i Kirgizskaya missii Tomskoi Eparhii v 1892 g, Biisk 1893, s.23.

³⁹⁰ Bknz. Tatar kökenli misyoner Efrem Eliseev. Ek. 22.

stanında 7 erkek, 6 bayan olmak üzere toplam 13 kişi vaftiz edildiği kaydedilmektedir. Aynı yılın Kasım ayında Tomsk piskoposluğu başkanlığı kararıyla misyoner Sinkovskiyi'nin yerine rahip Sergyi (Stefan Petrov, 1864-1935) Altay misyonu başkanı yardımcısı ve Kırgız misyonu başkanı göreviyle yeni misyonerlik stanının yeri olarak düşünülen Şulbinsk yerleşkesine gönderilmiş ve 1892'de Kırgız misyonunun dördüncü Şulbinsk stanı açılmıştır. Misyoneri olarak Sergyi Petrov göreve başlamıştır.³⁹¹ Şulbinsk stanının açılmasıyla Kırgız misyonunun sınırları genişlemekteydi. Altay misyonu başkanlığı tarafından Bukonsk stanı ve Bolşenarımsk stanlarının yakınında vaftiz edilen Kazaklar için ayrı bir yerleşke kurma düşüncesi temelinde Devlet Mülkü Bakanlığına müracaatta bulunmuşlardır. 1893'te misyon faaliyet işleri gelişmeye devam eder. Yerli Misyonerler Kurulu yeni stanların kurulması için ve bu açılacak stanlarda görev yapacak misyoner kadrolarının hazırlanması düşüncelerini öne sürmektedir.³⁹²

3.3. Omsk Piskoposluğunun Bünyesinde Bağımsız Kırgız Misyonu

1894'te Kırgız misyonu idari yapı değişiklikler yapmaya hazırlanmaktaydı. Tomsk piskoposluğu ve Altay misyonu başkanı tarafından Kırgız misyonunun Altay misyonundan ayrılarak özerkliliğini alması konusu kaldırılmıştır. Kırgız misyonunun özerk olmasıyla beraber Altay misyonundaki gibi Kırgız misyonunda da merkez stanın açılması gündeme gelmiştir. Kırgız misyonunun merkez stanı için Semipalatinsk ili veya İrtiş ardında yer alan Zareçnaya Slobodka yerleşkesi seçilmesi teklifi neticesinde Kırgız misyonunun merkez stanına en uygun yer olarak kabul edilmiştir. Aynı yıl içerisinde Zareçnaya Slobodkada Kırgız misyonunun merkez stanı inşası başlatılmıştır.³⁹³

1894'te Altay misyonu temelinden ayrılmaya hazırlık yapan Kırgız misyonu bünyesinde Bukonsk, Bolşenarımsk, Dolonsk, İrtiş nehrinin sol kısmında faaliyete geçen Dolonsk stanının Belağaç şubesi ve Şulbinsk stanları faaliyette bulunmaktaydı.

18 Şubat 1895' te Kutsal Sinod kararıyla, Step vilayeti merkezi Omsk şehrinde açılan Omsk piskoposluğu sınırları belirlenirken, Tobolsk piskoposluğu bünyesindeki

³⁹¹ Altaiskaya i Kirgizskaya missii Tomskoi Eparhii v 1892 g, Biisk 1893, s.22.

³⁹² Vsepoddanneşi otčet ober-prokurora Svyateişego Sinoda k. Pobedonostseva za 1892-1893 g, S-Petersburg 1895, s. 355-356.

³⁹³ Otčet Altaiskoi i Kirgizskoi Missiyah za 1894 g, Tomsk 1895, s. 32.

Akmolinsk bölgesinde ve Tomsk piskoposluğu bünyesinde yer alan Semipalatinsk bölgesindeki kiliseleriyle beraber Tobolsk piskoposluğunda yeni kurulan misyonerlik stanlar ve Tomsk piskoposluğunda faaliyette bulunan Kırgız misyonu stanları da yeni açılan piskoposluk bünyesine geçmektedir. Söz konusu iki farklı piskoposluk bünyesinde Kazaklara yönelik faaliyet gösteren Kırgız misyonu artık Step vilayetinin Omsk piskoposluğu çatısı altında bağımsız olarak yeni aşamaya geçmekteydi. Kazak steplerinde İslam dininin yayılmasının kısıtlanması ve Kazak halkına yönelik misyonerlik çalışmalarının devam etmesi Omsk piskoposluğu Kırgız misyonunun faaliyetinin temel hedefi olarak belirlenmekteydi. Bağımsız Kırgız misyonu Altay misyonu temelinde kurulduğundan, onun organizasyon yapısının temel prensiplerini kendisine aktarmaktaydı. Altay misyonu başkanı yardımcısı olan ve aynı zamanda Şulbinsk stanının misyoneri görevini yapan misyoner Sergiy Petrov bağımsız Kırgız misyonu başkan tayin edilir. Kırgız misyonunu, başkan yönetmekte olup doğrudan Omsk piskoposluğu yönetimi emrindeydi. Tek başına misyon işlerini yöneten Kırgız misyonu başkanı, piskoposluk yönetimiyle yazışmalar sürdürüp misyon bütçesini idare etmekteydi. Omsk piskoposluğunda kurulan Ortodoks Misyoner Topluluğu Piskoposluk Komitesi, Kırgız misyonunun işlerine pek karışmamaktaydı. Kırgız misyonu için, Altay misyonundaki gibi stanların organize edilmesi temel faaliyetlerinden biri idi. Omsk piskoposluğu Kırgız misyonu stanlarının organizesinde bu stanların sınırları net olarak belirlenmeyip misyonerler yakınındaki kazalara seyahat etmekteydiler. Fakat hedefe ulaşmak için misyonerlerin görevi net belliydi. Mesela misyonerlere kilise papaz görevini yapmak yasaklanmıştır. Misyonerler sadece misyonerlik propaganda işlerine odaklanarak Kazak steplerini gezmeyle ve onlarla dini konuda konuşmalar yapmakla yükümlüydüler. Misyonerler özellikle yeni vaftiz edilen Kazakların dini hayat yaşamalarına dikkat etmeleri gerekmekteydi. Vaftiz olan Kazakları misyon stanlarına yerleştirerek onların yaşam tarzlarını, dini ayinlere özen göstermelerini takip ederek onların Hristiyanlığa uyum sağlamalarına yardımcı bulunmaları gerekmekteydiler. Bununla beraber misyonerler her sene faaliyetleri hakkında Kırgız misyonu başkanına rapor sunmakla yükümlü olup başkan aracılığıyla piskoposluk idaresiyle yazışmalar sürdürebilmekteydiler.³⁹⁴

³⁹⁴ RGIA, Dosya 1681, Fon kodu: 796, s. 3.

1895 yılında Tobolsk piskoposluğundan Omsk piskoposluğuna geçen Akmolinsk stanında – 2, Karkaralinsk stanında- 2 ve Atbasarsk stanında -1 kişi vaftiz edilmiştir. Yukarıda bahsettiğimiz üzere misyoneri olmayan Atbasarsk stanına, 1895 yılının Ekim ayında Kazan Ruhani Akademisinde Misyonerlik kursundan mezun olan rahip Mihayil Maksimov tayin edilmiştir.³⁹⁵ Vaftiz edilen Kazakların sayısının az olması misyonerleri üzmekteydi. Sayılarının az olmasına Akmolinsk bölgesinde tüccar veya seyyah olarak gezen Tatar mollalarının Müslümanlık propagandasının baskın olması etkilemekteydi. Buna rağmen misyonerler Akmolinsk bölgesinde yaşayan Kazak köylerini ziyaret etmeye devam etmekteydi. Kazaklar misyonerlere misafirperverlik göstererek genel konuda muhabbet yürütmekteydiler. Misafirperverliğini ve muhabbet severliklerini faydalanmaya çalışan misyonerler genel soru üzerinden dini konulara geçmeye çalıştıkları an Kazakların ilgileri kaçıp dini konuda konuşma yapmak istemedikleri belli olup hatta çadırdan bile ayrılanları görülmekteydi.

Şehirde yer alan stanlardaki yeni vaftiz edilenler ise dini yaşam tarzlarıyla misyonerleri epey uğraştırmaktaydı. Şehir hayatı tarzı yeni vaftiz edilenlere olumsuz şekilde yansımaktaydı. Hristiyanlığı kabul eden bir Kazak kendisini Kazak olduğunu söyleyince alınmakta olup, oldukça Rus geleneğini ve ahlakını benimsemektedir. Misyonerlerin uyarmasına rağmen Rus olmaya çalışan bir Kazak, kendi köylerinde ve yaşam tarzlarında görmediği Rusların ahlakındaki olan kumar, şarap içme gibi kötü şeyleri de öğrenmektedir. Bu tarz kötü alışkanlıklara iteleyen Akmolinsk ve Karkaralinsk gibi şehirlerin yaşam tarzı ve bu nüfusu çok olan şehirlerde Tatar ve Özbek mollalarının etkisi misyon çalışmalarına büyük engel oluşturmaktaydı. Misyon olumsuz etki yansıtan bu tarz sebeplerden dolayı misyonerlik stanların şehirlerde değil sakinleri dindar ve vaftiz edilenlere olumlu etki yansıtacak Rus köy ve yerleşkelerinde olmalıdır diyen misyoner Putinsev, şehirde yeni vaftiz edilenleri takip etmek zordur. Rus köylerinde ve yerleşkelerinde ne Tatar ve Özbek mollaları var ne cami vardır. Rus köylerinin yanında ise yerleşik hayata geçen Kazaklar da çoktur' demektedir.³⁹⁶ Böylece misyoner Putinsev, misyon stanlarının şehirlerden köylere taşınması gerekliliğini ilk fırsatta idareye bildirmek istemiştir. 1895 yılın mayıs ayında Omsk şehrini ziyaret eden misyoner, step vilayeti genel valisi Maksim Taube'ye (1826-1910)

³⁹⁵ İz Kirgizskoi missii Omskoi Eparhii, Tobolskie Eparhialnie Vedomosti, Sayı 1, Ocak 1896, s.69-70.

³⁹⁶ İz Kirgizskoi missii Omskoi Eparhii, Tobolskie Eparhialnie Vedomosti, Sayı 1, Ocak 1896, s.72-73.

görüşünü izah etmiş ve Akmolinsk stanını Akmolinsk bölgesindeki Aleksandrovsrk yerleşkesine taşınmasını teklif etmiştir. Misyonerin görüşünü uygun gören ve misyon faaliyeti taraftarı olan Vali Taube, stanın taşınması için maddi destekte bulunacağı sözünü vermiştir. 29 Mayıs'ta misyoner Putinsev, Omsk piskoposu olarak göreve yeni başlayan Grigoryi Poletayev'e (1831-1914) misyon stanlarının şehirden köylere taşınması gerekliliğini söylemiş ve durumun nedenini izah etmiştir. Misyon stanlarının durumunu Putinsev'ten öğrenen piskopos Grigoryi misyonerin teklifine olumlu bakmış hatta hızlı bir şekilde Karkaralinsk ilindeki stanın Bayan-Aulsk köyüne, Atbasarsk stanının Donsk köyüne ve Akmolinsk şehrindeki stanın Aleksandrovsrk yerleşkesine taşınmasını uygun görmüştür.³⁹⁷

1895 yılında Bolşenarımsk stanının misyoneri Borisov, 13-erkek, 16 bayanı vaftiz etmiştir. Ancak, ağustos ayının sonunda Bolşenarımsk misyoneri Stefan Borisov'un Altay misyonu Çerno-Anuisk stanına görev değiştirmesiyle Bolşenarımsk stanı, Bukonsk stanı misyoneri Eliseev'e devredilmiştir. Ekim ayında Bukonsk stanında Kazak dilinde eğitim veren misyoner okulu³⁹⁸ açılmıştır. Bununla beraber Bukonsk stanında bu yıl içerisinde 16-erkek, 11-bayan vaftiz edildiği kaydedilmiştir.³⁹⁹

3.3.1. Omsk piskoposluğu Kırgız misyonu stanları

Semipalatinsk ve Akmolinsk bölgelerini kapsayan Omsk piskoposluğu Kırgız misyonunda 1897 yılının sonlarında Semipalatinsk bölgesinde – Zareçnaya Slobodka, Preobrajenskiy, Bolşenarımskiy, Dolonskiy, Şulbinskiy, Bayan-aulski ve Belagaçski gibi toplam da 7 stan, Akmolinsk bölgesinde ise – Tatarskiy, Atbasarskiy ve Aleksandrovski olarak toplam da 3 stan olduğunu, Kutsal Sinod ober-prokuroru Konstantin Pobedonostsev kendi raporunda belirtmektedir.⁴⁰⁰

³⁹⁷ İz Kirgizskoi missii Omskoi Eparhii, Tobolskie Eparhialnie Vedomosti, Sayı 1, Ocak 1896, s.74.

³⁹⁸ Bknz. Bukonsktaki misyoner okulu. Ek. 27.

³⁹⁹ Eliseev, E. Zapiski Missionera Bukonskogo stana Kirgizskoi missii za 1892-1899 gg, S-Petersburg 1900, s.66.

⁴⁰⁰ Vsepoddanneişi otçet ober-prokurora Svyateişego Sinoda k. Pobedonostseva za 1896-1897 g, S-Petersburg 1899, s. 355-356.

Zareçnaya Slobodka (Merkez stan) stanı: 1897 yılında açılan Zareçnaya Slobodka stanı aynı zamanda Kırgız misyonunun merkez yönetim stanı olarak seçilmiştir. 1898 yılının aralık ayında Kutsal Sinod kararıyla Kırgız misyonu başkanı baş keşiş Sergyi Tomsk piskoposluğu Biisk vikaryatına piskopos olarak tayin edilmiştir.⁴⁰¹ 1899 yılının mart ayında başkeşiş Makaryi (Mihail Pavlov), Kırgız misyonu başkanı olarak tayin edilmişken, merkez stanın misyoneri olarak başkeşiş Vladimir (Vyaçeslav Tihonitskyi) ve tercüman olarak Kazak asıllı Petr Otçagarov göreve başlamıştır. Çuvaş asıllı rahip Filip Aleksandrov misyoner okulunda dini eğitim vermeye devam edip aynı zamanda Şulbinsk ve Dolonsk stanı misyonerleri yokken onların yerini geçici olarak değiştirmiştir.⁴⁰² Merkez standa ev tipinde kilise⁴⁰³ yapılıp kilisede misyoner için oda, vaftiz edilen yetim çocuklar için yurt, Kazak ve Rus çocukları için misyoner okulu ve 150 kişi kapasitesinde mabet yer almıştır.⁴⁰⁴ 1899 yılında Kırgız misyonu başkanı, merkez standa yaşayan vaftiz edilenlerin yaşam tarzına çok dikkat etmekteydi. Merkez stan diğer stanlara örnek olması gerekmektedir.

Preobrajenskiy stanı (Bukonskiy stanı): Kırgız misyonu Altay misyonu bünyesinde açıldığı günden bu yana tek vaftiz edilen Kazakların yaşayacağı yerleşkenin kurulması düşünülmekteydi. Hristiyanlığı kabul eden Kazakların sayısının artmasıyla, 6 Ekim 1896 da Bukonsk stanı yakınında Devlet Mülkü Bakanlığı tarafından 1000 desyatına toprak temin edilmiştir. Vaftiz edilen Kazaklar için Preobrajensk yerleşkesi açılmasıyla Bukonsk stanı Preobrajensk yerleşkesine⁴⁰⁵ taşınmıştır.⁴⁰⁶

1900 yılındaki kayıtlara göre Preobrajensk stanında bir kursluk misyoner okulu⁴⁰⁷ açılmış ve vaftiz edilen Kazakların 3 kız, 19 erkek çocukları okumakta olup 8 kişilik yetim çocuklar için yurt faaliyet göstermiştir. Preobrajensk yerleşkesinde vaftiz edilen Kazak asıllı 98-erkek, 62- bayan yaşamaktaydı. Bu standa Misyoner olarak rahip Efrem

⁴⁰¹ Otçet o sostoyanii Kirgizskoi missii Omskoi Eparhii za 1898 g, Omskie Eparhialnie Vedomosti, Sayı 17, Eylül 1899, s.3.

⁴⁰² Otçet o Kirgizskoi missii za 1899 g. Omskie Eparhialnie Vedomosti, Sayı 13, Temmuz 1900, s.5-6.

⁴⁰³ Bknz. Zareçnaya slobodka stanında misyonerlik kilisesi. Ek. 28.

⁴⁰⁴ K. Skalskiy, Omskaya Eparhiya, Omsk 1900, s.358.

⁴⁰⁵ Bknz. Preobrajensk stanında yer alan kilise ve misyoner evi. Ek. 29.

⁴⁰⁶ Zapiski Missionera Bukonskogo stana Kirgizskoi missii za 1892-1899 gg, S-Petersburg 1900, s.87.

⁴⁰⁷ Bknz. Preobrajensk stanındaki misyonerlik okulu. Ek. 30.

Eliseev, diyakoz öğretmen Grigoryi Kuznetsov, mezmurcu Foma Vladimirov ve tercüman olarak vaftiz edilmiş Kazak Nestor Vasilyev görev yapmıştır.⁴⁰⁸

Ustnarımski stanı (Bolşenarımsk stanı): Bolşenarımsk stanına da vaftiz edilen Kazaklar için ayrı yerleşke yapılması için Devlet Mülkü Bakanlığı tarafından Bolşenarımsk yakınında Tumarşı yerleşkesinde toprak ayrılması neticesinde misyoner Aleksandr Çernyavskiyi'nin gayretleri neticesinde Bolşenarımsk istasyonu 1896 yılında Tumarşı yerleşkesine taşınmıştır. Ancak Tumarşı yerleşkesinde tarlanın yerleşime uygunsuzluğundan dolayı 1900 yılında stan Ustnarımsk yerleşkesine taşınmıştır. 21 Ocak 1900 da misyoner Çernyavskiyi keşişliği kabul etmiş ve Afanasyi ismi verilmiştir. Tumarşı stanında mezmurcu olan Pavel Dyakov, misyoner okulunda öğretmen olarak ve tercüman olarak vaftiz edilmiş Kazak Pavel Krivonogov görev yapmaya devam etmişlerdir.⁴⁰⁹

Dolosnkyi stan: 1898 de Şulbinsk stanının misyoneri Andrey Loparev Dolonsk stanı misyoneri olarak göreve başlamıştır. Standa mezmurcu görevini vaftiz edilmiş Kazak Mihayil Kotlov ve tercüman olarak vaftiz edilmiş Kazak Sergey Mihayilov görevlerine devam etmiştir.⁴¹⁰

Dolonsk stanının Belagaç şubesi: Dolonsk stanı sınırlarının İrtiş nehrinin iki tarafını kapsadığından için misyon işinin kolaylaşması için Belagaç şubesini açmış ancak bu şube varlığını çok sürdürmemiştir. 1898 de misyoner Kırgız misyonu başkanı yardımcısı İoann Nikolsky'nin misyondaki görevinden istifa etmesiyle, Dolonsk stanının Belagaç şubesi kapatılıp bu bölgedeki misyonerlik çalışmalar Zareçnaya Slobodka stanına devredilmiştir.⁴¹¹

Şulbinskyi stan: 1898 yılının ağustos ayında Şulbinsk stanının misyoneri olarak baş keşiş Kipriyan (Konstantin Komarovskiyi), mezmurcu olarak Tatar kökenli Fyodor Nizkyi göreve başlamış ve tercüman olarak ise vaftiz edilmiş Kazak diyakoz Vasilyi Baiganakov görevine devam etmekteydi.⁴¹²

⁴⁰⁸ K. Skalskyi, s.359-360

⁴⁰⁹ Otčet o Kirgizskoi missii za 1899 g, Omskie Eparhialnie Vedomosti, Sayı 13, Temmuz 1900, s.8.

⁴¹⁰ K. Skalskyi, s.363.

⁴¹¹ Otčet o sostoyanii Kirgizskoi missii Omskoi Eparhii za 1898 g, Omskie Eparhialnie Vedomosti, Sayı 17, Eylül 1899, s.5.

⁴¹² K. Skalskyi, s.360-361.

Çernoyarsk stanı: 1898 yılında kurulan Çernoyarsk stanında misyoner olarak rahip Alekseyi Odrisky ve mezmurcu görevini Aleksandr Bobrovskyi yapmaktaydı.

Aleksandovskyi stanı: Akmolinsk şehrinden Aleksandrovsk ilçesine taşınan bu standa 1897'den itibaren misyoner olarak başkeşiş İoan (Konon Rohmanov) görev yapmaktaydı. Aleksandrovsk stanının mezmurcusu olarak Kazak dilini bilen Filip Dyakov ve tercüman olarak vaftiz edilmiş Kazak İlya Peresypkin görevine devam etmekteydi.⁴¹³

Atbasarsk stanı: Atbasarsk stanında 1896'dan beri Kazan Ruhani Akademisi misyonerlik kursu mezunu rahip Evgraf Kıştimov misyoner görevine devam etmekteydi. Mezmurcu olarak vaftiz edilmiş Kazak Porfirii raskov ve tercüman olarak vaftiz edilmiş Kazak kökenli Konstantin Pavlov görev yapmaktaydı.⁴¹⁴

Tatarsk stanı: 1900 yılındaki verilere göre Tatarsk stanı misyonersiz faaliyet göstermekteydi ve mezmurcu olarak Andrei Kojevnikov çalışmaktaydı.⁴¹⁵

3.4. Batı Kazakistan'da Orenburg Piskoposluğu Misyonerlik Faaliyetinin İlk Adımları

Rus Çarlığı döneminde, Orenburg piskoposluğu bünyesinde olan Kazakistan'ın batısında yer alan Uralsk ve Turgaisk bölgelerinde de Kazakları Hristiyanlaştırma çabaları yer almaktaydı. Ancak XIX. Yüzyılın ilk yarısında sistemli bir misyonerlik çalışmalar yürütülmediğinden Hristiyanlığı kabul etmek isteyen birisi önce Orenburg Sınır Komisyonuna müracaat eder, Orenburg Sınır Komisyonu vaftiz edilecek şahsı Orenburg Ruhani konsistorisine sevk ederdi. 7 Haziran 1834'te Orenburg Ruhani Konsistorisi, Orenburg Sınır Komisyonuna Kazakların Hristiyanlığı kabul etme şartları

⁴¹³ Otčet o sostoyanii Kirgizskoi missii Omskoi Eparhii za 1898 g, Omskie Eparhialnie Vedomosti, Sayı 17, Eylül 1899, s.7.

⁴¹⁴ K. Skalskyi, s.365-366.

⁴¹⁵ Otčet o sostoyanii Kirgizskoi missii Omskoi Eparhii za 1898 g, Omskie Eparhialnie Vedomosti, Sayı 17, Eylül 1899, s.8.

kararını göndermiştir. Kararın içeriğinde Orenburg devlet odasından gayri Hristiyanların vaftiz edilmesindeki sahteciliğin ve vaftiz edilenlerin sayısı hakkında yanlış bilgi verilmesinin önlenmesi hakkında açıklama yapmıştır. Devamında Orenburg bölgesinde yaşayan Kazaklar veya diğer Orta Asya halklarının Hristiyanlığı kabul etmek için Piskoposluk idaresine kendilerinin yazılı şekilde müracatta bulunmaları şart olduğunu belirtilmiş ve yazılı şekilde müracat yapmaları için özel form da hazırlanmıştır. 30 Ocak 1826 yılındaki Senatonun ‘Rusların kendilerine yetim Kazak çocuklarını yetiştirmeleri ve onları 25 yaşına kadar vaftiz etmemeleri’ kararına göre devam etmeleri gerekliliğini açıklamıştır.⁴¹⁶ Orenburg Sınır Komisyonu, Orenburg Ruhani Konsistorisine verilen kararla kale kumandanları tanıştığını iletmış ve Konsistorinin, din görevlilerine Kazak çocuklarıyla dini çalışmalarını devam etmesi talimatını vermesini istemiştir.⁴¹⁷

15 Ekim 1860’ta Orenburg Piskoposu Antonyi (1808-1872) Orenburg ve Samarsk vilayeti genel valisi Aleksandr Bezak’a (1800-1869) yaptığı müracaatında Kutsal Sinod’un ‘Vaftiz Etme Yoluyla Ortodoks Mensuplarının Sayısını Arttırma’ fermanını yerine getirmek amaçla Orenburg piskoposluğundaki papazların bu fermanı gerçekleştirmeleri gerektiğini emrettiğini izah etmiştir. Papazların idareden izin almadan vaftiz edebilse bu işin başarılı olabileceğini, şimdilik Kazakları vaftiz etmeye izin almak için yazışmaların sürdüğünü, bu yazışmalar sürerken vaftiz edilmek isteyen Kazakların isteğinden vaz geçtikleri yer aldığını kendisine iletildiğini de belirtmiştir.⁴¹⁸

Genel Vali Bezak, Piskopos Antonyi’nin ilettiği bilgi temelinde Orenburg bölge yönetimine bu konuyu incelemesini istemiş ve gayri Rusları vaftiz etmek için idari yönetimden izin almanın nereden çıktığını sormuştur. Orenburg bölge yönetimi, genel valinin isteği üzerine Kazakları vaftiz etmek için izin almada herhangi bir engelin ve talimatın olmadığını fakat Step bölgesi idare yönetimi işlevinin karışık olmasından vaftiz edilmiş Kazakların kontrol dışında olduğunu iletmış, devamında 3 Mayıs 1854 yılında Orenburg ve Samarsk genel valisi Vasilyi Perovsky’nin (1795-1857)

⁴¹⁶ SGA RK, Dosya: 2110, Fon kodu: 4, s. 1-2.

⁴¹⁷ SGA RK, Dosya: 2110, Fon kodu: 4, s. 5-6.

⁴¹⁸ SGA RK, Dosya: 3039, Fon kodu: 4, s. 1-3.

Hristiyanlığı kabul etmek isteyen Kazakların isteğinden vazgeçmesi durumunda Piskoposluk yönetimine bildirilmesi hakkında talimatının bulunduğunu açıklamıştır.⁴¹⁹

20 Ekim 1861 de Orenburg bölge yönetimi, Orenburg ve Samarsk genel valisinin talimatı temelinde, Hristiyanlığı kabul etmek isteyen Kazakların herhangi bir izinsiz vaftiz edilmesi hakkında karar çıkarmıştır.⁴²⁰

İdari ve dini yönetim arasındaki süren bu yazışmalarda, yukarıda belirttiğimiz 1834 yılında Orenburg Sınır Komisyonun tutumu yer almamaktadır. Dolayısıyla Rus Çarlığındaki siyasi duruma göre Kazakları vaftiz etme süreci yasal bir şekilde sürekli olmayıp, Kazaklara yönelik misyonerlik çalışmalar konusunda ise belli bir sistem çerçevesinde organize edilmesi görülmemektedir.

Bununla beraber Rus Ortodoks Kilisesine, Orenburg vilayetine giren Uralsk ve Turgaisk bölgelerinin çok geniş olmasından ve bu bolgelerde göçebe yaşam tarzı sürdüren Kazaklara yönelik Hristiyanlık propagandasını sitemli bir şekilde gerçekleştirmek çok zor olmaktaydı. Ancak 1860 larda bu durum da değişiklikler gerçekleşip bölgedeki göçebe Kazak halkına yerleşik hayata geçmelerine ve hükümet tarafından tarla ayrılmasıyla tarımla uğraşmaları için izin verilmiştir. Böylece bu bölgedeki Kazak halkı yavaştan hayvancılıktan tarımla uğraşmaya geçmekteydi.⁴²¹ Bununla beraber Kazaklar arasında misyonerlik propaganda yapacak kadrolar mevcut değildi. Kazaklara yönelik misyonerlik faaliyetin gerçekleşmesi için misyoner kadrolarının sadece Ortodoks dinini değil Kazakların dinini, dilini ve kültürünü de bilmelerine bağlıydı.

1869 yılında Kazakların Yapılanmasının Yeni Durumunun çıkmasıyla Kazaklar arasında kendilerini Hristiyanlaştıracakları gibi bir sürü söylentilerin doğması sonucunda halkın protesto etmesi ve ayaklanmaları yer almıştır. Neticede, bu ayaklanmalar Kazakların dini hayatına dikkatli bir şekilde yaklaşımları gerek olduğuna gösterge olmuştur.⁴²²

⁴¹⁹ SGA RK, Dosya: 3039, Fon kodu: 4, s. 6-10.

⁴²⁰ SGA RK, Dosya: 3039, Fon kodu: 4, s. 14.

⁴²¹ A Dobromyslov, Turgaiskaya oblast. İstoriçeskii Oçerk, İzvestiya Orenburgskogo Otdela İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşestva, Baskı 17, Tver 1902, s. 416-417.

⁴²² A Dobromyslov, s. 460-472.

1880 yılından itibaren Turgaisk bölgesinde Kustanai ilinin kurulmasıyla bu bölgeye Çarlık Rusyanın avrupa tarafından Rusların akın akın göç etmesi yer almıştır. Bu sıralarda, Yakov Barabaş'ın (1838-1910) Turgaisk bölgesinde askeri vali olarak tayin edilmesiyle, bölgeye göç eden Rusların yaşamları iyileşmeye başlamış yeni Rus yerleşkeleri kurulup Kazakların yaşam tarzına uygun olan köy okulları çoğalmıştır. Neticede, Kazak stepinde misyonerlik propaganda yapmaya uygun bir zaman yaratılmaya başlamıştır.⁴²³

Tatarların dini-kültürel uyanışının tehlike olduğunu ısrar eden, İslam dinine karşı kullanılan yeni yönün baş ideologlarından biri Kazan Ruhani Akademisinin profesörü Nikolai İlminskyi (1822-1891) idi. 19 Ekim 1882 de İlminskyi, Kutsal Sinod ober-prokuroru K. Pobedonotsev'e bu konu hakkında yazdığı mektupta şöyle demektedir: 'Kazaklar, çocuklar gibi meraklı, taklit edici ve benimseyici yaş bir halktır. Onlara halen Rus anlayışını ve sempatisini aşılayabiliriz. Onları sadece, İslam propagandası yapan Tatarlardan ve diğer Müslüman halklarının etkisinden korumalıyız'.⁴²⁴ Buna ispat olarak, 1885 te Piskopos Venyamin Smirnov'un (1829-1890) Turgaisk ve Uralsk bölgesindeki Kazakların dini durumları hakkında yaptığı inceleme sonucunda Kazakların ciddi bir şekilde Müslümanlaşmaya başladıkları, özellikle Rus yerleşkelerinden uzakta yaşayanlara Tatar ve Orta Asya'dan gelen mollaların etkisi çok olduğu, misyonerlik propaganda yapabilecek kadroların olmadığı ve bölgeye göç eden Rusların dini ahlaki yaşamlarının ise kötü durumda olduğu tespit edilmiştir.⁴²⁵

1890'da Orenburg piskoposu Makaryi Troitskyi (1830-1906) Kazak dilini, kültürünü iyi bilen Kazan öğretmen seminarisi mezunu Fyodor Sokolov'a (1866 – ö.t.b.d) rahip ünvanı vermiş ve Kustanay şehir okuluna öğretmen olarak görevlendirmiştir. Aynı zamanda rahip Sokolov'a, misyonerlik amaçla Turgaisk bölgesinde yaşayan Rus göçmenlerinin yaşadığı yerleşkeleri gezmesi ve Kazaklar arasında onların dilinde Hristiyan propagandası yürütme görevi de yüklenmiştir.⁴²⁶ 1890 yılının sonlarında rahip Sokolov, Kazak köylerini ve Rus yerleşkelerini ziyaret etmeye başlamış ve böylece Orenburg bölgesi Kazak stepinde misyonerlik çalışmalarının temeli atılmıştır. İlk

⁴²³ A Ryazanov, Na styke borby za step, Trudyi Orenburgskogo Otdela Geografiçeskogo Obşestva, Baskı 26, 1928, s. 64.

⁴²⁴ Pisma Nikolaya İvanoviça İlminskogo, Kazan 1895, s.75.

⁴²⁵ GAOro, Dosya: 10560, Fon kodu: 173, s. 7.

⁴²⁶ GAOro, Dosya: 10579, Fon kodu: 173, s. 44.

seyahat esnasında misyoner Rus çocuklarının haç takmadıklarını hatta çoğunluğunun mollarda eğitim aldığını far etmiştir.⁴²⁷ 1892-93 yıllarında misyoner Sokolov, Ortodoks misyonunu açmaya bölgenin uygun olup olmadığını inceleme yapmaya, Turgaisk bölgesini gezmeye başlamıştır. Bu gezi esnasında 21 Kazağı vaftiz ettiğini, kendisini Hristiyanlığı kabul etmiş bir Kazak olarak gördüğünü ve birçok kişinin Hristiyanlığı kabul etme isteklerinin olduğunu ifade eden misyoner Sokolov, Kazaklar beni çok sıcak kabul etmekteydi. Yola çıkmaya hazırlanırken, birçok Kazağın yanıma toplanıp ‘Kazak ve müslüman olmamana rağmen senin bize yaklaşımın, kitaptan söylediklerin ve öğrettiklerin bizim hoşumuza gidiyor’ diye Kazak adetiyle en içten sarılıp vedalaşmaktaydı. Bazıları ise yanlarında çok kısa kaldığıma pişman olup yine gelmemi istediler demektedir.⁴²⁸ Buna benzer durumlar misyoner Sokolov’a, Turgaisk bölgesinde misyonerlik çalışmaların başlatılmasına uygun olduğu göstergesi olmaktaydı.

Misyoner Sokolov’un, Hristiyan propagandasıyla Turgaisk bölgesini gezdiğinin farkına varan Tatar mollaları ise, İslam propagandasını artırarak misyonerin, Kazaklara etkisini azaltmak için çalışmalar yürütmeye başlayıp ‘misyoner Sokolov’un büyüleyici üstün yeteneği var’ gibi söylentiler yaymaya başlamaktaydı. Bu söylentileri duyan misyoner Sokolov, Kostanaydan bir Tatarın, Kazaklara: ‘Kostanay’da Kazakları ayartan bir papaz var. Kendisinin hangi milletten olduğu belli değil ama Kazak dilinde iyi konuşuyor, sizleri dininizden vazgeçtirmek amaçla Stepî geziyor. Onunla bir kere konuşsanız, kalbinize kötü ruh yerleşip inancınızı bırakarak vaftiz olacaksınız. O papazdan korkun ve hiç konuşmayın’ dediğini izah etmektedir.⁴²⁹

Misyoner Sokolov’un Turgaisk bölgesinde yaptığı seferlerde Kazakların dini hayatıyla beraber Çarlık Rusya’dan göç eden Rusların dini ahlaki hayatını da gözlemlemekteydi. Çarlık Rusya’nın batı bölgelerinden göç eden Rus’ların maddi sıkıntıları olup geçinmek için zengin Kazak’lardan tarla kiralamakta veya onların yanında çalışmak zorunda kalmaktaydı. Böylece, göçmen Ruslar maddi açıdan Kazak’lara bağımlı kalmaktaydı. Rus işçilerini çalıştıran Kazaklar, onların dini ayin yapmalarına veya ikonostasilerini görünür yere koymalarını yasakladıkları veya attıkları da görülmekteydi. Bazı Rusların

⁴²⁷ S. Rybakov, Missiya v Turgaiskoi oblasti, Tserkovniye vedomosti, N 2 1897, s.6.

⁴²⁸ F. Sokolov, Pravoslavnyi missioner v Kirgizskih aulakh Turgaiskoi oblasti, Orenburgskie Eparhialnie Vedomosti, Sayı 24 1895, s. 778.

⁴²⁹ F. Sokolov, Orenburgskie Eparhialnie vedomosti, Sayı 21, 1895, s. 738.

ise Hristiyan ayinlerini yerine getirmedikleri hatta Kazaklar gibi yaşam tarzı sürdürdükleri de yer almıştır.⁴³⁰

Müslüman Kazaklar bölgedeki Ruslara dini ahlaki konuda baskı göstermektedir diyen misyoner Sokolov, ‘farklı nedenlerle Kazak köylerinde yaşayan Rus kadın ve kızları, Müslüman Kazaklarla birlikte yaşamakta, hatta az olsa da onların İslam dinini kabul ettikleri de görülmektedir. Çocukları ise Hristiyan inancından uzakta yetişmekte olup Kazak dilinde konuşmaktadır.’ diye belirtmektedir. Bazı köylerde ise hiç Rus dilini bilmeyip sadece Kazak dilinde konuşan ve Mollaların yanında İslam dini eğitim alan çocuklara da rastlamıştır.⁴³¹

Kazak stepine göç eden Rusların dini ahlaki yaşam tarzı hakkında misyoner Sokolov’un raporundan haberdar olan Orenburg piskoposluk yönetimi bu durumdan rahatsız olup endişelenmeye başlamaktaydı. Aralık 1893’te Orenburg piskoposluğunun Misyonerlik kurulu toplantısında adı geçen bölgeye göç eden Rus’ların Kazaklaşmaya başladığı söz konusu olmuştur. Bu bağlamda, Rus çocukları için Ortodoks ahlakıyla eğitmek için kilise okulları açılması zorunluluğunun altı çizilmiş ve uzak yerleşkelerde Kazaklarla beraber yaşayan Rusların çocuklar için hükümet tarafından desteklenen yatılı okulların açılması teklif edilmiştir. Bu okullardan mezun çocukların ise Kazaklar arasında Hristiyanlığı yaymaya bir araç olabileceği de düşünülmüştür.⁴³² Orenburg piskoposluğunun Kazak steplerinde misyonerlik çalışmaları, Omsk piskoposluğuna göre geniş olup bölgede İslam dini propagandasını kısıtlayarak Kazaklara yönelik misyonerlik faaliyetle beraber bölgeye göç eden Ruslar arasında Müslüman mollarının etkisini azaltarak ve inaçlarını sağlamlaştırmak için Hristiyan propagandası çalışmaları yürütmesi ihtiyacını duymaktaydı.

1897 de Ortodoks Misyoner Kurulu Orenburg komitesi, Turgaisk bölgesindeki İslama karşıt Kırgız misyonu hedefi temelinde misyonerlerin asıl görevleri belirlenmiştir. Bölgeye göç eden ve Kazaklaşmaya başlayan Rusların dini ahlaki yaşam tarzlarının düşük olması sebebiyle misyonerler öncelikle Rusların yaşadığı köylere ve Kazak steplerinin uzaklarına kurulan yerleşkelere giderek Hristiyan propagandasını yayarak

⁴³⁰ SGA RK, Dosya: 1426, Fon kodu: 25, s. 70-73.

⁴³¹ GAOro, Dosya: 183, Fon kodu: 175, s. 3-5.

⁴³² GAOro, Dosya: 3, Fon kodu: 175, s.1-2.

Rusların dini yaşamlarını sağlamlaştırmayla yükümlenmiştir. Bölgeye misyonerlik seyahatlar yılda en az beş kere yapıp ancak Rus köylerine seyahat esnasında uygun zaman geldikçe Kazaklar arasında Hristiyan propagandasını yapılması gerekmektedir.⁴³³ Gördüğümüz gibi Orenburg bölgesindeki Hristiyan propagandası ilk önce bölgedeki Rus nüfusuna yoğunlaşıp, Kazaklara yönelik misyonerlik çalışmalar ise ikinci plana çıkmaktaydı.

3.4.1. Kazakistan'ın Batısında Misyonerlik Stanlarının Kurulması

1893'te Orenburg piskoposu Makaryi, Turgaisk ve Uralsk bölgesinde yaşayan Kazak'lara yönelik misyonerlik faaliyetinin başarılı olacağı düşüncesiyle Turgaisk bölgesinin Kustanay, İrgiz ve Turgay kazalarında üç misyonerlik stan ve bunlardan sonra Uralsk bölgesinde bir stan açılmasını planlamıştır.⁴³⁴

Bu zamana dek Orenburg Ruhani Seminarisi, Tatar Ruhani Akademisinde misyoner kurslarına katılan, Müslüman halklarına yönelik misyonerlik çalışmalara sürdürebilecek üç papaz mezun etmekteydi. Stanların açılması ve organize giderlerini Ortodoks Misyonerler Kurulundan almayı planlayan piskopos Makaryi, çalışabilecek bu misyonerleri belirterek, Turgaisk bölgesinin Kustanay, İrgiz illerinde ve Aktobe tahkimatında misyonerlik stanların açılması için Kutsal Sinod'tan izin istemiştir. 19 Ağustos 1893'te Kutsal Sinod piskopos Makaryi'nin isteği üzerine stanların açılmasına izin vermiş ve stanların giderlerini karşılamak için 4 470 ruble ve yeni vaftiz edilenlerin geçinmesi için 1000 ruble Ortodoks Misyonerler Kurulu tarafından her sene ayrılması belirlenmiştir.⁴³⁵

Makaryevskyi stani: Kustanai ilinde yetimhane ve okulla beraber Hristiyanlığı kabul etmek isteyen Kazakların mevcut olmasından, 1894'te Kırgız misyonunun merkez stanına uygun olarak seçilmiş ve Kırgız misyonu başkanı olarak rahip Odigitrevskyi (d ve ö.t. belli değildir) görevlendirilmiştir. Ancak bir seneden sonra yeni vaftiz edilen Kazakları mollaların ve akrabaların etkisinden ayırmak için Kustanai iline 65 km uzaklıkta Orenburg piskoposu Makaryi'nin ismini alan ayrı misyoner yerleşkesi kurulmuştur. 22 Mart 1895'te Kırgız misyonu başkanı Odigitrevskyi'nin yerine Kazak

⁴³³ GAOro, Dosya:3, Fon kodu: 175, s.7.

⁴³⁴ RGİA, Dosya: 2987a, Fon kodu: 796, s.1.

⁴³⁵ RGİA, Dosya: 2987'a, Fon kodu: 796, s.2-3.

dilini bilen misyoner Fyodor Sokolov'un tayin edilmesiyle, Kustanay ilindeki merkez stan yeni vaftiz edilen Kazaklarla beraber Makaryevsk yerleşkesine taşınmıştır. Makaryevsk stanındaki vaftiz edilenlerin Hristiyan yaşamına uyum sağlamaları için maddi manevi konuda rahip-misyonerin vesayeti altında bulunmuşlardır. Bu süreci kontrol etmek için Orenburg piskoposluğu Ortodoks misyoner komitesinde komisyon kurulmuş ve bu komisyon 1898 yılına kadar faaliyette bulunmuştur.⁴³⁶ 1897 de Orenburg piskoposu Vladimir Sokolovskyi'nin (1852-1931) gayretiyle büyük bir Rus-Kazak misyoner okulu kurulmuştur. Okulda özellikle Kazak çocukları için yurt faaliyet göstermiştir.⁴³⁷

Aleksandrovskiy stanı: Açılacak Orenburg piskoposluğunun ikinci stanının yeri olarak Aleksandrovsk, Alikulskyi gibi birkaç yerleşke teklif edildiğinden Piskoposluk idaresi bu konuda uzun süre kararsız kalmıştır. Aleksandrovsk yerleşkesi Makaryevsk misyoner yerleşkesine 15 km uzaklıkta olduğundan Piskoposluk idare uyelerinin çoğunluğu adı geçen yerleşkeyi mantıksız görmüştür. Fakat Aleksandrovsk yerleşkesinde büyük misyoner okul ve yurt binası inşaatının bitmesiyle ve oraya prihod papazı geçmiştir. Aleksandrovsk yerleşkesindeki misyoner okulunda Kazak çocuklarının da eğitim alması en önemli söz konulardan biri olduğundan neticede adı geçen yerleşke 1897 yılında ikinci misyonerlik stanının yeri olarak belirlenmiştir.⁴³⁸ Aleksandrovsk stanının misyoneri olarak Tatar kökenli papaz N. Seifulin görevlendirilmiştir. Orenburg piskoposluğu Ortodoks Misyoner komitesi, misyoner okulunda, Kazak çocukları da okuyacağından, Rus çocuklarına Kazak dili eğitimi verilmesini kararlaştırmıştır.⁴³⁹ Böylece misyoner okuluna yakınındaki köylerdeki Kazak çocuklarını teşvik etmeyi düşünmüşlerdir. Rus çocuklarına Kazak dili eğitimi verilmesinin sebebi gelecekte mezun olan bu çocukları Kazaklar arasında potansiyel misyoner görevlileri olarak görmelerinde idi. Bunun yanı sıra yukarıda bahsettiğimiz gibi misyoner okulunun yurdu da mevcut idi. 25 kişilik bu yurttan genelde Kazak çocukları kalmıştır. Piskoposluk Misyoner Komitesi misyoner okulunu Kazak'lara

⁴³⁶ Отчет о Деятельности Оренбургского Епархиального комитета Православного миссионерского общества за 1904 г. Оренбург 1905, s.12.

⁴³⁷ GAOro, Dosya 153a, Fon kodu: 175, s.14.

⁴³⁸ GAOro, Dosya: 5, Fon kodu: 175, s. 55-56.

⁴³⁹ GAOro, Dosya 11 a, Fon kodu: 175, s.5.

çazipleştirmek için çocukların kitap, kırtasiyesiyle beraber zamanla kıyafetlerini de sağlamıştır.⁴⁴⁰

Aktyubinsk stanı: 1897 yılında Ortodoks Misyoner Kurulu tarafından Orenburg piskoposluğu misyoner kurulu komitesinin bütçesini yıllık 14523 rubleye arttırmıştır. Neticede, Turgaisk bölgesi Aktyubinsk ilinde Kırgız misyonunun üçüncü stanı açılmasına imkanlar yaratılmıştır.⁴⁴¹

1898 de Aktyubinsk ve Irgız kazalarını kapsayacak, Aktyubinsk stanının açılması için kilise-okulunun, rahip ve öğretmen evinin inşası başlamış ve 15-20 kişilik yurt için bina kiralanmıştır. 5 Kasım 1898 de Aktyubinsk stanı resmi olarak açılmış ve misyoneri olarak Kazan Seminarisi mezunu, Kazak dilini ve onların yaşam tarzlarını iyi bilen, Aktyubinskteki Aleksandro-Nevskyi kilisesinin rahibi Arsenyi Mazohin görevlendirilmiştir.⁴⁴² Genelde Rus yerleşkelerini gezen Misyoner Mazohin, onlara Kazak'larla nasıl ilişkide bulunmaları konusunda misyonerlik öğütte bulunarak her bir Rus'un, Kazak köylerinde misyoner olması gerek olduğunu anlatmaktaydı. Böylece Kazak köylerine giden veya onlarla karışık yaşayan Ruslar arasında misyonerlik çalışmalar yapan görevliler de görülmüştür.⁴⁴³

Çilikshtinsk stanı: 1890 yılının sonları na doğru Orenbursk piskoposluğu Turgaisk bölgesinde Kırgız misyonun üç stanı faaliyette bulunurken Uralsk bölgesinde ise halen misyonerlik stan açılmamıştı. 1897 de Orenburg piskoposu Vladimir, bölgedeki Kazakların dini durumunu ve misyonerlik çalışmalar için gözlemlene yapmaya misyoner Sokolov'u Uralsk bölgesine iş seferine göndermiştir.

Bölgede yaptığı gözlemlene neticesinde Kazakların dini durumunu, onların göçmen Ruslarla ilişkileri hakkında Orenburg piskoposluk yönetimine yaptığı raporunda, Tatarlar tarafından, İslam propagandasının mevcut olduğunu ve Hristiyanlığı kabul eden Kazaklara Kozak toplumunun iyi bakmadığını ancak düzgün organize edilen İslama karşıt misyoner faaliyet için ortamın uygun olduğunu izah ederek stan için Uralsk ve Kalmıkovsk illerini teklif etmiştir.⁴⁴⁴ Fakat misyonerin teklif ettiği adı geçen illerde

⁴⁴⁰ GAOro, Dosya: 31 a, Fon kodu: 175, s. 5.

⁴⁴¹ GAOro, Dosya: 11 a, Fon kodu: 175, s. 2.

⁴⁴² GAOro, Dosya: 5, Fon kodu: 175, s. 3-4.

⁴⁴³ GAOro, Dosya: 31 a, Fon kodu: 175, s. 7-8.

⁴⁴⁴ GAOro, Dosya: 11 a, Fon kodu: 175, s.12.

ağırlıklı olarak Uralsk Kozak topluluğu yaşamaktaydı. Çoğunluğu eski inanç menuspları olan Kozak topluluğu, yaşadığı yerlerde Ortodoks misyoner stanının açılmasını hoş karşılamayacaklarından ve Stepin iç kısımlarında ise Tatar mollaları tarafından fanatikleşmeye başlayan Kazakların misyonerlik çalışmalara ve misyoner görevlilere tehlike doğuracaklarından, piskoposluk yönetimi teklif edilen bu illerde stan açma konusunu askıya almışlardır. Fakat 1900 yılında Uralsk bölgesinde stan açma konusu olumlu cevaplanmıştır. Stanın yeri olarak göçmen Rusların çok yaşadığı ve Kazakların göçebe köylerine ve askeri merkeze yakın olan Çiliktinsk bölgesi tercih edilip 8 Kasım'da Çiliktinsk Ortodoks misyoner stanı açılmıştır. Çiliktinsk stanının misyoneri olarak rahip Georgyi Kraşennikov görevlendirilmiştir.⁴⁴⁵ 1904 yılında misyoner Kraşennikov'un Uralsk iline görev değiştirmesiyle yerine Kazan Ruhani Akademisinde misyoner kursundan mezun olan rahip Emelyan Dauley görevlendirilmiştir. Turgaisk bölgesindeki stanlar gibi açılan bu standa da Rus-Kazak misyoner okulu faaliyet göstermiş ve okula oldukça Kazak çocuklarını teşvik etmeye çalışmışlardır. 1908 yılında Uralsk bölgesinin Samarsk piskoposluğu himayesine dahil edilmesiyle Çiliktinsk stanı, Orenburg piskoposluğu Misyoner Kurulu komitesi yönetiminden çıkmıştır.⁴⁴⁶

XIX. yüzyılın sonlarında Batı Kazakistan'nın Turgaisk ve Uralsk bölgelerinde faaliyet gerçekleştiren Kırgız misyonu misyonerleri göçebe Kazakların köylerine Hristiyan propagandasıyla seyahat yapmaya ve mümkün oldukça Hristiyanlığı kabul etmek isteyenleri vaftizliğe hazırlamaya çalışmışlardır. Bununla beraber Kazak steplerinde dağınık olarak yaşayan Rusların yerleşkelerini de ziyaret ederek onların dini ihtiyaçlarını gidermekteydiler. Böylece, Misyonerler vaftiz edilen Kazaklar arasından ve Kazak dilinde konuşan göçmen Ruslar arasından misyoner kadrolar hazırlamayı da hedeflemekteydiler. Ancak gittikçe Kırgız misyonuna maddi desteğin azalmasıyla, Misyonerler için Kazak köylerini seyahat etmek ağırlaşmaya başlayıp uzaklarda bulunan ve gidişi zor olan bölgeleri ziyaret etmek imkansızlaşmaya başlamıştır.⁴⁴⁷

⁴⁴⁵ Çernavskiy, Orenburgskaya eparhiya v proshlom ee i nastoyaşem, Baskı-1, S-Petersburg 1902, s.346.

⁴⁴⁶ GAOro, Dosya: 5, Fon kodu: 175, s.28.

⁴⁴⁷ GAOro, Dosya: 177, Fon kodu: 175, s. 17.

3.5. Omsk ve Orenburg Piskoposluğu Kırgız Misyonunun Kazak Stepinde Son Dönemleri

XIX. yüzyılın sonlarında Kazakistan'da Rus Ortodoks kilisesinin misyonu faaliyet gerçekleştirmektedir. İdari-bölgesel yönetimle piskoposluk bölge yönetiminin sınırları farklı olduğundan hemen hemen aynı zamanda Orenburg ve Step vilayetlerinde resmi olarak kurulan iki ayrı Kırgız misyonu faaliyet yapmaktaydı. Kazak topraklarının tamamının Rus Çarlığı himayesi altına girmesiyle göçebe Kazak halkını tamamen kendisine bütünleştirme siyasetini izlerken, bu amaca Rus hükümetinin önceden desteklediği İslam dini propagandası Kazak stepinde güçlenerek artık engel olmaya başlamaktaydı. İslam dininin sağlam bir şekilde yayılmaya başlamasıyla iki Kırgız misyonu bu dalgaya engel olmaya çalışıp Kazak halkını Hristiyanlaştırmayı hedeflemekteydi. Ancak adı geçen iki bölgenin sosyo-kültürel durumundan dolayı Kırgız misyonlarının ana hedef ve yapısında farklılık görülmektedir. Mesela Omsk piskoposluğu misyonerleri Hristiyan propagandasını sadece kendi bölgesindeki Kazak halkı arasında yapmaya yönlenirken, Orenburg piskoposluğu misyonerleri propaganda alanını geniş tutarak, Kazaklarla yanı sıra bölgedeki müslümanlar sayesinde kültürel ve dini yönden asimileşmeye başlayan göçmen Rusları da kapsamaktaydılar. Böylece, Orenburg misyonerleri, bölgedeki göçmen Rusları kendi inançlarına sağlamlaştırmayı ana görev olarak görmekteydiler. Kazak steplerindeki resmi faaliyete açılan Kırgız misyonları 10 sene en iyi çalışmalarını gösterebilmiştir. 1905 yılının Ocak ayında gerçekleşen ilk Rus devrimi ve 17 Nisan' da Çar II.Nikolay'ın 'Dini Hoşgörüyü Sağlama' manifestosunu⁴⁴⁸ ilan etmesi Orenburg ve Omsk Piskoposlukları Kırgız misyonu faaliyetine olumsuz yansımış ve yeni vaftiz edilenler Müslümanlığa geri dönmeye başlamışlardır.⁴⁴⁹ 1905 yılından itibaren Semipalatinsk bölgesinin askeri valisi Aleksandr Galkin'e (1855-1920) vaftiz edilen Kazaklar tarafından 'Hristiyan dininde kalmak istemedikleri, kendilerinin yalanla ve zorla vaftiz edildiği' içerikli yazıların geldiği kayıt edilmiştir.⁴⁵⁰ Hristiyanlıktan vazgeçenlerin bazıları misyonerle karşılaşmaya kaçınıp bazılarının ise nerede bulundukları belli olmamaktaydı. Bölge yönetiminin yardımını onları stepten aramak misyonerler için kolay değilken 'Dini

⁴⁴⁸ Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoi İmperii, Cilt 25, N 26125, 1905, s. 257.

⁴⁴⁹ Otčet o sostoyanii Kirgizskoi missii za 1905 g, Omskie Eparhialnie Vedomosti, N 12, Haziran 1906, s. 19.

⁴⁵⁰ Otčet o sostoyanii Kirgizskoi missii Omskoi Eparhii za 1906 g, Omskie Eparhialnie Vedomosti, N 12, Haziran 1907, s. 13.

hoşgörü' manifestosunun ilan edilmesiyle bölge yönetiminden bu konuda yardım istemeleri imkansızlaşmıştır.⁴⁵¹

1905-1907 yılları arasında gerçekleşen Rus devrimi neticesinde Çarlık Rusya'da doğan ekonomik krizden dolayı Piskoposluk idaresi ve Misyonerler kurulu, Kırgız misyonu giderleri için belirlenen bütçeyi kısıtlamıştır. Bütçeyi kısıtlamayla beraber misyonerlik faaliyette zayıf olan stanların kapatılması konusu da kaldırılmıştır. Mesela 1906 da Omsk piskoposluğunun Bolşenarımsk stanı kapatılıp stanın yeni vaftiz edilen Kazaklar ise Preobrajensk stanına yerleştirilmiştir. Preobrajensk stanında ise yeni vaftiz edilenlerin çoğunluğu Müslümanlığa geri dönüş yapıp tarlalarından vazgeçerek stepe döndükleri de görülmüştür.⁴⁵²

1906 da Orenburg piskoposluğu Kırgız misyonunda yer alan Aleksandrovska stanı bütçe yetersizliği nedeninden kapatılırken 1907 de ise Şulbinska stanı kapatılıp, Dolonska ve Çernoyarska stanlarında yeni vaftiz edilenlerin sayısının az olması nedeniyle Malovladimirska ve Aleksandrovska yerleşkesine taşınmıştır.⁴⁵³ Böylece 1905-1907 de yer alan devrim sonucu Ortodoks kilisesinin halk arasında etkisi ve otoritesinin azalma eğilimine sebep olduğu görülmektedir. Kırgız misyonerleri genel kurtuluş hareketinin misyonerlik faaliyete de olumsuz etkisini yansıttığını belirtmekteydiler. Temmuz 1908 de gerçekleşen IV. Rusya Misyonerler Kongresinde misyon görevlileri Ortodoksluktan Müslümanlığa veya geleneksel inançlarına geri dönüşün kapsamlı bir şekilde yer almaya başladığını dile getirerek, Kilisenin zayıflamasını derin bir şekilde organize edilen reformun gerçekleşmesiyle kurtabileceklerini saptamaktaydılar.⁴⁵⁴

Devrimden dolayı olumsuz durumla karşılaşan Orenburg ve Omsk piskoposluk yönetimi, devrim sonrası dönemde bulundukları zor durumdan çıkmak için arayış içindeydiler. Ortodoks misyonerliği piskoposluk komitesinin toplantılarında piskoposluk idaresi Kazak stepinde misyon faaliyetini yeniden canlandırmak için Kazakların kendisini misyon faaliyetine çekmek ve misyonerlik kongreler düzenlemek

⁴⁵¹ Zapiski missionera Tatarskogo stana Kirgizskoi missii za 1909 g, Omskie Eparhialnie Vedomosti, N 9, Mayıs 1910, s.36.

⁴⁵² Otčet o sostoyanii Kirgizskoi missii Omskoi Eparhii za 1906 g, Omskie Eparhialnie Vedomosti, N 13, Temmuz 1907, s. 10.

⁴⁵³ Otčet o sostoyanii Kirgizskoi Missii Omskoi Eparhii za 1907 g, Omskie Eparhialnie Vedomosti, N 12, Haziran 1907, s. 7.

⁴⁵⁴ Efimov Andrei, Očerki po istorii missionerstva Russkoi pravoslavnoi cerkvi, Moskova 2007, s.499.

gibi farklı yöntemler teklif etmekteydiler. Stepte misyonerlik faaliyeti geliştirmeye yönelik düşünce ve fikirleri Kutsal Sinod'a sunmuşlardır. Bu esnada, 1907 yılında Omsk piskoposluğu Kırgız misyonu misyonerlerinin Kazaklar arasında propagandalarına destek olma amaçlı Ortodoks kardeşliği kurulmuş fakat onların etkisi bütçe yetersizliğinden dolayı çok zayıf olmuştur.⁴⁵⁵

Kazak steplerinde Müslümanlığa karşıt Kırgız misyon faaliyetinin zayıf olması problemini çözmek için 1908 yılında Ortodoks Misyonerler kurulu, misyonerliğin durumunu belirlemeye ve yeni şartlarda strateji geliştirmeye yönelik özel komite kurmuştur. Misyonerlik faaliyetinin durumunu yerinde gözlemlemek adına, adı geçen komite üyesi misyoner başrahip İoan Vostorgov (1864-1918) Batı Sibirya'ya gönderilmiştir.⁴⁵⁶ Seyahat sonucunda Vostorgov Batı Sibirya'da faaliyette bulunan misyon sınırlarının geniş olduğundan, kilise-prihod sisteminin gelişmediğinden misyonerlik stanların ve manastırların azlığı misyoner görevlilerinin yetersizliği ve misyonların yetersiz finanse edilmesinden dolayı zayıf olduğunu raporlamıştır. Misyonun tekrar canlanmasını bölgede prihod sisteminin gelişmesinde erkek ve bayan misyoner manastırlarının çoğalmasında gören Vostorgov, 'stan-prihodlara dayanan misyonerlik yanlış yolda gidiyor, stan-manastır, stan-skitler olarak yapılanması gereklidir. Bunlardan sonra prihod ve prihod rahipleri olması gerek. Keşiş-misyonerleri stanlara, manastırlara veya skitlere yerleştirmek kolay ve maliyetli değildir. Eğer bizde keşiş misyonerler olsaydı, elimizde bulunan sermayeyle stanların sayısını en az ikiye katlayabilecektik' demektedir.⁴⁵⁷ Vostorgov'un seyahatinden sonra 1910 yılında Kutsal Sinod, Kazan'da Misyoner Kongresini düzenlemiştir. Bu kongre açık türde İslama karşı yönünü gösterip Müslüman halkları arasında Ortodoks misyonerlik faaliyetinin organize edilerek gelişmesine yönelmiştir. Kazan Misyoner Kongresi çerçevesinde Türkistan bölümünden Omsk piskoposluğu Kırgız misyonu başkanı yardımcısı başkeşiş Feodorit sunum yapmıştır. Başkeşişin sunumu neticesinde Kazaklar arasında misyonerlik faaliyetindeki problemlerin çözülmesine ve gelişmesine yönelik birtakım kararlar alınmıştır.⁴⁵⁸

⁴⁵⁵ Otčet o sostoyanii Kirgizskoi missii za 1908 g, Omskie Eparhialnie Vedomosti, N 14, Haziran 1909, s.3.

⁴⁵⁶ GAAK, Dosya: 16, Fon kodu: 164, s. 18.

⁴⁵⁷ GATO, Dosya: 24, Fon kodu: 170, s. 33-34.

⁴⁵⁸ İz postanovlenii missionerskogo syezda v Kazani, Omskie Eparhialnie Vedomosti, Haziran 1910, s.43.

Böylece 1905-1907 yılları arasında gerçekleşen Rus devrimi Orenburg ve Omsk piskoposluğu Kırgız misyonlarına da olumsuz olarak yansıdığını görmekteyiz. Dini iktidar bulunduğu sıkıntıdan çıkmak için adımlar atıp misyonerlik faaliyetin tekrar canlanmasını çabalamaktaydı. Ancak çaba sarf etmelerine rağmen Kırgız misyonerlik faaliyetini yeterli bir şekilde finanse edemediklerinden attıkları adım ve yapmaya çalıştıkları stratejilerini gerçekleştirememişlerdir.

Kazak topraklarında gerçekleşen Kırgız misyonuna, 1914 yılında başlayan Birinci dünya savaşı ve devamında 1917 yılında yer alan Devrim, son darbe olmaktadır. Ekim 1914'te Ortodoks Misyonerler Kurulu başkanı Birinci dünya savaşından dolayı Sinod ve Hükümet tarafından misyonerlik faaliyetleri için ayrılan sermayenin yarısına kadar kısıtlandığını itiraf etmiştir.⁴⁵⁹ Dolayısıyla Çarlık topraklarında gerçekleşen diğer misyonerlik faaliyetleriyle Kırgız misyonunun da finanse edilmesinin kısıtlanmasından zayıflayıp, artık kapatılmaya yönelmekte idi. 1917 de Ekim devrimi sonucunda Çarlık Rusya'da ekonomik kriz yer alır. Siyasi tartışmaların yer aldığı kongreler, toplantılar mitingler gerçekleşip artık herkes din konusundan dikkatlerini çekip, devletin iç ve dış yapısına doğru yönelmekteydiler.⁴⁶⁰ Dolayısıyla Kırgız misyonu finans edilmeyince misyonerler maaşsız kalıp stanlarda yer alan misyonerlik okullar ve yurtlar ise kapatılmak zorunda kalmışlardır. Sonuçta, 1917 yılında gerçekleşen devrim sonrası Kazakistan'da gerçekleşen Rus Ortodoks kilisesinin Hristiyan propagandası kapatılmaktadır.

3.6. Kazakistan'ın Güneydoğu bölgesinde Ortodoks Misyonerlik Faaliyetleri

Rus Ortodoks Kilisesinin yukarıda söz konusu ettiğimiz bölgelerde misyonerlik faaliyet yürütmeye çalıştıkları gibi Kazakistan'ın güney ve güney doğu bölgesinde de bu bölgeye has özellikler doğrultusunda faaliyet yürütmek için çabalar göstermekteydi. Türkistan bölgesinde misyonerlik faaliyet çabaları diğer bölgelere göre geç başlamasının sebebi ise Kazakistan'ın güney ve güneydoğu bölgesinde ikamet eden Ulu Cüz Kazaklarını 1850 lere doğru resmi olarak Rus Çarlığına dahil etmeleri idi. Bununla yanı sıra yukarıda söz konusu Orta Asya hanlıklarının 1860 larda Rus Çarlığı himayesi altına girmesiyle Türkistan bölgesi kurulup Kazakistan topraklarının tamamı artık

⁴⁵⁹ GAOro, Dosya: 158, Fon kodu: 175, s. 159.

⁴⁶⁰ GAOro, Dosya: 183, Fon kodu: 175, s. 255.

Çarlık sınırları içinde kalmaktaydı. Rus çarlığı bu bölgede misyonerlik faaliyetten önce idari bölgesel yapılanmaya ve siyasi gücünü sağlam bir şekilde pekiştirmeye yönelmekteydi.

1865'te Türkistan bölgesi kurulurken Kazakistan'ın güneydoğu bölgesinin yukarı tarafı Semipaltinsk bölgesi idaresinde ve Tomsk piskoposluğu sınırlarına ait idi. Temmuz 1865'te Step komisyonu, yeni tayin edilen Tomsk piskoposu Aleksiyi'ye (1813-1880) göz ardı edilen bu bölgede Müslümanlığın yayılmasına engel olmasını ve yerine dikkatli bir şekilde Hristiyanlığın yayılması için çalışmalar yapmasını istemiştir.⁴⁶¹ Bu konuyu Kutsal Sinod ober-prokuroru Dmitryi Tolstoy (1823-1889) Ocak 1868 de Türkistan vilayeti genel valisi General Konstantin Kaufman'a (1818-1882) yazdığı mektupta kaldırmaktadır. Tomsk piskoposu Aleksiyi'nin düşüncelerinden bahseden Tolstoy, şu anda bölgedeki Müslümanları vaftiz etmek için misyonerler gönderilmesini hatta bir sene önce birkaç bin kişinin Hristiyanlığı kabul etmek istediğini Yedisu bölgesinin askeri valisi Kolpakovskyi'den duyduğunu, ancak bunun için herhangi bir faaliyet gerçekleşmediğini dile getirdiğini iletmektedir.⁴⁶²

Bu tarihlerde Çarlık Rus hükümetinin Kazakistan'ın güney bölgesinde dini politikayı dikkatli bir şekilde yürüterek misyonerlik faaliyet için daha uygun zamanı beklemekteydi. Kazakistan'ın güneyinde yer alan Sırderya bölgesinin halkı tutucu dindarlar iken Semireçye bölgesinin halkı ise İslam dininin geleneksel tarafını yaşamaktaydı. Dolayısıyla Semireçye halkının tutucu dindar olmaması Çarlık hükümetinin ve Ortodoks kilisesinin onların arasında misyonerlik faaliyet yürütebilecekleri düşüncesine sebep olmaktaydı. Bu durumu dikkate alan Tomsk piskoposu Aleksiyi, Şubat 1868 de Yedisu bölgesinin askeri valisine yazdığı mektupta bölgedeki Kazaklar arasında misyonerlik çalışmalar yapılması konusunu tekrar kaldırmaktadır. Mektupta Semipalatinsk bölgesindeki kiliseleri ziyareti sırasında göçebe Kazaklar arasında Hristiyanlığı kabul etmeye hazır olduklarını kendisinin (Vali Kolpakovskyiden) duyduğunu, bu durumu haberdar olan Kutsal Sinod, Semipalatinsk bölgesinde misyonerlik faaliyet başlatmalarına izin verdiklerini dile getirmektedir.⁴⁶³ Devamında piskopos Aleksiyi hangi şehirde veya köyde misyonerlik stan açılmasının

⁴⁶¹ SGA RK, Dosya: 312, Fon kodu: 64, s. 7.

⁴⁶² SGA RU, Dosya: 121, Fon kodu: 1, s. 7.

⁴⁶³ SGA RU, Dosya: 124, Fon kodu:1, s. 13.

uygun olacağını, baş misyoner için kaç kişi yardım etmesi gerekliliğini, misyon görevlilerinin ne kadar maaşla geçinebileceğini, misyon stanı için uygun gördüğü yerde ilk sene gönderilecek iki veya üç misyoner için uygun ev veya daire mevcut olup olmadığını bölgenin askeri valisinden sormaktadır.⁴⁶⁴

1868 yılının Nisan ayında bölge valisi Kolpakovskyi piskopos Aleksy'e verdiği açıklamada bölgede çoğunlukta Müslüman nüfusu yaşadığını ve onların arasında Ortodoks inancına sempatische edenlerin görülmediğini izah etmektedir. Ancak 1866 da Urdcarsk stanitsasının rahibi Studenskiy'nin herhangi bir ön hazırlıksız altı Kazak ailesini vaftiz ettiğini, 1867-68 yılları arasında ise Verhne-Lepsinsk rahibi Pokrovskyi'nin aynı şekilde 5 kişiyi vaftiz ettiğini örnek olarak vermektedir.⁴⁶⁵

Devamında 1867 de Çin mültecilerinden 1037 kişinin Hristiyanlığı kabul etmek istediğini hatırlatarak yerli idarenin bu durumu yerli ruhani idareye bildirdiğini ancak ruhani idare tarafından ise herhangi bir faaliyetin olmadığını, dolayısıyla vaftiz edilmek isteyen mültecilerin bir kısmının geri döndüğünü ve bir kısmının ise düşüncelerinden vaz geçtiğini belirtmektedir. Piskopos Aleksy'nin Semireçensk bölgesine misyonerler gönderme niyeti üzerine Kolpakovskyi, öncelikli misyonerlerin geleneksel tedaviden anlamaları ve yerli dile hâkim olmaları gerekliliğini öne sürmektedir. Bununla beraber misyonerlerin dış görünüşü sıradan insanlar gibi olması gerekliliğini belirterek 'Kendilerini zorla Hristiyanlaştıracığı düşüncesinde olan Kazaklar arasında Rus din adamlarına karşı hoşnutsuzlukları çok farkettim' demektedir.

Misyonerlerin bölgeye gelip açık bir şekilde Hristiyan propagandasını yapmaları yerli halk arasında itirazlara neden olbilecekti. Bu durumu göçebe halk arasındaki önderler Rus hükümetine karşı ayaklanmaya faydalanabilecekleri ihtimalini düşünen bölge valisi Kolpakovskyi'i endişelendirmektedir. Bu tarz olayların yer almaması için misyonerlerin dikkatli olmaları şartıyla önce iki veya üç misyonerin yeni açılmakta olan Rus-Kazak okullarına öğretmen olarak gelmelerini teklif etmekteydi. Böylece bir

⁴⁶⁴ SGA RU, Dosya: 124, Fon kodu:1, s. 14.

⁴⁶⁵ SGA RU, Dosya: 171, Fon kodu:1, s. 15.

misyoneri Lepsinsk stanitasına, diğerini Tokmak yerleşkesine, üçüncüsünü ise Aksuisk kalesine yerleştirmeyi önermektedir.⁴⁶⁶

Kolpakovskiy'nin düşüncesine göre bu misyonerler öğretmenlik görevini yaparken kendi ahlak ve davranışlarıyla Kazak çocuklarını kolay bir şekilde etkileyebileceklerdi. Bu çocuklar sayesinde onların yakınlarına ve akrabalarına da ulaşabileceklerdi. Böylece misyonerler yerli halkın yaşam tarzlarını yakından tanıyarak yerli halkın kendilerine şüphe duymadan onların arasında hatasız bir şekilde faaliyetlerini gerçekleştirebileceklerdi. Semireçye bölgesinde başlatılmaya çalışan misyonerlik faaliyetinin olası yollarının bir parçası olarak Kolpakovskiy, maddi teşviklere de dikkat vermektedir. Bölgeye gelen misyonerin popülerliğinin artması için ilk başlarda yerli halka maddi yardım ederek onların çocuklarını okullara göndermesini sağlaması gerekmektedir. Bunun için bir misyonere yıllık en az 1000 ruble maaş verilmesi gerekliliğini öne sürmüştür.⁴⁶⁷ Ancak yerli idare ve Tomsk piskoposluğu arasında yazışmalar yapılmasına rağmen bölgedeki halkın arasında İslam dininin sağlam olması ve Rus hükümetin yaptığı dini konulara temkinli bir şekilde davranmaları nedeninden bu tarihlerde bölgede misyonerlik faaliyeti gerçekleşmemektedir. Rus hükümeti için yeni himayesi altına alan bu bölgede siyasi istikrarlık öncelikli olmaktaydı.

Hristiyanlığı kabul etmek isteyen bu birkaç bin kişi hakkında Tomsk piskoposu Aleksiy ile bölge valisi Kolpakovskiy'in görüşmelerini ve bu kimselerin Çin baskısından kaçan mülteciler olduğunu yukarıda 'Tomsk Piskoposluğunun Kazaklar Arasında Misyonerlik Faaliyetlerini Yürütme Çabaları' konumuzda kısaca değinmiştik. Bu mültecileri Moğol kabileleri olarak bilinen Daur Solon, Sibo Solon, Dunganlar ve Kalmuklar oluşturmaktaydı. Çin İmparatorluğunun 1760 larda Congar topraklarını fethetmesinden sonra yeni edinen toprakları keşfetmek için Çin imparatorluğunu temsil eden adı geçen bu halklarla beraber Dunganları ve Çinlileri göç ettirmişlerdi. Ancak 1860 larda bu göç ettirilen halk arasında dini -siyasi konuda gerçekleşen ayaklanma sonucunda yaklaşık 4 000 kişinin Ruslara sığınmak amacıyla Kazak steplerine kaçmaktan başka çareleri kalmamıştır.⁴⁶⁸ Kolpakovskiy'nin teklif ettiği Çin mültecilerini yerleştirme projesi Rus hükümeti tarafından kabul edilip Türkistan vilayeti Semireçye bölgesinin farklı

⁴⁶⁶ SGA RU, Dosya: 171, Fon kodu:1, s. 16-17.

⁴⁶⁷ SGA RU, Dosya: 246, Fon kodu:1, s. 18.

⁴⁶⁸ G.b.i. bkz: Nikolai Ostroumov, Kitaiskie emigranty v Semireçenskoï oblasti Turkestanskogo kraya i rasprostranenie sredi nih Pravoslavnogo Hristianstva, Kazan 1879.

yerlerine yerleşmeleri uygun görülmüştür. Bu perişan durumdaki mülteciler, ayakta tutunabilmek ve Rus hükümeti tarafından destek alabilmek için Hristiyan dinini kabul etmeye hazır olmaktadır.

Semireçye bölgesine yerleşen mültecilerin Hristiyanlığı kabul etmek istediklerini bölgenin askeri valisi Kolpakovsyi'den duyan Tomsk piskoposu Aleksyi için bu bölgede misyonerlik faaliyet gerçekleştirmeyi fırsat olarak görmekteydi 1868 yılının ağustos ayında, Piskopos Aleksyi ilk olarak Semireçensk bölgesi Kopal yerleşim yerindeki Çin mültecileri arasında, bizzat kendisi vaftiz gerçekleştirmiştir. Devamında ise Koksuisk ve Sarkansk yerleşim yerindeki mülteciler de Hristiyan dinine geçmişlerdir.⁴⁶⁹

Çin mültecilerini vaftiz eden ve bu hazır fırsatı kaçırmadan Yedisu bölgesinde yaşayan yerli Kazak halkı arasında misyonerlik faaliyet gerçekleştirmeyi düşünen piskopos Aleksyi, bu konu hakkında Kutsal Sinod'tan izin ister ve bunun için Altay misyonunu dahil etmeyi teklif eder. Piskopos Aleksyi'nin teklifini alan Kutsal Sinod ober prokuroru Dmitry Tolstoy, Türkistan vilayeti genel valisi Kaufman'a, idaresinde bulunan bölgedeki göçebe Kazaklar arasında misyonerlik faaliyet başlatılması için Tomsk piskoposluğu idaresine ve Altay Ruhani misyonuna yardım etmesi için ricada bulunmuştur.⁴⁷⁰

1869 da Semireçensk bölgesindeki diğer mültecileri Hristiyanlaştırmak için misyonerlik faaliyet sürdürebilme, vaftiz edilen mültecilerin dini hayatını yönlendirme ve bölgede yaşayan Rusların dini hayatlarını takip edebilme amacıyla bölgede Semireçensk Ortodoks kilisesi kardeşliği kurulur.⁴⁷¹ Aynı yıl Sarkansk yerleşkesine özel misyoner görevlendirilir. Böylece Sarkansk yerleşkesi, gayri resmi olarak Semireçensk Ortodoks misyonunun merkezi ve ilk stanı sayılmaktaydı. Bu bağlamda Semireçye bölgesinde 1868-1872 yılları arasında toplamda 721 mültecinin Hristiyanlığı kabul ettiği kaydedilmiştir.⁴⁷²

⁴⁶⁹ Nikolai Ostroumov, Kitaiskie emigranty v Semireçenskoi oblasti Turkestanskogo kraya i rasprostranenie sredi nih Pravoslavnogo Hristianstva, Kazan 1879, s. 46-51.

⁴⁷⁰ SGA RU, Dosya: 121, Fon kodu: 1, s. 8.

⁴⁷¹ SGA RK, Dosya:299, Fon kodu: 64, s.18.

⁴⁷² SGA RK, Dosya:5645, Fon kodu: 44, s.5.

1871 yılının mayıs ayında Türkistan piskoposluğunun kuruluşuyla Semireçensk Ortodoks kilisesi kardeşliği Türkistan piskoposluğu Kazansko-Bogorodiçnoe kardeşliği olarak ismini değiştirmektedir. Kardeşliğin yapacağı faaliyet ve gelecekteki görevi de genişlemekteydi. Kardeşlik faaliyeti: mümkün oldukça yerli halkı vaftiz eden rahiplere yardım etmek, bölgeye yerli halkın dilini bilen ve misyonerlik görev yapabilecek rahipleri çekmek, yerli halkın diline çevirilen dini kitapları temin edip halk arasında dağıtmak ve vaftiz olacak kimselere ve vaftiz olanlara yeni inancına uyum sağlayabilmeleri için yardımda bulunmak gibi görevleri üstlenmeye başlamaktaydı. Türkistan piskoposluk idaresi, gelecekte bu kardeşliği tüm Türkistan vilayetindeki misyonerlik çalışmaları yönlendirecek gayri resmi misyonerlik koordinasyon kurumu yapma niyetindeydi.⁴⁷³

Bu tarihlerde Ortodoks kilisesinin Türkistan bölgesindeki yerli halk arasında misyonerlik faaliyet sürdürmesi konusu bölgenin askeri idaresi tarafından belirlenmekteydi. Askeri idare ise bölgedeki yerli halkın dini hayatına karışmama siyasetini tutunmaktaydı. Türkistan vilayetinin ilk asker valisi Kaufman'ın dini konudaki politikası, dini vakıf arazilerinin kısmi sekülerleşmesiyle ve sonra miras edilmesini yasaklamasıyla kısıtlanmaktaydı. Sayısı çok olan İslami kurum ve şubeler kendi hallerine bırakılmaktaydı. Yerli idare, Rus çarlığı himayesine girdikten sonra bölgeye gelen batı medeniyeti ve Ortodoks kültürünün unsurlarıyla karşılaşan eski İslami kurumların zamanla kayıp olacağına emin olmaktaydı. Yerli idare, İslam dinine karışmamayla birlikte Müslümanlığı tamamen aldırmama pozisyonunu tutunmayı ve mümkünse onların teşkilatlanması koşullarını ortadan kaldırmayı da teklif etmekteydi. Böylece İslam dini zamanla bölgede kendi pozisyonunu kaybedecekti. Ancak yerli idarenin, yerli halkın dinine karışmama siyasetini tutmasına rağmen Ortodoks Kilisesi ve Step komisyonu bu tutumu kabul etmeyip Kazaklar arasında Hristiyan dininin yayılması için herhangi bir engel olmadığı görüşündeydi.⁴⁷⁴ Yerli idare, siyasi nedenlerden Hristiyan dini propagandasının açık bir şekilde yürütülmesini kısıtlayıp yerine yerli halkın Ruslaşması için bölgeye Rus göçmenlerini yerleştirme siyaseti

⁴⁷³ SGA RU, Dosya: 713, Fon kodu: 1, s. 2-4.

⁴⁷⁴ SGA RU, Dosya: 2934, Fon kodu: 17, s. 13.

tarafındaydı. Böylece bölgeye göç eden Rus halkı sayısının artmasıyla Hristiyan dini de yayılarak ve sabitleşerek Kazaklar arasında etkisi olabilecekti.⁴⁷⁵

Kazakların dini hayatından bahseden ve onların arasında Hristiyan dininin yayılması ihtimalini öne süren Türkistan piskoposu Aleksandr, (1823-1888) Kazaklara, Orta Asyadaki Müslümanların kıyafet tarzı, bazı İslami görüşleri ve ibadetler hatta Muhammed ismi geçse bile onlar gerçek bir Müslüman olamadıklarını öne sürmektedir. Kazakların şu an geçiş süresinde olduğunu dini konuda ise koyu Müslüman olmadığını belirten piskopos Aleksandr, Kazaklar arasına güzel hitabetli bir molla gelip İslam dinini anlatırsa hemen fanatik bir dindar olabileceğini ama molların yerine Hristiyan dinini anlatan tecrübeli bir misyoner de onları etkileyebileceğini ve Müslüman mollası gibi o da başarabileceğini iddia ederek onların Hristiyan dinini tanımaları için sözde ve faaliyette herhangi bir olumlu iş yapmadıklarını, vaftiz olan az kişiye bile sahip çıkamadıklarını öne sürmüştür.⁴⁷⁶ Piskopos Aleksandr'ın açıklamalarından sonra bölgede kilise rahipler hariç vaftiz edilen Kazak'ların hayatını takip edecek ve dini konuda yönlendirecek kadroların ihtiyaçlılığı konusu kaldırılıp, Dini idare, bölgede yerli halk arasında misyonerlik faaliyet gerçekleştirmek için çözüm aramaktaydı.⁴⁷⁷ Ancak görüldüğü gibi Türkistan bölgesinde Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma siyasetini gerçekleştirme, 1890 ların sonuna kadar yerli halka okullarda eğitim verme üzerinden yürümekteydi. Yerli idare temsilcileri, Kazak'lara, Rus eğitimi vermeyle bölgedeki İslam diniyle mücadele edebilecekleri düşüncesindeydiler. Bu yöntem gelecekte Kazak'ların Ruslarla birleşmesine ve Rus hükümetini benimsemeye yol açacaktı. Bölgedeki Kazak'lar arasında misyonerlik faaliyetinin gerçekleşmesine izin vermeyen Türkistan vilayeti valisi Kaufman, onları Hristiyanlaştırmadan önce Rus kültürü içeren okullar üzerinden eğitim vererek Ruslaştırma yöntemini tercih etmiştir.⁴⁷⁸

Türkistan bölgesinde dini alanda gerçekleştirmeye çalıştığı ve tercih ettiği yönteminin doğru olduğunu kanıtlamaya çalışan genel Vali Kaufman, bu yönde çalışmalar yapması için Nikolay İlmisnkyi'nin katılmasını sağlamıştır. Bölgede yer alan Müslüman eğitim merkezlerinin yerine Rus Hristiyan okullarını açmayı teklif eden ve bunun için özel bir

⁴⁷⁵ Petr Galuzo, *Turkestan-koloniya (Oçerk istorii kolonialnoi politiki russkogo tsarizma v Srednei Azii)*, Moskova 1929, s. 108.

⁴⁷⁶ SGA RU, Dosya: 246, Fon kodu: 1, s. 8-10.

⁴⁷⁷ SGA RU, Dosya: 246, Fon kodu: 1, s. 13.

⁴⁷⁸ Konstantin Kaufman, *Naçalnoe obrazovanie v Turkestanskom krae*, S-Petersburg, 1910, s. 15.

program hazırlayan İlminskyi, hazırladığı programa yardım etmesi için Kazan Ruhani Akademisi mezunu İ Yastrebov'u önermekteydi. Ancak İlminskyi'nin hazırladığı program o zamanki Türkistan şartlarına uygun bulmayan Vali Kaufman, 'Biz Türkistan bölgesinde yaşayan halka Ortodoks inancını değil Hristiyan medeniyetin öğretmeliyiz' demektedir.⁴⁷⁹ İlminskyi'nin gayri Rus halklarına yönelik misyonerlik çalışmaları ve aydınlatma metodu Rus Çarlığı himayesinde birkaç yüz yıldır yaşayan, siyasi şartları ve durumları farklı olan İdil halklarının şartlarına göre hazırlanmıştı. Ama 1870 lerde Türkistan şartlarının farklı olduğundan dolayı bölgenin özelliklerini hesaba katarak bir metod hazırlanması gerekmektedir. Türkistanın özelliklerini İlminskyi değil genel Vali Kaufman daha yakından tanımaktaydı. İlminsky'nin metodunun bölgeye uygun olmadığından yerine yerli halkın hayatlarının ruhani tarafını incelemeye ve burada Hristiyan medeniyetini uygulamak için gayri Rusları Hristiyan eğitimi temelinde aydınlatma taraftarı olan misyoner Nikolay Ostroumov önderliğinde program hazırlanmıştır.⁴⁸⁰ Ostroumov'a göre Rus hükümetinin görevi gayri Rusları Ruslaştırmaktır. Kazak halkını ise Rus'larla bütünleştirerek bir devlet yapmaktır.⁴⁸¹ Rus hükümetinin Türkistan bölgesindeki dini siyaseti Rus okulları açarak eğitim yoluyla Kazak halkını Ruslaştırmaya çalışmaktı. Bu konuda E Alektorov, Rus hükümetinin Türkistan bölgesindeki Kazakları Ruslaştırma siyasetini, Rus okulları sayesinde gerçekleştirmeye çalıştıklarını belirtmektedir.⁴⁸² Günümüz Kazakistan tarihçisi Mekemtas Mirzahmetov'un kitabında Rus hükümetinin eğitim aracılığıyla Ruslaştırma siyaseti hakkında Eğitim bakanlığının, 'Rus topraklarının kenarlarındaki halk eğitimi bir nevi misyonerliktir, misyonerlik ise kendi başına bir ruhani savaştır ve savaşan taraflar ise her zaman asıl amaçlarını gizli tutacaklardır'diye belirttiğini yazmaktadır.⁴⁸³

Böylece Kazak'ları Ruslaştırmak için açılan okulların çoğunluğu Türkistan vilayetinin ilk genel Valisi Kaufman'ın döneminde gerçekleşmektedir. Bu eğitimin misyonerlik faaliyet yönünü sadece Rus Ortodoks kilisesi girişimi diyemeyiz. Rus hükümeti, bu faaliyeti kendi iç siyaseti çerçevesinde Rus Ortodoks kilisesine belli bir görev vererek gerçekleştirmekteydi. Ancak bölgedeki dini idare, resmi misyonerlik faaliyetini

⁴⁷⁹ Znamenskyi P, Uçastie N İ İlminskogo v dele inorodçeskogo obrazovaniya v Turkestanskom Krae, Kazan 1900 s. 77.

⁴⁸⁰ SGA RK, Dosya: 112, Fon kodu: 121, s. 16.

⁴⁸¹ Nikolai Ostroumov, Otçet Turkestanskoi uçitelskoi seminarii za 25 let ee suwestvovaniya, Taşkent 1904, s. 25.

⁴⁸² Alektorov, İz mira kirgizskih sueverii: aksı, Kazan 1899, s.25.

⁴⁸³ Mekemtas Mirzahmetov, Kazak kalai orıstandırdı, Almatı 2011, s.18.

gerçekleştiremeyip, okuldaki hocalar eğitim verme dışında misyonerlik faaliyet yapmaktan kaçınmaktaydı.⁴⁸⁴

1890'ların sonuna doğru Türkistan bölgesi, artık Çarlık Rusya'nın siyasi bir parçası olarak sağlamlaşmıştı. Çarlık hükümeti, Kazak'ları Ruslaştırma ve Hristiyanlaştıma konusunu tekrar kaldırmaya başlamaktaydı. Vali Kaufman döneminde sakin geçmekte olan Türkistan bölgesindeki Kazak'ların dini hayatlarına karışmama tutumunun tekrardan gözden geçirilmesine ihtiyaç duymaktaydı. Bununla birlikte bölgede yaşayan Hristiyan göçmen Ruslar ve Kozak'ların İslam dinine geçmeleri ve Rus kadınlarının yerli Müslüman halklarıyla evlilik kurup Hristiyanlıktan vazgeçen durumlarda yer almaktaydı. Yerli Ruslar arasında yer alan bu durumlardan haberdar olan dini idare, bölgede resmi misyonerlik faaliyetini gerçekleştirmek için acele etmekteydi.⁴⁸⁵

1899'da Türkistan bölgesinde Ortodoks Misyonerlik Topluluğunun açılması konusu kaldırılmaya başlar. 28 Mayıs 1899 da bu konu üzerine Türkistan psikoposu Arkadiy'e (1851-1913) müracaat eden Ortodoks Misyonerlik Topluluk başkanı Moskova metropoliti Vladimir (1848-1918), halen misyonerlik faaliyet açılmayan piskoposlukların mevcut olduğunu, Kazaklar arasında Müslümanlığın yayılmasına mücadele edilmesi için misyonerliğin güçlenmesi ve yaygınlaşması gerekliliğini iletilmekteydi. Türkistan piskoposluğunda Kazak'lara yönelik düzgün bir misyonerlik faaliyetin başlatılmasına uygun zaman geldiğini bildiren metropolit Vladimir, piskopos Arkadyi'den Vernyi (Almatı) şehrinde Ortodoks Misyonerlik Topluluğu piskoposluk komitesinin açılmasını istemiştir.⁴⁸⁶

24 Haziran 1899 da Metropolit Vladimir'in mektubunu Türksitan piskoposluğu Ruhani konsistorisiyle birlikte inceleyen piskopos Arkadyi, bölgede Ortodoks Misyonerlik Topluluk komitesinin açılması hakkında Kazansk-Bogorodiçnyi kardeşliğinin de görüşlerini almak için onlara müracaat etmektedir.

Yaklaşık 30 sene önce açılan, Hristiyanlık inancını yerli halk arasında propaganda etmeyi amaçlayan ve resmi misyonerlik faaliyeti gerçekleştirmeyi bekleyen Türkistan piskoposluğu Kazansk-Bogorodiçnoe kardeşliği, Ortodoks Misyonerlik Topluluk

⁴⁸⁴ Vasilyi Skvortsov, Missyonerskiy posoh, Vıpusk 1, S-Petersburg, s.3-5.

⁴⁸⁵ GAOro, Dosya:158, Fon kodu: 175, s.135.

⁴⁸⁶ SGA RU, Dosya: 56, Fon kodu: 1, s. 1.

Komitesinin bölgede açılmasını hevesli bir şekilde karşılamışlardır. Kardeşik kendi üzerine bölgede gerçekleşecek misyonerlik faaliyetle ilgileneceğini ve Kazaklar arasında görev yapacak misyonerlere yardımda bulunacaklarını sözünü vermiştir.⁴⁸⁷

Böylece 20 Kasım 1899 da Türkistan piskoposluk idaresi Türkistan vilayeti genel valisinin görüşünü almadan Türkistan piskoposluğunda Ortodoks Misyonerlik Komitesinin açılmasına karar almıştır.⁴⁸⁸ Bu zamana kadar Türkistan vilayeti idaresi bölgedeki din işleri prosedürüne ciddi bir şekilde karışıp ve çoğunluğunda dini idarenin faaliyetlerini kısıtlamaktaydı. Piskopos Arkadyi yine vilayet idaresinin Misyonerlik komitesinin açılmasına engel olacağı düşüncesinde bulunduğundan izin almadığını tahmin edebiliriz.

Böylece Piskopos Arkadyi, Misyonerlik komitesini açtıktan sonra Türkistan vilayeti genel Valisi Sergei Duhovskyi'yi (1838-1901) haberdar etmiş ve aynı zamanda Misyonerlik komitesi uyesi olmayı teklif etmiştir.⁴⁸⁹

Misyonerlik faaliyetin sürdürülmesi için bölgedeki duruma göre değerlendirilmesi gerek düşüncesinde olan Vali Duhovskyi, 'yıllar geçse de Çarlık topraklarında yaşayan 14 milyon Müslüman nüfusunun tümü Hrsitiyan dinini kabul etmeyecekleri bellidir. Kendi istekleriyle vaftiz olanlara göre misyonerlik faaliyeti hızlandırmak yanlıştır. Zamanı gelmeden ve zemin hazırlanmadan misyonerlik faaliyet gerçekleştirmek için çabalamamızın sonucu Müslümanların bize karşı itiraz etmeye sebep doğduracaktır' görüşünü öne sürmektedir. Devamında yerli halkın hükümet ve idare tarafından yapılan emirlerini takip ettiklerini ve kendlerine göre yorumladıklarını, bu zamana kadar sadece Semireçye sınırlarında faaliyet yapmaya çalışan misyonerliğin tüm bölgeye yayılmasından İslam dinine karşı bir savaş olarak kabul edeceklerini, Dolayısıyla yerli halkın Rus hükümetine güvenlerini kaybedeceklerini ve ayaklanmalarına sebep olacağını açıklamaktadır. Piskopos Arkadyi'in teklifi üzerine bölgenin Misyonerlik komitesine kendisinin üye olmasına dair vilayet genel valisinin resmi olarak komiteye üye olması yerli halk arasında gereksiz yorum ve söylentilere yol

⁴⁸⁷ SGA RU, Dosya: 1896, Fon kodu: 1, s. 9.

⁴⁸⁸ SGA RU, Dosya: 53, Fon kodu: 1, s. 13.

⁴⁸⁹ SGA RU, Dosya: 56, Fon kodu: 1, s. 1.

açacağını sebep olacağını, bundan sonra uygun zaman gelinceye kadar yerli misyonerlik hareketin Semireçensk bölgesi sınırlarından çıkmasını önermektedir.⁴⁹⁰

Türkistan piskoposluğu bünyesinde açılan Ortodoks Misyonerler Topluluğu komitesi hakkında Duhovskyi, ‘Gelecekte bölgenin sivil yönetimiyle sıkı bağlı ve dini faaliyetten ötürü bölgenin devlet siyaseti olan bu tarz konularda genel valinin izni olmadan dini yönetim kendi başına karar almasın’ diye sözünü bitirmektedir.⁴⁹¹

Türkistan piskoposluğu bünyesinde Ortodoks Misyonerler Topluluğu komitesinin kurulduğu hakkında haber aldıktan sonra Vali Duhovskyi, Türkistan bölgesindeki karışık dini durumu göz önünde bulundurarak Misyonerlik komitenin açılmasına zamanın uygun olmadığı hakkında savunma bakanına mektup gönderir, sonrasında bu mektup Kutsal Sinod ober-prokuroru Konstantin Pobedonotsev’e iletir.⁴⁹² Ancak genel Vali Duhovskyi’nin bölgedeki mevcut durumlardan dolayı misyonerlik faaliyet için erken demesine rağmen Çarlık hükümetinin üst düzey bürokratları arasında Türkistan’da misyonerlik faaliyetin erken olup olmasına dair kendi düşünceleri mevcut idi. Onlar genel valinin endişesinin temelsiz olduğunu ve bölgede Ortodoks Misyonerler Topluluğu komitesinin açılmasına hernagi bir engel görmemekteydiler.⁴⁹³

Görüldüğü gibi hükümetin farklı kurumları arasında misyonerlik faaliyet gerçekleştirme konusunda taktik ve metoda dair anlaşmazlıklar yer alsada, Çarlık bünyesine giren toprakların siyasi-iktisadi ve dini-kültürel olarak onun ayrılmaz bir parçası olması konusunda stratejileri bir idi.

Türkistan piskoposluğunda Ortodoks Misyonerlik Topluluğu komitesinin açılması misyonerlik faaliyet konusunda çok bir şey değiştirememektedir. Genel Vali Duhovskyi’nin söylediği gibi misyonerlik faaliyet Semireçensk bölgesiyle sınırlanmaktaydı. 1905 yılında Çar II. Nikolay’ın (1868-1918) dini hoşgörü manifestosunu ilan etmesiyle zaten zayıf bir şekilde faaliyet gösteren misyonerler artık vaftiz edilenlerin sayısını çoğaltma yerine az da olsa vaftiz ettikleri mensuplarını Hristiyan dininde tutmayla uğraşmaktaydılar. Ortodoks Misyonerlik Topluluğu komitesi

⁴⁹⁰ SGA RU, Dosya: 58, Fon kodu: 1, s. 5-8.

⁴⁹¹ SGA RU, Dosya: 58, Fon kodu: 1, s. 9.

⁴⁹² SGA RU, Dosya: 53, Fon kodu: 1, s.13.

⁴⁹³ SGA RU, Dosya: 36, Fon kodu: 1, s.14.

açılrsa da onun üyesi olanlar az olup Türksitan piskoposluğu sınırlarındaki misyonerlik eskisi gibi maddi sıkıntılar çekmeye devam etmekteydi.

Türkistan piskoposluğunda 19 Temmuz 1909 da ilk gerçekleşen kongrede, Türkistan bölgesinde Müslümanlığa karşıt misyoner görevinin açılması konusu kaldırılır. Haziran 1910 da Kazan şehrinde düzenlenen misyonerler kongresinde, Türkistan piskoposu Antonyi (1867-1942) Türkistan bölgesinde Müslümanlığa karşıt misyoner görevinin açılması konusunun incelenmesi hakkında müracaat etmiştir.⁴⁹⁴ Kazan'daki misyonerler kongresinin incelemesinden sonra Kutsal Sinod kararıyla Türkistan bölgesinde Müslümanlığa karşıt misyoner görevi açılmış, misyoner olarak Efrem Eliseev görevlendirilir.⁴⁹⁵ Ancak 1905 te dini hoşgörü manifestosunun ilan edilmesinden dolayı Türkistan misyonu, bölgedeki yerli halkı vaftiz etme yerine sadece onların arasında İncil propagandasını yapmayla sınırlanmaktaydı.⁴⁹⁶ Misyonerlik faaliyetin sınırlandırılmasına rağmen Türkistan piskoposluk idaresi gelecekte yerli halk arasında Müslümanlığa karşıt faaliyetini geliştirmek ve onun için misyoner kadroları hazırlamak amacıyla 1913 yılında Türkistan eyaletinin merkezi Taşkent şehrinde piskoposluk misyoner kursunu kurmayı düşünmüşlerdir. Piskopos Antonyi, kendisinden önceki piskoposların tecrübesini göz önünde bulundurarak bu kursun açılması ve hazırlıkları hakkında Türkistan eyaleti genel Valisi Aleksandr Samsonov'u (1859-1914) sürekli haberdar ederek idare tarafından herhangi engel olup olmadığını ve bu organizasyonu kendisinin koruma altına almasını rica etmekteydi. Kursun hazırlıkları için komisyon kurulup kursun bir ay süreceği, en fazla yüz kişi katılabileceği ve sosyalizm, İslam dini, vaftize hazırlama, misyonerlik ve Hristiyan dini hayatı gibi dersler işleneceği kararı alınmıştır. Piskopos Antonyi İslam dini dersi için bu konunun uzmanı olan misyoner teoretik Nikolay Ostroumov'u davet etmiştir.⁴⁹⁷

Aynı yılın sonlarına doğru misyoner Eliseev Türkistan piskoposluğu idaresine ilk resmi misyonerlik stanının açılması konusunu kaldırmıştır. Misyoner Eliseev'e göre Semipalatinsk bölgesindeki Kazaklar arasında resmi Kırgız misyonu ve Semireçensk bölgesindeki Kazaklar arasında ise gayri resmi olsada misyon stanları olduğunu

⁴⁹⁴ İz postanovlenyii missionerskogo syezda v Kazani, Omskie Eparhialnie Vedomosti, N 14 Haziran 1910, s.44.

⁴⁹⁵ RGİA, Dosya:1573, Fon kodu: 796, s.49.

⁴⁹⁶ GAOro, Dosya:158, Fon kodu: 175, s.135.

⁴⁹⁷ SGA RU, Dosya: 1341, Fon kodu: 1, s.3-6.

dolayısıyla Türkistan eyaletinde ilk resmi stan Türkistan eyaletinin merkezi olan Taşkent şehrinde açılması gerekliydi.⁴⁹⁸

Ancak Türkistan piskoposluğu idaresinin bölgede Ortodoks misyonerlik faaliyetinin canlandırılması ve gerçekleştirilmesi düşüncesi başarılı bir sonuç verememektedir. 1914'te gerçekleşen I. Dünya savaşının başlaması nedeniyle Çarlık hükümetinden misyonerlik faaliyet için verilen maddi destek sadece Türkistan piskoposluğu için değil Çarlık topraklarında faaliyet gösteren tüm misyonerlik faaliyetleri için kısıtlanmaktadır. Faaliyette bulunan misyonerlik stanlarının çoğunluğu kapatılıp maddi destek olmadığından yeni misyonerlik stanların açılması hiç mümkün değildi. 1917 yılında Türkistan piskoposluğunda misyonerlik faaliyet gerçekleştirilemeden ve misyonerlik stanları açılmadan kapatılarak bölgede yerli halk arasında herhangi bir etkide bulunamamaktadır.

⁴⁹⁸ GAOro, Dosya:158, Fon kodu: 175, s.137.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kazakistan topraklarında Rus Ortodoks Kilisesinin varlığı 1830'dan itibaren Kazak Cüzlerinin Çarlık Rusya himayesine girmesiyle başlamıştır. Araştırmamızda Rus Ortodoks Kilisesinin Kazakistan'a gelişi, yayılışı ve misyonerlik faaliyetleri Kazak topraklarının Rus Çarlığı himayesine 1830'larda girmesiyle 1917 de Rus Çarlığının dağılmasına kadarki dönem ele alınmıştır.

Rus Ortodoks Kilisesinin Kazakistan'a gelişi ve yayılışı büyük ölçüde Çarlık Rusya sınırlarının Kazak topraklarına doğru ilerlemesi, sömürgeci siyasetinin bu yönde genişlemesi, bu bölgenin idari ve ekonomik idaresini yürütme sürecine bağlı olmaktadır. Bu süreç sayesinde Ortodoks Rus nüfusunun Kazak topraklarına göç etmesine neden olmaktadır. Zamanla Kazak topraklarına yerleşen göçmen Rusların dini hayatlarının organize edilmesi konusu gündeme gelmektedir. Bununla birlikte Rus hükümeti için Rus Ortodoks Kilisesi siyasi-ideolojik önem de taşımaktaydı. 1830'larda Küçük cüz Hanı Abulhayır'ın Rus Çarlığı himayesini kabul etmesiyle Kazak topraklarının batı bölgeleri çok geniş olan Orenburg bölgesine dahil edilmektedir. İdari yönetim olarak Orenburg sınır komisyonuna ve dini idare olarak ise Orenburg piskoposluğuna dahil edilir. Daha sonra, Sır-Derya hattında açılan kiliseler de Orenburg piskopoluğu yönetimine verilir. Step bölgelerinde Hristiyan cemaatı ve kiliseleri askeri görevliler ve garnizonlara hizmet edenlerin sayesinde arttığı tespit edilmektedir.

Bu dönemde, Ortodoks Hristiyanlığı Kazak topraklarının batısına Orenburg bölgesinden kuzey ve kuzeydoğu bölgesine ise Batı Sibiryadan yönlenecekti. Kazak topraklarında Rus Ortodoks Kilisesinin bölgesel organizasyonu batıda Orenburg piskoposluğu, kuzey ve kuzey-doğuda ise Tobolsk, Tomsk (1838) ve sonradan Omsk (1895) piskoposluğu sayesinde gerçekleşmektedir. Orenburg piskoposluğu Batı'da Küçük Cüz topraklarını kapsarken Batı Sibiryadaki Tobolsk, Tomsk piskoposlukları Orta Cüz Kazaklarının ve kısmen Ulu Cüz Kazaklarının yaşadığı bölgeleri kapsamaktaydı. 1895 yılından itibaren Tobolsk ve Tomsk piskoposluğu yönetiminde olan bölgeler yeni açılan Omsk piskoposluğuna verilmektedir.

1860'lardan sonra Rus Çarlığı sınırlarının Kazakistan'ın Güney ve Güney doğu bölgesine doğru ilerlemesiyle Kazak topraklarının tümü Rus Çarlığı sınırları içerisine

dahil edilmiş ve bölgeye askerlerle beraber Ortodoks Rus nüfusunun göç etme süreci başlamıştır. Bölgede Rus nüfusunun artmasıyla Ortodoks kilisesi organizasyonuna ihtiyaç duyulmuş ve Türkistan piskoposluğu kurulmuştur. Bu zamana kadar güneydeki kiliseler Orenburg piskoposluğunun yönetiminde iken Güney-Doğudaki kiliseler ise Tomsk piskoposluğu idaresindeydi.

Genel olarak, Kazak Cüzlerinin bölgelerinde Rus Ortodoks Kilisesinin gelişi ve sabitleşmesinin zaman, bölge ve içerik gibi kendi özellikleri mevcut olduğu görülmektedir. Kazak stepinde üç Cüzün temelinde, Rusya İmparatorluğu'na giriş sürecinde, üç büyük idari-bölge oluşmasıyla, Kazakistan topraklarında resmi Ortodoksluğun yayılması ve güçlendirilmesinin tarihi bir şekilde birbirleriyle ilişkili üç bölgeden temsil edilmiştir. Rus Çarlığına dahil edilen üç Cüzün yaşadığı bölgelere göre üç büyük idari yönetim bölgesi kurulup bu idari bölgelere göre Rus Ortodoks Kilisesinin Orenburg, Omsk (Omsk piskoposluğundan önce Tobolsk ve Tomsk piskoposlukları) ve Türkistan piskoposlukları yapılanmaktadır.

Kazakistan'da Rus Ortodoks Kilisesinin geniş bir şekilde yayılması ve yapılanmasında Rus Çarlığının Orta Asya'da daha da sağlamlaşması için ideolojik önem taşımaktaydı. Bu süreç, Ortodoks mensubu olan Rus nüfusunun Kazakistan topraklarına göç ettirme sayesinde gerçekleşmektedir.

Ele aldığımız dönemde Rus Ortodoks Kilisesi Kazakistan'ın tüm bölgesinde misyonerlik faaliyet sürdürmekteydi. Bu süreç Rus hükümetinin Kazaklara yönelik yürüttüğü siyasetine sıkı bağlıydı. Fakat Rus Ortodoks kilisesinin Kazak steplerinin farklı bölgelerinde yürüttükleri misyonerlik faaliyet zaman, yöntem ve yapısında farklılık göstermektedir. Mesela Türkistan vilayetinde yer alan Türkistan piskoposluğu açık bir şekilde resmi misyonerlik faaliyet yürütememektedir. Bunun temel nedenleri, İslam dinin Türkistanda sağlam olması ve Rus hükümeti bölgede kendi egemenliğini sağlamlaştırması için siyasi istikrarlılığa gerek duymasındadır. Kazak steplerinde Rus hükümetinin yürüttüğü misyonerlik faaliyet ilk olarak Kazak halkının Ruslaşmasına yönelmekteydi. Ancak misyonerlik faaliyet sürdürmelerine rağmen Kazakların toplu şekilde Hristiyanlaştığını söyleyemeyiz. Çoğunluğunda Hristiyanlığı kabul edenler maddi sıkıntı yaşayan fakir ya da Rusların yanında yaşayıp onların yanında çalışanlar idi.

Misyonerlerin faaliyetlerinin temel yöntemleri, göçebe Kazakların yaşadığı köyler ve Kazak köyleri arasında yer alan ilk göç eden Rus göçmenlerin yerleşkesini ziyaret etmek idi. Bununla beraber misyonerler, vaftiz edilenleri yerleşik hayata alıştırmak adına misyonerlik stanlar kurmuşlardır. Ancak misyonerlerin Kazak'ları vaftiz etmeye çabalamalarına rağmen büyük bir sonuca ulaşamamışlardır. Bunun nedeni de Kazak steplerinin büyüklüğü, göçebe Kazak köylerine ulaşımının zor olması, Kazaklar arasında çalışacak misyoner kadroların eksikliği ve vaftiz edilecek olan kimselere geleneksel ortamı ve akrabalarının etkisi olmuştur. Bununla beraber misyonerlerin çalışmalarına Müslüman mollalarının, özellikle Tatar mollalarının propagandası da etkilediği görülmektedir. Rus hükümeti, Tatar mollalarının Kazak stepteki etkisini azaltmak için önlemler almasına rağmen onların etkisini ciddi bir şekilde engelleyememişlerdir.

Vaftiz olmak isteyen Kazaklar için çoğunluğunda maddi destek ön plana çıkıp ve kabul edeceği inanca yüzeysel bakmışlardır. 1905 yılındaki Çar'ın dini özgürlük manifestosunu ilan etmesi neticesinde Vaftiz edilenlerin çoğunluğu eski inancına dönme yaygınlaşıp misyonerler vaftiz etme yerine artık vaftiz edilenleri Hristiyan dininde tutabilmeye çabalamışlardır. Ekim 1917 de Çarlık Rusyasında yer alan devrimden dolayı desteksiz kalan Kırgız misyonu kapatılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

A. ARŞİV BELGELERİ

Gosudarstvennyi Arhiv Orenburgskoi oblasti (GAOrO):

GAOrO, Fon kodu: 6, dosya: 139

GAOrO, Dosya: 10560, Fon kodu: 173

GAOrO, Dosya: 10579, Fon kodu: 173

GAOrO, Dosya: 183, Fon kodu: 175

GAOrO, Dosya: 3, Fon kodu: 175

GAOrO, Dosya 153a, Fon kodu: 175

GAOrO, Dosya: 5, Fon kodu: 175

GAOrO, Dosya 11 a, Fon kodu: 175

GAOrO, Dosya: 31 a, Fon kodu: 175

GAOrO, Dosya: 177, Fon kodu: 175

GAOrO, Dosya: 158, Fon kodu: 175

Gosudarstvennyi Arhiv Omskoi oblasti (GAOmO):

GAOmO, Dosya 201, Fon kodu: 6

GAOmO, Dosya 343, Fon kodu: 174

GAOmO, Dosya 139, Fon kodu: 6

GAOmO, Dosya 417, Fon kodu 336

GAOmO, Dosya 18216, Fon kodu: 3

GAOmO, Dosya 18053, Fon kodu: 3

GAOmO, Dosya 17859, Fon kodu: 3

GAOmO, Dosya 343, Fon kodu: 174

GAOmO, Dosya 3, Fon kodu: 174

GAOmO, Dosya 1364, Fon kodu: 3

GAOmO, Dosya 6613, Fon kodu: 64

GAOmO, Dosya 1132, Fon kodu: 3,

GAOmO, Dosya 11259, Fon kodu: 3

GAOmO, Dosya 953, Fon kodu: 3

GAOmO, Dosya 5668, Fon kodu: 3, s. 5

GAOmO, Dosya 5650, Fon kodu: 3, s. 3-4.

GAOmO, Dosya 595, Fon kodu: 64, s. 3.

GAOmO, Dosya 6173, Fon kodu: 3, s. 64.

GAOmO, Dosya 8073, Fon kodu: 3, s. 1.

Sentralnyi Gosudarstvennyi Arhiv Respubliki Kazakhstan (SGA RK):

SGA RK, Dosya 4227, Fon kodu: 44

SGA RK, Dosya 436, Fon kodu: 64

SGA RK, Dosya 1383, Fon kodu: 25

SGA RK, Dosya: 3369, Fon kodu: 4

SGA RK, Dosya: 129, Fon kodu: 387

SGA RK, Dosya: 125, Fon kodu: 64

SGA RK, Dosya: 472, Fon kodu: 15

SGA RK, Dosya 6461, Fon kodu: 1

SGA RK, Dosya 93, Fon kodu: 174

SGA RK, Dosya 436, Fon kodu: 64

SGA RK, Dosya: 2110, Fon kodu: 4

SGA RK, Dosya: 3039, Fon kodu: 4

SGA RK, Dosya: 1426, Fon kodu: 25

SGA RK, Dosya: 312, Fon kodu: 64

SGA RK, Dosya:299, Fon kodu: 64

SGA RK, Dosya:5645, Fon kodu: 44

SGA RK, Dosya: 112, Fon kodu: 121

Sentralnyi Gosudarstvennyi arhiv drevnih aktov (SGADA):

SGADA, Dosya 2, Fon kodu: 122.

SGADA, Dosya: 1, Fon kodu: 122.

Rossiskii Gosudarstvennyi Īstoricheski Arhiv (RGĪA):

RGĪA, Dosya 1595, Fon kodu: 796

RGĪA, Dosya 1965, Fon kodu: 796

RGĪA, Dosya 1595, Fon kodu: 796

RGĪA, Dosya 594, Fon kodu: 821

RGĪA, Dosya 1681, Fon kodu: 796

RGĪA, Dosya: 2987a, Fon kodu: 796

RGĪA, Dosya:1573, Fon kodu: 796

Rossiskii Gosudarstvennyi Voенno-Īstoricheski Arhiv (RGVĪA):

RGVĪA Dosya: 52, Fon kodu: 330,

RGVĪA, Dosya:52, Fon kodu: 330

RGVĪA, Dosya 120, Fon kodu: 400,

RGVĪA, Dosya 153, Fon kodu:400,

Gosudarstvennyi Arhiv Altayskogo Kraya (GAAK):

GAAK, Dosya 135, Fon kodu: 164

GAAK, Dosya: 16, Fon kodu: 164

GATO, Dosya 1119, Fon kodu: 156. s. 6.

GATO, Dosya: 24, Fon kodu: 170, s. 33-34.

TF GATO, Dosya: 361, Fon kodu: 156, s. 31

B. RUS ÇARLIĞI KANUNLAR KÜLLİYATI

Polnoe sobranie zakonov Rossiskoi İmperii (PSZ Rİ):

PSZ Rİ, cilt 8, 1731, N 5703, N 5704

PSZ Rİ, cilt 32, 1857, N 31647

PSZ Rİ, cilt 34, 1859, N 34359

PSZ Rİ, cilt 2, 1882, N 886

PSZ Rİ, cilt 11, 1742, N 8664

PSZ Rİ, cilt 12, 1744, N 8978

PSZ Rİ, cilt 14, 1756, N 10597

PSZ Rİ, cilt 19, 1773, N 13996

PSZ Rİ, cilt 21, N 15352

PSZ Rİ, cilt 22, 1785 N 16292

PSZ Rİ, cilt 22, 1787 N 16534

PSZ Rİ, cilt 22, N 16711

PSZ Rİ, cilt 10, N 7946

PSZ Rİ 1830, N 19070

PSZ Rİ, cilt 25, N 19156

PSZ Rİ, 1822, N 29127

PSZ Rİ, cilt 15, 1895, N 11271

PSZ Rİ, cilt 40, 1865, N 42372

PSZ Rİ, cilt 42, 1867, N 44831

PSZ Rİ, cilt 42, 1867, N 44845

PSZ Rİ, cilt 46, 1871, N 49558

PSZ Rİ, cilt 2, 1882, N 886

PSZ Rİ, cilt 17, 1897, N 14818

PSZ Rİ, cilt 26, № 19455

PSZ Rİ, cilt 25, 1895, N 11271

PSZ Rİ, Cilt 25, 1905, N 26125

C. YAZILI KAYNAK KİTAPLAR

Abdirov, Murat. *İstoriya Kazaçestva Kazahstana*, İzdatelstvo Kazahstan, Almatı 1994.

Akmolinskaya oblast, *Pervaya vseobşhaya perepis naseleniya Rossisko imperii 1897 goda*, Tom 81, Tovarişestvo pečatiya S Yakovleva, S.-Peterburg 1905.

Aldabergenov, Kırıkbai. *Patşalı Reseidin Kazakstandı otarlau sayasatının tarihınan (1731-1917 jıldar)*, Universitet baspa ortalığı, Pavlodar 2003.

Aleksandr (Arhiepiskop Turkestanskiy). *Religiozno-nravstvennoye sostoyaniye inoroditsev Turkestanskogo kraya i neobkhodimost uçrezhdeniya dlya nih pravoslavnoi missii*, Moskva 1893

Alekseenko, N ve V.N. Alekseenko, V. *Slavyanskoe naselenie Kazahstana XVIII-XX vv: İstoriko-demografiçeskoe issledovanie*, İzdatelstvo Media-Alyans, Ust-Kamenogorsk 2009.

Alekseyenko, Nikolay. *Vzaimosvyazi kazahskogo i russkogo naseleniya v Vostoçnom Kazahstane (XVIII — pervaya polovina XIX vv.)*, Mediya-Alyans, Ust-Kamenogorsk 2003.

Alektorov, Aleksandr. ‘Çem i kak mı sposobstvovali ukrepleniyu musulmanstva v Kirgizah’, *Materialı dlya izuçeniya starina, istorii i bita Kirgiz*, Vipusk 1, Orenburg 1982.

Alektorov, Aleksandr. ‘İslamizm i Kirgizı’, *Moskovskie vedomosti*, N 30, 1897.

Alektorov, Aleksandr. *Materialı dlya izuçeniya strani, istorii i bita kirgizov*, Orenburg 1892

Alektorov, Aleksandr. *Ukazatel knig, jurnalnih i gazetnih statei i zametok o kirgizah*, Tipo-litografiya Imperatorskago universiteta, Kazan 1900.

Altayskaya i Kirgizskaya missii Tomskey eparhii v 1892 godu, *Yejegodnii otčet Vladimir episkop Biiskyi*, Tipolitografiya I. Rebrova, Biysk 1893.

Altayskaya tserkovnaya missiya, Posvyashayetsya osnovatelyam pervago v otečestve missionerskago obšestva, Tipografiya Doma Prizreniya Maloletnih Bednyh, Sanktpeterburg 1865.

Andreev, İvan. *Opisanie Srednei ordı kirgiz-kaisakov, s kasayuşimisya do sego naroda, takje i prilegayuşı k rossiiskoi granitse po časti Kolıvanskoi i Tobolskoi gubernii krepostei dopolneniyami*, Noıe yejemesyačnie sočineniya, Tipografiya İmperatorskago akademii nauk, Sanktpeterburg 1795—1796.

Apollova, N. *Prisoedineniye Kazakhstana k Rossii v 30-kh godakh XVIII veka*, İzdatelstvo Kademii Nauk Kazahskoi SSR, Alma-Ata 1948.

Arapov, Dmitryi. *Islam v Rossiyskoi imperii* (Zakonodatelnie akty, opisaniya, statistika), İzdatelstvo IKTS Akademkniga, Moskva 2001.

Balkaşın, Nikolai. *O kirgizah i voobše o podvlastnih Rossii musulmanah*, Tipografiya Ministerstvo vnutrennih del, S._Peterburg 1887.

Ballyuzek, Lev. ‘Narodnie obiçai, imevşıe, a otčasti i nıne imeyuşıe, v Maloi kirgizskoi orde silu zakona’, *Zapiski Orenburgskogo otdela Imperatorskogo russkogo geograficheskogo obshchestva*, Vıpusk II, Kazan 1871.

Bekmahanov, Ermukan. *Kazakhstan v 20-40 gody XIX veka*, Kazakhskim obedinennım gosudarstvennim izdatelstvom, Alma- Ata 1947.

Bekmahanova, Nailya. *Prisoedinenie Tsentralnoi Azii K Rossiskoi Imperii v XVIII–XIX vv*, İzdatelstvo Tsentr gumanitarnih initsiativ, Moskva 2015.

Belyaev, İoann. *Russkie missii na okrainah*, İzdanie P.P Soikina, S-Peterburg 1900.

Blagovidov, Fyedor. *Ober-prokurori Svyateyşego sinoda v XVIII i v pervoy polovine XIX stoletiya* (razvitiye ober-prokurorskoı vlasti v Sinodalnom vedomstve), Tipo-litografiya Imperatorskogo universiteta, Kazan 1899.

Brem, Alfred. ‘Bitovaya i semeinaya jizn kirgiz’, *Niva*, N 2, 1894.

Bronevskiy, Semyen. *Zapiski General-Mayora Bronevskago O Kirgiz-Kaysakah srednei Ordi*, Otechestvennyye zapiski, Tipografiya Departamenta vneşnei trgovli, Sanktpeterburg 1830.

Bulgakovskiy, D. *Issyk-kulskiy pravoslavnyi missionerskiy monastyr v Sredney Azii*, S.-Peterburg 1896.

Çernavskiy, Nikolay. *Obşyi vzglyad na istoriyu Orenburgskoi eparhii*, Tipo-litografiya F. Saçkova, Orenburg 1899.

Çernavskiy, Nikolay. *Orenburgskaya Eparhiya v proşlom ee i nastoyaşem*, Vıpusk Pervyi, Trudi Orenburgskoi Uçenoi Arhivnoi Komisii, Vıpusk VII, Tipografiya Orenburgskoi Duhovnoi Konsistorii, Orenburg 1900.

Çernavskiy, Nikolay. *Orenburgskaya Eparhiya v proşlom ee i nastoyaşem*, Vıpusk Vtoroi, Trudi Orenburgskoi Uçenoi Arhivnoi Komisii, Vıpusk X, Tipografiya Orenburgskoi Duhovnoi Konsistorii, Orenburg 1901-1902.

Dobromislov, Aleksandr. 'Vremya poyavleniya hristian sredi Kirgizov Turgaiskoi oblasti', *Orenburgskiye eparhialnie vedomosti*, N 5, 1901.

Dobromislov, Aleksandr. *Turgaiskaya oblast (İstoriçeskiy oçerk)*, İzvestiya Orenburgskago otdela İmperatorskago Russkago Geografiçeskago obşestva, Vıpusk 15, Tipografiya F Sankova, Orenburg 1900.

Dobromyslov, A. *Turgaiskaya oblast. İstoriçeskii Oçerk*, İzvestiya Orenburgskago Otdela İmperatorskago Russkago Geografiçeskago Obşestva, Vıpusk 17, Tver 1902.

Dobrosmislov, Aleksandr. 'Zaboti imperatritsı Ekaterinı II o prosveşenii kirgizov', *Trudi Orenburgskoi Uchenoi Arhivnoi Komissii*, Vıpusk IX, Gubernskaya Tipo-litografiya, Orenburg 1902.

Dogureviç, T. *Svet Azii, Rasprostranenie Hristianstva v Sibirii*, Tipografiya P Soikina, S.-Peterburg 1897.

Efimov, Andrei. *Oçerki po istorii missionerstva Russkoi Pravoslavnoi Tserkvi*, İzdatelstvo PSTGU, Moskva 2007.

Eliseev, Efrem. *Uçrejdienie protivomusulmanskoı missii v Tobolsko eparhii*, Tipografiya Knigoved, S.-Peterburg 1902.

- Eliseev, Efrem. *Zapiski missionera Bukonskago stana Kirgizskoy missii za 1892-1899 gg*, Tipografiya E Evdokimov, S.-Peterburg 1900.
- Eliseev, Efrem. *Zapiski missionera Bukonskago stana Kirgizskoi missii za 1900 god*, Tipografiya. A. Farbera, S.-Peterburg 1901.
- Eliseyev, Efrem. *Vazhnost i znachenije missionerstva*, Tipografiya A Farbera, S.-Peterburg 1902.
- Evreinov, A. *Vnutrennyaya ili Bukeyevskaya kirgiz-kazachya orda*, Sovremennik, T. XXIX, kniga X, Tipografiya. Eduarda Pratsa, Sanktpeterburg 1851.
- Fedorov, Vladimir. *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov i gosudarstvo. Sinodalii period 1700-1917*, Russkaya panorama, Moskva 2003.
- Frank, A. 'Tatarskie mullı sredi Kazahov i kirgizov v XVIII – XIX vv', *Kul'tura, iskusstvo Tatarskogo naroda*. Kazan 1993
- Galkin, Mihayil. *Etnografiçeskiye i istoriçeskiye materialı po Sredney Azii i Orenburgskomu krayu*, Tipografiya Gogenfeldena, Sanktpeterburg 1868.
- Galkin-Vrasskoi, Mihayil. *Etnografiçeskie i istoriçeskie materialı po Srednei Azii i Orenburgskomu krayu*, İzdanie İsakova, Sanktpeterburg 1868.
- Galuzo, Pyetr. *Turkestan-Koloniya (Oçerki istorii Turkestana ot zavoevanie russkimi do revolyutsii 1917 goda)*, İzdanie Kommunistiçeskogo Universiteta Trudyaşıhsya Vostoka imeni İ.V Stalina, Moskva 1929.
- Geins, Aleksandr. *Dnevnik 1865 goda. Puteşestvie po Kirgizskim stepyam*, Sobranie literaturnih trudov A.K Geinsa, Tom I, S.-Peterburg 1897.
- Geins, Aleksandr. *Sobranie literaturnih trudov*, Tom I, Tipografiya M Stasyuleviça, S.-Peterburg 1897.
- Geiyer, Ivan. *İşanı: materialı k izuçeniyu bitovih çert musulmanskogo naseleniya Turkestanskogo kraya*, Sbornik materialov dlya statistiki Sır-Darinskoi oblasti, Tom 1, Taşkent 1891.
- Geiyer, Ivan. *Materialı k izuçeniyu bitovih çert Musulmanskogo naseleniya Turskestanskogo kraya*, Taşkent 1891.
- Geiyer, İvan. *Ves' Russkii Turkestan*, Tipografiya Turk. T-va pečatn dela, Taşkent 1908.

- Georgyi, İogann. *Opisaniye obitayușih v Rossiyskom gosudarstve narodov, takje ih jiteyskikh obryadov, ver, obiknoveniy, jiliș, odejd i prochih dostopamyatnostey*, İzdatelstvo Imperatorskaya Akademiya nauk, Sankt-Peterburg 1799.
- German, Fyodor. 'O kirgiztsah', *Vestnik. Evropi*, Moskva, № 22 1821, № 4, 3, 22 1822.
- Gern, Vladimir. *Iz zapisnoi knijki, Etnografiçeskie zametki: Harakter i nravi kirgizov-kazahov*, Pamyatnaya knijka Semipalatinskoi oblasti na 1899 g, Semipalatinsk 1899.
- Gins, Georgyi. *V Kirgizskih aulah: oçerki iz poyezdki po Semireçyu*, Vostoçnaya literatura 1913.
- Gluharev, Arhimandrit Makariy (Mikhail Yakovlevich). *Mıslı o sposobah k uspeșneyșemu rasprostraneniyu hristianskoi veri mejdu evreyami, magometanami i yazıçnikami v Rossiskoi derjave*, Tipografiya A Snegirevoi, Moskva 1894.
- Goloshubin, Ioann. *Spravochnaya kniga Omskoy eparhii*, Tipografiya İrtiș, Omsk 1914.
- Grigoryev, Vasilii. *Russkaya politika v otnoșenii k Srednei Azii* (Istoricheskiy oçerk), Sbornik gosudarstvennih znani, Tom I, Sanktpeterburg 1874.
- Gumilyevskiy, Filaret. *İstoriya Russkoi Tserkvi, Period pyatyi Sinodalnoe upravleniya (1721-1826 g)*, Tipografiya Gotye, Moskva 1848.
- Hanikov, 'Nikolay. O Naselenii kirgizskih stepi, zanimayemih vnutrenneyu i maloyu ordami', *Zhurnal Ministerstvo vnutrennih del*, Çast VIII, 1844.
- Harlampoviç, Konstantin. *N, İ İlminskiy i Altaiskaya missiya*, Tsentralnaya tipografiya, Kazan 1905.
- Ilminskiy, Nikolay. *Opyty perełojeniya hristianskogo verouchitelnih knig pa tatarskiy i drugiye inorodcheskiye yazyki v nachale tekușego stoletiya*, Tip İmperatorskogo Universiteta, Kazan 1883.
- Istoriya Kazahstana v Russkih İstoçnikah XVI-XX vekov*, Jurnalı i Slujebniye zapiski diplomata A. I. Tevkeleva Po istorii i etnografii Kazahstana (1731-1759 gg.), III TOM, Daik-Press, Almatı 2005.

İlminskiy, Nikolay. *Vospominaniya ob I A Altinsarine*, Tipo-litografiya V Klyučnikova, Kazan 1891.

İlminskiy, Nikolaya. O perevode pravoslavnyh hristiyanskih knig na inorodčeskie yaziki, V Universitetskoi tipografii, Kazan 1875.

İz Kirgizskoi missii Omskoi Eparhii, *Tobolskie Eparhialnie Vedomosti*, N 1, Yanvar 1896.

İz postanovlenii missionerskogo syezda v Kazani, *Omskie Eparhialnie Vedomosti*, İyun 1910.

İz Semipalatinskoi oblasti, *Tomskie Eparhialnie vedomosti*, N 1, Yanvar 1887.

Kamenskiy, Vasili. *O protivomusulmanskoi missii*, Tipografiya "Kolokol", Sankt-Peterburg 1910.

Kastanye, İosif. 'İz oblasti kirgizskih verovanii', *Vestnik Orenburgskogo učebnogo okruga* N 3, N 6, Ufa 1912.

Katanayev, Georgyi. *Kirgizski vopros v Sibirskom kazaçyem voiske*, Tipografiya okrujnogo ştaba, Omsk 1904.

Kaufman, Aleksandr. *Pereselenie i Kolonizatsiya*, Tipografiya Obşestvennaya Polza, S._Peterburg 1905.

Kaufman, Konstantin. *Naçalnoe obrazovanie v Turkestanskom krae*, S-Petersburg, 1910.

Kazakhsko-Russkiye otnoşeniya v XVI-XVIII vekah (Sbornik dokumentov i materialov), İzdatelstvo Akademii Nauk Kazahskoi SSR, Alma-Ata 1961.

Kharuzin, Aleksey. Kirgizyi Bukeevskoi Ordı, Vıpusk Pervyi, Tipografiya A Levenson i K, Moskva 1889.

Kirgizskaya step Zapadnoi Sibiri, Voenno-Statistiçeskoye obozrenie Rossiskoi Imperii, Tom XVII, V Tipografii Departamenta Generalnogo Ştaba, Sanktpeterburg 1852.

Kirgizskaya Step Zapadnoy Sibirii, Voenno-Statisticheskoe obozrenie Rossiskoi Imperii, İzdavayemoye po Vysochayshemu povelenyu pri 1-m otdelenii Departamenta Generalnogo Ştaba, Tom XVII, Chast 3, Tipografiya Departamenta Generalnogo Ştaba, Sanktpeterburg 1852.

- Komarov, N. *Troitski missionerski monastir pri ozere Issyk-Kule v Turkestane*, Tipografiya A.I. Snegirevoi, Moskva 1894.
- Komarov, N. *Troitskiy missionerskiy monastyr pri ozere Issyk-Kul v Turkestane*, Pravoslavnyy blagovestnik № 4, 6, 8,11,13; 1894.
- Kraft, İvan, *Sbornik uzakonenii o Kirgizah stepnih oblastei*, Tipo-Litografiya İ Jarikova, Orenburg 1898.
- Kraft, İvan. ‘Prinyatie Kirgizami Russkago poddanstva’, *İzvestiya Orenburgskago otdela İmperatorskago Russkago geograviçeskago obşestva*, Vıpusk 12, Tipo-litografiya Jarinova, Orenburg 1897.
- Kraft, İvan. *Sudebnaya çast v Turkestanskom kraye i Stepnih oblastyah*, Tipo-litografiya N Jaripova, Orenburg 1898.
- Kraft, İvan. *Turgaiskiy oblastnoi arhiv*, Tipografiya Lopuhina, S._Peterburg 1901.
- Krasnov, Andrei. *Ocherk bita semireçenskih Kirgiz*, Izvestiya İmperatorskago Russkago Geograviçeskago Obşestva, Tom. XXIII, Tipografiya. A Suvorina, Sankt-Peterburg 1887.
- Krasnov, Andrey. *Ocherk byta semirechenskikh kirgiz*, Tipografiya. A. Suvorina, Sanktpeterburg 1887.
- Krasovskiy, Nikolay. *Oblast Sibirskih Kirgizov, Materialı dlya geografii i statistiki Rossii, sobrannie ofitserami Generalnogo ştaba*, Tom 16, Çast I, II, III, Tipografiya Trappelya, Sanktpeterburg 1868.
- Kulçitskiy, Andrei (Episkop Aleksandr). ‘Religiozno-nravstvennoe sostoyanie inorodtsev Turkestanskogo kraya i neobhodimost uçrejdeniya dlya nih pravoslavnoi missii’, *Pravoslavni blagovestnik*, N 20 1893.
- Landışev, Stefan. *Altayskaya dukhovnaya missiya*, Moskva 1864.
- Landışev, Stefan. *Izvestiya iz tserkovnoi Altayskoi missii*, Moskva 1858.
- Landışev, Stefan. *Nekotorie svedeniya o tserkovnoi Altayskoi missii*, Moskva 1856.
- Landışev, Stefan. *Altayskaya duhovnaya missiya*, Tipografiya V. Gotye, Moskva 1864.
- Lavrov, M. *Koçevniki (Zhizn v kirgizskoi stepi)*, Tipografiya Altşulera, S.-Peterburg 1902.

- Ledenev, Nikolay. *İstoriya Semireçenskago Kazaçyego voiska*, Tipografiya Semireçenskago oblastnogo pravleniya, Verny 1909.
- Levşin, Aleksei, *Opisanie Kirgiz-kazaçih ili kirgiz-kaisatskih ord i stepei*, Tip Karla Kraya, Petersburg 1832.
- Levşin, Platon (Mitropolit Moskovskiy). *Kratkaya tserkovnaya rossiyskaya istoriya*, Sinodalnaya tipografiya, Moskva 1805.
- Lıkoşin, N. 'K statistike palomniçestva v Mekku', *Turkestanskiye vedomosti*, 1902. N 13, 1902.
- Litvinov, Pyotr. *Antitatarskaya politika tsarizma v Srednei Azii i Kazahstane*, Materialı po istorii tatarskogo naroda, Rusiç, Kazan 1995.
- Lobiseviç, Fyedor. *Gorod Orenburg s fotografiyami i kartinkami*, İstoriçesko-Statistiçeski oçerk, Tipografiya E Goppe, S-Peterburg 1878.
- Lyubavskiy, Matvei. *İstoriçeskaya geografiya Rossii v svyazii s kolonizatsiei*, Tip-litografiya N Lyubimova, Moskva 1909.
- Makşeev, Aleksey. *Puteşestvie po Kirgizskim stepyam i Turkestanskomu krayu*, Voennaya tipografiya, S-Peterburg 1896.
- Malyarevskiy, Grigoriy. 'Kirgizskaya Protivomusulmanskaya Missiya Tobolskoi Eparhii', *Tobolskie Eparhialnie Vedomosti* N 15, Avgust 1894.
- Markov, Gennadiy. *Kochevniki Azii: struktura khozyaystva i obshchestvennoy organizatsii*, İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta, Moskva 1976.
- Meiyer, Lev. *Materialı dlya geografii i statistiki Rossii, sobrannie ofitserami generalnogo ştaba, Kirgizskaya step Orenburgskogo vedomstva*, Tipografiya E Veimer i F Persona, S.-Peterburg 1865.
- Melgunov, S. *Staroobryadtsy i svoboda sovesti (istoricheskiy ocherk)*, Tipografiya G. Lissnera i D. Sobko, Moskva 1907.
- Meyer, Lev. *Kirgizskaya Step Orenburgskago vedomstva, Materialı dlya geografii i statistiki Rossii, sobrannie ofitserami Generalnogo ştaba*, Tipografiya Veimara i Persona, Sanktpeterburg 1865.

Miller, F Gerard. *Opisanie Sibirskago Tsarstva i vseh proizşedşih v nem del*, Tipografiya İmperatorskago Akademii Nauk, Sanktpeterburg 1750.

Miloslavskiy, G. *Integratsionnie protsesi v musulmanskom mire* (oчерki islamskoy tsivilizatsii), Nauka, Moskva 1991.

Miropiev, Mihayil. *O položenii russkih inorodtsev*, Sinodalnaya tipografiya, S.-Peterburg 1901.

Miropiyev, Mihayil. 'Religioznoe i političeskoe značenje hadja ili svyaşennago puteşestviya muhammedan v Mekku dlya soverşeniya religioznago prazdnestva', *Pravoslavnyi sobesednik*, N 2, 1878.

Missionerskoe protivoraskolničeskoe delo v Tomskoi Eparhii v 1893-94 godu, Tipo-Litografiya P Makuşina, Tomsk 1895.

Missionerstvo na Altaye i Kirgizskoi stepi v 1885 godu, Tipo-litografiya Mihailova i Makuşina, Tomsk 1886.

Misyurev, Antonin. *Kratki istoriko-statističeski oчерk Tomskoi Eparhii*, Tomsk 1897.

Moiseev, Vladimir. *Dzhungarskoye hanstvo i Kazahi XVII-XVIII vv*, Gılım, Alma-Ata 1991.

N 4, Şubat 1896.

Nikolai Ostroumov, *Kitaiskie emigranti v Semireçenskoi oblasti Turkestanskogo kraja i rasprostranenie sredi nih Pravoslavnogo Hristianstva*, Kazan 1879.

Nikolskiy, Nikolay, *İstoriya Russkoi Tserkvi*, Tretye izdanie, Politizdat, Moskova 1985.

O Missiyah Tomskoi Eparhii, Altaiskoi i Kirgizskoi v 1882 g' *Tomskie Eparhialnie vedomosti*, N 8, 1883

Obzor Akmolinskoi oblasti za 1894 god, Tipografiya Akmolinskago oblastnago pravleniya, Omsk 1896.

Obzor Akmolinskoi oblasti, Akmolinskiy oblastnoi statističeskiy komitet, Tipografiya Akmolinskago oblastnago pravleniya, Omsk 1881-1915

Opisanie voyennih deystvi v Zailiskom krae v 1860 godu i jurnal osadı Hokandsko kreposti Pişpek, Tipografiya v Spiridonova, Sanktpeterburg 1861.

Ostroumov, Nikolai. *Hristianskiye missii i missionerstvo v obşem značenii i v otnoşenii k inorodtsam yazıçnikam, nakhodyashchimsya v predelah Rossii*, Tipografiya S. Dobrodeyeva, Sankt-Peterburg 1887.

Ostroumov, Nikolai. *Otçet Turkestanskoi učitel'skoi seminarii za 25 let ee suwestvovaniya*, Taşkent 1904.

Ostroumov, Nikolay. 'Musulmanskije maktabı i russko-tuzemnie şkolı v Turkestanskom kraye', *Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosveşeniya № 1*, 1906.

Ostroumov, Nikolay. 'Musulmanskije maktabı i russko-tuzemnie şkolı v Turkestanskom kraye', *Jurnal Ministerstva narodnogo prosveşeniya*, Çast I, Fevral 1906.

Ostroumov, Nikolay. 'Sposobni li koşevie narodu Azii k usvoyeniyu hristianskoi veri i hristianskoi kulturi?', *Pravoslavnyi Blagovestnik*, N 22, 1895.

Ostroumov, Nikolay. *Istoricheskiy ocherk vzaimnyh otnoşeniy mezhdı hristianstvom i musulmanstvom*, Tipografiya Dobrodeyeva S-Peterburg 1888.

Ostroumov, Nikolay. *Istoricheskoye i sovremennoye znachenіye hristianskogo missionerstva sredi muhammedan*, Kazan 1894.

Ostroumov, Nikolay. *Kitaiskie emigrantıy v Semireçenskoi oblasti Turkestanskogo kraya i rasprostranenie sredi nih Pravoslavnogo Hristianstva*, Tipografiya İmperatorskogo Universiteta, Kazan 1879.

Ostroumov, Nikolay. *Kolebaniya russkogo pravitel'stva vo vzglyadah na missionerskuyu deyatelnost pravoslavnoi russko tserkvi*, Tipo-litografiya I.N. Haritonova Kazan 1910.

Ostroumov, Nikolay. *Konstantin Petroviç fon Kaufman ustroitel Turkestanskogo kraya*, Tip-Litografiya 'F i G Kamenskiy', Taşkent 1899.

Otchet o deyatelnosti Semireçenskogo pravoslavnogo bratstva za 1876, 1877 i 1878 gg, Turkestanskiy sbornik. Taşkent 1879.

Otchet o deyatelnosti Orenburgskogo eparhialnogo komiteta Pravoslavnogo missionerskogo obşestva za 1898-1905 gg. Orenburg 1899-1906.

Otçet o Deyatelnosti Orenburgskogo Eparhialnogo komiteta Pravoslavnogo missionerskogo obşestva za 1904 g, Orenburg 1905.

Otčet o missiyah Tomskoi eparhii Altayskoi i Kirgizskoi za 1890 god, Tipo-litografiya V. V. Mihailova i P. I. Makušina, Tomsk 1891.

Otčet o missiyah Tomskoi eparhii Altayskoi i Kirgizskoi za 1891 god, Tipo-litografiya Mihailova i Makušina, Tomsk 1892.

Otčet o sostoyanii Kirgizskoi missii Omskoi Eparhii za 1898 g, *Omskie Eparhialnie Vedomosti*, N 17, Sentyabr 1899.

Otčet o sostoyanii Kirgizskoi Missii Omskoi Eparhii za 1907 g, *Omskie Eparhialnie Vedomosti*, N 12, İyun 1907.

Otčet o sostoyanii Kirgizskoi missii za 1908 g, *Omskie Eparhialnie Vedomosti*, N 14, İyun 1909.

Otčet o sostoyanii Kirgizskoi missii Omskoi Eparhii za 1906 g, *Omskie Eparhialnie Vedomosti*, N 12, İyun 1907.

Otčet o sostoyanii Kirgizskoi missii Omskoi Eparhii za 1906 g, *Omskie Eparhialnie Vedomosti*, N 13, İyul 1907.

Otčet o sostoyanii Kirgizskoi missii za 1905 g, *Omskie Eparhialnie Vedomosti*, N 12, İyun 1906.

Otčet ob Altaiskoi i Kirgizskoi missiyah Tomskoi Eparhii za 1889 g, *Tomskie Eparhialnie vedomosti*, N 9, May 1890.

Otčet ob Altayskoi i Kirgizskoi missiyah Tomskoi eparhii za 1886 god, otchet Makariy episkop, Tipolitografiya I. Rebrova, Biysk 1887.

Otčet ob Altayskoi i Kirgizskoi missiyah Tomskoi eparhii za 1887 god, otchet Makariy episkop, Tipolitografiya Mihaylova i Makušina, Tomsk 1888.

Otčet Tobolskogo Eparhialnogo Komiteta Pravoslavnogo Missionerskogo Obwestva za 1894 g, *Tobolskie Eparhialnie Vedomosti*, N19, Oktyabr 1895

Palen, K. 'Pereselençeskoe delo v Turkestane', *Otčet po revizii Turkestanskogo kraya*, Senatskaya tipografiya, S-Peterburg 1910.

Palen, Konstantin. *Pereselencheskoye delo v Turkestane, Otčet po revizii Turkestanskogo kraya*, Senatskaya tipografiya, Sankt-Peterburg 1910.

Pallas, Pyetr. *Puteshestviye po raznum provintsiyam Rossiyskago gosudarstva 1772 i 1773 godov*, Çast 3. Polovina 2, İzdatelstvo Imperatorskaya Akademiya nauk, Sankt-Peterburg 1788.

Paşino, Pyetr, *Turkestanskyi krai v 1866 godu*, Putevie zametki, S-Peterburg 1868.

Paşino, Pyetr. *Turkestanskyi krai v 1866 g*, Putevyye zametki, Tipografiya Tiblena i K, S.-Peterburg 1868.

Pereselençeskoe delo v Turkestanskom Kraye, Otçet po slujebnoi poezdke v Turkestann osenyu 1910 goda çinovnika osobih poručenii pri Pereselençeskom Upravlenii N. Gavrilova, Tipografiya F. Vaioberga i P. Gerşunina, S-Peterburg 1911.

Pervaya Vseobşaya Perepis Naseleniya Rossiskoi İmperii 1897 g, İzdanie tsentralnogo statističeskogo komiteta Ministerstva vnutrennih del pod redaktsiyu N, Troinitskogo, LXXXV Semireçenskaya oblast, 1905.

Pervaya Vseobşaya perepis naseleniya Rossiskoi imperii. S-Petersburg 1897.

Pervaya vseobşhaya perepis naseleniya Rossisko imperii 1897 goda, Tovarişestvo pečatiya S Yakovleva, S.-Peterburg 1897-1905.

Petrov, Vladimir. *Altayskaya i Kirgizskaya missii Tomskoy eparhii v 1892 g*, Biisk 1893

Pisma Nikolaya İvanoviça ILMINSKAGO, Tipo-litografiya İmperatorskago Universiteta, Kazan 1895.

Pisma Nikolaya İvanoviça İlminskago, İzdanie redaktsyi Pravoslavnogo Sobesednika, Tipo-Litografiya İmperatorskago Universiteta, Kazan 1895.

Platonov, Ivan. *O mirnom rasprostranении hristianstva v Rossii*, Tipografiya A Semena, Moskva 1845.

Plotnikov, Konstantin. *Rukovodstvo po obličeniyu russkogo raskola staroobryadçestva*. İzdanie. 7-e, Tipografiya İ Leontyeva, S._Peterburg 1911.

Podvarkov A. *Narodı Rossii. Kirgizı*, Tipografiya Obshchestvennaya polza, Sanktpeterburg 1879.

Pokrovskiy, İvan. *Russkie eparhii v XVI-XIX vv., ih otkritie, sostav i predeli*, Tsentralnaya Tipografiya, Kazan 1913.

Polojenie missionerskogo dela v Semireçenskoi oblasti, *Turkestanskiye vedomosti*, №°14, 1875.

Polojenie o upravlenii oblastei Akmolinskoi, Semipalatinskoi, Semireçenskoi, Uralskoi i Turgayskoi, Tom II, Sanktpeterburg 1892.

Polojenie ob upravlenii Orenburgskimi Kirgizami, Tipografiya Journal de Saint-Petersbourg 1844.

Polojenie ob upravlenii Orenburgskimi Kirgizami, Tipografiya Journal de Saint-Petersbourg, Sanktpeterburg 1844.

Poyarkov Fyodor, 'Iz oblasti kirgizskih verovanii', *Etnografičeskoe obozrenie*, Moskva, vıpuski N 4 za 1891 god i N 1 za 1894.

Pravoslavnaya missionerstvo v Rossii', *Altaysakay tserkovnaya missiya*, S-Petersburg 1865,

Ptohov, P. *Arhimandrit Makaryi Glukharev, osnovatel Altayskoi missii*, Tipografiya A. Snegirevoi, Moskva 1899.

Putinsev, Mihayil 'İz Kirgizskoi missii Omskoi Eparhii', *Tobolskie Eparhialnie Vedomosti*, N 4, Fevral 1896.

Putinsev, Mihayil, 'Pismo iz Kirgizskoi missii', *Tobolskie Eparhialnie Vedomosti*, N 4, Fevral 1895.

Putinsev, Mihayil. 'Pervoe prisoeдинenie k hristianskoi Pravoslavnoi tserkvi v Kirgizskoi Missii Tobolskoi Eparhii', *Tobolskie Eparhialnie Vedomosti*, N 23, Dekabr 1894.

Putinsev, Mihayil. *Kirgizskaya duhovnaya missiya*', *Tobolskie Eparhialniye Vedomosti*, N 3, 1884

Raspredelenie naseleniya Imperii po glavnım veroispovedaniyam, Razrabotano tsentralnim Statističeskim komitetom Ministerstva Vnutrennih Del po dannım pervoi vseobşei perepisi 1897 god, 1901.

Remnev, Anatolyi. 'Rossiskaya imperiya i islam v Kazahskoi stepi (60–80-ye godı XIX veka)', *Rası i narodı: sovremennıe etničeskie i rasovıe problemy*, Vıpusk 32 Moskva 2006.

Remnev, Anatolyi. 'Tatarı v Kazahskoi stepi: soratniki i soperniki Rossiskoi imperii', *Vestnik Evrazii* N 4, Moskva 2006.

Rıbakov, S. 'Missiya v Turgaysko oblasti', *Tserkovnie vedomost*, № 2. Sanktpeterburg 1897.

Rıçkov Nikolay. *Dnevnie zapiski puteşestviya kapitana Nikolaya Rıçkova v Kirgizskaysatskoy stepi v 1771 godu*, İzdatelstvo Imperatorskaya Akademiya nauk, Sankt-Peterburg 1772.

Rıçkov, Pyetr. *Istoriya Orenburgskaya [1730-1750]*, İzdaniya Orenburgskago Gubernskago Statistiçeskago Komiteta, pod redaktsiyei. i s primeçaniyami N.M. Gutyara, Sekretarya Komiteta, Tipo-litografiya Evfimovskogo-Mirovitskogo, Orenburg 1896.

Ryabinin, A. 'Uralskoe Kazaçye voisko', *Materialı dlya geografii i statistiki Rossii sobrannye ofitserami generalnago ştaba*, Tom 22, Çast I, II, Tipografiya E. Veimara, Sanktpeterburg 1866.

Ryazanov, A. *Na stike borby za step*, Trudy Orenburgskogo Otdela Geografiçeskogo Obşestva, Vıpusk 26, Orenburg 1928.

Rybakov, S. 'Missiya v Turgaiskoi oblasti', *Tserkovniye vedomosti*, N 2 1897.

Sbornik svedenii o pravoslavniyh missiyah i deyatelnosti pravoslavnogo missionerskogo obshchestva, Kniga 1–2, Moskva 1872.

Sbornik svedenii o pravoslavniyh missiyah i deyatelnosti Pravoslavnogo missionerskogo obşestva, Kniga 1-2, Tipografiya V Gotye, Moskva 1872.

Sbornik tsirkulyarov i inih rukovodyaşih rasporyajenii po okrugı Orenburgskago Magometanskago Dukhovnago Sobraniya 1841-1901, Elektriçeskaya tipografiya V Kolmatskogo, Ufa 1902.

Semenov-Tyan-Şanskyi, Venyamin. 'Kirgizskiy krai', *Rossiya Polnoe geografiçeskoe opisanie našego oteçestva*, Tom 18, Tipografiya Slovo, S.-Peterburg 1903.

Semenov-Tyan-Şanskyi, Venyamin. 'Turkestanskiy krai' *Rossiya Polnoe geografiçeskoe opisanie našego oteçestva*, Tom 19, Tipografiya Trenke i Fyusno, S.-Peterburg 1913.

Semenov-Tyan-Şanskyi, Venyamin. 'Zapadnaya Sibir', *Rossiya Polnoe geografiçeskoe opisanie našego oteçestva*, Tom 16, Tipografiya Slovo, S.-Peterburg 1907.

Semipalatinskaya oblast, *Pervaya vseobşhaya perepis naseleniya Rossisko imperii 1897 goda*, Tom 84, Tovarişestvo pečatiya S Yakovleva, S.-Peterburg 1905.

Semireçenskaya oblast, *Pervaya vseobščaya perepis naseleniya Rossisko imperii 1897 goda*, Tom 85, Товарищество печати S Yakovleva, S.-Peterburg 1905.

Sır-Darinskaya oblast, *Pervaya vseobščaya perepis naseleniya Rossisko imperii 1897 goda*, Tom 86, Товарищество печати S Yakovleva, S.-Peterburg 1905.

Sinkovskiy, Filaret. 'Zapiski Kirgizskogo missionera svaşennika Filareta Sinkovskogo za 1888', *Tomskie Eparhialnie vedomosti*, N 8, 9, 1889.

Sinkovskiy, Filaret. 'Zapiski missionera Kirgizskoi missii Filareta Sinkovskogo', *Tomskie Eparhialnie vedomosti*, Sayı 7, Aprel 1884.

Sinkovskiy, Filaret. 'Zapiski missionera Kirgizskoi missii Filareta Sinkovskogo za 1885 g', *Tomskie Eparhialnie vedomosti*, Sayı 9, May 1886.

Sinkovskiy, Filaret. 'Zapiski missionera Kirgizskoi missii Filareta Sinkovskogo za 1887 g', *Tomskie Eparhialnie vedomosti*, N 11, İyun 1888.

Sinkovskiy, Filaret. 'Zapiski missionera Kirgizskoi missii protoiereye Filareta Sinkovskogo za 1889 god', *Tomskie Eparhialnie vedomosti*, N11, İyun 1890.

Sinkovskiy, Vladimir. *Zapiski missionera Kirgizskoy missii, igum. Vladimira (Sin'kovskogo), za 1890 g*, Moskva 1891.

Skalskiy, Kliment. *Omskaya Eparhiya: opit geografiçeskogo i istoriko-statistiçeskogo opisaniya gorodov, sel, stanits i poselkov, vkhodyaşih v sostav Omskoi eparhii, s prilozheniyem 24 risunkov i kartı*, Tipografiya A Demidova, Omsk 1900.

Smirnov, Aleksandr. *Bit i nravi kirgizov*, Tipografiya A. Katanskago i K, S-Peterburg 1892.

Smirnov, E. *Oçerk istoriçeskogo razvitiya i sovremennogo sostoyaniya russkoi pravoslavnoi missii*, Sinodskaya tipografiya, Sanktpeterburg 1904.

Smirnov, Evgeniy. *Oçerk istoriçeskogo razvitiya i sovremennogo sostoyaniya russkoi pravoslavnoi missii*, Tipografiya Sinod, S-Peterburg 1904.

Smirnov, P. *Istoriya russkogo raskola staroobryadstva*, Tipografiya Glavnogo upravleniya udelov, S-Peterburg 1895.

Smolin, İ. *Kratkaya istoriçeskiya svedeniya o russkih sektah i ih verouçenii*, Tipolitografiya Svet, S.-Peterburg 1911.

- Sokolov, Fyedor. 'Poseşenie svyaşennikom russkih poselentsev v kirgizskih aulah Turgayskoi oblasti', *Orenburgskie eparhialnie vedomosti*, N 23, 1891.
- Sokolov, Fyedor. 'Pravoslavnyi missioner v Kirgizskih aulah Turgaiskoi oblasti', *Orenburgskie Eparhialnie Vedomosti*, N 21, 24, 1895.
- Soldatenkova, K ve Şepkina, N. *Oçerki Zauralskoi stepi i Vnutrennei ili Bukeevskoi ordı*, Tipografiya V Graçeva, Moskva 1859.
- Solntsev, A. 'Iz religiozno-nravstvennoi jizni kirgizov Bukeyevskoi ordı', *Astrahanskije eparhialnie Vedomosti*, N 8, 11 1890.
- Sotnikov, I. 'Neskolko slov o vozmojnosti uçrejdeniya missii mejdu Kirgizami Sredney Ordı', *Pravoslavnoe obozrenie*, Polugodie 1, 1872.
- Sotnikov, İ. Neskol'ko slov o vozmojnosti uçrejdeniya missii mejdu Kirgizami Srednei Ordı, *Pravoslavnoe obozrenie*, May 1872
- Spasskyi, Grigoryi. 'Kirgiz-kaisaki Bolşoi, Srednei i Maloi Ordı', *Sibirskiy vestnik*, Çast 9-10, V Morskoi tipografii, Sanktpeterburg 1820.
- Spasskyi, N. *Potrebnost pravoslavnoi missii dlya Bukeevskoi ordı*, Moskva 1895.
- Spravoçnaya kniga Tobolskoi Eparhii k 1 sentyabrya 1913 goda*, Tipografiya Eparhialnogo Bratstva, Tobolsk 1913.
- Starikov, F. *İstoriko-statistiçeski oçerk Orenburgskago Kazaçyago Voiska*, Tipolitografiya V Breslina, Orenburg 1891.
- Stefan Landişev. *İzvestiya iz tserkovnoi Altaiskoi missii*. 1858.
- Stefan Landişev. *Nekotoriye svedeniya o tserkovnoi Altaiskoi missii*. 1856
- Sultangaliyeva, Gulmira. 'Tatarskaya diaspora v konfessionalnih svyazyah kazahskoi stepi XVIII–XIX vv', *Vestnik Evrazii* N 4, Moskva 2000.
- Sultangaliyeva, Gulmira. 'Tatarskie i Başkirskie slujaşıye v Kazahsko stepi v XVIII – XIX vv', *Etnopanorama* N 3, Orenburg 2000.
- Şemyakin, Vasilyi. *Tserkovnaya şkola i duhovnaya byurokratiya*, Tipografiya Montvida, S-Peterburg 1908.
- TOPSAKAL, İlyas. *Rus Çarlığı ve Türkler*, İstanbul 2009.
- TOPSAKAL, İlyas. *Sibiryա Tarihi*, İstanbul 2017.

Turgaiskaya oblast, *Pervaya vseobshchaya perepis naseleniya Rossisko imperii 1897 goda*, Tom 87, Tovarişestvo pečatiya S Yakovleva, S.-Peterburg 1904.

Ukazatel Omskih Eparhialnih vedomostei 1898-1902 gg, Tipografiya K İ Demidovoy, Omsk 1903.

Uralskaya oblast, *Pervaya vseobshchaya perepis naseleniya Rossisko imperii 1897 goda*, Tom 88, Tovarişestvo pečatiya S Yakovleva, S.-Peterburg 1904.

Ustav Duhovnih Konsistorii, V Sinodalnoy Tipografii, Sanktpeterburg 1843.

Ustav Imperatorskogo Russkogo Geograficheskogo obshchestva, Tipografiya Okrujnogo ştaba, Omsk 1905.

Ustav Pravoslavnago missionerskago obshchestva, Sinodalnaya tipografiya, Sankt-Peterburg 1869.

Ustavı duhovnih del inostrannih ispovedanii', *Svod zakonov Rossiskoi İmperii izdaniya 1857*, Tom 11, Çast 1, V Tipografii Vtorogo otdeleniya Sobstvennoi Ego İmperatorskago Velichestva Kantselyarii, Sanktpeterburg 1857.

Vamberi, Arminyi. *Oçerki Srednei Azii*, Tiografiya A Mamontova i K, Moskva 1868.

Vasilçikov, I. *Polojenije ob upravlennii Orenburgskimi Kirgizami*, Tipografiya Journal de Saint-Petersbourg, S.-Peterburg 1844.

Vasilyev, A. *Materialı k harakteristike vzaimnih otnoşenii tatar i kirgizov*, Tipolitografiya Jarinova, Orenburg 1898.

Vasilyev, Aleksandr. *Materialı k harakteristike vzaimnih otnoşenii tatar i kirgizov s predvaritelnimm kratkim oçerkom etih otnoşenii*, Orenburg 1898.

Velyaminov-Zernov, Vladimir. *Istoriçeskie izvestiya o kirgiz-kaysakah i snoşeniyah Rossii so Sredneyu Azieyu so vremeni konchini Abul-Khair hana (1748-1765 g.)*, Tom 2, Gubernskaya tipografiya, Ufa 1853-1855.

Vnutrennyaya Kirgizskaya Orda (Kratkii statističeskyi oçerk), Tipografiya Gubernskogo pravleniya, Astrahan 1891.

Voronets, Estafyi. *Neskolko slov o Pravoslavnom missionerskom obshestve i doljnom razvitii ego deyatelnosti*, Sovet pravoslavnogo missionerskogo obshchestva, Tipografiya L. Snegireva, Moskva 1885.

Vsepoddanneysi otčet ober-prokurora Sv. Sinoda K. P. Pobedonostseva po Vedomstvu pravoslavnago ispovedaniya za 1884- 1904 gg. S.-Peterburg 1886-1909;

Vulfson, Emiliya. *Kirgizy*, İzдание S Kurnin i K, Moskva 1901.

Yadrintsev, Nikolay. *Sibirskie inorodtsy, ih bit i sovremennoe polojeniye: etnografičeskie i statističeskiye issledovaniya s prilozheniyem statističeskikh tablits*, Tipografiya I. Skorohodova, Sankt-Peterburg 1891.

Yagmin, Alfons. *Kirgiz-Kaisatskie stepi i ih jiteli*, Tipografiya Karl Kraya, S.-Peterburg 1845.

Zaitsev, Vasilyi. *Istoriya 4-go Turkestanskogo lineinogo batalyona, s kartoi, za period s 1771 po 1882 god, kak material k opisaniyu dvijeniya russkih v Srednyuyu Aziyu*, Taškent 1882.

Zapiski Altayskogo missionera Cherny-Anuiskogo otdeleniya svyashennika Filareta Sinkovskogo za 1876– 1881 gg. Moskva 1883.

Zapiski Altayskogo missionera Cherny-Anuiskogo otdeleniya svyashennika Filareta Sinkovskogo za 1876, 77, 78, 79, 80 i 81 godi, Tipografiya Lavrova i K, Moskva 1883.

Zapiski Altayskogo missionera Cherny-Anuiskogo otdeleniya svyashennika Filareta Sinkovskogo za 1876– 1881 gg, Tipografiya M Lavrova i K, Moskva 1883.

Zapiski missionera Tatarskogo stana Kirgizskoi missii za 1909 g, *Omskie Eparhialnie Vedomosti*, N 9, May 1910.

Zapiski Missionerskogo obshchestva dlya sodeistvia rasprostraneniya hristianstva mejdru yazıçnikami, Vıpusk 2–3, Tipografiya Akademii Nauk, S.-Peterburg 1867.

Zavalişin, İppolit. *Opisanie Zapadnoi Sibirii, Sibirsko Kirgizskaya Step*, Tom tretyi, V Universitetskoi tipografii Katkov i K, Moskva 1867.

Zeland, N. ‘Kirgizi. Etnologičeski očerk’, *Zapiski zapadnosibirskago otdela Imperatorskago Russkago geografičeskago obshchestva*, Kniga VII, Vıusk II, Omsk 1885.

Znamenskiy, Pyetr. *Na pamyat o Nikolae İvanoviçe İlminskom*, Tipografiya İlyaşenko, Kazan 1892.

Znamenskiy, Pyetr. *Neskolko materialov dlya istorii Altayskoi missii i uçastiya v ee delah N. I. İlminskogo*, Tipo-litografiya. Imperatorskago universiteta, Kazan 1901.

Znamenskiy, Pyetr. *Rukovodstvo k Russkoi tserkovnoi istorii*, V Universitetskoi tipografii, Kazan 1880.

Znamenskiy, Pyetr. *Uchastiye N. I. İlminskogo v dele narodnogo obrazovaniya v Turkestarskom kraye*, Tipo-Litografiya İmperatorskogo Universiteta, Kazan 1900

D. İNTERNET KAYNAKLARI

https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31067690#pos=3;-155 18.04.2019

<http://www.adilet.gov.kz/ru/node/31769> 18.04.2019

<https://www.portal-credo.ru/site/?act=lib&id=1656>.

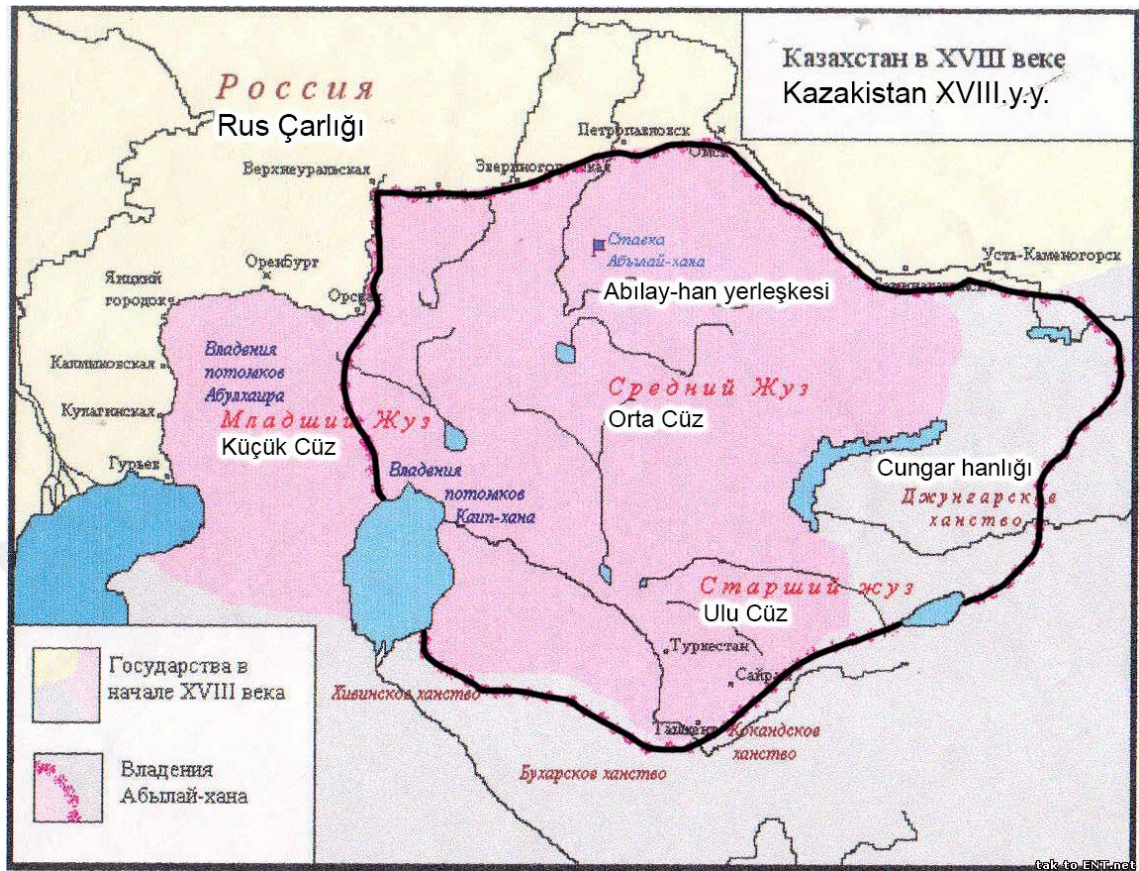
EKLER

Ek. 1: XVII.Yüzyılda Kazak hanlığıyla sınırda olan Rus Çarlığı, Congar Hanlığı ve Buhara Hanlığı (<https://tak-to-ent.net/load/205-1-0-2577>)

Ek. 2: Kazak Cüzlerinin yerleşimi (https://zen.yandex.ru/media/farco_media/kto-takie-kazahi-5cd9b159a682f400afb9fe06)

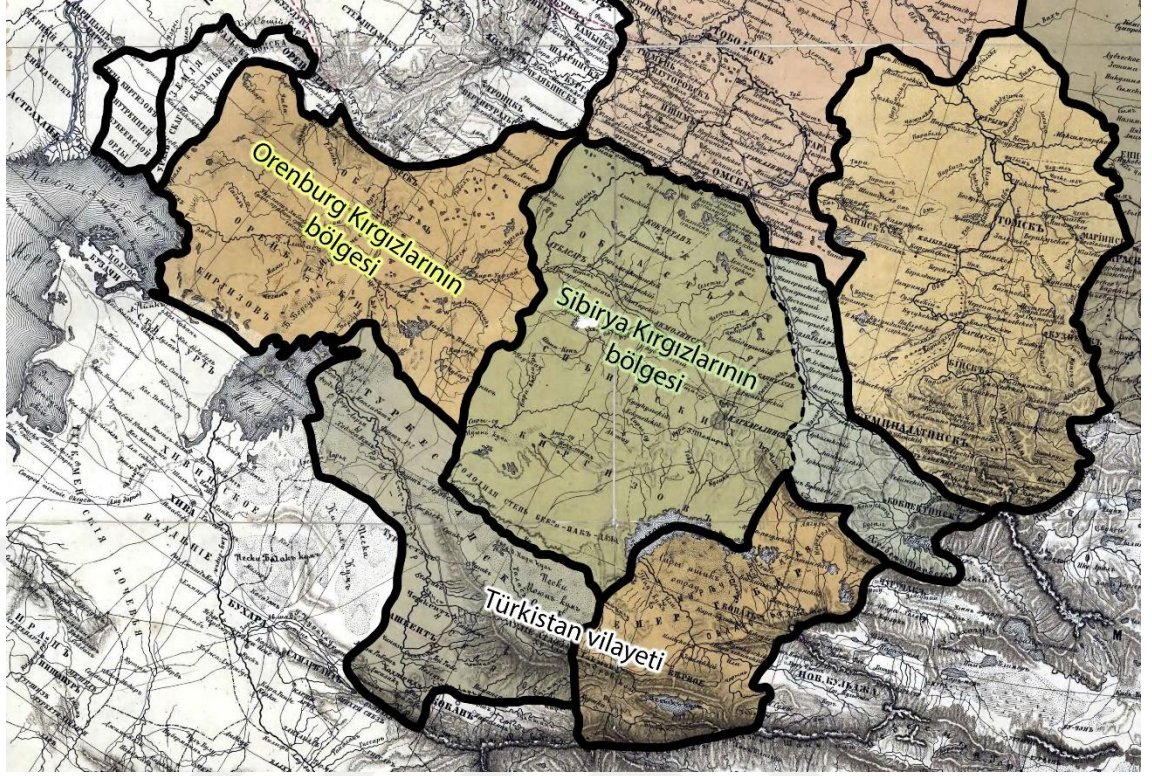

Ek.3: XVIII.Yüzyılda Kazakistan (<https://tak-to-ent.net/load/205-1-0-2578>)

Ek.4: Küçük Cüz Hanı- Abulhayır Han

(<http://www.tarih.spring.kz/ru/history/medieval/figures/abulkhair/>)

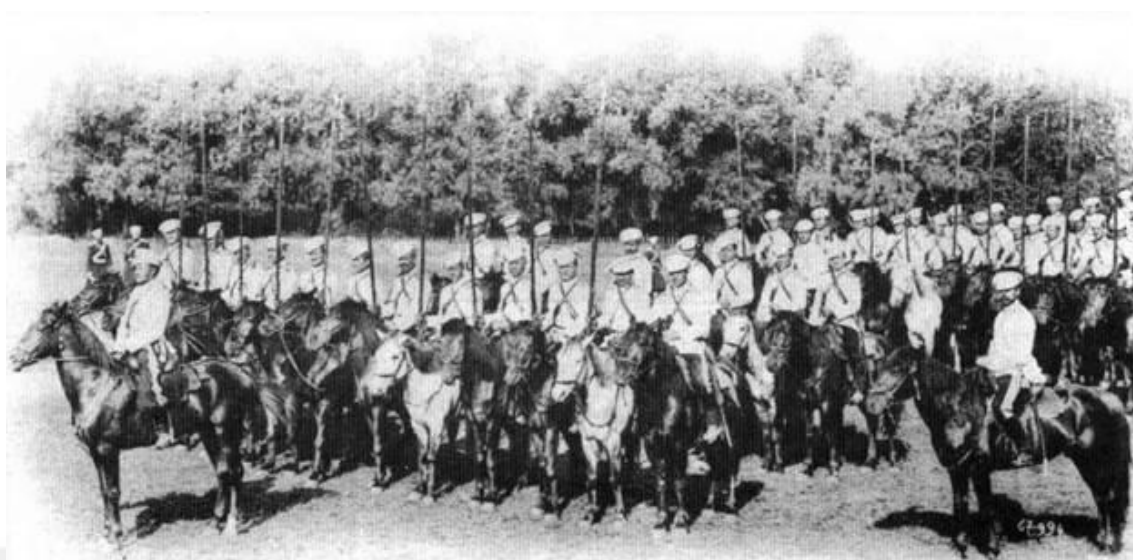

Ek.5: Orenburg ve Sibirya Kırgızlarının (Kazaklarının) bölgeleri

Ek.6: Stanitsa-Kozakların yerleştiği yerleşkeye veya köye verilen isimdir.

1er Régiment des Cosaques d'Orenbourg

Ek.7: Orenburg ve Ural Kozak askerleri (V. Semenov-Tyan-Şanskyi, 'Kirgizskiy krai', Rossiya
Polnoe geografiçeskoe opisanie našego oteçestva)

Ek.8: Kazakistan'a yerleşen Ruslar

Ek. 10: Sibirya Kozak askerleri. (V. Semenov-Tyan-Şanskyi, ‘Kirgizskiy krai’, Rossiya Polnoe geografiçeskoe opisanie našego oteçestva)

Ek. 11: Rus köylülerinin yerleşimi (V. Semenov-Tyan-Şanskyi, ‘Kirgizskiy krai’, Rossiya Polnoe geografiçeskoe opisanie našego oteçestva)

Ek.13: Starobrydetsler (Staroverı) veya Geleneksel Ortodoks Hıristiyan mensupları
(<https://ruvera.ru/starobryadchestvo>)

Ek.14: Rusların İzba dedikleri ağaç ev

(<https://www.pinterest.es/pin/653725702136723909/?autologin=true&nic=1>)

Biiler mahkemesi

Ek. 15: Kazak Cüzlerinin biileri- Ulu Cüz- Tole bi, Orta Cüz- Kazıbek bi, Küçük Cüz- Aйтеке bii

Ek. 16: Kazak stepinde cami

Ek.17: Petropavlovsk şehrinin meydanı (V. Semenov-Tyan-Şanskyi, 'Kirgizskiyi krai', Rossiya

Polnoe geografişeskoe opisanie našego oteçestva)

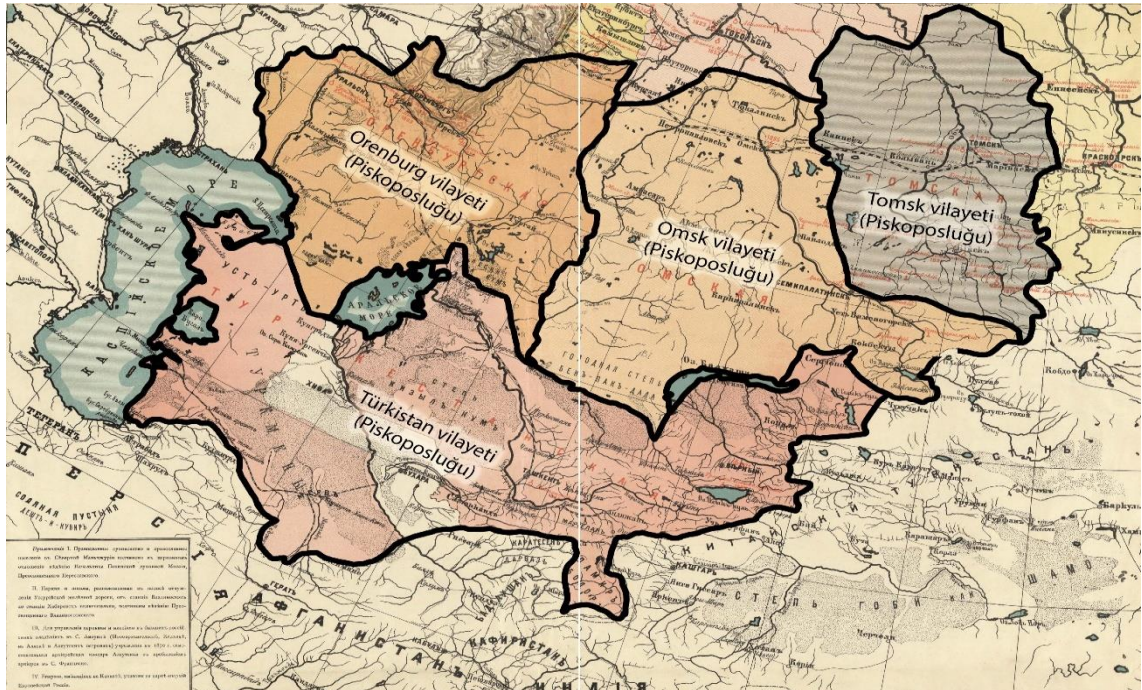
Ek. 18: Bökey ordasının Kazakları ve onların göçü (Kharuzin A, Kirgizyi Bukeevskoi Ordıy)

Ek. 19: Geçici kilisenin yapılışı (K Kapkov, Pamyatnaya kniga Rossiskogo voyennogo i morskogo duhovenstva XIX — nachala XX vekov)

Ek. 20: Kazakistan'da yer alan Piskoposluk sınırları

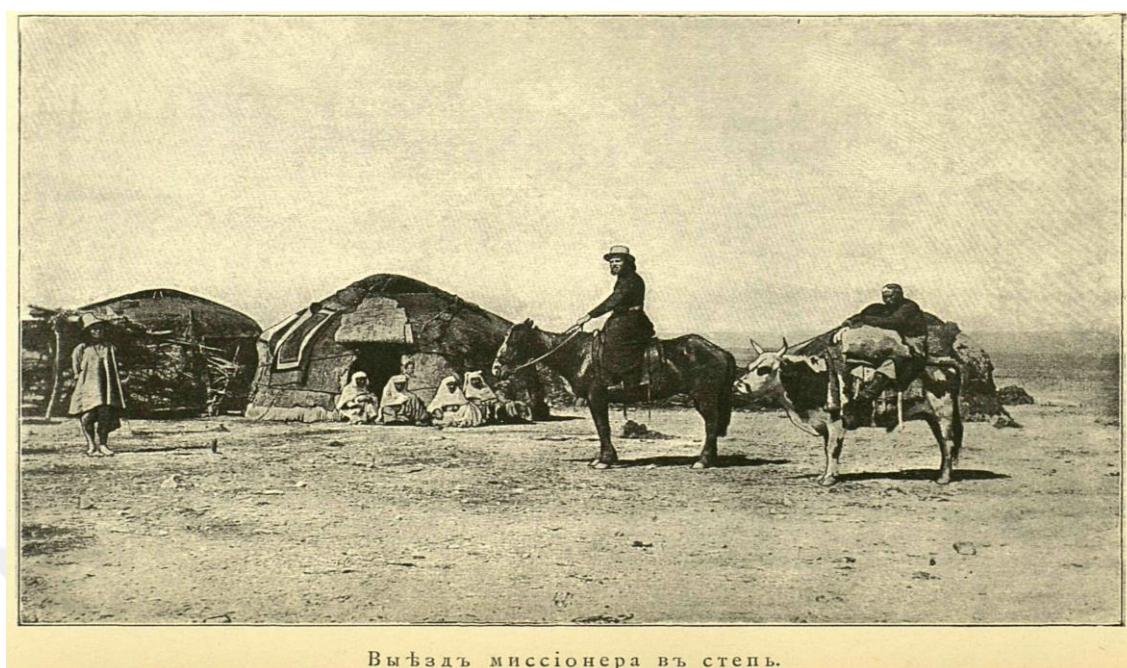
Ek. 21: Kazakistan'da yer alan Piskoposluk sınırları

Ek. 22: Misyoner Efrem Eliseev (E. Eliseev. Zapiski missionera Bukonskogo stana Kirgizskoi missii za 1892-1899 g.)

Ek. 23: Altay misyonunun misyonerleri (<http://www.pravenc.ru/text/115104.html>)

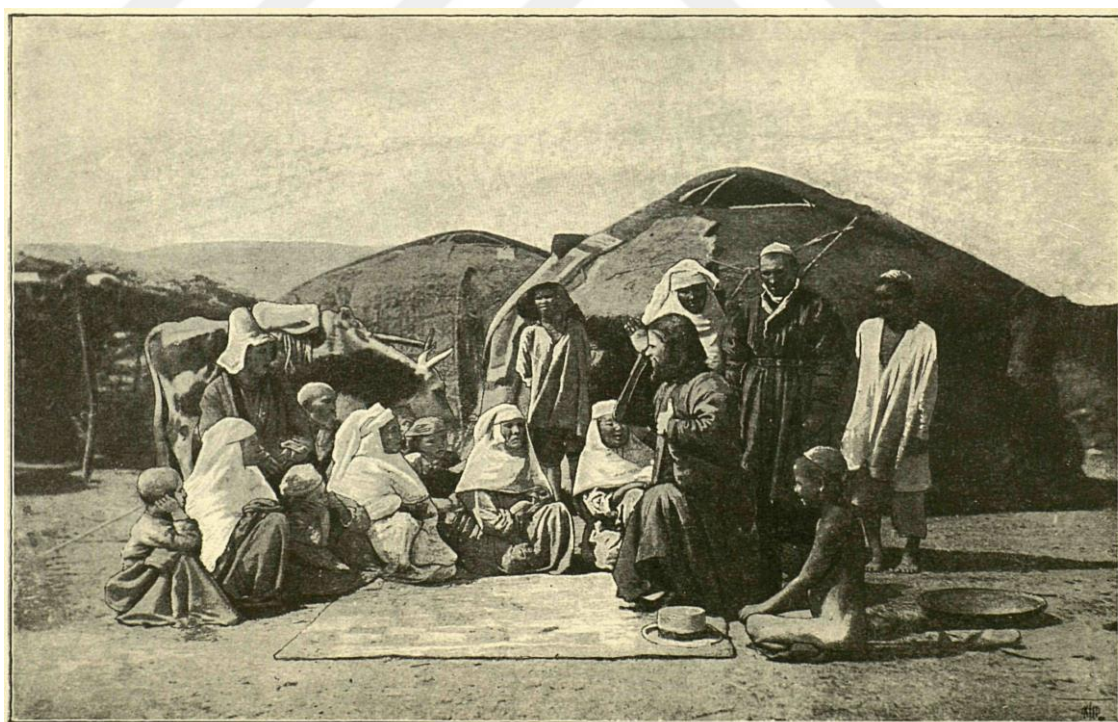
Ek. 24: Misyonerin Stepe seyahat sırası (E. Eliseev. Zapiski missionera Bukonskogo stana Kirgizskoi missii za 1892-1899 g..)

Ek. 25: Kazak birisinin vaftiz edilmesi (E. Eliseev. Zapiski missionera Bukonskogo stana Kirgizskoi missii za 1892-1899 g..))

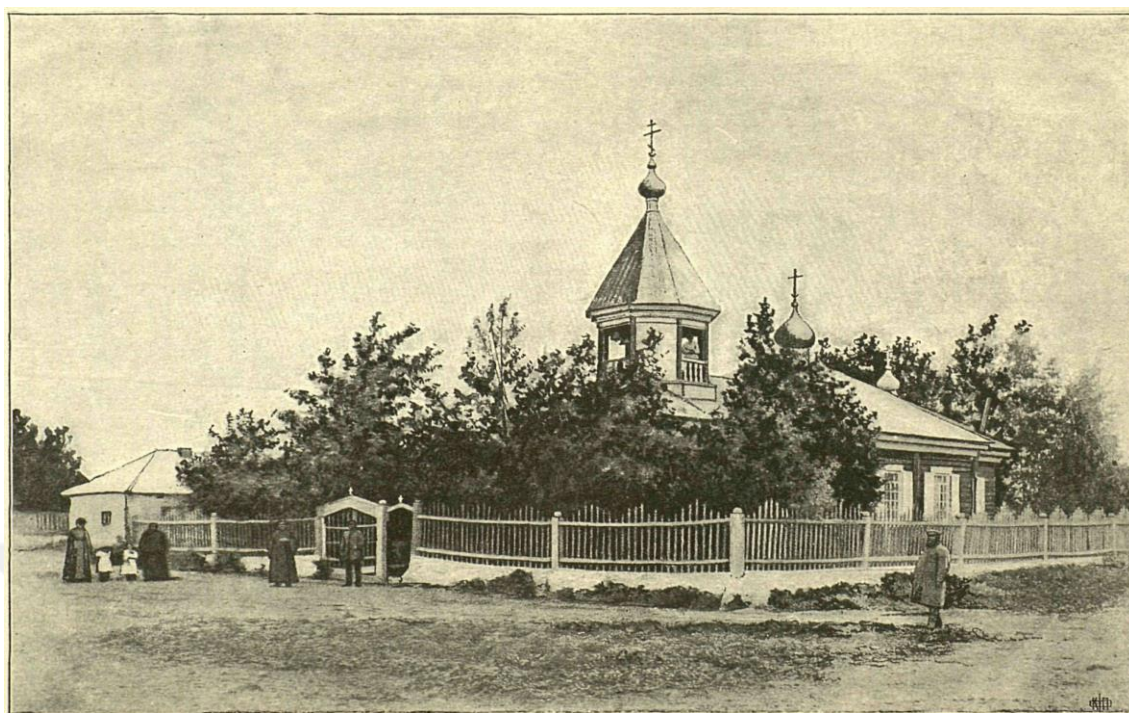

Миссіонерская проповѣдь.

Миссіонерская проповѣдь въ аулѣ.

Ek. 26: Kazaklar arasında misyonerlik vaaz sırası (E. Eliseev, Zapiski missionera Bukonskogo stana Kirgizskoi missii za 1892-1899 g.)

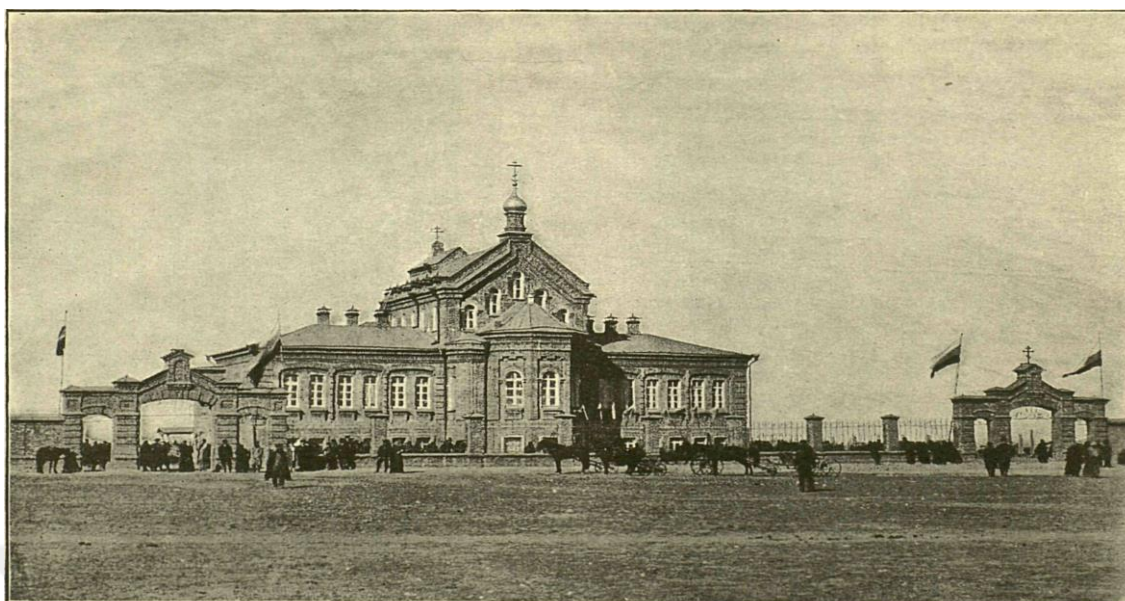
Церковь въ поселкѣ Буконскомъ.

Ek. 27a: Bukonsk stanındaki kilise

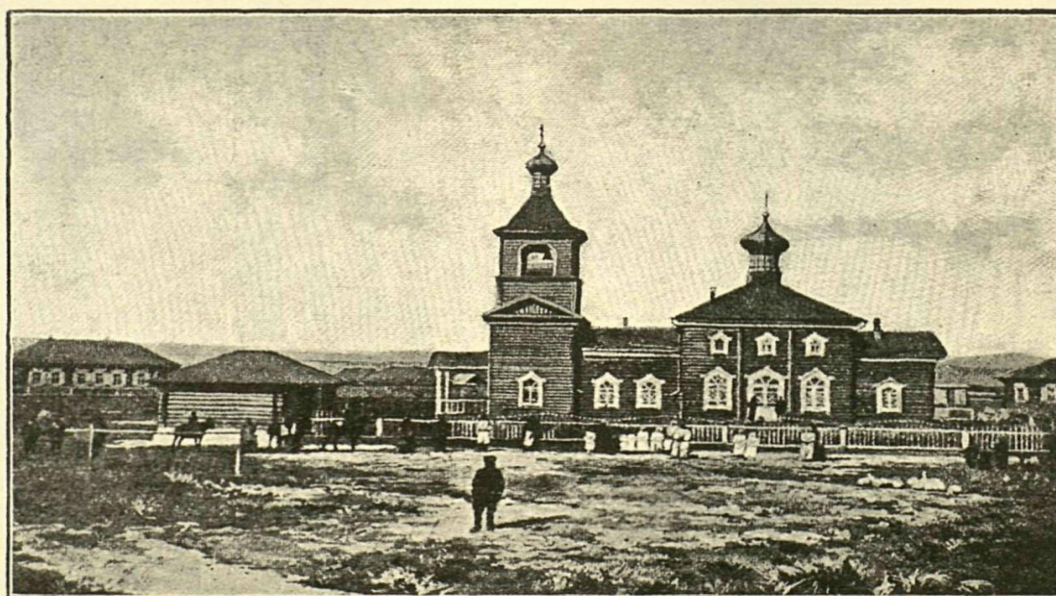
Миссионерская школа въ Букони.

Ek. 27b: ukonsk stanındaki misyonerlik okul. (E. Eliseev. Zapiski missionera Bukonskogo stana Kirgizskoi missii za 1892-1899 g.))

Миссіонерская церковь въ Зарѣчной Слободкѣ г. Семипалатинска.

Ek. 28: Zarechnaya Slobodka stanındaki Missyoner kilisesi (E. Eliseev. Zapiski missionera Bukonskogo stana Kirgizskoi missii za 1892-1899 g.))

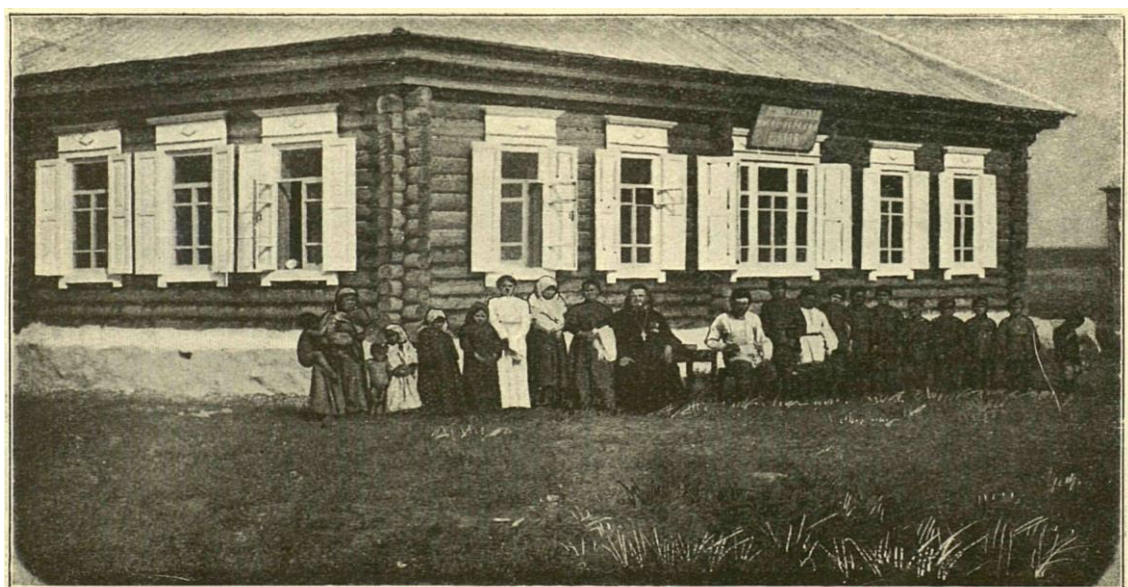
Пантелеймоновская Миссіонерская церковь въ с. Преображенскомъ.

Ek. 29a: Preobrajensk stanındaki misyoner kilisesi (E. Eliseev. Zapiski missionera Bukonskogo stana Kirgizskoi missii za 1892-1899 g.)

Домъ миссионера въ с. Преображенскомъ.

Ek. 29b: Preobrajensk stanındaki misyoner evi (E. Eliseev. Zapiski missionera Bukonskogo stana Kirgizskoi missii za 1892-1899 g.)

Миссионерская школа въ с. Преображенскомъ.

Ek. 30: Preobrajensk stanındaki misyonerlik okul (E. Eliseev. Zapiski missionera Bukonskogo stana Kirgizskoi missii za 1892-1899 g.)